

ANDRÉ SCHWARZ-BART

IGAZAK IVADÉKA

Fordította
JUSTUS PÁL

TARTALOM

Első rész	
Az igazak legendája	
Második rész	
Ziemiock	
Harmadik rész	
Stillenstadt	
Negyedik rész	
A legyek mestere	
Ötödik rész	
Kremer tanár úr és Ilse kisasszony	
Hatodik rész	
A kutya	
Hetedik rész	
Ernie Lévy házassága	
Nyolcadik rész	
Soha többé	

Első rész

Az igazak legendája

*Hogyan gyászoljam halálodat,
Hogyan követhetném koporsódat,
Hiszen maroknyi kóbor hamu vagy
Az ég és a föld között.*

(M. Jatzrun: *A temetés.*
Írója halála után megjelent
jiddis nyelvű mű.)

Réges-rég kihamvadt csillagok fénye az, amit szemünk felfog. Az én Ernie barátom életrajza elférne a huszadik század második negyedének keretei között, ám Ernie Lévy igazi története jóval korábban kezdődik, valamikor időszámításunk ezredik esztendeje körül, York ősi anglikán városában. Vagy egészen pontosan 1185. március 11-én.

William Nordhouse püspök hatalmas szentbeszédet mondott ezen a napon; „Legyen meg Isten akarata!” - kiáltozta a tömeg, és kitódult a templom előtti térre; néhány perccel később pedig a város zsidó lakosai már számot is adtak bűneikről amaz Istennek, aki püspöke szájával magához szólította őket.

Ám az általános fosztogatás közepette néhány családnak sikerült egy elhagyott, ódon toronyba menekülnie, amely a város szélén állott. Hat napig ostromolták őket. Közben, a reggeli szürkületben, mindennap odament egy barát a tornyot körülvevő árokhoz, és feszületet szorongatva markában szabad elvonulást ígért azoknak a zsidóknak, akik elismerik a mi édes Jézus Krisztus urunk kinszenvedését. Ám a torony „néma és zárt” maradt, amiképpen feljegyezte volt egy szemtanú, Dom Bracton bencés szerzetes. A hetedik nap reggelén Jom Tov Lévy rabbi valamennyi ostromlottat összehívta az őrtorony teraszára, s így szólt hozzájuk: „Testvéreim, életünket Istentől kaptuk; adjuk hát vissza néki enkezünkkel, amiképpen németországi hittestvéreink cselekedték.”

A férfiak és nők, gyermekek és aggastyánok egymás után nyújtották áldásra homlokukat, s tartották azután nyakukat a kés alá, amelyet a rabbi másik keze forgatott. És az öreg rabbi végül egymaga nézett farkasszemet saját halálával.

Dom Bracton imigyen tudósít erről:

„És akkor siránkozás hallatszott, oly hangosan, hogy elhallatszott egészen a Szent Jakab negyedig...”

Utána jámbor kommentár következik, majd így fejezi be krónikáját a barát:

„Huszonhat zsidót számláltak össze a torony teraszán, nem számítva a nőstényeket és a kölyköket. Két esztendővel később további tizenhármat találtak a pincében, ahol az ostrom alatt temették el őket; ezek majd mindannyian csecsszopós korúak voltak. Ami a rabbit illeti, még mindig kezében szorongatta annak a törnek a markolatát, amely nyakát átjárta. Ezen kívül más fegyvert nem találtak a toronyban. A rabbi testét nagy tűzre vetették, hamvait sajnálatos módon a szélbe szórták, úgyhogy be fogjuk lélegezni e hamvakat; illetéknéppen előfordulhat, hogy e parányi gonosz szellemek, legnagyobb meglepetésünkre, valamilyen mérgező nedvet oltanak majd belénk...”

Ez a kis történet magában véve nem valami különös. A yorki torony tömegáldozata a zsidók szemében parányi epizódja csupán vértanúknak túltúl gazdag történelmüknek. Ismeretes, hogy a szenvedélyes hitnek ebben a korában egész népes hitközségek vetették magukat a lángok közé, mert másként nem menekülhettek a *Vulgata*¹ kísértése elől. Így történt ez Speyerben, Mainzban, Wormsban, Kölnben, Prágában egyként, az 1096-os végzetes esztendő nyarán. Később pedig, a fekete pestis dülése idején, így volt ez az egész keresztény világban.

Ám Jom Tov Lévy rabbi tettének különös szerencse jutott osztályrészül: a közös tragédia fölé emelkedett és legendává nőtt.

Az átalakulás e folyamatát csak az értheti meg, aki hallott már valamit a *lamed vov* ősrégi zsidó mondájáról. Ezt a hagyományt egyes talmudisták az idők ősforrásáig, Ézsaiás próféta titokzatos koráig vezetik vissza. Azóta patakokban ömlött a vér, a füstfelhők elsötétítették az eget, de a hagyomány élt tovább, átvergődött minden mélység fölött, és megmaradt egészen napjainkig. E hagyomány szerint harminchat igaz ember hordozza a vállán a világ egész súlyát, ők a *lamed vov*, a Harminchatok. Külsőleg mi sem különbözteti meg őket a közönséges halandóktól, s gyakran maguk sem tudják, hogy ők a kiválasztottak. De ha csak egy is hiányoznék közülük, a mérhetetlen szenvedés megmérgezné az ártatlan kis gyermekek lelkét is, és az emberiség egyetlen óriási kiáltással megfulladna. Mert a Harminchatok a világ megsokszorozott szívét jelentik, s edényként fogadják magukba az emberiség minden fájdalmát. Ezer meg ezer népi legenda szól erről, bizonyítja, hogy a Harminchatok ott vannak mindenütt. A Haggada² egyik nagyon régi szövege elmondja, hogy a legsajnálatteljesebbek azok, akik nem tudják, hogy a Harminchatok közé tartoznak. Számukra a világ szemlélése elmondhatatlan szenvedés, maga a pokol. A hetedik században az andalúziai zsidók mélységesen tiszteltek egy könnycsepp alakú sziklát, amelyet egy ilyen „öntudatlan” *lamed vov* fájdalomtól megkövült lelkének tartottak. Más *lamed vov*-ok, mint például a fiai halálát üvöltve sirató Hekuba, állítólag kutává változtak. Egy chaszidista³ elbeszélés szerint „valahányszor egy »öntudatlan« *lamed vov* felmegy a mennyországba, olyan dermedt, hogy Istennek ezer esztendeig kell melengetnie ujjai között, amíg lelke megnyílik a Paradicsomban. És tudjuk, hogy sokan közülük sohasem tudnak megvigasztalódni az emberiség szenvedései miatt, s még Istennek sem sikerül megmelegítenie őket. Ezért azután a Mindenható - áldott legyen az ő neve - olykor-olykor egy perccel előre igazítja az utolsó ítélet óramutatóját.”

Jom Tov Lévy rabbi legendája egyenes leszármazottja a Harminchatok hagyományának.

Keletkezésén ezen kívül még egy másik különös körülménynek is köszönheti, nevezetesen annak, hogy a kis Salamon Lévy, Jom Tov rabbi legkisebbik fia túlélte a dolgot. Ám ezen a ponton a történelem a legendába torkollik, és felolvad benne; a közelebbi adatok hiányoznak, s a krónikások különböző véleményen vannak e kérdésben. Egyesek szerint Salamon Lévy is ott volt a harminc gyermek között, akiket a tömegmészárlás idején megkereszteltek. Mások szerint apja nem elég alaposan szűrte le, egy parasztasszony megmentette, és átadta a szomszédos grófságban lakó zsidóknak.

¹ *Vulgata* - a katolikus egyház által hitelesnek elismert latin bibliafordítás.

² *Haggada* - a Pészach, a zsidó „húsvét” esti szertartásának, a „széder”-nek az imakönyve.

³ *Chaszid* - jámbor, héberül; így nevezik egy újkori zsidó vallásos mozgalom híveit. Az emberi boldogságot állítja a vallásos élet középpontjába.

A XIII. században a történetnek számos változata terjedt el a különböző zsidó közösségekben; említsük meg ezek közül a mantuai Simeon Rubéni fantasztikus elbeszélését. Ő a következő módon számol be a „csodáról”:

„Izrael népének története egyetlen férfiú áldozatával kezdődik; ez az egy a mi Ábrahám ősatyánk, aki fiát ajánlotta volt fel Istennek. A Lévyk dinasztiájának története is egyetlen férfiú áldozatával kezdődik, az igen jámbor és fényes elméjű Jom Tov rabbiéval, aki kétszázötven, sőt egyesek szerint ezer hívét ölte meg saját kezével.

És íme: Isten elviselhetetlennek érezte Jom Tov rabbi magányos gyötrődését.

És íme, így történt tovább: a hullahegy kellős közepén, amelyet elleptek a legyek, újjászületett legkisebb gyermeke, Salamon Lévy, akit is Uriel és Gábor arkangyalok ápoltak.

És íme, ez történt végül: amikor Salamon a férfikorba lépett, megjelent néki álmában az Örökkévaló, és így szólt:

- Figyelj, Salamon, és jól hallgasd meg szavam. A 4945. esztendő Sziván havának tizenhetedik napján megesett szívem a te atyádon, Jom Tov rabbin. Éppen ezért kegyelmet gyakorlok az ő ivadékain örökkön örökké, és minden nemzedékükben léssen egy *lamed vov*. Te vagy az első, az vagy immár, szent vagy.”

S a jeles szerző ilyképpen fejezi be elbeszélését:

„Ó, társaink az ősi száműzetésben, amiként a folyók mind a tengerbe sietnek, úgy ömlik minden csepp könnyünk Istenünk szívébe.”

Akár valódi volt Salamon Lévy látomása, akár csalóka csupán, mindenképpen általános érdeklődést keltett. Legkisebb cselekedeteit és viselt dolgait is feljegyezték az egykorú zsidó krónikások. Többen leírták arcát is: keskeny volt, kissé gyermetes, s virágfüzérként vették körül hosszú fekete hajfürtjei.

Ám csakhamar be kellett látnia a nyilvánvaló igazságot: keze érintésére nem hegedtek be a sebek, és szeméből nem fakadt balzsam. Igaz ugyan, hogy öt álló esztendeig tartózkodott a troyes-i zsinagógában, s egyazon dicsőséges lócán imádkozott és aludt mindvégig - de az ilyen példa gyakori volt az akkori gettók aprócska poklában. Mindenki Salamon Lévy halálának napját várta - az talán eldönti a vitát.

Erre az Úr 1240-edik esztendejében került sor, egy hitvita következtében, amelyet a dicsőséges emlékü Szent Lajos király rendelt el.

A francia királyság területén élő talmudisták, a szokásnak megfelelően, egymás mellé sorakozva álltak az egyházi törvényszék előtt, amelynek tagjai közt ott volt Eudes de Châteauroux, a Sorbonne kancellárja, valamint a híres-neves Nicolas Donin. E különös hitviták során a halál ott lebegett a talmudisták feje fölött minden egyes válasszal kapcsolatban, amelyet a nekik feltett kérdésekre adtak. Felváltva szólaltak hát fel, hogy egyenlően oszolják meg köztük a kínhalál fenyegető veszélye.

Grotius püspök egyik kérdése után, amely arra vonatkozott, vajon isten volt-e Jézus, mozgolódni kezdett a hallgatóság, igen érthetően.

Ekkor egyszerre felbukkant Salamon Lévy rabbi, aki addig kissé félrehúzódva állt, mint ijedt kamasz a meglett férfiak gyülekezetében. Fekete palástjában nagyon véznának tűnt, és láthatólag tétovázva lépett a bíróság elé. „Ha igaz az - suttogta kényszeredett hangon -, ha igaz az, hogy eljött már a Messiás, akiről a régi próféták szóltak, akkor ugyan mivel magyarázható a világ jelenlegi állapota?” Szorongásában köhécselni kezdett, majd cérnavékony hangon így

folytatta: „Nemes uraim, a próféták pedig megmondották, hogy a Messiás eljövetelkor vége szakad... ö... a sírásnak és jajveszékelésnek a földön, nem igaz? Hogy az oroszlánok és juhok egymás mellett fognak legelni, hogy a vak ismét látó lesz, a sánta pedig ugrándozik majd, akár... akár a szarvas. És hogy a népek mind összetörik a kardokat, s ekevasat kovácsolnak belőlük... ö... nem igaz?”

Végül szomorúan rámosolygott Lajos királyra, és azt kérdezte tőle:

- Mit szólnának hozzá, ha Felséged elfelejtené, hogyan kell hadat vezetni?

Ennek a kurta kis beszédnek következményeiről pedig imigyen tudósít egy szörnyű írásmű, a Siralom Völgyének Könyve:

„...Ennek utána Lajos király úgy döntött, hogy párizsi hittestvéreinket a mise és a szentbeszéd meghallgatására, s ruhájukon sárga karika, valamint csúcsos tetejű kalap viselésére, továbbá megfelelő pénzbírság fizetésére kötelezi; hogy a Talmud szent könyveit máglyára kell vetni Párizs egyik piacán, a szabad ég alatt, mivelhogy szörszálhasogatóak és hazugok, és az ördög diktálta őket. Végül pedig, mindenek épülésére, vettessék a Talmud lángjai közé elevenen amaz Igaz ember, a *lamed vov*, a fájdalom embere, aki, ó, milyen járatos volt a fájdalomban, Salamon Lévy rabbi, aki azóta a »bánatos rabbi« nevét nyerte el. Ejtsünk egy könnycseppet emlékre.”

Az Igaz ember megégettetése után egyetlen fia, a szép Manassé, visszatért amaz Angolhonba, ahonnan egykor elmenekültek ősei. Tíz esztendő óta béke honolt már az angol partokon, s a zsidók úgy vélték, hogy örök időkre fenn is marad.

Manassé Londonban telepedett le, s az Igazak hírneve az újjászülető hitközség élére állította. Mivel igen megnyerő megjelenésű és beszédű volt, őt kérték fel azon zsidók védelmének ellátására, akiket nap nap után megvádoltak boszorkánysággal, rituális gyilkossággal, kutak megmérgezésével s hasonló kedves cselekedetekkel. Húsz esztendő alatt hét alkalommal eszközölt ki felmentő ítéletet, ami igen figyelemre méltó eredmény volt.

A hetedik ilyen per körülményei nem igen ismeretesek; a terhelt bizonyos Eliézer Jefryo volt, akit azzal vádolt a szóbeszéd, hogy törrel átdöfött egy ostyát, azaz ismét megölte Krisztust, és kiontotta szíve véré, mivelhogy az ostya az Ő szíve. Manassé Lévy ez újabb sikere nyugtalanságot ébresztett két hatalmas püspökben, ezért aztán hamarosan a Szent Inkvizíció törvényszéke elé állították, ugyanazon váddal, amely alól sikerült tisztára mosnia Eliézer Jefryót.

Harmadfokú kínvallatásnak vetették alá, mégpedig nem ismételten, mert ezt tiltották az akkori törvények, hanem csupán „folyamatosan”. A tárgyalásról felvett jegyzőkönyvből kitűnik, hogy makacs hallgatagság rontása ült rajta. Ezért aztán 1279. május hó 7-én, London legcsinosabb hölgyeinek jelenlétében, ugyanazt a kínhalált jellett elszenvednie, mint az ostyának: egy megszentelt velencei tört háromszor mártottak meg mellében.

„Így esett - írja az egyik gyermeteg lelkű krónikás -, hogy miután hiába védett volt bennünket az emberek bírósága előtt, az Igazak közül való Manassé Lévy felszállt a mennybe, hogy ott képviselje a mi ügyünket.”

Manassé Izráel nevű fia mintha nem lépett volna erre a veszedelmes útra. Békés és barátságos természetű ember volt, a cipésmesterséget űzte egy kis bódében, s ha kalapácsának nem akadt dolga, elégikus hangú verseket kalapált. Olyan óvatos volt, hogy aki nagyritkán

me látogatta, cipővel a kezében állított be hozzá. Egyesek szerint igen járatos volt Zóhárban⁴, mások azt állítják, hogy alig volt több esze, mint egy galambnak, aminthogy galambra emlékeztetett réveteg tekintete és turbékoló hangja is. Egyik másik verse bekerült az askenáz⁵ szertartásba. Ő a szerzője ama híres szlichesznek⁶ is, amely így kezdődik: *Urunk, hallgatásoddal ne hagyd jóvá a vért.*

Így formálta Izráel Lévy csöndben a maga kis világát, amikor, mint a mennykő, beütött az angliai zsidók kiűzetését elrendelő ediktum. A mindig megfontoltan viselkedő férfiú az utolsók közt hagyta el a szigetországot; hajója először Hamburgnak tartott, majd utasai beletörődtek abba is, hogy Portugáliában szálljanak partra. Karácsonykor végül, négy hónapi bolyongás után, a bordeaux-i révben kötött ki a gálya.

A kis csizmadiának sikerült titokban eljutnia Toulouse-ba, s itt évekig élt az ismeretlenség isteni állapotában. Szerette is e déli tájat, a keresztény erkölcsök enyhék voltak errefelé, majdhogynem emberségesek. Szabad volt az embernek egy darabka földet megművelnie, más mesterséget is űzhetett, nem csak az uzsoráskodást, sőt még esküt is tehetett a bíróság előtt, mintha zsidó létére igazi emberi nyelv lett volna a szájában. Szinte ízelítőt kapott az ember a paradicsomból.

Egyetlen árnyoldala volt csak a gyönyörűséges helyzetnek, a *kófiz* nevű szokás. Ennek értelmében évente egyszer, húsvét előestéjén, a zsidó hitközség elnökének el kellett mennie egy szál ingben a székesegyházhoz, ahol Toulouse grófja, a mise hangjainak kíséretében, ünnepélyes külsőségek között, pofon ütötte. Ám az évszázadok során ez a szokás jelentősen megenyhült; ötvenezer tallér lefizetése ellenében a hűbérúr beérte hat lépés távolságból adott jelképes pofonnal. Így állt a dolog, amikor egy angliai menekült felismerte Izráelt, és annak rendje és módja szerint „denunciálta” a toulouse-i hívek előtt. Nyomban kiráncigálták butikjából, megáldották őt is, apját és anyját is, valamennyi ösével és ivadékaival együtt, s akár akarta, akár nem, el kellett vállalnia az elnökséget, amely egyébként akkor már veszélytelen méltóság volt.

Múltak az évek, hozták-vitték a szenvedéseket és apró örömeiket, s Izráel változatlanul versebe szedte őket. Hébe-hóba készített egy-egy pár cipőt is, hogy úgy mondjuk suba alatt. Az Úr 1348-adik esztendejében meghalt az öreg toulouse-i gróf, a fia, aki kiváló neveltetésben részesült, hogy ismét gyakorolni fogja a húsvéti pofon szokását.

Izráel egy szál ingben, mezítláb jelent meg, fején a kötelező csúcsos kalap, melle és háta közepén egy-egy nagy sárga karika; hetvenkét esztendő nyomta már ekkor vállát. Óriási tömeg gyűlt össze, hogy megnézze a pofont. A kalap lerepült Izráel fejéről, s messzire gurult a földön. Izráel, a régi szokásnak megfelelően, lehajolt kalapjáért, és köszönetet mondott a fiatal grófnak háromszor egymás után, majd hitsorsosai támogatásával átvergődött a hangosan kiáltozó tömegen. Amikor hazaért, jobb szeme szelíden és biztatóan mosolygott; semmi az egész, pusztán szokás dolga, mondta feleségének, s én már meg is szoktam. Ám bal arcán ott volt a négy ujj nyoma, s felette sírt a bal szeme; a következő éjjel pedig az öreg ember vére szép csendesen vízzé változott. Három héttel később olyan szánalmasan gyengének bizonyult, hogy belehalt szégyenébe.

⁴ *Zóhár* - szó szerint fény; arameus és héber nyelvű biblíamagyarázat.

⁵ *Askenáz* - elsősorban a német zsidókat nevezték így; általában - az Ibériai és a Balkán félszigeten élőket kivéve - az európai zsidóság gyűjtőneve.

⁶ *Szlichesz* - bűnbánó hajnali könyörgések.

Fia, Mathatiász Lévy rabbi, olyan járatos volt a matematikában, a csillagászatban és az orvostudományban, hogy még a zsidók közül is meggyanúsították néhányan, hátha az ördöggel cimborál. Közismerten ügyes volt mindenben, amihez fogott; Jochanan ben Zakkaj egyik kis elbeszélésében görényhez hasonlítja; más szerzők is említik ezt a jellegzetességét, azt írván róla, hogy mintha mindig menekült volna valami elől.

Toulouse-ban, Auch-ban, Gimont-ban, Castelsarrasinban, Albiban, Gaillacban, Rabastens-ban, Verdun-sur-Garonne-ban folytatott orvosi gyakorlatot. Helyzete ugyanolyan volt, mint kora többi zsidó orvosaié. Auch-ban és Gaillacban azzal vádolták, hogy megmérgezi keresztény betegeit; Castelsarrasinban őt okolták a leprajárványért; Gimont-ban egy kutat mérgezett meg. Rabastens-ban állítólag embervért használt egy elixír elkészítéséhez. Toulouse-ban pedig a sátán láthatatlan kezével gyógyított. Végül Verdun-sur-Garonne-ban azért üldözték, mert ő terjesztette a félelmetes fekete pestist.

Életét betegeinek köszönhette: azok értesítették, bújtatták, szöktették el.

Mathatiász Lévyt ismételten dorgálták és figyelmeztették, ám ő, mint ben Zakkaj mondja, mindig talált „különös okokat arra, hogy ajtót nyisson egy keresztény páciensnek”. Különféle helyeken költözték halálhírére. De hiába vetették a Zsidóverembe Moissacban, hiába égették meg Auch temetőjében, hiába végezték ki Verdun-sur-Garonne-ban, a görény egy szép napon mindig felbukkant megint, bánatosan, valamelyik városka zsinagógájában. Amikor VI. Károly király, megfogadva gyóntatója jótanácsát, aláírta a zsidók Franciaországból való kiűzetésére vonatkozó ediktumát, Mathatiász Lévy rabbi Bayonne vidékén rejtőzött el; innen csak egy ugrás volt a spanyol határ.

Igen öreg emberként halt meg, a következő évszázad közepe táján, mégpedig a sevillai Quémadero óriási fehér kőlapján; körülötte még háromszáz zsidó szorongott a fahasábok között, ennyi volt a máglyára küldött napi adag. Még azt sem tudjuk, vajon énekelt-e a tűzhalál közben Mathatiász Lévy. A Közösségben leélt élet utáni ily jelentéktelen vég bizony kétséget ébresztett a tekintetben, vajon valóban az Igazak közül való volt-e...

„Mindamellett mégiscsak e kiváló nemzetség sarjai közé kell őt számítani - írja róla ben Zakkaj -, mert amíg a rossz mindig nyilvánvaló és szembetűnő, a jó bizony gyakran az alázatosság köntösét ölti magára, s azt beszélük, hogy számos Igaz ember hal meg anélkül, hogy tudna kiválasztott voltáról.”

Atyjával ellentétben Joachim ékesszólóan hirdette hivatott voltát. Még nem töltötte be negyvenedik életévét, amikor megírta a lelki élet törvényeinek egy gyűjteményét, továbbá közzétette a három kabbalisztikus szefírárt⁷, a Szeretet, az Értelem és a Könyörület szédületes leírását. A legenda szerint „arcát mintha lávából és bazaltból faragták volna, azok közé tartozott, akikről a kisemberek azt hiszik, hogy Isten a szó szoros értelmében a maga képére mintázta őket”.

Olyan magasságokba emelkedett, ahol az üldözés már nem érhetette el. Előkelően és komolyan trónolt mindig Spanyolország minden tájáról köréje sereglő tanítványai között, s mindenkivel az illető haláláról beszélt. Egy vita során, amely nagy hírnévre tett szert, hogy az üldöztetések célja a legmagasabb rendű gyönyörűség. Ha pedig így áll a dolog, akkor a jó zsidó természetesen mit sem érez a kínhalál gyötrelmeiből: „megkövezhetik és megégethetik, eltemethetik

⁷ Szefira - számolás, héberül; a zsidó misztika szerint a tíz teremtmény erő megjelölése.

elevenen, avagy felakaszthatják, ő mindig érzéketlen marad, s ajkát el nem hagyja egyetlen jajszó sem”.

Ám miközben a kiváló *lamed vov* így szónokolt, Isten viszont a maga kifürkészhetetlenségében, Torquemada szerzetes közbejöttével, kisütötte a zsidók örökös száműzetéséről szóló spanyol királyi rendeletet. Az inkvizíció fekete egéből úgy csapott le ez a rendelet, akár a villám, és sok-sok zsidó számára az életből való azonnali száműzetést jelentette.

Joachim rabbinak, legnagyobb szégyenére, sikerült eljutnia Portugáliába, anélkül, hogy tanítását saját példájával bizonyíthatta volna. III. János király jótékonyan nyolc hónapi tartózkodást engedélyezett országában a száműzötteknek, méltányos összegnek a határ átlépésekor történő lefizetése ellenében. Ám ugyanezen uralkodó valami furcsa eltévelyedés folytán hét hónappal később kijelentette, hogy még ez egyszer megkegyelmez mindama zsidók életének, akik haladéktalanul elhagyják országát, és természetesen lefizetik a megfelelő összeget a határ átlépésekor. Joachim rabbit, mivel megtakarított pénze nem volt, sok ezer más bajbajutott hitsorsosával együtt eladták rabszolgának; feleségét felajánlották valamelyik török háremnek; Chájim fiát viszont Krisztusnak ajánlották, s ismételten megkeresztelték több kolostorban.

Nem tudni bizonyosat Joachim rabbi halála felől. Egy érzelmes ballada szerint Kínában fejezte be életét egy karó hegyén; a meggondoltabb szerzők azonban bevallják, hogy erről nincsenek értesüléseik. Mindazonáltal feltételezik, hogy a rabbi tanításához méltó módon halt meg.

Fiának, Chájimnak, rendkívüli sors jutott osztályrészül; kolostorban nevelkedett, aztán felszentelték papnak, de titkon a reverendában is hű maradt ősei hitéhez. Ám felettesei olyan elégedettek voltak látszólagos jó magaviseletével, hogy 1522-ben „zsidó szerzetesek” egy nagyobb csoportjával a Szentszékhez küldték, a pápa környezetének épülésére. Chájim el is indult Rómába, reverendában és papi fővegben, de fekete kaftánban és csúcsos tetejű kalapban kötött ki Mainzban, ahol a legutolsó tömegmészárlásból megmenekült zsidók nagy ünnepélyességgel fogadták.

A zsidók, akiket állatoknak tekintettek, s állatokként hajszoltak, természetesen sóvárogtak a természetfölötti után. Jom Tov rabbi utóélete rég kitört már a gettók falai közül. Az Atlanti-óceán partjaitól le Arábia határáig, mindenütt ünnepélyes böjtöt tartottak a zsidók minden esztendő Sziván havának huszadik napján, s a kántorok mindenütt énekelték a mainzi Salamon ben Simeon rabbi szlicheszt:

*„Véres könnyekkel siratom York szent hitközségét,
A fájdalom kiáltása szakad ki szívemből a mainzi áldozatokért,
A hitnek hőseiért, akik meghaltak az Ő szent nevéért.”*

A kolostorok mélységeiből felbukkanó Chájim Lévy visszatérése ugyanolyan csodálatosnak tűnt, mint Jónás megmenekülése: a kereszténység örvénye íme visszaadta az Igaz embert.

Miután megáldották és körülmetélték, a dédelgetett Chájim Lévy úgy élt, akár egy püspök. Többnyire magas, sovány, hűvös természetű emberként emlékeznek meg róla. Egy kortársa felemlíti azt is, hogy hangja színtelen, de kenetteljes; valamint papi hivatásának más jeleit is. Nyolc esztendeig ki sem mozdul a zsinagógából, majd feleségül vesz egy Rachel Goldmann nevű leányt, aki hamarosan utódot szül neki. Néhány hónappal később beárulja egy hitsorsosa, visszatoloncolják Portugáliába, ott kínpadon összetörik tagjait, majd olvadt ólmot öntenek szemébe, fülébe, szájába, végelébe, mégpedig naponta egy-egy cseppet, végül pedig megégetik.

Fia, Efrajim Lévy, jámbor neveltetésben részesült Mannheimban, Karlsruheban, Tübingában, Reutlingenben, Augsburgban, Regensburgban; csupa olyan városban, ahonnan nagy buzgalommal kergették ki a zsidókat. Lipcsében meghalt édesanyja, aki belefáradt ebbe a vándorlásba. Viszont Efrajim ugyanitt beleszeretett egy leányba, s el is vette feleségül.

Az őgróf itt nem volt különösebben vakbuzgó ember, kapzsi sem, sőt rosszindulatú sem: csak éppen szükében volt a pénznek. Így hát a német fejedelmek közkedvelt játékához kellett folyamodnia; ez abból állt, hogy elkergették a „gyalázatosokat”, de vagyonukat ott tartották. Az ifjú Efrajim új családjával elvonult Magdeburgba, majd hamarosan megint vehette a batyuját, ezúttal Braunschweig felé; onnan már a halálba, az Igazak halálába vezetett útja: Kasselben eltalálta egy kő, az sújtotta agyon.

Írott szó alig maradt róla: mintha csak kerülnék neve említését az egykorú szerzők. Juda ben Arédet alig nyolc sort szentel neki. Ám a mantuai Simeon Rubéni, a jámbor krónikás, megemlíti „Efrajim Lévy röpködő fürtjeit, mosolygó szemét, ruganyos tagjait, amelyek mintha csak táncra lettek volna teremtvé. Mondják róla, hogy azon a napon, amikor megismerte hitvesét, többé nem hagyta abba a nevetést, bármi történt is; az emberek ezért elnevezték a Talmud Csalogányának, ami talán túlzott bizalmaskodásra vall egy Igaz emberrel szemben”.

Mindössze e néhány sor tudósít az ifjú Efrajim Lévy bájos és szeretetreméltó lényéről, akinek túlságosan boldog szerelmét *lamed vov*-hoz méltatlannak vélhették. Végző megpróbáltatása sem indította meg a szigorú zsidó krónikásokat: még csak meg sem említik az esemény időpontját.

Fia, Jonathan, tiszteletre méltóbb életet folytatott. Hosszú éveken keresztül járta Cseh- és Morvaországot, mint alkalmi házaló és próféta. Amikor belépett valamelyik gettó kapuján, először kicsomagolta az üvegárut, amit magával cipelt; üzletecskéinek elintézése után pedig letette összekötözött batyuját és valósággal vitára hívta ki a járókelőket, Istenről vagy az angyalokról vagy a Messiás küszöbön álló eljövételéről.

Arcát vörös szakáll borította egészen szeme aljáig; ennél is keservesebb volt másik fogyatékkossága: kellemetlen fejhangja; viszont, mint a krónika mondja, „minden egyes szenvedésünkre tudott egy történetet”.

Ez idő tájt a nyugati zsidók még mindig a gyalázatnak azt az egyenruháját hordták, amelynek viselését III. Ince pápa rendelte el. Ám az előírások fennállásának öt évszázada alatt különös átalakulás ment végbe az áldozatokon: a jámbor népek két kis szarvat képzeltek csúcsos tetejű kalapjuk, a *pileum cornutum* alá; hátuk alsó részén, ott, ahol a sárga karika virított, a legenda szerinti farkat sejtették; azt pedig mindenki tudta, hogy a zsidók lába hasított patában végződik. Mélységesen megdöbbenhettek azok, akik zsidók holttestét vetköztették: igazán csak egy utolsó ördögösségnek tulajdoníthatták, hogy ilyen emberi a testük. Általános szabály szerint azonban zsidóhoz, akár eleven volt, akár halott, csak bottal nyúltak.

Az egész életét betöltő hosszú utazás során Jonathan rabbinak elég gyakran kellett farkaszemet néznie hideggel, éhséggel és III. Ince pápa rendeletével. Alaposan meg is szenvedte testének minden porcikája. Juda ben Arédet azt írja, hogy élete végén már arca sem volt az Igaz embernek. Polockban, ahová az 1552. esztendő telén vetődött, már el kellett hagynia batyuját. Szerencsés indiszkrécio révén kitudódott *lamed vov*-volta, így azután gondját viselték a magatehetetlen embernek, meg is házاسították, s felvetették a nagy Jechiél Meche szemináriumába, ahol tizenegy év oly gyorsan pergett le számára, akár egyetlen nap.

Ekkor történt, hogy IV. Iván, a Rettegett, villámsebesen elfoglalta Polock városát.

Ismeretes, hogy mi történt ekkor. Minden zsidót belefojtottak a Dvinába, azok kivételével, akik megcsókolták a Szent Keresztet, addig is, amíg meghintik őket a megváltó szenteltvízzel. Mivel a cár kifejezte abbéli kívánságát, hogy szeretne Moszkvában bemutatni „egy pár ugrabugra rabbicskát”, persze csak ha már kellően meghintették őket szenteltvízzel, nekiláttak Jechiél rabbi és Jonathan rabbi módszeres megtérítésének. Amikor sehogy sem ment a dolog, egy mongol lovacska farkához kötötték őket, majd egy tölgyfa legvastagabb ágára akasztották a két holttestet, két kutya hullájának társaságában; a himbálózó hústömegre pedig rátűzték a híressé vált kozák feliratot, amely szerint: *Két zsidó és két eb még - egy hiten van mind a négy.*

A krónikások szeretik lírai hangon befejezni e történetet. A rendszerint oly száraz Juda ben Arédet például ezt írja: „Ó, hogyan hulltanak el a hősök...”

1611. november 5-én egy öreg jobbágyasszony kopogtatott a vilnusi nagy zsinagóga kapuján. Maria Kozemenieczkának hívták, s Jézus hűséges leánya volt, de felnevelt egy zsidó gyermeket; a zsidók talán hajlandók volnának összeadni a pénzt, hogy megszabadítsák a katonáskodástól, tette hozzá félénken.

Amikor faggatni kezdték, először esküdözött égre-földre, hogy egy arra tévedt házaló *csinálta* neki a gyereket; később bevallotta, hogy úgy szedte fel, az egykori polocki gettó kapujában, az orosz betörés másnapján, végül aztán elmondotta azt a változatot, amely igazságként maradt ránk... Valamikor Jonathan rabbi szakácsnője volt, s a rabbi fiatal felesége nyomta kezébe a kisfiút, abban a pillanatban, amikor az oroszok betörték házuk ajtaját. Éjszaka megszökött, szülőfalujába menekült. Az öregség küszöbén állt már, megesett a szíve, s magánál tartotta *az ártatlan gyermeket*, mint sajátját. Ennyi az egész. Bocsássanak meg nekem, fejezte be elbeszélését, s hirtelen elsírta magát.

- Térjen vissza a falujába - mondta neki a rabbi -, és hozza el a fiatalembert. Ha szabályosan körül van metélve, kifizetjük érte a váltságdíjat.

Eltelt két esztendő.

Az óvatos vilnusi rabbi egy szót sem szólt senkinek, s tudta, hogy igen bölcsen cselekedett.

Egy este azonban, amikor kilépett a templomból, egy parasztfiúba ütközött. A fiatalember arca riadt volt, és fáradtságtól elgyötört, szeme szikrázott, haragos gőg és halálos rémület birkózott benne.

- Hé, rabbi, maga s...fej, aszongyák, hogy maguk közé tartozom, hát akkor magyarázza meg, mit kell csinálni az embernek, hogy büdös zsidó legyen!

Másnap keserűen kijelentette:

- A disznó a disznóólba való, a zsidó meg a gettóba; az ember nem lehet más, mint aminek született!

Egy hónap múlva pedig így beszélt:

- Szeretném én magukat *tisztelni*, de nem megy. Valahogy a gyomromban van az utálat...

Amikor aztán felengedett, és beszélni kezdett magáról, kiöntötte elkeseredését és szégyenét, milyen eltemetettnek érezte magát a hadseregben. Egy éjszaka kellős közepén megszökött, hirtelen támadt, de ellenállhatatlan erejű szeszélyből. „Felébredtem és hallottam, horkolnak körülöttem, csupa jó keresztény. Jerzy, Jerzy, mondtam magamnak, nem annak a hasából származol, akit anyádnak hittél, az ember az, aminek születik, disznó, aki megtagadja!...” Úgy magával ragadta ez a gondolat, hogy leütötte az örszemet, majd egy járókelőt is, utóbbit azért,

hogyan elvegye a ruháját, s mint a hajszolt állat, nekivágott a sötét éjszakának, gyalog, a helyőrségtől kétszáz kilométerre fekvő Vilnius felé.

Mindenhonnan csődültek hozzá azok az emberek, akik ismerték apját, Jonathan Lévyt, az Igaz férfiút. Eleinte megdöbbenetett őket e sarj durva modora, óvatosan próbáltak közeledni hozzá, a tekintetét vizsgálták. Azt beszéltek, hogy őt esztendőbe tartott, amíg valamelyest hasonlítani kezdett Jonathan rabbira; harsányan kacagott, amikor rájött, hogy zsidós a haja, a szeme, és zsidós a görbe orra. Hanem azért tartottak a benne szunnyadó eszelős paraszttól. Olykor előntötte a düh, kijelentette, hogy *otthagyja ezt a koszos fészket*, s oly csúnyán káromkodott, hogy a hívők befogták a fülüket. Utána pedig hetekig tartó figyelmes, serény, fájdalmas némaságba zárkozott. *Beszámoló egy csodáról* című híres művében az óvatos vilnusi rabbi ezeket írja: „Az Igazak ivadéka, amikor nem értette valamelyik héber szó jelentését, fejét két hatalmas parasztmancsa közé szorította, mintha ki akarná tépni belőle a lengyelek sűrű tudatlanságát.”

Felesége elmondta róla, hogy minden éjjel kiabált álmában, hol az ótestamentum alakjaihoz, hol valami szent Jánoshoz, keresztyén gyermekkorra védőszentjéhez könyörögve. Egy szép napon, az istentisztelet kellős közepén, hanyatt vágódott, és öklével kezdte verni halántékát. Öröklését azonnal szentnek minősítették.

Ugyancsak a vilnusi rabbi szerint „amikor az Örökkévaló végre megszánta őt, addigra Nehémiás Lévy régi agyvelejének minden porcikáját másikra cserélte már ki”.

Fiának, a furcsa Jákob Lévynek egész élete szakadatlan menekülés volt, Isten könyörtelen „áldása” elől. A hosszú, törekeny alkatú teremtes arca lágy volt, füle ijedten hátracsapott, mint a nyúlé. Minden módon igyekezett ismeretlen maradni, erősen meggörnyesztette hátát, hogy magas alakjával magára ne vonja az emberek figyelmét; s mint ahogyan az üldözött beleveti magát a tömeg sűrűjébe, egyszerű bőrdíszműves lett, jelentéktelen ember. Ha őseit kérték tőle számon, azt állította, hogy tévedés van a dologban, hiszen ő semmit sem érez magában, csupán rettegést. Féreg vagyok én, mondogatta tovakodó híveinek, nyomorult féreg csupán, mit akartok tőlem? Másnap pedig egyszerűen eltűnt.

Szerencsére fecsegő feleséggel áldotta meg a gondviselés. Százszor is megesküdt az asszony, hogy hallgatni fog, ám egy szép napon mindig odahajolt valamelyik szomszédasszony füléhez. „Azt mondd, a férjem jelentéktelen alak, senki, mi?...” - kezdte alattomosan. És szigorú titoktartás terhe alatt megsúgta neki a titkot, amely természetesen futótűzként terjedt el. A rabbi meghívta magához az egyszerű bőrdíszművest, s ha nem rögtön a maga tisztségét ajánlotta fel neki, akkor legalább is boldogságos szentnek nyilvánította, akire a dicsőség veszedelmes visszfénye vetődik. Ahány városban csak megfordult a házaspár, mindenütt így történt ez. „Hogy ne élvezhesse az ismeretlen emberek békességét - írja róla a nosacki Méir -, Isten egy asszonyi nyelvet adott mellé őrnék.”

Jákob végül is belefáradt a dologba, eltaszította magától feleségét, s megbújt a kijevei gettó egy kis sikátorában, ott folytatta csendesen a maga mesterségét. Persze hamarosan nyomára bukkantak, de attól tartottak, hogy megint eltűnik, ezért csak messziről figyelték, ugyanolyan óvatosan, ahogyan ő elrejtőzött. A megfigyelők azt mondják, hogy termete kiegyenesedett, tekintete derűs lett, s nem egészen hét esztendő leforgása alatt három ízben is nagyon vidámnak látták. Ezek az évei állítólag a boldogság jegyében peregtek le.

Halála megfelelt mindenki várakozásának.

„...Az egyik csoportot a kozákok a zsinagógába zárták, és felszólították az ott levő zsidó férfiakat és nőket, hogy vetközzenek le. Néhányan már kezdték is levetni ruhájukat, ám ekkor előlépett egy férfiú, aki a keringő kósza hírek szerint a híres yorki Lévy-dinasztia leszármazottja volt.”

zottja volt. A siránkozó tömeg felé fordult, vállát meggörnyesztette, s megcsukló hangon rákezdett a mainzi Salamon ben Simon rabbi szlicheszére: *Véres könnyekkel siratom...*

Énekét egy fejszecsapás vágta el, de más hangok közben átvették már a panaszos dalt, aztán megint mások; aztán nem volt senki már, aki átvette volna, mert vérben úszott minden... Így történt ez nálunk Kijevben, 1723. november 16-án, a szörnyű *Hajdamakcsina*⁸ idején.” (Mojse Dobjecki: *A kijevi zsidók története*.)

Chájim fia, akit a Hírnöknek neveztek, a szerénységet örökölte apjától. Okulni igyekezett mindenkiből, pihenőben csakúgy, mint tanulmányai közben, a dolgokból és az emberekből egyaránt. „A Hírnök meghallgatta mindenki szavát, és felfigyelt volna egy fűszál szemrehányására is.”

Pedig ebben az időben szép szál férfi volt már, termetre akár a lengyelek, s oly nagy kan, hogy a gettó minden lakója féltette tőle a leányát.

Az akkori rossz nyelvek szerint a fiatal rabbi nőtlen volta játszott is némi szerepet benne, hogy hirtelen távoznia kellett Kijevből.

Mindenesetre a Vének határozott parancsára kellett elmennie reb Izráel Bál Sém Tovhoz⁹, a hírneves, nagyszerű mesterhez, állítólag tudása öregbítése és szelleme pallérozása céljából.

Bál Sém Tov, miután tíz esztendő telt a Kárpátok egyik legelhagyottabb és legvadabb zugában, szülővárosában, a podoliai Miedsiboc városkában telepedett le, szelleme beragyogta innen az egész lengyelországi zsidóságot. Miedsibocba ment az is, aki fekélyből keresett gyógyulást, az is, aki valamilyen kérdésre kutatta a választ, vagy megszállottságától akart szabadulni. Bölcsék és bolondok, jámborok és romlottak, híres-neves férfiak és egyszerű hívők találkoztak a remete körül. Chájim Lévy nem merte leleplezni kilétét, amolyan házimunkásféle volt hát a nagy férfiú mellett, a betegek közt hált a csűrben, s remegett, ha ráesett a „BEST” ragyogó tekintete. Őt esztendő telt el így. Chájim annyira hozzáidomult cselédszerepéhez, hogy a Kijevből érkező zárandokok sem ismerték meg.

Egyetlen képességét árulta el csupán: nagyszerűen táncolt; amikor összefogódtak a hívek, és körtáncot jártak Isten szívének felderítésére, olyan magasra szökkent, s olyan lelkes kiáltásokban tört ki, hogy számos chaszid megbotránkozott rajta. Ezért végképp a betegek közé számúzták; közöttük táncolt hát, az ő felvidítésukra.

Később, amikor kitudódott minden, Isten táncosának is nevezték...

Bál Sém egy szép napon üzenetet kapott az öreg kijevi gaontól¹⁰. Nyomban utána közhírré tette, hogy egy Igaz rejtőzik Miedsibocban. Minden zárandokot elővettek: a betegeket, tudósokat, megszállottakat, rabbikat, prédikátorokat. Másnap megállapították, hogy a házimunkás megszökött. Rengeteg tanú jelentkezett, s mindegyik elmondta a maga kis történetét: hogyan táncolt a vándor éjszaka a csűrben, hogyan ápolta a betegeket stb. Bál Sém Tov azonban letörölte a szeméből kibugyanó könnycseppet, és csak ennyit mondott: „Íme, volt egy egészséges a betegek között, és én nem vettem észre.”

Aztán apránként csurrantak-cseppentek felőle a hírek.

⁸ *Hajdamakcsina* - ukrán és kozák felkelések és szegénylegény-rajtaütések a lengyel uralom alatt álló Ukrajnában a XVII. és a XVIII. században.

⁹ *Bál Sém Tov* - a chaszidizmus megalapítója, akit neve kezdőbetűiről BEST-nek is neveztek.

¹⁰ *Gaon* - héber szó, eredetileg az ókori zsidó teológiai akadémiák

Kiderült, hogy a szegény Chájim a mezőn kóborol, az utcákon és tereken prédikál, s olykor különös mesterségeket űz, például kuruzsol, kézrátétellel gyógyít emberi és állati ficamokat. Számtalan krónika feljegyezte, hogy nem szívesen prédikált, kelletlenül tette, mintha a szolgálattevő angyal parancsa kényszerítené rá. Tizenöt esztendeig élt ebben az esztelen magányban, s közben oly népszerű lett, hogy egyes elbeszélések magával Bál Sém Tovval azonosítják, mintegy az ő kóbor képmásának tekintik. A régi pergamenek burjánzó tömegében, bizony, nemigen lehet a hétköznapi valóság szálaival elválasztani a csodáktól. Annyi kétségtelen, hogy számos városban megfordult a Hírnök, de sehol sem adott magáról hírt másként, mint gyógytevékenységével, úgyhogy kétszeresen is észrevétlen maradt.

Ám a róla szóló legenda gyorsabb volt nála, s hamarosan felismerték bizonyos jelekről: először favágókéra emlékeztető magas termetéről, forradásokkal teliszántott arcáról, majd arról, hogy jobb füle hiányzott (lengyel parasztok tépték le). Ettől fogva szemlátomást kerülte a nagyobb városokat, ahol túllontúl ismerték személyleírását.

1792 telének egyik estéjén a Bialystok tartomány mojdini járásában fekvő Ziemiock falucska széléhez érkezve összeesett az egyik zsidó ház küszöbén. Lábbelije és arca oly elnyűttnek látszott, s oly dermedt volt a hidegtől, hogy első pillanatban ama számtalan házaló egyikének nézték, akik szakadatlanul járták akkoriban Lengyelországot és Oroszországnak „zsidók letelepülésére engedélyezett” területét. Térdben kellett levágni mind a két lábát. Amikor valamelyest magához tért, nagy elismerést aratott kezűgyességével és a Tóra másolásában mutatott járatosságával. Házigazdája mindennap talicskán tolta el a zsinagógába. Emberi roncs volt, szerencsétlen nyomorult, de tudott kisebb szolgálatokat tenni, s így nem jelentett különösebb terhet azoknak, akik eltartották. „Kizárólag anyagi dolgokról beszélt, például kenyérről és borról” - írja róla a szaszovi Leib rabbi.

Az Igazak ivadéka olyan egyenesen ült talicskájában, akár a gyertyaszál, a zsinagóga egyik homályos zugában, nem messze a szószéktől. Történt azonban, hogy a község rabbija egy alkalommal tévesen magyarázta a Szentírás valamelyik részét. Chájim felvonta egyik szemöldökét, megtapogatta megmaradt fülét, majd óvatosan köszörülni kezdte a torkát. Tétovázott: súlyos, nagyon súlyos dolog ám elhallgatni Istenről az igazságot... Végül miután még egyszer meggondolta a dolgot, fél kezével a talicska oldalába kapaszkodva szót kért a gyülekezetben. Kérdések tömegét zúdították rá. Mondhatatlan kínok között, ragyogóan felelt meg valamennyire. Szerencsétlenségét betetőzendő, a ziemiocki öreg rabbi elérzékenyült, és valóságos önkívületbe esett.

- Világok Ura - kiáltott fel sírdogálása kurta szünetében -, minden lelkeknek és békességnek Ura, nézd, milyen csodálatos gyöngyszemek peregnek e szájból! Jaj, kedves gyermekeim, nem maradhatok rabbitok tovább, ez a szegény kóborló bizony nagyobb tudós nálam. De mit is mondok? hogy nagyobb? vajon arról van-e szó csupán, hogy nagyobb?!

Odalépett porig sújtott utódjához, és megcsókolta.

Második rész

Ziemiock

1

Miként próbálta Chájim félrevezetni azokat, akik faggatták, s miképp leplezték le végül, mi történt házassága körül, s milyen ravaszkodással sikerült elkerülnie, hogy diadalmenetben vigyék Kijevbe... nem, ebből semmi se kerülhet be a történelmi elbeszélésbe, hiszen mesének látszanék.

Egy azonban bizonyos: hiába próbálkozott a legkörmönfontabb érveléssel, arról nyomban le kellett mondania, hogy továbbra is talicskán tolják a zsinagógába.

Valamelyik jámbor iparos kieszelte a megoldást: összeeszkábált egy guruló karosszékfélét, valóságos trónust, még a kereke belső oldala is bársonnyal volt bevonva; ebbe ültették nagy ünnepélyesen az Igazak sarját; a lábára borított brokát terítő eltakarta fogyatékoságát. Jobbján a kántor haladt, bal oldalán pedig a lemondott rabbi lépkedett, bizalmasaként, hogy ép fülén keresztül érintkezessen vele. A rabbi helyettese tolta a trónust, s nyomában a hívek hosszú sora haladt, akik meg akarták adni az illő tiszteletet Isten táncosának.

Eleinte a gyermekek is tiszteletben tartották, egy szép napon azonban, bizonyára valamelyik csintalan főkolompos biztatására, elállták a menet útját, s az ócska talicskát utánozták.

Az emberek el akarták látni a bajukat, Chájim azonban ujjongott.

- Hagyjátok csak! - tartotta vissza őket. - A trónusból gúnyt üznek, bezzeg a talicskát nem nevelték ki.

E megjegyzése nem vigasztalta meg a ziemiocki zsidókat. Méltóságukban érezték magukat sértve. Tanácsot tartottak, itt felmerült a faláb gondolata, s az asztalos megbízást kapott, hogy készítsen egy pár falábat, méltót ahhoz, aki használni fogja: párnázza ki bőrrel, s vonja be a legfinomabb selyemmel. Mihelyt elkészült, ünnepélyesen felajánlották a Boldogságos Férfiúnak, akinek nyomban hozzá kellett látnia, hogy megtanulja használatát; ám a faláb rettenetes kínzóeszköznek bizonyult, mert lábának csontjai nemhogy megkérgesedtek volna tőle, de még puhábbak és érzékenyebbek lettek, sőt a végén el is fertőződtek. Bele kellett hát törődni a változtathatatlanba; az Igaz férfiú szobájában felállítottak egy frigyszekrényt, és imaházzá nyilvánították. - Így szakadt vége a megalázó zsinagógába utazgatásnak.

A falu lakosai még mindig büszkélkedtek nagy emberükkel, bár egymásnak bevallották már, hogy egy kicsit *megkopott*. Úgy igyekeztek öregbíteni tekintélyét, hogy csodatévő hírét költötték, s ez a propaganda-hadjárat a helybeli kereskedővilág legteljesebb jóváhagyásával találkozott. Chájim nyomban kijelentette, hogy benne ugyan nincs semmiféle csodás erő, hacsak talán, hangsúlyozta, nagyon talán, a könnyeiben nincs. Mindamellet fogadta a betegeket, gyógyfüveket és más orvosságokat írt elő nekik; állatokat is kezelt a szomszédos csűrben.

Ám mindig elbeszélgetett a szenvedőkkel, még akkor is, ha semmit sem tudott tenni értük; mégpedig nem magasabb rendű kérdésekről, mint feltételezhető volt, hanem egészen érdektelen és csip-csup ügyekről, mint például az illető beteg házaseletéről, munkájáról, gyermekeiről, tehenéről, aprójószágáról. S az emberek, csodálatos módon, elégedetten távoztak

tőle, elmesélték, milyen szépen meghallgatja a hozzá fordulókat, s miközben mondókáját figyelni, megtalálja lelkében a sajgó pontot. Ha nem hallotta jól a beszélőt, bal füléhez emelte kezét, s kedélyesen ráhunyorítva azt mondta neki: „Hogyan törődjem én a te lelkeddel, ha te nem törődöl az én fülemmel?”

Egyszer így válaszolt a hálálkodó koldusasszonynak:

- Ne köszönd, ne köszönd, öreganyám; lelkem siet feléd, mivel nincs semmim, amit neked adhatnék.

Iskolát is nyithatott volna, hiszen messze földről sereglettek hozzá a komoly törvénytudók, a nyusztprémes gazdag cadikok¹¹, a szent hit tüzetől szinte szikrázó vándorok, akik valamennyien szerettek volna a *lamed vov*-val vitázni; ám ő mindenkivel szemben néma maradt, vagy szemmel láthatóan kedvetlenül ejtett el néhány közhelyet a megismerés rejtélyei felől.

Ha sütött kint a nap, megtiltotta, hogy ajtót nyissanak bárkinek, aki talmudista szakállt visel, odavánszorgott az ablakhoz, és hosszan, bánatos arccal szívta be a levegőt. Ilyen napokon észrevétlenül valóságos őrszolgálatot szerveztek háza körül, mert a szomszéd gyerekek előszeretettel settenkedtek be az Igaz ember szobájába. Egyenesen az ágyához tartottak, mindig volt ugyanis a vánkosa alatt malagaszőlő, cserébe véget nem érő vitákat folytatott a gyerekekkel az esőről, a szép időről, arról, hogy milyen puha a hó és milyen üde a fáról szedett cseresznye. A zajos vita kellős közepén olykor így kiáltott fel: „Gyerekek, visszaadtátok a lábamat!”

Boldogan felsóhajtott és hozzátette:

- Igen, a lábamat és *talán még mást is, sokkal többet...*

Egy ízben két kis csibészt találtak az ágya alatt: váratlanul beállított néhány kabbalista, s ők ott szorultak egész délutánra. Égnek is állt a tudós férfiak haja, mert az ágy felől állandóan rágcsálás nesze hallatszott. Amikor a fogacskák már nagyon hangosan működtek, Chájim rabbi csendesen ennyit mondott:

- Gyerekek, gyerekek, nem látjátok, milyen fontos dolgokról beszéltek?

A látogatók elképedtek: azt hitték, hogy az ismerős szellemeket utasítja rendre.

Kisebbfajta botrány is lett a dologból. Szerették volna, ha az Igaz férfiú tevékenysége méltóbb lenne hozzá magához, s főleg ahhoz a tisztelethez, amellyel övezték. Nem sokkal e kínos ügy után valóban mutatkozott némi javulás: tintát, papírtekercseket és sok-sok lúdtollat kért. Általános volt az öröm, mindenki azt hitte, hogy megjavult a derék ember.

A jól értesültek már híresztelték, hogy a *Taanisz*¹² című Talmud-traktátushoz ír hatalmas kommentárt; mások szerint a Cedókóról¹³ készít alapvető jelentőségű magyarázatot.

Végül kiderült, hogy közönséges gyermekmesék voltak; ilyeneket írt egész életében.

Amikor első fiúgyermeke megszületett, Chájim rabbi boldog volt, azt hitte, befejeződött minden, élete köre bezárult. És hogyan fog majd megjelenni az Örökkévaló előtt?... - talicskában, hahaha! Aztán összeszorult kicsit a szíve a rémülettől, mert arra gondolt: „Ó, Uram,

¹¹ *Cadik* - héberül Igaz embert, szentet jelent. A chaszidok így nevezték mesterüket, akit a köznép csodatevőnek tartott.

¹² *Taanisz* - böjt. (héber)

¹³ *Cedókó* - jótékonyság. (héber)

milyen nyomorúságos az ajándék, amelyet felajánlhatok neked! Vajon hová fogod irányítani a vasat, ha rám kerül a sor? Miféle halál vár reám?...” - Odakünn Ziemiock derült égboltja alatt békésen folydogált a falubeliek élete, Chájim azonban sok-sok ősének sorsára gondolt, és azt mondogatta magában, hogy Isten útjai kifürkészhetetlenek.

Megérte negyvenedik évét: nem sokan voltak ilyen hosszú életűek az Igazak közül.

Napokig töprengett ezen, majd hetekig; de hat hónap múlva szembe kellett néznie a félelmetes ténnyel: Ziemiock olyan békés és isten háta mögötti község volt, hogy ott még az Igaz férfiút is ágyban érheti csak a halál!

Mondják, hogy az emberiség nagy viharai is gyakran a fontos ipari és kereskedelmi útvonalakon közlekednek. Ziemiock azonban egy kis völgyecskeben búj meg észrevétlenül, a falvak közötti forgalom is elkerülte, s mivel egy mérföldnyi körzetben nem akadt sem földesúr, sem katolikus pap, a parasztok és a szabósággal és kristályüveg-metszéssel foglalkozó zsidók között emberséges, baráti volt a viszony. Emberemlékezet óta, talán több mint egy évszázada, a hívek vetett ágyban haltak meg, szép csendesen, s nem rettegetek mástól, mint a kolerától, a pestistől és Isten szent nevétől.

Chájim elgondolkozott. Minden éjjel kíváncsi volt két falában az országútra, vagy a lábatlan nyomorékok használta kis kocsiban próbált megszökni - a kis kocsival villámgyorsan mozgott -, de végül mindig elfogták a falujabeliek, s akár akarta, akár nem, befektették óriás pelyhes ágyába, amelyet mint a koporsót, négy ember cipelt a vállán, a sófár¹⁴ diadalmas hangjai mellett, vissza abba az átkozott községbe. Amikor a rabbi feleségének a hasa megint dagadni kezdett, egész Ziemiock megrendült. Nyugtalan tárgyalások folytak, a papi gyülekezet is összeült. A végén a község vezető embereiből küldöttség indult az Igaz férfiú ágyához, hogy tudtára adja a közvélemény rosszallását. Lényegében a következőket mondták neki: „Ő, tiszteletre méltó Igaz férfiú, mit tettél, mit tettél?!... *Atyáid egyetlen fiút nemzettek, aztán meghaltak...* Mondd csak, ha a születendő gyermek szintén fiú, melyik lesz szellemi örökösöd a kettő közül?... Melyikük lesz a következő a *lamed vov*-ok sorában?”

- Kedves barátaim! - felelte nekik Chájim. - Több, mint két esztendőn keresztül nem érintettem a feleségemet, mert attól féltem, hogy a Magasságos akarata ellen cselekszem. Azután eszembe jutott, hogy helytelen, ha a férfi így viselkedik az ő asszonyával. Ha Isten is úgy akarja, a gyermek leány lesz.

Egy ifjú tanulója a Törvényeknek még erősködött:

- És ha fiú lesz?

- Ha Isten is úgy akarja, leány lesz.

Néhány hónappal később fiúgyermek született. A küldöttség ismét kihallgatásra jelentkezett, s az Igaz férfiút betegágyán találta. Szeme egészen kifordult, mintha ő is nehéz vajúdást állt volna ki éppen. - „Miért gyötörtök? - kérdezte panaszosan. - Nem tőlem függenek ezek a dolgok. Én igazán semmit sem tettem, hogy késleltessem halálom óráját.”

- De azért sem, hogy a második gyermek születését késleltesse - jegyezte meg a fontoskodó ifjú törvénytudós. - Szép felesége van...

- És jó asszony is - tiltakozott a tehetetlenül fekvő Chájim. - Lehetséges az is - fűzte hozzá sóhajtván -, hogy nem tartozom a Harminchatok közé. Ti trónust készíttetek nekem, de én igazán akaratom ellenére ültem belé. Soha semmi nem erősítette meg, sem jel, sem bensőmben

¹⁴ *Sófár* - kürt, amelyet a zsidó Újév ünnepén fújnak meg az istentiszteleten.

megszólaló hang, hogy valóban *lamed vov* vagyok. Ameddig csak vissza tudok emlékezni, mindig meg voltam győződve róla, hogy a dinasztia megszakadt Jákobbal, boldogult apámmal, Isten melengesse lelkét! Soha nem műveltem csodát nektek. Csupán egy talicskát kértem tőletek.

- De azért felült a trónusra - szólt talpraesetten a diák. - Pedig akkor megmondhatta volna, hogy nem érez semmit!

- Mit feleljek erre, barátaim?... Ember vagyok, esendő férfi csupán.

- Sajnos, így van - felelte kétértelmű mosollyal a diák -, és ezt be is bizonyította a feleségével.

Mélységes csend lett erre a szobában.

Két könnycsepp buggyant ki a *lamed vov* mélyen ülő szeméből, lassan legördült, majd eltűnt az arcát keresztül-kasul szántó forradások árkaiban.

- Meg vagyon írva - mondta Chájim nyugodtan -, hogy Isten meghallgatja azokat, akik tisztelik őt. Lám, meghallgatta a te kívánságodat is, alkalmat adott rá, hogy gúnyt űzz belőlem.

E néhány szó szinte szívébe hasított minden jelenlevőnek. Az ifjú törvénytudó, általános megrökönyödésre, éles hangon kiáltozni kezdett, álltában, mozdulatlanul, mintha csak megdermedt volna abban a helyzetben, amelyben az Igaz férfiú szavai érték. Amikor a nyugalom helyreállt, a küldöttség minden tagja a beteg ember ágyához járult, megcsókolta kezét, és lábujjhegyen távozott. Senki a jelenlevők közül nem beszélt többet arról, ami történt. Ám gyorsan híre ment egész Lengyelországban, hogy Isten nem tudta elhatározni magában ama Chájim Lévy halálát, akinek a szíve olyan ártatlan, akár a gyermekeké.

A leányokat nem számítva, felesége még három fiút szült, legnagyobb megdöbbenésére.

Eleinte azt hitte, hogy olyan könnyű lesz megkülönböztetnie a jövőbeni Igaz embert fivéreitől, mint a kis kacsák között kiköltött hattyút. Ám ahogy nőttek a fiúk, úgy kellett Chájimnak mind jobban belátnia, hogy Isten jelenléte nem sugárzik egyikükből sem. Az örökösök közti zsémbes versengés állította szembe egymással a négy idősebb fiút; mindegyik fondorkodott a többi három ellen, hogy magának szerezze meg a kitüntető címet; s ezzel már kellőképpen be is bizonyította, hogy nincsen rá joga, gondolta magában a jámbor Chájim.

Az ötödik fiú mag alatta maradt minden mértéknek; pogány volt, elmaradott, igazi Slemazel¹⁵. *Állatkának* nevezték, olvasni nem tudott, s agyában csak nagy ritkán villant fel egy gondolat. Egyes-egyedül a föld érdekelte; ahelyett, hogy imádkozott és kristályüveget metszett volna, ostoba módon zöldséget ültetett, holott az magától nő, és csak elkészítése és elköltése igényel művészetet. Büdös viskóban lakott, kutyák, teknősbékák, mezei egerek és más undorító lények között, s úgy bánt velük, mintha testvérei lettek volna: enni adott nekik, olykor egy-egy baráti mozdulattal ugratta őket, vagy váratlanul a pofájukba fűjt. Kicsi korától torzszülöttnek látszott, szeme fémesen, kifejezéstelenül villogott, alsó ajka lecsüggött. Ha hülye gyermek születik, ez nyilvánvaló jele valaminek; szegény Chájim úgy is értelmezte, hogy Isten kétségkívül visszavonta a Lévy családnak tett ígérését.

Az Igaz ember rövid haldoklását is megkeserítette Állatka távolléte: künn volt a földeken, állatait őrizte a legnagyobb lelki nyugalommal.

A pátriárka csakis fiait bocsátotta magához: ezek még egyre azon vitatkoztak, kié lesz az örökség, apjuk pedig újra meg újra feltette magában a kérdést: ad-e Isten egyáltalában örökölni valót. S mivel a fiúk atyjuk szerény vagyonszámbáján is összezördültek, azt beszéltek, hogy

¹⁵ *Slemazel* - balszerencsés ember, jiddisből származik.

a Hírnök sírva fakadt ennek hallatára, két öklével verte a mellét, és átkozta magát, amiért olyan sokáig élt, és végül is ágyban kell meghalnia, mint egy asszonynak vagy mint egy kereszténynek.

Aztán hirtelen hátradőlt a vánkosára és szaporán csuklani kezdett, mint aki nem tudja türtőztetni jókedvét.

- No hiszen, még csak ez hiányzott - jegyezte meg egykedvűen a legidősebb fiú -, most aztán mit csináljunk vele?

Ám a haldokló, lassan, mint aki szándékosan csinálja, megint lélegzethez jutott, s apró, boldog sóhajtasokat hallatott, elfeketült szája sarkában parányi tajtékcsseppek gyöngyöztek.

Szeme megélnékült, arca kissé kiszínesedett, végül így szólt:

- Nyugodjatok meg, gyermekeim - hangja szokatlanul gúnyosan csengett -, alig van már egy cseppecske élet bennem, hanem az eszem még mindig a helyén van azért.

Gyűrött vászonra emlékeztető szemhéja lecsuklott mit sem látó szemére, s úgy tetszett, a lét amaz ismeretlen szférái felé távolodik, ahol csontjai, halni készülő húsa s a környező éjszaka sötétsége már semmi vonzást nem tudnak kifejteni reá.

- Gyermekeim - szólalt meg ismét révedezve -, ó, földből vétetett gyermekek, ti, hát nincs-e joga az embernek mosolyogva fogadni halálát, ha Isten könnyűvé teszi azt? Nem, még nem éreztem... a homlokomon - motyogta rövid szünet után, már a halál verítékétől csapzott ősz szakállába - az elhülyülés... szárnya rebbenését.

- Hallgassatok ide, és jól nyissátok ki a fületeket, mert elmondom nektek, min nevettem. Könnyeim közepette egy hangot hallottam, amely így szólt: szeretett Chájimom, lélegzeted akadozik immár, siess hát *lamed vov*-ként megnevezni azt, akit a te fiaid Állatkának neveznek; s az lészen ő utolsó leheletéig.

Az öreg Chájim örömeiben megint nevetni kezdett, fulladozott és csuklott, és utolsó könnyű sóhajával ennyit mondott még: „Tudjátok-e?... Isten is mulat rajta...” - azután meghalt.

2

Amikor Állatka hazajött a mezőről, ostoba módon sírva fakadt apja halottas ágya mellett, holott örülnie kellett volna, hogy neki jutott örökölni a dicsőség koronája.

Másnap kijelentette: azonnal itt hagyja Ziemiockot, ha ragaszkodnak hozzá, hogy rabbit csináljanak belőle.

Nem hatott rá semmi a világon: sem leplezett fenyegetésekkel, sem a világ minden kincsének odaígéréseivel rá nem lehetett venni egyetlen kedves szokásának megváltoztatására sem. Az újdonsült Igaz férfiú reggel felkelt, kiszűröcsölte a sajka sűrű levesét, vállára vette az ásót, füttyentett kutyáinak, s kiment arra a földdarabkára, amelyet egy lengyel paraszttól bérelt. Az ajándékok ott penészedtek a viskójában: a finom krémes lepényeket, mézes felfújtakat, valódi vajjal készített süteményeket, ha már nem kellett a kutyáknak, mind a szomszéd gyerekek kapták. Az Igaz férfiú zöldséglevest főzött magának, egész kondérnyit, s fekete kenyeret aprított belé, vagy ha az nem volt, kalácsot... kénytelenségből.

Bár nagyon rút volt, nagyon piszkos és nagyon ostoba, bár ott állt meg vizelni, ahol éppen eszébe jutott (az egy zsinagóga kivételével, mert ott mozdulatlanra dermedt, mintha megbénította volna a rémület), Ziemiock legszebb leányai egytől egyig róla ábrándoztak, mert minden

hibájára megszépítő ragyogást borított címe és rangja. Még az aggódó és gyötrődő, de titokban elragadtatott férfiak sem tudtak ellenállni varázsának. Bosszúsan csavargatták pajeszüket, és megállapították: nem tudná megmondani az ember, hogy mi az, de kétségtelenül *van benne valami*.

Egymás után mutatták be neki a legkíváncsiabb feleségjelölteket; Állatka állt mozdulatlanul, a hetedik mennyországban érezte magát, két kezét összekulcsolta, vagy az orrát piszkálta mutatoujjával, úgy bámulta a teljes pompájában ragyogó csodát. De közeledni nem is próbált hozzá. Ha csak kiejtették előtte azt a szót, hogy „házasság”, érthetetlenül megvadult. Egyszer egy merész apa, abban a hiszemben, hogy Állatka titkolt vágyainak ad hangot, az Igaz férfiú füléhez hajolt, s leányára mutatva bizalmasan odasúgta neki: no, Állatka, nem volna kedved ezt a gerlicét az ágyadba vinni?

Az Igaz férfiú a leányra emelte nedves tekintetét, megnyugtatóan bárgyún rávigyorgott, aztán meglendítette a karját, mint egy pörölyt, és lesújtott az elővigyázatlan ember fejére. Ez aztán okulásul szolgált mindenkinek.

Egész életében egyetlenegy barátja volt csak, Józua Lévy, más néven a Szórakozott. A kis Józua, bár ábrándozásra való hajlamát kivéve minden vonatkozásban normális gyermek volt, már kiskorában elkísérte olykor bácsikáját a földekre, s elnézte, hogyan dolgozik. Később, állítólag, hosszabb beszélgetések folytak a félkegyelmű és a gyermek között; ezt azonban senki sem látta, csak azt, hogy egyikük szótlanul ás, a másik ábrándozik. A félkegyelmű egyszer ajándékozott unokaöccsének egy kis sárga kutyát; ennyi volt az egész. Később, jóval később, az is eszébe jutott az embereknek, hogy a fiú sohasem nevezte nagybátyját Állatkának, mint mindenki más, hanem valami furcsa eltévelyedés következtében így szólította: testvér. S amit eleinte a gyermeki szórakozottság számlájára írtak, megvilágosodott később, egy különös napon...

Amikor egy illatos májusi estén Állatka ágynak esett, s az ágy halálos ágya lett, csak a kutyáit, s kecskéjét s a két fiatal vadgalambját akarta látni. Ám a Lévyek azt követelték, hogy előbb nevezze meg utódját, s mivel azt állította, hogy nem hall semmiféle hangot, távol tartották a haldoklótól az egész vinnyogó, mekegő, turbékoló állatseregletet.

Azt mondják - de vajon igaz-e -, hogy Állatka megkötötte magát, nem mondott semmilyen nevet, s a Lévy család tagjai utolsó leheletéig nem hagyták békén. „Irgalom, irgalom - siránkozott a haldokló -, esküszöm, hogy nem hallok semmiféle hangot!”

Elég az hozzá, hogy a rossz nyelvek már jóval a tragédia után, azt híresztelték: a félkegyelmű csak akkor adta meg magát a sorsának, amikor felrázták eszméletlenségéből, s már attól tartott, sosem engedik meghalni; csak ekkor nevezte meg Józua Lévyt, kis unokaöccsét, „tudjátok, azt, akinél a sárga kutyám van”; ekkor végre az Igazak utolsó álmára hajthatta fejét.

Kitűnt ilyen módon, hogy a dicsőség koronája akárki fejére „ráhullhat”; különböző klikkek alakultak, s az éppen hivatalban levő Igaz emberre könyörtelen nyomás nehezedett; Józua Lévy egész élete is véget nem érő szenvedések sora volt. „Sajnos, túlságosan fiatal” második feleségének megígérte, hogy az ő véréből való egyik fiút fogja utódjának megtenni; s halálküzdelmében a végén valamelyik jelentéktelen unokaöccse nevét ejtette ki ajka. Senki sem tudott már semmit. A szerencsétlen Lévyek hasztalan kutatták, milyen jelekről lehet felismerni Isten választottját. Vajon örökösen imádkoznia kell-e? Vagy parasztként dolgoznia a földeken? Az állatokat szeresse? Vagy az embereket? Nagy tetteket kell végrehajtania? Avagy a nyomorúságos, de olyan nyugalmas ziemiocoki életet élnie?... Vajon ki lesz a kiválasztott?

Ettől fogva új jegyet parancsolt Isten akarata a Lévy nemzetségre, s ezentúl e jegyben folyt minden fiú gyermekora: bizonytalan dicsfényként egy kérdőjel lebegett a fejük felett.

Miközben így peregetek a napok, szép csendesen, mint homokszemek a homokórán, a ziemiocki zsidók csökönyösen megmaradtak abban a hitükben, hogy az emberi történelem véget ért a Sinai hegyénél, ők már az isteni történelemben élnek, s nem is az Ő kegyelme nélkül, s ennek idejét nem pergeti le semmiféle homokóra. Mit számít egy nap vagy akár egy évszázad is? Hiszen a világ teremtése óta mindössze egy felet dobban Isten szíve.

E nagyszerű magasságokban élve, bizony, nem látták, mi készül, mi szövődik a keresztények történelme során; nem látták, hogy új lengyel ipar született, amely lassan, de biztosan elemészti a főleg háziiparral foglalkozó zsidók létalapját; hogy vaspata módjára minden újonnan létesülő gyár száz meg száz háziiparost tapos agyon. Az öregek emlegették ugyan olykor-olykor a régi szép időket, amikor könnyebb volt családot és zsinagógát alapítani, minthogy azonban arra nem tudták rászánni magukat, hogy beálljanak a gyárakba, a kárhozat e barlangjaiba, ahol a szombatot nem tisztelték, s a Törvény 613 parancsát sem lehetett olyan tökéletesen és nagyszerűen megtartani, mint otthon... hát egymás után haltak éhen jámborul.

Később a merészebbek, akiket nem nyűgöztek annyira vallási aggályaik, vándorútra keltek, s eljutottak Németországba, Angliába, Franciaországba, gyakran még Észak- vagy Dél-Amerikába is. Ebben az időben a lengyelországi zsidók mintegy harmadrészenek a posta volt fő megélhetési forrása: főleg külföldi „kiküldötteik” átutalásaiból tartották fenn magukat. Így volt ez Ziemiockban is, mert a kristályüvegmetés bizony már nem adott kenyeret a zsidóknak.

Ám a Lévyek nem kaptak és nem is vártak senkitől postán érkező támogatást.

Tudták, hogy aki kivándorol, kiszolgáltatja magát az amerikai bálványoknak, és eltávolodik Istentől. És amiképpen a lengyel zsidók meg voltak győződve róla, hogy Isten sehol sem érzi magát olyan jól, mint Lengyelországban, a Lévyek is szentül hitték, hogy az Igazak számára kijelölt helyen, Ziemiockban van leginkább otthon. Éppen ezért nem voltak hajlandók elköltözni, maradtak mind Ziemiockban, Isten kezében, a nyomorúságban.

Mivel pedig ők voltak a legnyomorultabbak Ziemiockban, azok a szegények, akik egy fokkal felettük álltak, némi alamizsnában részesítették őket; a gazdagok ugyanis csak önmaguk iránt éreznek szánalmat, mint ismeretes. A mezőgazdasági munkák idején a környező tanyákra szerződtek, csak hogy a lengyel parasztok nem sokra tartották a zsidók vézna karját, s igen csekély természetbeni bért fizettek nekik.

A 19. század végén a Lévy gyermekeket arról lehetett felismerni, hogy feltűnően sápadt az arcuk...

Mordecháj Lévy, Ernie barátunk nagyapja, nyomorúságos kristályüvegmetész családban született. Fiatal korában keskeny arcú, élénk és hűvös tekintetű volt, s nagy, görbe orra mintha egész fejét előrehúzza volna. Ekkor azonban még nem látszott világosan, mire hivatott, milyen tehetséges kalandor lesz belőle.

Egy napon, amikor a szegények hagyományos étele, a hering is hiányzott a család asztaláról, Mordecháj kijelentette, hogy másnap elszegődik valamelyik közeli tanyára. Fivérei döbbenet bámultak rá, anyja pedig jajveszékelné kezdett: majd meglátja, a lengyel parasztok bántalmazni fogják, agyonverik, s isten tudja, mit nem csinálnak még vele.

Eleinte elutasították mindenütt: zsidó munkásokat nem szívesen alkalmaztak, csak akkor vették igénybe őket, ha az idő már nagyon sürgetett. Napokon keresztül hiába keresett munkát, végül felvették ugyan krumpliszedésre, de a gazdaság nagyon távol esett otthonuktól. Az intéző azt mondta neki: „Hallod-e, te zsidó, olyan magas vagy, mint a jegenye, fizetek

neked tíz kiló krumplit egy napra. Az a kérdés, van-e merszed verekedni?” Mordecháj farkasszemet nézett a jéghideg tekintetű intézővel, de nem felelt neki.

Másnap két órával pirkadat előtt már talpon volt. Anyja megpróbálta visszatartani: szerencsétlenül jár majd ő is, mint ez meg amaz, ugye tudja, hogy mindegyiket vérbe fagyva hozták haza. Mordecháj mosolyogva hallgatta, s arra gondolt, hogy olyan magas, mint a jegenyefa.

Amikor azonban egyedül ballagott az úton, a hajnal előtti szürke félhomályban, s egykettőre elpárolgott testéből az indulás előtt lehörpintett híg tea és a gyorsan bekapott egy-két szem burgonya melege, akkor eszébe jutottak az intéző szavai. Istenem, istenem, gondolta magában, hiszen dolgozni megy oda, s olyan jól viseli majd magát, olyan jó lesz mindenkire, hogy az ördögnek magának sem jutna eszébe bántani őt.

Délelőtt nem történt semmi különös. Lábát szétterpesztette, felemelte a kezébe adott szerszámot, és félelmetes erővel sújtott le a hervadt burgonyabokor tövére, körös-körül; aztán átkutatta a millió rostszállal átszőtt rögöket, s a gumókat a gödör szélére rakta. Tőle jobbra és balra körülbelül ugyanabban az ütemben haladtak előre a lengyel munkások. Mordecháj minden erejét összeszedte, hogy el ne maradjon mögöttük, s észre sem vette, milyen csodálkozó és haragos pillantásokat vetnek feléje szomszédai, hogy bámulják azt a hatalmas szál zsidó fiút, aki mereven, kímérten dolgozik hosszú fekete kaftánjában, s a pap áhítatos szorgalmával, s egyszersmind a kovács vak mámorával forgatja kapáját.

Eljutott a burgonyaföld közepéig, levette bársonykalapját, és ügyesen egyensúlyozva két nagy gumóra tette.

De a verejték még mindig a szemébe csorgott, tíz méter után a kaftánját is levetette hát, s a földre terítette.

Amikor a krumpliszedők mozgó rajvonala már majdnem a tábla túlsó széléhez ért, az az érzése támadt, hogy egy ezerlábú óriási pók fut végig a hátán, és minden lába a húzába vág. Fájdalmában meggörnyedt, így, előrehajolva, végtelenül lassan felemelte a kapát, s azt mondta magában: „Istenem...”, majd kétségbeesetten lesújtott a földre, s eközben felcsendült benne, most először, a folytatás „... *segítsd meg a te szolgádat!*” Minden burgonyatónél megismételte a könyörgést, s kizárólag ennek tulajdonította, hogy hősiesen kitartott a barázda végéig. A lengyelekkel egy vonalban végzett.

A déli harangszó hallatára visszatért a tábla közepére, megkereste kaftánját és kalapját. Didergett a hidegtől és valami bizonytalan félelemtől, odament hát a rőzsetűzhöz, amely mellett a munkások melegedtek.

Amazok elhallgattak, amikor a közelükbe ért. Leguggolt, és három szem krumplit rakott a hamu közé. A rászzegeződő néma pillantások halálos szorongást idéztek fel benne. Az intéző elment a dolga után. Mordecháj az oroszlán torkában érezte magát, ott feküdt lüktető nyelvé; ha csak megmoccan, összezsapódnak a szörnyű fogak, és darabokra tépik. Lihegett félelmében, amikor kiszedte és megforgatta tenyerében az egyik szem krumplit.

- No né, meg sem kérdezi, szabad-e, csak neki a tűznek! - mordult fel egy hang a háta mögött.

Mordecháj rémületében elejtette a krumplit, félig felegyenesedett, s könyökét ijedten arca elé emelte, mintha a fenyegető ütést akarná kivédeni.

- Kérem szépen... nem tudtam! - dadogta a karja mögül, tétova lengyelséggel -, bocsánatot kérek, azt hittem...

- Halljátok? - kérdezte kedélyesen a „lengyel” -, halljátok, mit beszél ez? *Azt hitte...!*

A parasztfiú körülbelül egyidős volt Mordechájjal, de ige uja fel volt gyűrve a csípős hidegben, és nyitott gallérjából kivillant erős, bikavastag nyaka töve; két nagy, göcsörtös keze mintha odanőtt volna csípőjéhez, s ettől még inkább emlékeztetett valami tömzsi, nagyon erős állatra. Mordecháj megremegett: a paraszt együgyű, vörös arcából higgadt, komoly gyűlölettel sugárzó, gyönyörű kék, lengyel szempár meredt rá.

- Nincs más hátra, itt verekedni köll - szólt közbe valahonnan hátulról egy hang.

Mordecháj fellázadt ez ellen.

- Minek? Miért kellene verekedni?

A mozdulatlan parasztok csoportja felé fordult, és védekezni próbált, pontosan úgy, ahogyan a legrégebb tekintélyek hasonló esetekre javallják. Sokatmondóan széttárta karját, és megkezdte védőbeszédét. - Uraim, engedjék meg, hogy tanúul hívjam Önöket!... Igazán nem akartam megbántani a jelenlevő úriembert azzal, hogy a parázsba raktam a krumplit. Csak nem gondolják rólam komolyan? Mivel pedig sértés nem történt - folytatta remegő hangon, fél térdével még mindig a földön, de törzsét szinte a magasba emelte a szónoki lendület -, mivel semmiféle sértés nem történt, nem gondolják-e, igen tisztelt gazdálkodó urak, hogy megfelelő bocsánatkéréssel is el lehetne intézni azt a nézeteltérést, amely szembeállít ezzel az... úriemberrel? - fejezte be fejtegetését fájdalmas, vékony hangon.

- Dumálni, azt tudnak ezek a bűdös zsidók! - állapította meg a lengyel fiú, s szavából mélységes meggyőződés csendült ki. Karja széles mozdulatot írt le, s „ellenfele” elterült a földön.

Mordecháj könyökére támaszkodva, bámulatos gyorsasággal kúszott odább néhány méterrel. Orrába csapott a megforgatott föld szaga. Térben és időben mérhetetlenül messze voltak a parasztok, hangosan kacagtak, milyen félve, milyen meghökkenten lapul a földön. Mordecháj levett egy kis sárrögöt álláról, amely estében a földet súrolta.

A lengyel fiú egy lépést tett felé. Mordecháj egy ujját arcára szorította, oda, ahol az ütés érte. Be kell bizonyítania ezeknek az embereknek, hogy tévedésben vannak; egyszerűen nem szabad verekedésre kényszeríteni az olyan vallásos embert, mint ő, zsidó embert, akinek meggyőződése tiltja a bölcsék tanításaival olyannyira ellentétes erőpróbákat, s kivált egy ifjú Lévyt, aki soha nem látott még erőszakosságot, és csupán hallomásból tudja, hogy olyasmi is van a világon, mint ökölcsapás. Mivel azonban támadója feléje tartott, nevetségesen himbálva a vállát, Mordecháj, mintegy álmában, világosan látta, hogy ilyen érvelésnek semmiféle kilátása sincsen a sikerre.

- Hogyan is érthetné meg ez a majom?! - kiáltott fel hirtelen jiddisül.

Épp feltápáskodott, hogy menekülni próbáljon, mikor a lengyel facipője vesén találta, s Mordecháj arccal a földre zuhant megint. A lengyel nyájas hangon hajtogatta, hogy „bűdös zsidó, bűdös zsidó”, és alaposan fenéken rúgta Mordechájt, valahányszor megpróbált felállni. Hangja olyan diadalmas volt, hogy Mordechájban a *majom* iránti megvetés egyszerre valami gyötrelmes lobogásba csapott át, a láng mindent felégetett benne, s egész teste megfeszült, mint az íj.

Maga sem tudta, hogyan történt: egyszerre csak ott állt, a lengyellel szemben, majd rávetette magát, s közben ezt kiáltotta:

- Mit csinál? Mit csinál?!

Fel volt háborodva.

Amikor a parasztok elválasztották Mordecháj tönkrevert ellenfelétől, akit még egyre aprított öklével, lábával, könyökével, s ha teheti, veri tovább egész acélkeményre meredt testével, riadtan és a vértől szinte megrészegülve érezte át a nagy felfedezést: egy csapásra megnyílt előtte az erőszak keresztény világa.

- Ez a zsidó aztán nem olyan, mint a többi - állapította meg az egyik paraszt.

Mardosó szégyen öntötte el Mordecháj.

- No, most már használhatom a tüzeteket én is? - kérdezte gyerekes szemtelenséggel, amely határozott sikert aratott.

Aznap este, amikor hazatért, tudta, hogy immár fölényben van övével szemben, bármily gyengécske is ez a fölény: teste elválaszthatatlanul a földhöz, a fákhoz, a növényekhez kötődik, s az ártalmatlan vagy veszedelmes állatokhoz, beleértve azokat is, amelyeket embernek neveznek.

Eleinte újabb verekedésekben kellett helytállnia, valahányszor másik gazdaságba szegődött; minthogy azonban mindenfelé vállalt munkát Ziemiock környékén, hamarosan híre ment, hogy „harapós zsidó”, s ez rokonszenvet biztosított számára. A ziemiocki jámbor zsidó lelkek, persze, görbén néztek rá, az elzúllott Lévy sarjnak kijáró tiszteletteljes szájalommal s a nagy kalózokat megillető irigy megvetéssel. A Lévyek gyanakodva figyelték: ijedt pillantásokat vetettek hatalmas mancsára; sajnos, testtartásából is eltűnt a hagyomány megkívánta görnyedtség és az előírt lemondó alázat. Azt suttozták, hogy botrányos módon egyenes az egész teste.

Mindezt ő maga is észrevette, s lassanként szokásává vált, hogy csak pénteken este tért haza Ziemiockba, a sábesz¹⁶ csodálatos szertartására. Szombaton egész nap a bűnbánatnak élt, vasárnap reggel pedig gondosan tarisznyájába tette imakönyvét és imakendőjét, s megint eltűnt egy hétre a természetben.

Egyszer, amikor Ziemiocktól nagyon távol eső tanyára tartott, találkozott egy öreg házaló zsidóval; az öreg az út szélén üldögélt a batyuján, s látszott a szemén, hogy nagyon rosszul érzi magát. A közeli városkába igyekezett árujával, mert ott, mint mondotta, „akad némi rokonsága”. A batyuban jiddis nyelvű olcsó ponyvaregények voltak, tarka szalagok, némi üvegáru; Mordecháj, csak úgy kedvtelésből, eladott valamit ebből is, abból is, azokban a falvakban, amelyeken áthaladtak. Az öreg vándorkereskedő mosolyogva nézte. De mikor három nap múlva elértek a városba, azt mondta Mordechájnak: - Az én kereskedő pályámnak vége, nem tudok már gyalogolni. Fogd ezt a batyut és menj. Rád hagyom az üzletemet, a szállítóimat, a vevőimet. Ziemiocki Lévy vagy, nem kockáztatok hát semmit. Ha összeszedsz néhány zlotyt, visszajössz majd ide, és megfizeted, amivel tartozol. Eredj, mondom, hogy eredj!

Mordecháj lassan vállára emelte a batyut.

A házalók könnyen találnak szállást minden faluban; hiszen valami kis friss levegőt hoznak ezekbe a világtól egész esztendőben elzárt kis fészkekbe.

¹⁶ *Sábesz* - szombat, a zsidók minden heti ünnepnapja, amelynek szertartása pénteken este kezdődik.

Mordecháj igyekezett fesztelennek látszani, hangosan nevetett, annyit evett, amennyi csak belé fért, és vitatkozott azzal, aki fitymálta az áruját; de valahányszor Ziemiock közelébe ért, kialudt szemében a figyelmes fény, és egész bensejét előntötte valami lassú, csendes szorongás. És zavartan, szinte lopva tette le nyereségét az asztal sarkára, a Lévy család jeges hallgatása közepette.

- No, mi az, megjöttél? - szólalt meg apja enyhén csúfondáros hangon -, hát *azok* elengedtek megint? - S így folytatta, amikor Mordecháj restelkedve lehajtotta fejét: - Gyere hát közelebb, haszontalan, hadd látom, milyen is a fiam, zsidó emberhez méltó-e még a képe? Gyere már, hadd ölellek meg! Mire vársz? A tegnapi napra? - Mordecháj remegett, mint a nyárfalevél.

Amikor aztán elmaradtak mögötte Ziemiock düledező kunyhói, s ott ballagott megint a falvak közt vezető ösvényen, különös kérdések merültek föl benne. Egyik kollégája, váratlan rokonszenvében, egy szem datolyát adott neki egyszer. Azóta csak úgy tódultak hozzá az emberek, hogy megcsodálják a ritka gyümölcsöt. Sietve lapozták fel Mózes öt könyvét, s ízlelgették a „tavar” szót, amely datolyát jelent; és Mordecháj maga is, noha régóta vagyonos embernek számított, Izráel egész földjét látni vélte, amikor az egy szem datolyára pillantott: igen, most átkel a Jordánon, most ér el Ráchel sírjához, most a Siratófalhoz, megfürdik a Tibériás-tó csodálatos vizében, ahol napsütésben híznak a pontyok... - De mivel mindig az országúton ébredt fel álmaiból, az ujjai közt szorongatott ráncos, szürke datolyára bámulva, Mordecháj feltette magában a kérdést: „Istenem, istenem, mit jelentsen mindez? Egy szegény házaló a végtelen síkságon, a ziemiocki Lévyek messzire szakadt sarja, egy szem datolya, »harapós zsidó«, a Tibériás-tó, egy fiatal ember az élet küszöbén?”

És száz más hasonló kérdést.

Egy napon, amikor éppen Kryszownick városához érkezett, több mint húsznapos járásra Ziemiocktól, az a kérdés is felmerült benne: miért teremtette tulajdonképpen Isten Mordecháj Lévyt? Ziemiockban már hosszú évek óta nem volt falu bolondja, pedig meg vagyons írva: „Minden községnek légyen meg a maga bölcse és bolondja.” „De hát mit lehet kezdeni az olyan barommal, mint ez a Mordecháj - ömlött el benne hirtelen a szomorúság -, akinek ilyen meg amolyan erényektől tarkabarka a lelke?”

Persze, nagyon fáradt volt éppen. Hajnal óta baktatott már, s most kimerültségében táncolni látta az alkony változó fényhatásai között Kryszownick távoli dombjait. Percenként pillantott nyugtalanul az égre, félt, hátha meglátja ott ama péntek esti első csillagot, amely jelzi, hogy leszállott a földre a sábesz. Egyszer oly váratlanul érte a péntek esti csillag felbukkanása, hogy ott kellett hagynia „egész üzletét” a réten, a magas fűbe rejtve.

A városka bejáratánál fiatal leány merített vizet a községi kútból, lassan, valami állati bájjal, mintha csak játszott volna az ázott, hideg kötéllel. Szombati öltözkében volt, gyöngyházgombos félcipőben, zöld-fekete bársony ünneplő ruhában, ujján és nyakán a hagyományos csipkedísszel.

Mordecháj már messziről megérezte, hogy van benne valami vad és állati, hogy mozdulatainak ruganyos szépségéből leplezett hatalom és fenyegetés árad.

Csöndesen odalopakodott a fűben, s látta, hogy igazi zsidó szépség a leány, majdnem olyan magas és sudár, mint ő. Amikor már csak három lépésnyire volt tőle, egészen rabul ejtette macskaarca, rövid orra, keskeny metszésű szeme, kis homloka, amelyet valósággal hátrahúztak a tarkóján összefogott súlyos fekete hajfonatok. Isten bocsássa meg, de nagyon tetszik nekem ez a lány - állapította meg magában.

Ledobta batyuját a fűbe, majdnem a kisasszony lába elé, s a nyers modorú házalók hangján rákiáltott:

- Hé, galambcskám, megmondaná nekem, hogyan jutok a zsinagógához?

Öblös hangjára egész testében összerezte a leány, elengedte a kötelet, elkapta megint, s végül, miután letette a favödröt a kút kávjára, hirtelen feléje fordult, és így szólt:

- Micsoda fura paraszt!

De fintora nyomban megenyhült, mikor végignézett a mosolygó, sovány, porlepte fiatalemberen.

- Ló vagyok én talán? - kérdezte nyugodtan lágy és fanyar jiddis nyelvén - vagy számár? ökör? esetleg teve? Alighanem, ha így szólnak hozzám!

Megigazította a vödröt a káván, s egy mozdulattal hátravetette hajfonatait. Koromfekete szeme izzó, falánk kíváncsisággal tapadt Mordechájra, arca alsó fele azonban ennek az ellenkezőjét, a lehető legmélyebb megvetést fejezte ki, mert a száját lebiggyesztette.

- Különbem sem szoktam idegenekkel szóba állni - tette hozzá, hosszabb szünet után -, de ha tíz méter távolságban követ, megmutathatom útközben, hol van a zsinagóga.

Könnyed pillantással végigmérte, majd elindult a városka felé gögösen kihúzza magát, s többé ügyet sem vetett az „idegenre”.

Mordecháj nagyot füttyentett a foga között.

- Isten bocsássa meg nekem - sóhajtott fel, miközben nehézkesen vállára emelte terhét -, tetszik ez a lány, de még mennyire tetszik, hanem azért... nagyon szívesen elpáholnám.

Ilyen ellentmondó érzelmektől fűtve lépkedett a leány nyomában; egyfelől megőrizte a tízméternyi távolságot, másfelől szorgalmasan lödözte „nyilait” feléje, s ezek célba is találtak, mert s kisasszony minden alkalommal meggyorsította lépteit, és haragosan megrázta fejét. Hajfonatai ilyenkor végigsöpörték szép vállát, mint ideges lovat a sörénye, és súlyos lebbenésük valami ösztönös, állati kacérságot sejtetett. Ez újabb maró gúnyolódásra indította Mordechájt.

- Szóval maguknál így szokás fogadni az idegeneket? - kiabált utána teli tüdőből. - Tíz méter távolságról?... Tudja maga, miért választotta ki Isten Ábrahámot? Mert vendégszeretően bánt a koldusokkal. Gondolja meg, hátha én is Isten küldötte vagyok?!

Ám a kisasszony határozott léptekkel ment tovább az út közepén, úgy tett, mint aki semmit sem hall - Mordecháj pedig nem merte csökkenteni a kettőjük közötti nevetséges távolságot. Amikor felkacagott, talán túl hangosan, nagy meglepetéssel hallotta, hogy ezúttal megszólal a tízméternyire előtte táncoló könnyed, bájos alak, de szavai, sajnos, igen kimértek, s élüket alig-alig tompítja a szellő, amely feléje hozza őket.

- Kedves uram, aki a szavát hallja, inkább azt tételeznél fel magáról, hogy az ördög küldötte!

Mordecháj nem akart hinni a fülének, s éppen azon gondolkodott, nem kellene-e megsértődnie, de ekkor fojtott kuncogást hallott, s a fekete sörény diadalmasan libbent meg előtte.

- De persze túl nagy szó ide az ördög... ugyan! - tette hozzá.

Furcsa szomorúság szakadt rá Mordechájra, elhatározta, hogy mégis megsértődik, nem is szólt többet. Most már csak az a seb érdekelte, amit batyuja dörzsölt fel a hátán. Majd azon esett kétségbe - alighanem először életében -, hogy irhabundája sárga bélése már foszladozik, hogy csizmájából kikandikál a lába ujja, sőt még azon is, hogy bársonykalapja olyan formátlan. Ez utóbbi körülményt egyébként az magyarázta, hogy gyakran használta edényként szilárd, sőt olykor folyékony anyagok felfogására is. Bánom is én, döntötte el magában erélyesen a kérdést, mi vagyok én, aranytallér, hogy mindenkinek tessen?

Ebben a pillanatban felfigyelt, mert a leány letette vödrét a földre, mosolyogva felé fordult, s kissé gúnyosan megvonta vállát, mint aki azt mondja: ugyan ne haragudjon már, maga kezdte, nem igaz? Aztán megrázta a fejét, és megint megindult. A súlyos favödör, amelyet cipelt, most valamivel gyorsabban táncolt az oldalán, alkalmazkodva ruganyos léptei ritmusához. Olyan könnyedén vitte terhét, mintha virágcsokor volna a kezében, ám a kissé tajtékos víz olykor tűnékeny fényű cseppeket szórt bársony ruhájára. Mordecháj érezte, milyen édes ez a pillanat.

A városka katolikus temploma mögött már feltűntek az első zsidó házak. Töpörödöttek voltak, roskatagok, és szorosan összebújtak, mint apró, ijedt vénasszonyok. Olykor felbukkant egy-egy szakállas férfialak, megvillant egy-egy selyem kaftán. Hirtelen leszállt az este: mint apró szemű sűrű eső, úgy hullott a magasból a sötétség; a Mordecháj előtt imbolygó kisasszony alakja már csak könnyed árnyék volt. Az árnyék hirtelen megállt, s egy vékony, fehér ujj az egyik utca torkolata felé mutatott. Ott a zsinagóga... - ezt mondta az ujj. Azután eltűnt.

„Hát ez meg minek néz engem? - háborodott fel Mordecháj -, nem vagyok én kutya, ami... amit...”

Ledobta a batyuját, s hirtelen a leány után iramodott, mert lángként lobbant fel benne, hogy joga van hozzá.

A leány felriadt a rohanó léptek zajára, s egy kapubenyílóba menekült. Amikor Mordecháj meglátta, alig három lépésnyire, olyan szépnek tűnt a félhomályban, hogy a fiú elérzékenyült, és magában megállapította: „Igaz is, nem ő tartozik köszönettel, hanem én...”

A leány figyelte, de idegesség alig látszott rajta, csak a keze volt a kapu fogantyúján, mintegy jelezve, hogy felkészült minden eshetőségre.

- Kérem szépen... - hebegte Mordecháj sietve -, megengedné, hogy vigyem a vödrét?

- Maga házaló, ugye? - suttogta fojtott hangon a leány. - Ma itt van, holnap ott... Hogy merészel hát így beszélni hozzám?

Kicsit gúnyosan mosolygott (de Mordecháj úgy érezte, van ebben a mosolyban egy árnyalatnyi sajnálkozás is), felemelte félig már üres vödrét, meglendítette lábikrája mellett, köszönésképpen meglebbentette sörényét a fiatalember felé, majd futásnak eredt, kikiloccsantva a vizet, és eltűnt az egyik sikátorban, meg sem lehetett állapítani, melyikben.

Mordecháj lassan felemelte batyuját, és elindult a zsinagóga felé. A hirtelen feketére váló házak között már ott ragyogott az első csillag. Most azonban nem a sábesz tiszta, meghitt fényét idézte, mert az égnek az a része, amelyre arany gombostűként fel volt tűzve, csak egy zsidó leány ruhájának fekete bársonyát juttatta eszébe.

4

Az esti istentisztelet után a hívek lármásan, köhécselve, hadonászva vitatták a zsinagóga kis kályhájának füstjében: melyiküket illeti meg az a kitüntető kegy, hogy vendégül láthatja az idegent. Mordecháj, megjelenése alapján, többnyire olyan előjáróhoz irányították, aki a külvilág iránti mértéktelen érdeklődéséről volt ismeretes. Aznap este azonban nem a „jókedvű házalók” csoportjába sorolták: a rabbi a „kereskedésből élő zarándokok” közül valónak minősítette, s meghívta saját asztalához.

- Rabbi, kedves rabbi, nem a maguk asztalánál van az én helyem! - mondta Mordecháj. - Nem vagyok én jó zsidó, csak éppen kicsit szomorú vagyok ma este, érti, ugye?

- És miért vagy szomorú? - kérdezte csodálkozva a rabbi.

- Hogy miért vagyok szomorú? - ismételte meg mosolyogva a kérdést Mordecháj. - Mert nem vagyok jó zsidó...

A rabbi alacsony, düledt szemű, kövér emberke volt, apró szájával mintha kicsipogott volna sűrű szakállából.

- Gyere csak! - rikácsolt. - Egy szót sem akarok hallani többet!

A vacsora fejedelmi volt, Mordecháj álmodni sem tudott volna jobbat: fűszeres, erős halleves, marhasült és cukrozott sárgarépából készült pompás csemege. Mordecháj elragadtatásában, hogy ilyen nagyszerű fogadtatásban részesítik, ki sem nyitotta a száját, olyan komoran viselkedett, mintha az elmélkedésre hajlamos ziemiocki Lévyek asztalánál ülne. Ám amikor a háziasszony egy tál szentjánoskenyeret nyújtott feléje, nem tudta megállni, hogy a hasára ütve s arcát mulatságosan elfintorítva fel ne kiáltson:

- Testvéreim, testvéreim, paradicsomi íze van a szentjánoskenyernek, mert Izráel földjét idézi fel bennünk. Ha beléharap az ember, a pillantása ellágyul, és felsóhajt magában: Ó, Urunk, vezess vissza bennünket a mi országunkba, arra a földre, ahol még a kecskék is a bőven termő szentjánoskenyeret legelik!

Mintha rugó kattant volna e szavakra a jelenlevő vendégek lelkében, megint felhangzott az örök kérdés: mikor jó el a Messiás? És hogyan? Felhőn érkezik-e majd? Vajon a halottak is az élőkkel együtt indulnak-e útnak? Mivel fognak táplálkozni, hiszen meg vagyon írva: „Azon a napon pedig szövetséget kötök közöttetek s a mezők állatai között.” - És hogyan siettethetnénk eljövetelét, báránykáim? - Tette fel a kérdést a rabbi, meglehetősen reménytelen kis kézmozdulattal.

Mindegyik vendég tudta, hogy most éri el csúcspontját a kétezer esztendő vita, azt a félelmetes ormot, ahonnan át lehet tekinteni a Teremtés egész művét.

- Szenvedni kell - szólalt meg a rabbi jobbán ülő vendég, egy beesett szemű, lecsüggő-piros ajkú aggastyán, aki szakadatlanul ingatta a fejét. - Szenvedni, szenvedni és megint csak szenvedni, mert...

- Kedves Grinspan úr - szakította félbe bosszúsan a háziasszony -, hát mi egyebet csinálunk? Maga szerint ennyi szenvedés nem elég?

- Pszt, pszt! - csitította félénken a rabbi.

- ...mert meg van írva - folytatta az öreg, s a szeme meg sem rebbent -, meg van írva, hogy a szenvedés úgy illik Izráelre, akár a piros szalag a fehér ló fejére. És mert meg van írva az is, hogy nekünk kell hordoznunk a világ minden szenvedését, a mi vállunkra nehezedik minden fájdalma, és úgy fognak tekinteni ránk, mint akiket Isten büntetett és sújtott és alázott meg. És csak ha tetőtől talpig átjárja Izráelt a szenvedés, ha minden csontjában és minden ízében és minden idegében szenvedni fog, és ott fekszik majd a keresztúton, akkor fog Isten egy Messiást támasztani... - fejezte be Grinspan úr kitágult szemmel, mintha már látná is az eljövendő szörnyűségeket -, csak akkor, és nem előbb...

- Kedves Grinspan úr - csipogta szomorúan a rabbi -, mi öröme telik benne, hogy így ijesztget bennünket? Hát Igazak vagyunk mi, hogy a késnek egész életünkben mindig ott kell lebegnie a szemünk előtt? Tudja mit, kedves Grinspan úr, beszéljünk inkább valami vidám dologról: mi újság a háború körül?

Bár ezt a *szakállas* élcet mindenki réges-régen ismerte, a kis rabbi köhécselni és krákogni kezdett utána, s valósággal fuldoklott nevetésében, olyannyira, hogy a többiek komolyan megijedtek. De a szokásos ördögűzés és locsolgatás után a vidámságnak e rohama ugyanolyan hirtelen véget ért, amilyen hirtelen támadt, s a rabbi visszaülhetett a vacsoraasztalhoz.

- Hol is tartottunk csak? - kérdezte zavartan.

Észrevette, hogy mindenki rosszalja viselkedését, áhítatos arcot öltött tehát, s így folytatta:

- Tisztában vagyok vele, kedves Grinspan úr, hogy a vidámságnak ezt a rohamát bántónak, sőt talán botrányosnak érezheti. Szeretném azonban hangsúlyozni, hogy egyáltalában nem ön ellen irányult, sem nem az ellen, amit mondott, és kérem, tulajdonítsa kizárólag annak az örömmek, amit ez a szép sábesz este szerzett nekem. Remélem, hisz nekem?

- A legnagyobb készséggel elhiszem - felelte meghatottan az öreg -, de legyen szabad megjegyeznem, hogy Chennina rabbi iskolája szerint...

A társalgás most a nevetésre terelődött, a nevetés természetére, törvényeire, emberi és isteni jelentőségére, végül pedig, kanyargós úton, a Messiás eljövetelével való összefüggésére.

Mordecháj, híven házaló szerepéhez, mindeddig ki sem nyitotta a száját. Szeme előtt olykor-olykor mélabúsan meglebbent egy zöld-fekete bársonyruha. Hogyan láthatná viszont? Elhatározta, hogy mindent egy kártyára tesz fel, előrehajolt, és nagy komolyan megszólalt, ugyanolyan hangon, mint apja szokott hasonló alkalmakkor:

- Ami engem illet, szeretném megjegyezni, hogy Jichak¹⁷ mindenekelőtt azt jelenti: aki valamikor nevetni fog; megjegyzem továbbá, hogy amikor Sára meglátta Hágár fiát, Izmaél, akkor az éppen *mecahek* volt, ami nevetőt jelent; mindezekből pedig szerényen arra következtetek, hogy Ábrahám két fia, Izmaél és Izsák között az volt a különbség, hogy az előbbi a jelenben tudott nevetni, míg Izsáknak, a mi ősatyánknak, az a sors jutott osztályrészül, hogy sírnia kell a Messiás eljöveteléig, aki - áldott legyen az ő neve - mindenkit az örök nevetés boldogságával ajándékoz meg majd. Mondjátok, testvéreim, hogyan is nevezhetne ebben a világban az, aki igazán zsidó szívű, hacsak nem az eljövendő világ gondolatára?

E fennkölt szárnyalású beszéd után felkapta pálinkás poharát, szájához emelte, s egy hajtásra kiitta, akár a parasztok, az összes vendégek nagy megrökönyödésére.

Aztán csettintett, és ravaszul hozzátette:

- Szerencsére, egyikünknek a szíve sem egészen zsidó szív, máskülönben tudnók-e ilyen zavartalanul élvezni a mai este boldogságát?

E megjegyzésével nagy sikert aratott. A rabbi szerint chaszidista szellemre vallott. Csodálkozott azonban, hogy lehet egy közönséges házaló ilyen csodálatosan képzett, s ezzel alkalmat adott Mordechájnak körmönfont műve betetőzésére: kacéran félrehajtotta fejét és közölte, hogy a ziemiocki Lévyek közül való.

- Meg mertem volna esküdni rá! - kiáltott fel lelkesen a kis rabbi.

- De korántsem vagyok Igaz férfiú! - egészítette ki Mordecháj szerényen, s szélesen, csábítóan rámosolygott az asztal körül ülő vendégekre. Magában pedig közben azt gondolta: „Bocsássa meg nekem az Isten, ha meg tudja bocsátani - de az a lány nagyon csinos!”

¹⁷ *Jichak* - Izsáknak, Ábrahám fiának ótestamentumi héber neve.

Másnap reggel, amikor felébredt a széles családi ágyban (erőszakkal fektette oda a rabbi meg a felesége), Mordecháj panaszkodott, hogy rosszul érzi magát, valami furcsa zsibbadás nehezedik rá, alig tud mozogni. Ez a harmadnapos láz előjele volt. Nyomban fogott egy új kancsót, lesújtott házigazdái támogatásával kiment a közeli folyócskához, és így szólt hozzá:

- Folyó, folyó, adj kölcsön egy kancsó vizet az útra, amelyet meg kell tennem.

Aztán a jelenet számos nézőjének áhítatos hallgatása közepette hétszer megforgatta feje körül a kancsót, a vizet a háta mögé öntötte, és ezt mondta:

- Folyó, folyó, vedd vissza a vizet, amelyetadtál, és vedd el tőlem az engem égető lázat is! Tedd meg, folyó, közös Teremtőnk nevére kérek!

Művészien mondta el az igéket, hamisítatlan ziemiocki stílusban.

Ezek után a beteg kísérőivel együtt visszatért a rabbi lakásába, s ott ismét ágyba feküdt. Számos falubeli jelent meg betegágyánál, oda vonzotta őket a *lamed vov* híre; megállapították, hogy rossz színben van, hogy arca halálsápadt; az mindenesetre kétségtelen volt, hogy előzetes lelkifurdalásai miatt álmatlanul töltötte az éjszakát.

A harmadnapos lázból negyednapos lett, s a végén be kellett látnia, hogy esztelenség volna tovább menni ilyen állapotban. Mivel pedig a láz továbbra sem szűnt meg, kegyesen beleegyezett, hogy Kryszownickban üsse fel téli szállását, a templomszolga helyetteseként. E megoldástól mindenki el volt ragadtatva, elsősorban a szép sörényű leány, akit Mordechájnak néhány nap múlva sikerült viszontlátnia, amikor véletlenül a kút körül ödöngött.

- Tudja, hogy nem is nagyon ijedtem meg, amikor hallottam, hogy beteg?

- Komolyan mondja? - kiáltott fel szenvedélyesen a fiatalember.

- Hát *tényleg* beteg volt?... - dadogta a leány.

Egy lépést hátrált, a kút kávéjához támaszkodott, s arcán oly mélységes szánalom tükröződött, hogy egyszeriben eltűnt nagymacskaszerűsége, és csak a fiatal leánytestben felébredt gyengédség sugárzott róla. Mordechájnak mondhatatlanul édes fájdalom szúrt a mellébe; igazi házaló mozdulattal kacérul megpödrölte bajuszát, s ravaszul mosolyogva így szólt:

- Pedig *tényleg* beteg voltam... és most betegebb vagyok, mint valaha - fejezte be rövid szünet után, rekedt, fojtott, érzéssel teli hangon.

A leány véget nem érő nevetésre fakadt, s Mordecháj aznap öt méter távolságból kísérhette; ez másnap három méterre csökkent, majd nullára: oly boldog volt, mint a kisgyerek, amikor a vödör jéghideg fogójának egyik felét kezében érezte.

Valósággal megmámorosodott ettől a kegytől; csak úgy ömlöttek belőle a szelíd, a komoly, a kellően mélabús szavak, pontosan olyanok, amilyeneket célravezetőnek érzett egy ziemiocki vagy kryszownicki, vagy akárhová való leánynál. Ám a leány azonnal értésére adta, hogy sokkal jobban kedveli a „vidám házaló” szerepében. Mordecháj fájó szívvel engedelmeskedett; most már szerette volna összetörni azt a bábút, amely belőle Juditnak megtetszett, s amelynek a zsinórját persze csak azért rángatta, hogy tessék neki.

- Akár a kutya, ha a holdra ugat! - mondta a leány. - Ha valaki szerelmes, akkor igyekezzék minél szeretetreméltóbban viselkedni az illetővel szemben. Mi vagyok én? Hold? Dehogysis, Judit vagyok.

Egy szép napon, mintegy évődésképpen, megvallotta, hogy még soha nem látott ilyen nagy és erős és kedves és mulatságos házalót, mint Mordecháj. És bizonyára nagy megtiszteltetés az ő

számára, hogy egy ziemiocki Lévy méltatja figyelmére - folytatta ugyanabban a hangnemben -, de ő, ostoba leány létére, egyáltalában nem érzi ezt a kitüntetést, sokkal jobban szeretett volna egy egészen közönséges Lévyt. Mit jelentsen az a sok, vérontással teli, ijesztő história, amit a családjáról mesélnek? Brrr. Végigfut tőle a hideg az ember hátán! S amikor erre Mordecháj felhúzta az orrát, Juditból kirobant a harag:

- Ebből én nem kérek, érted?!... Én élni akarok, élni, élni! Mihez kezdjek egy Igazzal? Minek az nekem?

- De hiszen nem is vagyok az! - tiltakozott Mordecháj, s hangjából kétségbeesés csendült ki.

- Tudjuk, milyenek vagytok! - vágott vissza a lány. - Éppen az szokott az Igaz férfi lenni, aki tagadja, hogy az! Mi a csodának kell neked az egész világért szenvedned? Honnan veszed ezt? Mondd csak, a világ talán hajlandó érted szenvedni?

- De hiszen én sem szenvedek, esküszöm neked!

Judit nem is hallgatott rá: kezét tördelte, szemét forgatta, tekintete a semmibe révedt, kicsiny orra remegett, s a szájából parányi nyálcseppek freccsentek, mint a mérges macskáéból. Különös, átható pillantást vetett a fiatalemberre.

- Miért is kellett nekem, Judit Ackermannnak, szerencsétlen hülyének, pont a keserű cseppet kiválasztanom a férfiaknak abból a végtelen esőjéből, amelyet Isten a földre küld?! Az egész világon nincsen ezer *lamed vov*, nincs még száz sem, harminchat van csak, mindössze harminchat! És én, Bolondország bolond lánya, alighogy a szemem elé kerül egy, azon nyomban beleszeretek! Hallod, mit mondok? - mondta, és felsóhajtott, oly szelíden, hogy igazán megható volt, különösen ennek az erős, vadóc lánynak a szájából.

És mivel Mordecháj szinte kábultan hallgatott, még az arcába is vágta:

- Hallod, te gyilkos?!

Mordecháj azonban olyan alázatos és boldogtalan képet vágott erre, hogy a leány hóhéra nyakába borult, két kezével befogta szemét, és váratlanul szájon csókolta, most először. Mordecháj riadt volt, kicsit kényelmetlenül is érezte magát, de mosolygott, s azt gondolta: annyi életerő árad ennek a lánynak a szájából, hogy egyszerűen elfújja a világ minden érvét, elszáll mind, mint megannyi szalmaszál, messzire és a magasba, az elvont eszmék szürke égboltja felé. Magához szorította Juditot és a fülébe súgta:

- Dróton rángatott bábu leszek a kezében... Akarod?...

Ám a titkon benne lappangó ziemiocki szellem már az eljegyzést követő napon kitört belőle. Magát az eljegyzést Mordecháj döntő fordultnak tekintette: az a ragyogó és félelmetes vadállat, akit már foglyul ejtett, láthatóan alig várta, hogy bevonulhasson ketrecébe, míg a félénk kérő álarca mögül hirtelen előbukkant a férj, az Úr teljhatalmú képviselője a családban, akit úgy véd a számtalan törvény, mint valami vasrács. Mordecháj már az első összecsapás során teljes győzelmet aratott.

- Azért nem értesz meg, mert nem akarsz megérteni! - kiáltott elkeseredetten Juditra. Majd, mintegy beletörődve a változtathatatlanba, a büszkeség álarca mögé rejtőzött, arca oly komoly és gondterhelt lett, hogy menyasszonya egészen megdöbben. - Nézd csak - próbálta megmagyarázni -, nálunk az a szokás, hogy a férfi házassága előtt lemásolja a család naplóját, a Lévyek egész történetét, hogy majd odaadhassa elolvasni gyermekeinek; s te azt akarod, hogy most megszakadjon mindez a te szép sörényedért? Értsd meg: el kell mennem egyszer Ziemiockba!

- Hát akkor menj, és vissza se jöjj többet! - kiáltott fel Judit.

Mordecháj mereven ránézett, kicsit habozott, majd a legnagyobb nyugalommal hátat fordított neki.

Amikor éppen ki akart lépni az ajtón, két kar fonódott a vállára, s tarkóján érezte menyasszonya izgatott leheletét.

- Jöjj vissza hamar - suttogta a büszke Judit.

Mordecháj fogadkozott, elsírta magát, s fogadkozott tovább. Judit akár vissza is tarthatta volna, ha ki tudja használni vereségét. Ám ezzel a fegyverrel nem tudott élni, Mordecháj felült tehát egy ígáslóra, amelyet alaposan megraktak füstölt marhahússal, befőtt üvegekkel, ráakasztottak még egy kalitkába zárt tyúkot is, kétheti eleséggel, továbbá tömérdek süteményt, hímzett terítőt, fonalat, gombot, harisnyát, s a jövőbeli vejük családjának szánt más ajándékokat - és elindult Ziemiockba.

Nagyon tekintélyesnek látszott így, de három héttel később, amikor Ziemiock közelébe ért, egyszerűen elpárolgott minden büszkesége. Családját asztalnál találta, egy szál hering volt előttük. Szívébe nyilallt, milyen sápadt minden arc ebben az alacsony kis szobában, a repedezett mennyezet s a mestergerenda alatt, amelyre soha nincsen akasztva semmi. Apja fel sem kelt a helyéről.

- Már azt hittem - ugratta fölényesen fiát -, hogy le sem írod magadnak a könyvet, úgy házasodol meg. Még szerencse...

- Szeretem - felelte szelíden Mordecháj.

- Halljátok ezt? Szereti! - kiáltott fel bátyja, s a mestergerenda felé nyújtotta sovány két karját, mintha az égietek hívná tanúul e szörnyűséges kijelentéshez.

- Én talán nem szerettem az anyádat? - kérdezte apja lassan. - Csakhogy én azt hittem - folytatta az előbbi gúnyos hangnemben -, hogy az asszonynak követnie kell a férjét. Neked azonban más a véleményed, ugye?

- De ha nem akart ide jönni! - nyögte ki keservesen a vőlegény, de nyomban az ajkába harapott és elpirult, mert harsány nevetés volt a válasz erre a vallomásra.

- Csend!

Ezt az egyetlen szót ejtette ki az apa, s a lárma elült. Felkelt, s bár az öregség meggörnyesztette már, most nagyon magasnak látszott; a kötelességteljesítés elhasznált jelképe volt; beesett szeme izzott, mint a parázs; nagyon érthetően csak ezt a néhány szót mondotta, amelyeket talán előre megfogalmazott magában:

- Jegyezd meg magadnak, fiam, hogy az olyan férfi számára, akit a nők tesznek tönkre, nincsen sem bíró, sem kegyelem.

Aztán mereven visszaült a helyére, s Mordecháj jelenlétéről tudomást sem vett többé.

5

Judit alig ismert rá az ő „vidám házalójára”, akitől alig néhány héttel azelőtt búcsúzott el; Mordecháj szakálla megnőtt, hajlott orra, arca elefántcsontszínű lett, és furcsán, szórakozottan ölelte meg menyasszonyát.

- Életem, mindenem - pihegte Judit szerelmese mellére bújva -, milyen sovány vagy, és milyen szomorúnak látszol! Csak nem vagy beteg?

- A szerelem betege - jegyezte meg vidáman Judit anyja, ez a piros arcú, erős asszony, aki éppen a konyhában sürgött-forgott, a bőséges lakoma előkészületeiről gondoskodva. - Jóindulatú betegség - állapította meg ellentmondást nem tűrő hangon. - Jót tesz a lépnek és az ember szeme világának.

- Igaz ez? - kérdezte Judit, boldogságtól repesve. De mert Mordecháj nem is felelt neki, elhúzódott tőle, s teli balsejtelemmel felkiáltott: - Nem is szeretsz már!

Mordecháj szeme reá szegeződött, de tekintetében nem volt erő; szürke szeme tétován rebbent meg szeme fehérjének halvány mezejében, mint az égbolton nagyon magasan úszó felhő. Lassan könnyel telt meg a szeme.

- Apám nem áldott meg - mondta elhaló hangon, majd szenvedélyesen hozzátette, s arca kipirult: - De Isten majd megteszi helyette, ugye? - s a jelenlevők nagy megrökönyödésére visszaváltozott fesztelen házalóvá, felkapott egy hosszú talpas poharat, vidáman odacsendítette a kvaszos üveghez, olyanformán, ahogyan az ajtón kopogtat az ember, és felkiáltott:

- Nos, kedves mama, mit kell ilyenkor mondani? - Pajzánul a Szentírást idézve szónokolni kezdett: - *Erős italokat adjatok a haldoklónak, és borral kínáljátok azt, akinek keserűség lakik a szívében!*

Felhajtotta a kvaszt, mintha víz lett volna. Nevetett megint, és Judit megnyugodott.

Néhány nap múlva azonban úgy látta, hogy Mordecháj megint magába zárkózik. Amilyen szívesen sétált és szórakozott, mielőtt abba az átkozott Ziemiockba látogatott, olyan csökönyösen került most minden ilyesféle alkalmat, s még azt is megtette, hogy órák hosszat sanyargatta magát a zsinagógában. Judit igazán nem tudta, mire vélje az egészet. Úgy érezte, különös szerelmese nemhogy közelebb került volna hozzá, nemhogy leplezetlenebbül mutatkozott volna meg, amióta bensőségesebb lett kapcsolatuk, hanem inkább valami szabad szemmel nem látható palástba burkolózott, amellyel távol tartotta magától menyasszonya fájó szívét.

Siettette az esküvőt. Amikor Mordecháj összetörte a legényéletet jelképező poharat, a leány sírva fakadt. A boldog pár még ugyanaznap este berendezkedett Judit szüleinél, akiknek sütődéjük volt, s elragadtatással nézték Mordecháj dagasztásra termett hatalmas két kezét. Nyilván *az öregeket támogató gondviselés* küldte nekik ezt a vőt.

Judit fellélegzett, mert hiába múltak a napok, a hetek, Mordecháj egyszerűen nem tudott betelni felesége mindig megközelíthető, s mégis távoli testével, ezzel az ártatlanságból szőtt titokzatos gyönyörűséggel. Minden éjszaka ugyanabba az ámulatba estek mind a ketten; olyan ez, mint valami ragyogó mélység, mint megfordított mennybolt, amelybe belézuhan az ember, gondolta Judit. Anyja ugratta is bizalmas kettesben:

- Persze, persze, előtted ki tudta, mi az a szerelem? Ki is beszélhetne róla más? Senki, csak te tudod...

Mordecháj azonban szégyenkezve kérdezte magában, nem túlzás-e ennyi gyönyörűség, nincs-e benne valami pogány kicsapongás, nem választja-e el Istentől?

Egyre nőtt benne valami nyugtalanság, amelyet öntudatlanul azzal hozott kapcsolatba, hogy száműzték Ziemiockból. A szülőfalujabeli lányokban az volt a csodálatos, hogy egyetlen pillantással kormányozni lehetett akarataikat, s a férfi lehetett olyan félénk, akár egy egérke, mégis szorosra foghatta a gyeplőt.

Próbáljon az ember Judittal így bánni! Nemhogy a pillantásainak vagy az intésének nem engedelmeskedik, de olyan könnyedén tagadja meg férje határozott parancsait, ahogyan az orra előtt alkalmatlankodó legyet hessegeti el az ember.

Ha jól meggondolta, az zavarta leginkább, hogy felesége éppolyan hajlamos a kacérkodásra, akár a házasságuk előtt; egy semmiséget csökönyösen megvonta férjétől kegyeit, s olyan eszeveszettül akart tetszeni a szerencsétlen nő, hogy képes volt két, sőt három napig egyetlen gyengéd szó, egyetlen sóhaj nélkül meglenni mellette. Hát lehet zsidó asszony szíve ilyen kemény?

Nem tudott nevet adni felesége szemérmetlen viselkedésének, de Judit bájai adagolásával akkora hatalomra tett szert a szegény házaló fölött, hogy már-már arra gondolt, nem gyönyörű szép, fiatal leány testébe bújt gonosz szellemet vett-e feleségül. Hová sodorja még őket ez a mélység, amelybe éjszakáról éjszakára beleszédülnek?

Egyre sűrűbben kapta magát rajta Mordecháj, hogy honvágya van Ziemiock után.

Ellentámadása csak nagyon lassan, szinte észrevétlenül bontakozott ki.

Amikor Judit észrevette, hogy férje mindinkább vallásos elmélkedésbe és tanulmányokba merülő férfiúvá válik, már késő volt, nem lehetett többé feltámasztani kedveskedésekkel és viharos udvarlásokkal teli korábbi viszonyukat; Mordecháj szájából már csak olyan szavak peregtek, amelyek mindegyike mintha Isten bélyegét hordozta volna magán, kívánságai a felsőbb akarat megannyi megnyilvánulásának tűntek, s még házastársi kötelességének is azzal az indoklással tett eleget, hogy az Örökkévaló parancsát kell teljesítenie.

Erre vonatkozólag Juditnak megvolt a maga külön véleménye. Ám eljött a nap, amikor Mordecháj parancsolni kezdett, majd az is, amikor büszke hitvese engedelmeskedett neki; s a férj hamarosan rávette feleségét, hogy örökre kövesse őt Ziemiockba. Judit az első perctől kezdve botrányosan kirítt környezetéből. Szabadszájúsága, kihívó járása kétségbe ejtette mindkét nembéli hitsorsosait. „Nézzétek csak ezt a cigányasszonyt - mondták minduntalan -, oj, oj, micsoda szerencsétlenség, lám, mire jut az az ember, aki örökösen az országúton kószál!” És alaposan éreztették is az idegen asszonnyal, milyen mérhetetlen távolság választja el a „Juditokat” a tiszteletre méltó ziemiocki feleségektől.

Eleinte előfordult vele, hogy hirtelen sírva fakadt, utána pedig valóságos dühroham tört ki rajta, mint valami zászlót lobogtatta elkeseredését, minden egyes sérelme fel volt írva rá; határozottan vádolta férjét, szemére vetette, hogy összetörte a szívét és az egész életét.

- Megcsaltál, kijátszottál engem az első perctől, a legelső pillanattól fogva! Hé, galambocskám, megengedné, hogy vigyem a vödröcskéjét? Királynőm így, királynőm úgy! Házaló, akkora, mint egy gránátos, valóságos Nagy Sándor, csak úgy falja a kilométereket! És én, az ostoba, hittem neki, azt hittem, minden nap csupa multság lesz, öröm az egész élet... És mi volt mögötte? Egy icipici kis Lévy, ima reggel, ima este, és a két ima között mi van? egyetlen hosszú ima!

De persze te lapultál akkor, ó, jól játszottad a komédiát nagyon! Először meg akartad szelídíteni a galambodat, mi?! Ma a családi naplót kell leírni, holnap az a baj, hogy apám nem adta rám áldását, a végén pedig jön az utolsó, a legfontosabb: hogy Ziemiock! Ziemiock! Ajjajaj, Ziemiock, nem kívánlak a legnagyobb ellenségemnek sem! Micsoda város az! Lévyek itt, Lévyek ott, Lévyek mindenütt, a város lakóinak fele Lévy! Ki hitte volna, hogy ennyi Lévy van a világon?!

Amíg az apámmal voltunk, jó kenyeret süttöttél. És itt? A nagyságos úr kristályüveget metsz! Ez ám a szép, az előkelő mesterség! Az ember olyan lesz maga is közben, mint a kristályüveg,

keresztüllátni rajta! De ki törődik az ilyen aprósággal? Az a fontos csak, hogy locsogni lehet meg fecsegni meg imádkozni a zsinagógában meg bölcselkedni a nagy szakállú tudósokkal, hogy zim-zim-zim, mi az ön véleménye a mennyországról, zum-zum-zum, és mi a véleménye a poklóról? Hát kinek van haszna ebből az egészből? Talán bizony Istenek? Ahogy én ismerem, pontosan az a véleménye a dologról, mint nekem: hát ebbe meg mi ütött, azt kérdezi. És a fejét vakarja!

Hanem hát mindennek vége szakad egyszer, még a legjobb dolognak is. Elmegyek, itt hagylak, vedd tudomásul! Érted? Visszamegyek az én Kryszownickomba, a tudatlan szamarak közé. Azt mondom majd mindenkinek, hogy meghaltál. Gyászt fogok viselni érted. És tudod, mit mondok én neked?! Ha az özvegyed leszek, hallod, te ziemiocki Nagy Sándor!, még mindig ezerszer boldogabb leszek, mint mikor a feleséged voltam! Ezt elhiheted nekem! És a pestis emésszen el, ha én...

Mordecháj szótlanul nézett a feleségére, fél szemöldökét felvonta megdöbbenésében, s egyetlen szót ismételt halkán, mindig ugyanazt, azzal a tapasztalt, lemondó türelemmel, amellyel az állatokat próbálja megnyugtatni az ember: Ugyan... ugyan... ugyan...

Egyik keze közben felesége sűrű, zilált sörényét simogatta; valami kifürkészhetetlen gyengédséggel nézett rá, s olyan fiatalos mosoly bujkált bajusza alatt, hogy a szegény, összezavarodott Judit a nyakába borult.

És mindegyik vitájuk így végződött. Mordecháj alig adott magyarázatot, egyszerűen azért, mert nem értette hontalanná vált felesége szemrehányásait. Éjszaka, amikor ott feküdt mellette, valami homályos száналommal telt meg a szíve. Szánta az asszonyt, és szánta önmagát is, ezt az ismeretlen két embert, akiket egy ágyba sodort a gyorsan fellobbanó eszeveszett szerelem, s akik még nem tudtak értelmes lények módjára beszélni egymással.

- Ha legalább azt tudnám, mi az értelme az Igazakról szóló sok-sok történetnek - mondta olykor Judit a családi ágy meghitt melegében. - Tulajdonképpen miért kell nekik annyit szenvedni?

Mordecháj felriadt kábultságából, kinyújtotta karját a sötétben, magához szorította, amihez éppen hozzáért, és beletemetkezett az asszony bágyadt testének édes tej- és fahéjillatába.

- Ó, éjszakáim gyönyörűsége! - súgta felesége testére tapadó szájával - ki az, aki nem szenved itt a földön? Gondold csak meg - folytatta csókolgatva -, mit kell nekem elszenvednem miattad, vagy neked énmiattam. Csakhogy a szenvedésünk büntől terhes, a földön kúszik, akár a fereg, akár a meg nem hallgatott ima...

- Miféle bűnre gondolsz? - kérdezte Judit, s kissé eltaszította magától férjét, gyengéden, de nem minden alattomos szándék nélkül.

- ...De a *lamed vov* magára vállalja a mi szenvedésünket - folytatta derűsen Mordecháj -, felviszi az égbe, az Örökkévaló lába elé helyezi, az pedig megbocsát nekünk. És ezért élhet tovább a világ, minden bűnei ellenére - magyarázta gyengéden.

Juditnak nagy öröme telt benne, ha egyik pillanatról a másikra megzavarhatta férje derűs hangulatát.

- Akkor azt magyarázd meg nekem, hogy miért hal meg mostanában minden ziemiocki Igaz férfiú ágyban?

Mordecháj bosszúsan húzódott el felesége hullámzó testétől, ettől az eleven, lüktető folyamtól - és hirtelen a valóság meredek, köves partján érezte magát.

- Rég vitatott kérdés ez - mondta elgondolkozva, inkább magának, mintsem feleségének. - Akkor adhatnánk csak választ rá, ha tudnánk, mi történik a *lamed vov* szívében. Csakhogy ezt ő maga sem tudja, nem tudja, hogy a szíve vérzik, azt hiszi, az élet lüktet benne. Azt mondják, amikor az Igaz férfi rámosolyog egy gyermekre, ugyanannyi szenvedés lakozik benne, mint abban a másik Igaz emberben, aki vértanúhalálba indul. Tudod, úgy van ez, hogy amikor a Harminchatok egyike sír, vagy bármit csinál, akár ha ott fekszik az ágyban azzal a nővel, akit szeret, mint most veled én, mindig magára veszi a világon létező minden szenvedés harminchatod részét; ezt azonban ő nem tudja, a felesége sem tudja, ezért aztán a szíve egyik fele zokog, a másik fele pedig énekel örömeiben. Mit adhat még ehhez a vértanúság? Ki tudja, Isten talán úgy akarta, hogy a Lévyek pihenjenek végre valamiképp. Ki tudja?...

- Hát akkor én biztosan nagyon ostoba vagyok - állapította meg Judit a takaró alatt.

Majd kibuggyant belőle a nevetés, egy lendülettel odavetette magát férjéhez, hozzásimult, s csak úgy rázta a szokatlan jókedv.

- Tudod, hogy egy szót sem értettem az egészből? - súgta kacagva férje fülébe, s közben elárasztotta apró csókokkal, amelyekért Mordecháj mindjárt megbocsátotta neki ezt a vallomást... - és ha tudni akarod, nem is fogom megérteni soha. Mesélj inkább valamelyik csodarabbiról, aki úgy húzza ki az ember szívéből a gonosz szellemet, mint a tüskét a lábából. Csak egy imát mond, s a szerencsétlen asszony már száll is fel a mennyországba!... A te Igaz férfaid meg... no, miféle csodákat tesznek ők?

Férje meglepődött.

- Az Igaz embernek nem kell csodákat tennie; olyan ő, mint te vagy: maga a csoda... az eleven csoda. Annyit talán te is megértesz, ostoba asszony!

Judit tágra nyílt, kérdő szemmel bámult az éjszaka puha sötétségébe.

Egy napon fogta magát, elment az éppen hivatalban levő Igaz férfiúhoz, Rafael Lévy rabbihoz, és hosszan tanácskozott vele. Ez az Igaz férfiú néhány hónappal később különös körülmények között halt meg: az ő tanúvallomása lett volna az egyetlen bizonyíték egy lopási ügyben, ő pedig sehogyan sem tudta rászánni magát a tanúskodásra. A tárgyalás előtt egész éjszaka viaskodott önmagával. Később azt beszélték, hogy a két egymással szemben álló angyal, a Könyörületesség és az Igazság, valósággal kettészakította. Amikor felvirradt az új nap, lefeküdt a földre, behunyta szemét és meghalt. Mordecháj hihetetlenül megörült, amikor meghallotta ezt a hírt.

- Hogyhogy felér két vértanúhalállal? - kérdezte tőle kíváncsian Judit. - Hallgass ide! Nálunk Kryszownickban a templomszolga, a te elődöd, pontosan így *költözött el*. Egyszer megmondta neki valaki, hogy a felesége összeszűrte a levet az Aranyszájú Heskével. Tudod, mit mondott? „Jaj, szegény lelkecském, ha tudná, hogy én tudom... Jaj, el ne áruljátok neki valahogy!” Hazament, lefeküdt a felesége mellé, s másnap reggel halott volt, már ki is hűlt a teste... Szép kis vértanúság, mondhatom! Egyébként úgy hasonlított a te Rafael rabbidra, mint egyik tojás a másikra. Ő is olyan tüskés kis emberke volt, a szakállát ferdére nyírta, és beszéd közben folyton kidugta a nyelvét... Érted? Hegyes volt, mint a tüske, de nem szűrt soha.

Mordecháj átható tekintetet vetett rá.

- Hát azt meg honnan tudod, hogy a *lamed vov* (Isten legyen irgalmas hozzá, vegye a kezébe és melegítse fel szelíden lehetetével), honnan tudod, hogy ő is tüske volt? Hiszen soha nem mutatkozott!

Judit orrcimpája megremegett, először lármázott, vihogott, aztán bevallotta:

- Tudod jól, milyen vagyok - kezdte pityeregve -, de igazán olyan rossz érzés volt, hogy szégyent hozok rád. Elmentem hozzá, adjon tanácsot. Két éve élek már Ziemiockban, magyaráztam neki, de egy tapodtat sem jutottam előre. Bolondország bolond lánya vagyok még mindig. Mit csináljak? Ő olyan jóban van Istennel, hátha mond értem egy icipici imát. Hát nem igaz?

Mordecháj elfordította fejét zavarában.

- És ő mit felelt erre?

- Ó, csupa butaságot! - kiáltott fel az asszony. Ha csak eszébe jutott az Igaz férfiúval folytatott beszélgetése, fellobbant benne a harag. - Eleinte felelni sem tudott, úgy nevetett. Tudod, valósággal kotkodácsolt, mint egy tyúk: Kot-kot-kot-kot... Aztán kiöltötte a nyelvét, és azt mondta: „Judit vagy, igaz? Kotkotkot... Maradj meg hát Juditnak, kotkot. A tevé egyszer szarvat kívánt a fejére... kot-kot-kot... és a végén elvesztette a fülét is... kotkot...” Hát ez volt az egész - fejezte be az elbeszélést Judit, és bosszúsán megrázta sörényét.

Mordecháj azon nyomban megfeledkezett illemről és tartózkodásról.

- Ó, bolond kis lovacsám, te...

Hozzásimult, jó erősen megmarkolta a „ló pofáját”, másik kezével pedig hajfonatát ráncigálta, és kacagott, kacagott torkaszakadtából.

Judit makrancoskodott, dühöngött is, félelmetesen, mint mindig, de szíve mélyén boldog volt.

Belátta, hogy egész életében „ostoba” marad; eleinte érvnek használta, később hencegett vele. „Én, akinek annyi esze van, mint egy krumplinak - mondogatta önelégülten, mintegy bejelentve, hogy mindjárt betör a szellem birodalmába -, én, aki nem vagyok valami értelmes...” - folytatta, de olyan kétértelmű hangsúllyal, hogy a jelenlevőkben felmerült a kérdés, vajon nem tekinti-e az ész valami fogyatékoságnak, amelytől ő, hála Istennek, mentes -, „én, aki nem vagyok senki és semmi, mégiscsak úgy *gondolom*, hogy...”

De megmagyarázhatatlan módon büszke is volt rá, hogy a híres Lévyek családjába került; és e láthatatlan gyógyír segítségével végül ugyanúgy otthonának érezte Ziemiockot, mint akármelyik odavaló asszony.

Judit hozományából futotta rá, hogy egy kis külön kétszobás házacskába költözzenek, amely az üvegcsiszoló műhelyek szomszédságában volt. Ám a kristályüveg szakma válsága egyre mélyült, megjelent a munkanélküliség, s vele már réges-rég letűnt korszakok nyomorúsága. Az újszülötteket ismeretlen kór pusztította, kéthónapos korukban betegedtek meg a rózsaszínű, élénk csecsemők, s néhány héttel később már temették is őket a gyermektemetőben - addigra egészen elsatnyultak, megkékültek, végtagjaik karomszerűen görcsbe húzódtak, csúnya kis féreggé változott mind. Vajon a hideg volt az oka? vagy az éhség? vagy a „kék betegség”?... annyi bizonyos, hogy Judit méhének első három gyümölcse elpusztult még magzatkorában; mindháromszor elvetélt a fiatalasszony. És valahányszor Mordecháj megrészegült attól a magasztos érzéstől, hogy megint előbbre jutott, ha csak egy tapodtat is, a Talmud megismerésében, nem tudta elhessegetni azt a gondolatot, hogy ártatlan gyermeke vérével fizet ezért a tudásért. Amikor pedig Judit megint teherbe esett, elhatározta: visszatér a házaló mester-séghez, még azon az áron is, ha el kell távolodnia Istentől. Egy egészen hétköznapi téli reggelen történt ez; Judit zavartan bevallotta azt is, hogy már két hete tudja, de nem merte megmondani neki.

Férje első pillanatban magához szorította asszonya hasát, hálatalten, de persze óvatosan. „Miért nem merted megmondani - kérdezte tőle mosolyogva -, hiszen nem az első?”

Judit is elmosolyodott szelíden, de az ő mosolya szánalmasan szomorú volt.

- Nem is tudom... A méhem csupa boldogság, de ez a boldogság nem ér a szívemig...

Hanem azért gyermeketegen hátrált, s az asztal mögött állt meg, ahol férje nem érhetette el. Belebukkolózott kendőjébe, amelyet a férfi valamikor úgy szeretett, de most már csupa rongy volt. Mordecháj most fogta csak fel felesége rettegését, és halálsápadt lett. És ahogy kialudt benne az öröm, jeges hideg áradt szét a mellében, s kiült a szemébe is; egyszerre könnyörtelenül tisztán látta, milyen nagyon megváltozott a csodaszép Judit a Ziemiockban töltött öt esztendő alatt...

Alig kétméternyire tőle, az asztal túlsó oldalán állt az asszony. Arca harmincévesnek mutatta, holott huszonöt sem volt még. Mordecháj most értette csak meg: nem azért látszik idősebbnek a koránál, mert a nehéz esztendők nyomot hagytak a testén, hanem mert a rossz években élesen kirajzolódtak egyénisége körvonalai - ez nyomta rá vonásaira az idő előtti öregedés bélyegét. Most macskaarca volt, s le lehetett olvasni róla, hogy alig-alig fog már változni élete végéig. Homloka széles és csontos volt alul, felfelé keskenyedett, mint elefántcsont fényű kupola, mint szirt, amelynek csak csúcsát éri a nap. Erős szemöldöke rövid orra tövénél kezdődött, s olyan tökéletesen ívelt halántékáig, mintha Tóra másoló rajzolta volna nagy-nagy áhítattal. Orrától két redő futott szája keserű sarkáig, s kissé megemelte kemény húsú orcáit; ettől öreg macskára emlékeztető figyelmes fintor ült ki Judit új arcának alsó részére.

Szelíden odasúgta férjének.

- Igazad van, örvendeznünk kell.

Erőteltjes, ringó járásával előjött az asztal mögül, és szorosan odasimult hozzá.

A meghatottságtól esetlenül rejtette arcát embere szakála alá, s úgy is maradt, odabújva, mint valami puha, odaadó kis állat; két keze összekulcsolódott Mordecháj derekán, s a férfi alig-alig érezte mellén e már szinte álomba szenderedő szelíd, lüktető test csendes pihegését.

Összeszorult a torka, úgy mondta: „...igen, igen, örvendezzünk!”

Ám szíve kövé dermedt a szomorúságtól, csak a hidegre gondolt, az éhezésre, a kék betegségre, amely az Isten áldását hordozó méhet fenyegeti, s mint az előző ilyen alkalmakkor, most is érezni vélte lüktetését a hasán. Bátortalanul, gyengéden, majdnem minden érzékiség nélkül megsimogatta Judit fehér nyakát, s átvillant lelkén a kérdés: „Gyermekek halála - hát akarhatja ezt az Úr? szenteltessék meg az ő neve...”

Az egész napot ott töltötte a zsinagógában, Isten kifürkészhetetlen akaratával vitázva végki-merülésig. Késő délután azt látták a csodálkozó hívek, hogy hangosan felzokog, majd kirohan a zsinagógából, mint aki esztét veszítette, s szája körül a boldogság ragyog: végre döntött magában.

6

A házikó a város másik végén lapult, a Háromkút-domb felé kanyargó ösvény mellett; de a hó olyan mély volt, úgy ellepett mindent, hogy Mordechájnak ki kellett tapogatnia útját a sötétben. Judit leste, mikor érkezik, s abban a pillanatban, amikor dörögve megállt a küszöbön, már földre is húzta a reteszt. Sikerült valamicske száraz rőzsét összeszednie, s a kandalló vörös visszfénye versenyt villogott az asztal közepén barátságosan füstölgő ócska petróleumlámpa sárgás fénykörével. Mordecháj csodálkozott: Judit régi bársonyruhájában volt, amelyet

különben ünnepnapokra tartogatott; alig volt ideje a havat lerázni subájáról, mert felesége máris átölelte mosolyogva, kacérul, szenvedélyesen.

- Látod, mi minden van az asztalon? Fink mama kölcsönadott egy darabka vaját, s az a gyanúm, hogy a liszt Blumenkrantzétól származik. Nos, tetszik a dolog?

Mordecháj tekintete feleségére tévedt, s oly kíváncsnak látta, hogy valósággal beleszédült. Judit az arcát nyújtotta, férje fölője hajolt, s azt mondta: - Asszony, asszony, ez az ünnep nincs a naptárban. Ó, én bolondos lovacsám, te...

Judit szája forró volt, olyan tiszta láng csapott fel belőle, hogy körülöttük minden elsötétült.

- Én asszonyom, én kicsi lovacsám - sóhajtott fel nagy sokára Mordecháj. - Most rajtam a sor, hogy meglepetést szerezzek neked, igaz-e?

- Ugyan, hallgass! - mondta Judit hitetlenül.

Ujját keresztbe tette férje ajkán, a férfi pedig harapdálni kezdte.

- Hát ide figyelj! - mondotta Mordecháj, s arcához szorította felesége kezét - most beszéltem Max Goldbaummal. Izé... most kapott egy utalványt a fivérétől, emlékszel rá? - az a vörös hajú, ilyen görbe volt az orra, tudod, aki három éve ment ki Amerikába. Szóval Max hajlandó volt kölcsönadni kétszáz zlotyt. Holnap bemegyek Zratowba, ott biztosan találok valami kis árut. Pontosan kiszámoltam mindent: kétszáz zloty elég lesz, hogy újra kezdjem az üzletet. No, mit szólsz hozzá? Ez az én kis meglepetésem neked! - keze Judit sörényébe mélyedt, s hajánál fogva húzta szeme elé a szeretett arcot, mint éjszaka szokta, az ágyban.

- Mi az? Nem is szólsz hozzá semmit?

Judit arca olyan kemény volt, mintha fémről öntötték volna. Tekintete büszkén szegeződött Mordechájra.

- De igen! - felelte. - Azt mondom, hogy ehhez neked nincs jogod!

- De hiszen négy évvel ezelőtt... emlékszel? Te magad könyörögtél, hogy gondoljam meg, miből fogjuk táplálni... nem emlékszel? az elsőt...

- Az akkor volt! - felelte Judit élesen. - Te is tudod, hogy a te helyed a ziemiocki zsinagógában van, nem az országúton, mint valami csavargónak.

Mordecháj felkiáltott.

- És a gyerekekkel mi lesz?!

Szörnyű zavarban volt.

A fiatalasszony felhajtotta kendője szélét, kezét ártatlanul bársonyba burkolt keblére tette, s kissé megemelte, mint valami áldozatot.

- Nézd a mellemet, nézd!... Nem az éhség pusztította el a gyerekeinket: mindig volt annyi tejem, amennyi kellett volna! Azután meg... - mormogta, inkább csak magának.

- Azután meg...?

Judit ujjai begörcsöltek, mint a macska karma, teste könnyedén előrefeszült, mintha ugrásra készülne. Felháborodott pillantást vetett a férjére, és kirobbant, valósággal ömlött belőle a düh. - Azután meg mit mondanának rólam, ha hagynám, hogy úgy élj, mint a kóbor kutya?! Te... Te... Aki olyan jámbor ember hírében állsz, hogy Fink néni éppen ma délután mondta nekem... várj csak... igen, ma délután... hogy biztosan közelebb érzem magam Istenhez, amióta a feleséged vagyok. Ez a csúnya nyelvű népség persze boldog volna, ha koptathatná a száját:

„nézzétek csak, önagysága kaviárral tömi magát, a férje meg szégyenszemre az országúton kóborol”. Meg azt is mondanák: „milyen kár, hogy ezt a cserépbabát vette feleségül... Máskülönb, ha igazi ziemiocki zsidó asszony az élettársa, valóságos szent lehetett volna belőle. Szegény ember, ugyan hol imádkozik? Biztosan egy szénaboglya tövében. És kivel vitatkozik a nagy kérdésekről?... talán a tehenekkel!”

Judit haragosan megrázta a fejét, s láthatólag igyekezett visszafojtani a belőle kikíváncsoz mulatságos ötletet, amely gyorsan elszuhanó bájos, kedves mosolyt rajzolt ajkára.

- Azután meg... - tette hozzá habozva.

Mordecháj most már igazán nyugtalan lett.

Judit a nyakába borult, és szégyenlősen mellére rejtette arcát; s mint valami szerelmi vallomást, úgy súgta kristálytiszt, vékonyka kislányhangon férje kissé szőrös fülébe:

- Azután meg... mit gondolnék magamról én, mi?...

Mordecháj vidáman tárta szét karját:

- Isten az égben, csoda történt!

Miközben az egyik szomszédasszony szivaccsal mosta le combjáról a vért és a váladékot, Judit feszülten figyelt: az újszülött első kiáltását várta. Csak a hatodik percben hangzott fel. A bába szétfeszítette vastag ujjával a koraszülött csecsemő összeszorított ínyét, s a fáradtan fekvő anya legnagyobb csodálkozására mogoró nagyságú vérrögöt vett ki a szájából. Aztán tele-szívta hatalmas szülésznő-tüdejét, nyelvét a csecsemő szájába dugta, s lassan belélfújta a levegőt. A lilászörös kis húscsomón remegés futott végig. Erőlködött, hogy magába szívja az életadó lehetet, parányi kéz- és lábujjai görcsösen megfeszültek, összerándultak, begörcbültek, mint a kék betegség félelmetes karmai; végre mégis kinyílt a szája, s éles kiáltás tört fel belőle... - Ugyan, mire jó az egész? - mormogta kételkedve a bába, a csuromvizes Judit pedig hátradőlt a párnára, önmagával és az élettel megbékélt.

Az újszülött, ez a zsenge kis facsemete, mintha nem kínált volna elég táptalajt a betegségnek: minden várakozással szemben életben maradt.

Törékeny kis testecskéjében az életnek parányi szikrája pislákol csak; de tágra nyitott nagy szeme keményen, rosszindulatúan meredt a világba; valósággal belépszúrt abba, aki ránézett. „Mintha tübe kapna az ember” - állapította meg Judit, és hozzátette: „Csak tudnám, olyan *tüske* lesz-e, amelyik másokat szúr meg, vagy olyan, amelyik saját magát sebz fel?”

- Félek, nagyon félek, hogy szúnyog természete van - dörmögte rosszkedvűen Mordecháj.

Felháborította, hogy ilyen apró és satnya a fia, el nem tudta képzelni, hogy efféle féreg legyen a dinasztia igazi, hiteles folytatása; nyilván az égne egy tévedéséről van szó, vigasztalta magát. De Judit azután az évek folyamán három olyan Lévy csemetével ajándékozta meg, akikkel szemben a természet bőkezűnek bizonyult; elfelejtette hát az első kudarcot, hálát adott az irgalmas égnek, a „szúnyognak” pedig megbocsátott.

A „szúnyog” valóban bizonyos rovarokra emlékeztetett nyughatatlanságával. Szakadatlanul izgett-mozgott, kutató, kapálódzott a szélrózsa minden irányában, mintha hadonászásával akarná betölteni a parányi teste körül tátongó nagy ürességet. Judit el volt ragadtatva tőle.

- Hát hogyan tartsam féken? - kérdezte a haragos Mordechájától. - Ha megfogom a karját, félek, hogy a kezemben marad, mint a lepke szárnya; mit kezdünk akkor egy letépett gyerekszárnycskával? Különb is az az érzésem, hogy igazságtalan vagy hozzá; mégsem magától jött a világra szegényke; a te húsból való hús is! Vagy talán nem?

- Sajnos, csak a húsból való!

Ennek következtében Mordecháj nem sokat törődött a „szúnyog” vallási nevelésével, s ideje javát három kisebb gyermekének szentelte, akik máris elhagyták a legidősebbiket, növekedésben csakúgy, mint tudásban. Mihelyt Benjamin betöltötte nyolcadik esztendejét, apja sürgősen inasnak adta egy szabóhoz. Bért nem hozott ugyan haza, de legalább egy éhes szájjal kevesebbet kellett etetni ebédnél.

Benjamin kétségtelenül *tüske* volt, mint anyja megállapította, de olyan tüske, amelyik legszívesebben önmaga ellen fordítja hegyét. S mert már kisgyerek korában kiszolgáltatták a mester kényének-kedvének, a tüske még hegyesebb lett. Benjamin sokat szenvedett.

Szorgalmas volt a munkában, de nagyon idegessé tette, hogy mozdulatlanul kell ülnie egy helyben. Nehezen tudta fegyelmezni magát; a testében lakó életerő eszeveszett táncot járt, s ettől szakadatlanul fészkelődnie kellett a zsámolyon, amelyhez oda volt láncolva.

A teljesen magára utalt gyermek megérezte, hogy kizárták a Lévyek bensőséges közösségéből. Új szemmel kezdte nézni a világot, egyáltalán nem zsidó szemmel, hanem dühösen és dacosan a maga módján. Tudta például, hogy bár Ziemiockban az Igaz férfiú a király, vannak más hatalmasságok is a világban; s ki tudja, gondolta magában, nem minden rosszindulat nélkül, hátha van valahol egy nagyobb Igaz férfiú is, mint ez, a ziemiocki... ki tudja?

Kételyei még erősebbek lettek, *Bár-Micvó*-ja¹⁸ napján, amikor a hagyományoknak megfelelően bemutatták a felavatottat az éppen hivatalban lévő Igaz embernek.

Az Igaz férfiú hetvenéves korában örökölte tisztségét, amikor már teljesen béna volt a csúztól. Éppen ezért soha nem hagyta el szobáját, s az ifjabb nemzedék csupán hírből ismerte, aminek következtében csak még ünnepélyesebbnek és kísértetiesebbnek képzelte. Háza az Üvegsodró utca közepe táján állt; az utca bejáratában még ott lehetett látni az egykori gettó két cölöpre csavart rozsdás láncait.

Benjamin a szertartásra kölcsönként bő ruhában volt, s minden érzékszerve megfeszült, amikor belépett a nagyon sötét és nagyon rossz szagú előszobába; jobbra-balra fülelt, szimatolt, abban a hiú reményben, hogy sikerül felfedeznie a *lamed vov* közelségének valami kétségbevonhatatlan jelét. De amikor innen egy sötét kis szobába lépett be, egyik oldalán ólomszürke arcú apjával, a másikon a szegény Judittal, aki halálosan izgatott volt, hogy közelről láthatja a „csodát”, Benjaminnak az a furcsa érzése támadt, hogy egy padláson van: a súlyos, szinte tapintható félhomály, a rendetlenül összezsúfolt bútorok, a bizonytalanul táncoló fénykéve, amely mintha padlásablakon keresztül tűzött volna be, a láthatatlanul, de érezhetően mindenütt ott lebegő por...

- Mozogj már! - kiáltott rá Judit, s egy lökéssel a szoba közepére penderítette.

- Ej, ej, ej - szólalt meg váratlanul egy rosszálló hang.

Benjamin tágra nyitott szemmel bámult arra az aggastyánra, aki eddig a szoba hátsó sarkában ült, s keskeny vaságy mögött; rózsaszínű koponyáján fekete sapka volt, fekete kaftánját övként ezüst kötélfogta át; lassan közeledett botjára támaszkodva, mintha valami törékeny, gyenge evezővel iparkodnék lépésről lépésre előre; teste meggörnyedt a félhomályban, s mint halálosan kimerült állat, úgy zihált. Amikor ott állt előtte, a gyermek boldog izgalommal állapította meg, hogy hiszen éppen olyan a *lamed vov* is, akár a zsinagóga előtti kőpadon

¹⁸ *Bár-Micvó* - a tizenharmadik évét betöltő zsidó fiúgyermek a vallás szerint nagykorúvá válik. A felavatottat és az avatóünnepet nevezik Bár-Micvónak.

üldögélő és trécselő vénnek, akik, ha az ember bütykös kezük ügyébe kerül, soha nem mulasztják el, hogy meg ne simogassák a fejét, vagy gyengéden, élvezettel meg ne cibálják a füle cimpáját. Benjamint egészen felvillanyozta ez a felfedezés, megfogta az aggastyán tehetetlenül lecsüggő kezét, és cinkos szemhunyorítással a saját fejére tette; a kéz egészen a füléig ért.

- Uram Isten! Bocsáss meg ennek a haszontalan kölyöknek, szent ember! - kiáltott fel rémülten, kétségbeesetten Mordecháj.

Majd a fiú felé fordult, aki még mosolyogni is mert, s ráförmedt:

- Nem megmondtam neked, mit kell csinálnod?!... *Megcsókolni* a szent ember kezét!

- Nem baj, nem baj, jól van ez így... nagyon jól van... - mekegte reszketeg hangon az aggastyán, akit láthatólag mulattatott az eset. - Jól van, jól van... saját magát áldotta meg a gyermek.

A szokásnak megfelelően végigsimította Benjamin koponyáját, de keze leereszkedett a fiú álláig, és szelíden, szeretettel felemelte kissé.

- Ez hát Benjamin, Mordecháj fia.

A fiú bájosan hunyorított, így mondott igent.

- Ez volna hát az az új zsidó férfiú, akit Isten ma közösségünknek ad?

- Hát igen... - felelte leereszkedően Benjamin.

Szemöldökíve árnyéka alatt gúnyos kék fény villant meg az öreg szemében; friss és fiatalos volt ez a szem, körülötte sehol egy ránc; de amikor összevillant tekintetük, az aggastyáné és a gyermeké, Benjamin úgy érezte, valósággal égeti a *lamed vov* pillantása, és csodálkozva hunyta be a szemét.

- És mondd csak, Benjamin, mit tudsz a Mózes öt könyvéről?

A gyermek hallgatott.

- Bocsáss meg néki, szent férfiú, az Írással nemigen foglalkozik ez a gyerek, a szabómesterséget tanulja.

A szobában mélységes csönd lett. Judit férjét figyelte: lassan, szégyenkezve hátrált az ajtó felé. Benjamin panaszosan felzokogott.

- És én? Ugyan mit tudok én a Mózes öt könyvéről?... - szólalt meg váratlanul az Igaz ember, nagyon szelíden, s ez a szelídség láthatólag a gyermeknek szólt.

Benjamin csodálkozva ütötte fel fejét: az öreg csendesen ingatta csontos fehér fejét, fogatlan, fekete szája nyájasan mosolygott.

- No, no, no, kicsi szabó vagy, ugye? - kérdezte mekegő hangon az Igaz ember.

Mutatóujját a gyerek kezébe dugta, szakálla mögött megbúvó szájához emelte a kicsi kezét, és... megcsókolta.

Aztán, mintha hirtelen magához tért volna, széles, ellentmondást nem tűrő mozdulatokkal tessékelt ki látogatóit: befejezte a beszélgetést.

Mindenki látni akarta a kezét, amelyet az Igaz férfiú megcsókol; még mindig látszott rajta egy dicsfényre emlékeztető sárgás karika, a bagót rágó vén száj nyoma; a gyermeket megeskették, hogy addig nem mossa meg a kezét, amíg le nem kopik róla e nyom. Egyébként úgy látszott,

hogy a jel egész lényén ott van: a látogatók mind kényeztették a kisfiút, fivérei pedig valósággal körüludvarolták. Egyesek azt javasolták, kössék át az Igaz férfiú csókjának helyét, ezt azonban szülei nem fogadták meg. Mordecháj volt egyébként az egyetlen, aki a vállát vonogatta, kijelentette, hogy nem érti a dolgot, és hogy nyilván „amolyan különködés ez is”, hiszen az Igaz emberek híresek szeszélyeikről. Benjamin azonban inkább anyja álláspontja felé hajlott; Judit száján ugyanis kiszaladt az a megállapítás, hogy az Igaz férfiú „egész helyes öreg bácsika”, és fia magában igazat adott neki.

Az Igazak felől még táplált halovány ábrándjai aztán egykettőre szétfoszlottak Bialystokban. Néhány évvel az előbb említett események után történt ez. Benjamin jól nevelt, de jelentéktelen fiatalemberré serdült időközben, szeme kissé meggyengült, szögletessége lecsiszolódott, s azért ment Bialystokba, hogy itt fejezze be tanonckodását, és tökéletesítse magát a szabómesterségben.

Bialystok igazi nagyváros volt, emeletes házak sorakoztak benne, árukihordó triciklik száguldoztak, s a nyergükben ülő tökéletes vezetők hajszálra ugyanolyanok voltak, amilyenek Benjamin előző főnökénél található egyetlen lengyel újságpéldányban látható kép ábrázolta őket.

Két esztendőt töltött a városban. Egyfolytában tizenöt óra hosszat dolgoztak a gázvasalótól fullasztó levegőjű kis szobában. Öten verejtékeztek itt, ami megdöbbentő illatkompozíciót eredményezett. Benjamin félig tanonc volt, félig segéd, azonkívül kifutó, napszámos, szárazdajka, s ha főnöke kövér felesége a szokottnál mélabúsabb hangulatban volt, még szakácsnő is. És mégis úgy érezte: csodálatos kalandban van része, amelyhez hasonló nem fordult elő a Lévy család történetében, mert minden, még a műhely füsttől fekete levegője is, összehasonlíthatatlanul valóságosabb volt Ziemiocknál, a haszontalan ábrándok ez ócskáspiacánál.

Délben a vasalómunkás, Goldfaden úr társaságában ebédelt; Goldfaden úr aggregény volt, s amióta egyre nehezebben emelgette vézna karja az óriási gázvasalót, a főnök állandóan azzal fenyegette, hogy kirúgja. Közte és Benjamin között barátság szövődött, szavak nélkül, pusztán mindennapi kis mozdulatokból. Egyszer, amikor a félelmetes Roznek úr éppen elment - egy drága szalonkabátot szállított le a megrendelőnek -, Benjamin felkapta az orrát varrottúje fölül, és így szólt, anélkül, hogy meggondolta volna:

- Bocsánatot, kérek, tisztelt Goldfaden úr, szabad valamit kérdezni? Mit fog csinálni, ha nem tudja már felemelni a gázvasalót?

A megszólított rátette vasalóját a háromlábú állványra, s puha arcán, amelyet mintha a negyven esztendőn keresztül beszívott fullasztó gőzök puffesztettek volna fel, valami bántó, kellemetlen kifejezés jelent meg.

- Hogy mit fogok csinálni? - ismételte lassan, tagoltan a kérdést. - Édes fiam, ha Isten is úgy akarja, éhen fogok döglenni!

- De hiszen maga jámbor zsidó, Goldfaden úr! És Isten nem fogja...

- Nem vagyok jó zsidó! - vágott szavába most már élesen az öreg.

Majd hirtelen kiült arcára a félelem, s Benjamin is megismerte Roznek úr parancsoló lépteinek a szomszéd szobából áthallatszó zaját.

Másnap Goldfaden úr nekibátorodott, s bevallotta a fiúnak, hogy már körülbelül fél esztendeje nem hisz Istenben. Benjamin csak bámult rá, nem értette. Goldfaden úr, ez a finom ember, figyelmesebb volt iránta, mint eddig bárki a világon, a *lamed vov*-ot kivéve; egyszerűen nem lehetséges, hogy istentelen legyen. Mit jelent hát akkor ez az egész?...

- Kedves Goldfaden úr, nem volna szíves jobban megmagyarázni, mit ért azon, hogy nem hisz Istenben? Tudniillik azt hiszem, nem egészen világos előttem, mire gondol voltaképpen - tette hozzá mosolyogva.

Az öreg elfordult tőle; valamilyen titokzatos okból szemmel láthatólag idegesítette az a hang, amelyen Benjamin beszélt; a fiú pedig ugyanolyan türelmes és kétkedő hangnemben folytatta:

- Azt kell-e következtetnem a szavaiból, tisztelt Goldfaden úr, hogy nem hiszi, hogy Isten teremtette az eget és a földet és a többi?

De miközben e szavakat kiejtette száján, már fellobbant benne a világosság: a jó Goldfaden úr egyszerűen nem hisz Isten létezésében. Szinte megdermedt rémületében, s ez kicsendült hangjából is, amikor feltette a következő kérdését:

- De hát gondolja meg, tisztelt Goldfaden úr, ha Isten nem léteznék, mik volnánk akkor mi, maga meg én?

Az öreg vasalómunkás arcán szánakozó mosoly suhant át, s válaszában eredménytelenül próbálta felidézni egykori kedélyes humorát.

- Hát mik volnánk? Szegény kis zsidó munkások, vagy talán nem?

- *És ennyi az egész?*

- Sajnos, ennyi - felelte az öreg.

Aznap éjszaka, amikor Benjamin a padlóra terített szalmazsákon hevert, igyekezett elképzelni, hogyan látja a dolgokat Goldfaden úr. Töprengése során arra a félelmetes következtetésre jutott, hogy ha Isten nem létezik, Ziemiock a világmindenség nevetségesen jelentéktelen morzsája csupán. De akkor hová ömlik az a tömérdék szenvedés? Felvillant előtte Goldfaden úr kétségbeesett arckifejezése, felzokogott, és sírása belehasított a műhely éjszakai némaságába: *kárba vész, jaj, istenem, haszontalanul kárba vész!*

Ennél tovább nem jutott a töprengésben; sokáig sírt, és végül elaludt.

A vasalómunkás napról napra ügyetlenebbül dolgozott. Ha a főnök nem volt ott, két kézzel emelgette a vasalót. Egyszer aztán elejtette, fellobbant a szövet és a száraz fa, s a műhelyben maró égésszag terjengett. A tűznek nem maradt ugyan más nyoma, mint a padlóra égetett fekete folt, de másnap már nem jött be az öreg munkás, Benjamin kérdő pillantása pedig Roznek úr komor hallgatásába ütközött.

Ugyanaznap délután egy fiatalember jelent meg a műhelyben. Karja éppen olyan sovány volt ugyan, mint Goldfaden úré, de láthatólag az a rendíthetetlen elhatározás fűtötte, hogy ő nem fogja elejteni a vasalót.

Vele nem barátkozott össze Benjamin. Az új segéd szemérmetlen történeteket mesélt, nyakendőt viselt, és tüntetően lenézte „a begyepesedett fejű alakokat”, akiknek sejtelmük sincs róla, milyen igazában az élet. Ő aztán valódi hitetlen pogány volt, míg Goldfaden úr - ezt Benjamin most biztosan tudta - csak a jó zsidók hagyományos külsőségeit vetkőzte le. Persze azért okosabb volt az ilyen fickót nem magára haragítania az embernek. Így aztán, diplomati- kus viselkedése áldozataként, Benjamin egy este belépett abba a sikátorba, amelyben a rossz nők tanyáztak. A hitehagyott intézett el mindent. Benjamin, mintha álmában történt volna, felment a bársony szőnyeggel borított lépcsőn, végigment a palotába illő pompás folyosón, végül egy ijesztően fényűző szobában kötött ki, amelynek minden fala csupa tükör volt; itt egy kövér hölgy fogadta, aki pillanatok alatt reszkető-liláspiros húsú meztelen bábuvá változott. Valahol fent, a mennyezetről függő villanylámpa üveggömbje fölött, szelíden felragyogott az Énekek Éneke napja:

- Jöjj velem Libanonból, szerelmesem...

A húsból való bábu a bidére kuporodott, majd azt mondta neki, jöjjön közelebb, mutatóját többször egymás után behajlította és kiegyenesítette. Benjamin azt dünnögte lengyelül, hogy „bocsánat, nagysád!”, félrehúzta az ajtó reteszét és elmenekült.

7

Amikor Benjamin visszatért a városból Ziemiockba, végleg feladta az igazság kutatását; már csak annak a mindennapi tisztaságnak a morzsáit szerette volna újra meglelni, amelyet két esztendővel azelőtt odahagyott, és most mindennél többre értékelt, Judit orra remegett, karmai előrszegeződtek. Amikor Benjamin végre kibontakozott még mindig verdeső szárnyai közül, Mordechájra került a sor; szeme megkereste fia tekintetét, tisztának találta, elmondta a hazatérésre szóló áldást, s ünnepélyesen a fiú homlokához dörzsölte bajuszát. Benjamin egy csapásra visszanyerte egész régi nyugalmát, s magában megállapította: „Istenem, lehet, hogy mindez tévedés csak, de akkor is többet ér az istentelenek minden aprópénz-igazságánál!”

Ám a vízvázlatzó vonal még mindig nem volt elég éles, mert ha egész Ziemiock álom csupán, akkor ugyan micsoda ő, Benjamin, aki immár ehhez az álomhoz sem tartozik?...

Szülőfalujába való visszatérése évében, valahol Európában, kitört a háború.

Ziemiock jámbor lakói erről csak 1915 februárjában szereztek tudomást, mégpedig a Párizsból, Berlinből és New Yorkból érkező levelek révén. Nagyon furcsa hírek kaptak szárnyra. A francia meg a német zsidók állítólag kötelesek voltak feloltni a gyűlölködés egyenruháját, és egymás ellen verekedni, akár azok a vadállati keresztények: *kényszerítették* őket rá!

Elkeseredett viták folytak ezekről a dolgokról az öregek között; egyesek arra az álláspontra helyezkedtek, hogy nem lehet követ vetni azokra a hívőkre, akiket rákényszerítenek a különböző népek fegyverének viselésére. De természetesen a legmélyebb gyászt öltötte és kétségbeesett imákba merült mindenki, amikor híre jött, hogy esetleg egyazon falucskából származó, de most egymással szemben álló országokban letelepedett két testvér is abban a veszélyben forog, hogy keresztények módjára egymást gyilkolja meg ebben a személytelen öldöklésben. Sóhajtozva idézték az Igaz férfúnak az öregek tanácsában mondott, meglehetősen homályos szavait: „Azért szakadt ránk mindez, mert Izrael unta már szívében hordani az áldozat kését, az engesztelés báránya belépett a nemzetek közé; térdre borult a bálványok előtt, rosszul érezte magát Istenben, nem akart megmaradni nála. Szerencsétlen testvéreink franciák lettek, és németek és törökök, talán még kínaiak is, mert azt képzelték, ha megszűnnek zsidók lenni, véget vetnek szenvedéseiknek. És lám, az Örökkévaló szeme elé ma olyan látvány tárul, aminőt a száműzetés kétezer esztendeje során nem látott soha: idegen fegyverzetet öltenek magukra, különböző nyelveket beszélnek, arc nélküli bálványokat imádnak, és *egymást gyilkolják a zsidók!* Átok van rajtuk...” S az Igaz férfiú leült a földre, porral hintette meg ősz haját, és himbálózva jajveszékelt, mint a halálra sebzett állat.

Az asszonyok között furcsa történet járt szájról szájra; senki sem tudta, ki hozta Ziemiockba. - Éjszaka van, künn a fronton elsuhan egy árnyék, eldördül egy lövés; és az a zsidó, aki elsütötte a puskáját, jajgatást hall...

„És képzelje, kedves asszonyom, égnék áll minden haja szála, mert tőle három lépésnyire, a sötétben, az ellenséges katona hangja a haldokló imáját mondja, héberül. Szent isten, a zsidó katona egy zsidó testvérét lőtte agyon! Ó, micsoda szívet tépő bánat... Eldobja a puskáját, és

kirohan a két arcvonal közé, mert beleőrült szégyenébe és fájdalmába! Megőrrült, érti, kérem?! A másik oldalról lőnek rá, eminnen kiabálnak utána, hogy jöjjön vissza. De nem hallgat rájuk, ott marad a két vonal között, ott hal meg. Micsoda szomorúság, istenem!...”

Még be sem fejeződött a háború, s már jöttek a hírek a forradalomról, aztán pogromokról kezdtek beszélni; úgy támadt, terjedt a szóbeszéd, mint a földeken a kalászkok susogása. Tűzbe-vérbe borult egész Ukrajna. „Ahogyan az ölyv és a kánya osztozik az égen”, úgy csaptak le felváltva Mahno bandái meg Petljura, a cári tisztek fehér sapkás különítményei a nagy síkság zsidó hitközségeire. Ziemiock lakói, bár védve érezték magukat dombjaik között, maguk sem tudták, mit gondoljanak; többször is felültek különböző álhíreknek, és az erdős magaslatokra menekültek. Akik nyugodtan otthon maradtak, gúnyolódtak, amikor visszajöttek a menekülők; így történt azután, hogy az igazi nagy veszedelem órájában sok-sok kételkedő esett bele a valódi riadalmat megelőző vaklármák ravasz csapdájába...

A végveszélyt megelőző éjjelen óriási tüzek visszfényét látták a ziemiockiak Pszkov városa felett. Mivel augusztus hónapban nagy volt hőség, avval nyugtatták magukat, hogy az erdő kaphatott lángra valahol. Hajnalban harsantak fel az első jajkiáltások. Nagyön gyorsan pergett le az egész. A kozák hordák már Ziemiock házai között hömpölyögtek, amikor néhány zsidó felriadt álmából, és hálóingben és tarkójára tolt sapkában nézett ki az ablakon, a menekülőket kérdezgetve, mi történt tulajdonképpen.

Judit és Mordecháj, az egy Benjamin fiú kíséretében, épségben felvergődött a Háromkút-domb tetejére. Benjamin, mielőtt szülei után bement volna az erdőbe, nem tudta megállni, hogy vissza ne nézzen a falura. Első pillanatban a táj szépsége nyugtázta le. A völgy körül, a dombok magasságának közepe táján, ködgyűrű lebegett, s a zöldellő lejtők belevesztek a szürke párába, de ötven méterrel lejjebb ismét kibukkantak belőle. Hangyákra emlékeztető apró fekete alakok nyüzsögtek a szomszédos dombokon. A falucska halványpiros háztetői vakító fényben ragyogtak a ködgyűrű közepén. Benjamin pillantása a templomtér üres foltját kereste éppen, amikor kiáltások ütötték meg fülét. Aztán néhány fekete pelyhet látott, amelyek mintha varázsszóra lebbentek volna fel a háztetők piros foltjairól; a távolság tompította kiáltások pedig most egy fészekalja madárfióka buta csipogására emlékeztették. Mindezek fölött mozdulatlanul feszült az ég ragyogó kéksége. Benjamin kitérítette a száját, hogy felordítson, de idejekorán meggondolta magát. A levegő meg sem rezgett.

- Mi a csodára vársz ott?

Valaki suttogva küldte feléje e szavakat; Benjamin megfordult, és gépiesen elmosolyodott. Talán tízméternyire tőle ott lebegett a bozót felett anyja, Judit beesett halálsápadt arca; szája hívó szóra nyílt, de hang nem jött ki belőle; a bokrok közül egy álombeli kéz nyúlt ki, mutatoujja izgatottan és könnyörögve járt ide-oda, s ellenállhatatlan erővel idézte fel a bújócskát játszó kisgyerek némajátékát. Igazán ostobaság tőlem így vigyorogni, gondolta magában Benjamin. De azért tovább mosolygott. Úgy érezte, ruganyos léptekkel siet át azon a tíz méter széles néma földdarabkán, amely a bozót szélétől elválasztotta. Azután nyomban belemerült a meg-megreccsenő félhomályba, a bokrok és a fenyőfatörzsek közé, amelyek az éggel teljes egyetértésben, közönyösen nézték a füstölgő apró piros háztetőket.

- Nem jöttek utánunk? - kérdezte Judit lihegve.

- Már miért képzeled, hogy utánunk jönnek? - kérdezte Benjamin, elég értelmetlen módon. Mélyen beszívta a gyantaillatot. Két világ tárult ki előtte: a lenti és az itteni. Melyik a valóságos? Anyja, Judit, beleburkolózott fekete posztó télikabátjába, a lába azonban meztelen volt, s meztelen melle kibuggyant kissé a szorosan begombolt kabát alól. Anyja erőteljes, négyszögletes, fehér arcát, mintha valami finom vörös porral hintették volna be, amely glóriaszerű karikákba állt össze két arccsontja körül. A szemhéj valósággal eltűnt szemérről.

Benjamin most egyszerre rájött, min mosolyog: anyjának nem volt ideje felvenni a zsidó asszonyok kötelező parókáját, és frissen borotvált csupasz feje búbját csak rövid fehér sörte fedte, amitől olyan volt, mint a hirtelen megvénült gyerek. Benjamin másfelé nézett, és nagyon-nagyon szeretete volna, ha anyja nem vesz észre semmit az egészből.

- Gyere már, gyere!

Judit hirtelen rántott egyet fián, behúzta a bozótba, elnehezült arca bíborpirosra vált, kiütött rajta a veríték az utólag átérzett rémülettől, a kimerültségtől és mélységes zavarodottságától, amely meglátszott kicsit eszelősen kapkodó mozdulatain, kicsit eszelőstre torzult vonásain is.

Benjamin az erdő belsejébe igyekvő anyja magas és széles és ideges alakját követte, de észrevette, hogy apja, Mordecháj, hátramaradt; a Tórának ez a hatalmas favágója nemcsak teljesen felöltözött, hanem még arra is maradt ideje, hogy magával hozza nagy imakendőjét. Most úgy burkolta belé mellét, mint valami páncélba, vele védekezett a körös-körül tomboló vész ellen. Közös menekülésük során Mordecháj mindvégig *lassan sietett*, éppen csak lépteit nyújtotta meg, de nem rohant, mint Benjamin és anyja, Judit. Valahányszor a fiú türelmetlenül hátrafordult apja felé, valami álmodozó kifejezést vélt látni az öreg beesett arcán, de roppant favágóteste közben derűsen, pontosan, meggondoltan végezte egyik mozdulatot a másik után, azt tette, amit a menekülés éppen megkövetelt. Benjamin azt is látta, hogy anyja, Judit, a lejtő közepén visszafordul férje felé, s kurtán, sziszegve odaveti neki:

- Hátráltatsz bennünket!... Olyan sürgősnek érzed, hogy meghalj?!

Az öreg megállt az ösvény közepén, s így válaszolt, olyan nyugodt és oktató hangon, mintha a hívek körében állt volna a zsinagóga közepén?

- Asszony, asszony, azt hiszed, hátráltatni tudod Isten óráját?

Aztán megindult megint a ködben, lassan, mint valami kőoszlop, amelyet alulról mozgat valamilyen erő. Juditot sértette a férje hangjából kicsendülő szánakozás, és élesen vágott vissza:

- Te mindenáron siettetni akarod?

Benjamin megrémült, érezte, hogy anyja bele akar kötni apjába. De a völgy mélyén hirtelen eldőrdült egy lövés, s anyja kétségbeesett ugrással előrevetette magát... Apja, Mordecháj, nyugodtan haladt tovább az erdő szélének félhomályában; mintha egyáltalán nem zavarták volna sem az arcába csapó ágak, sem a völgy mélyén még mindig visszhangzó éles kiáltások, sőt még azok a gyűlölettől terhes pillantások sem, amelyeket a szerencsétlen Judit vetett rá; felesége minden tizedik lépésnél megállt, hogy bevárja, aztán megint nekilendült, mint a nyíl, egyenesen előre, mit sem törődve vérző lábával és a kabátból kibuggyanó mellével. Valamivel később megint megállt, és odasúgta nekik:

- Bújjunk el valahol a bozótban...

Arcvonásait egészen eltorzította a rettegés, és Benjamin arra gondolt, hogy igazán szörnyű látványt nyújt. Aztán hirtelen észrevette Judit, hogy kabátja kigombolódott és körte alakú, fehér melle csupaszon ring. Lassan, révedezve mérte végig a két férfit, felhajtotta kabátja gallérját, s a szégyentől görcsösen ökölbe szoruló két kezével takarta el mellét. Majd hirtelen sírva fakadt. Mordecháj egy fenyőfa törzsének támaszkodott. Lassú, szőke tekintete a legmagasabb ágak között felvillanó fehér és kék fényfoltokra meredt, s a szakálla remegett, mintha imát mormolna magában. Benjamin leült a földre, és nem mozdult. Olyan mélyen belemerültek gondolataikba mind a hárman, hogy egyikük sem hallotta meg a közeledő kozákot... Mind a három magára maradt. Judit összeszorított fogai közül olykor kiszaladt az, ami szakadatlanul marcangolta:

- Uram Isten, mit tettél többi gyermekemmel?... Uram Isten, csak engem és a fiaimat... csak bennünket...

Mint később megállapították, a kozákok főleg az elrejtőző fiatal lányokat keresték ziemiocki völgy körül elterülő erdőkben. Benjamin látóterében hirtelen felbukkant egy szőke férfi, akinek lábán megfeszült a szoros lovaglósizma. A napfény egy keskeny nyalábja egészen Benjamin lábáig vetítette a kozák árnyékát. Karját egyenesen előreszegezte, mint hajó az orrát. Melle kivillanó háromszöge szőrös volt. Nedves, sárga szeme ravaszul csillogott, arca, mint akármelyik ukrán paraszté. Hihetetlenül óvatosan emelgette csizmáját, úgy jött közelebb... Benjamin még mindig térdére támasztotta fejét, és azon gondolkodott, vajon tettetik-e csak szülei, hogy nem hallják a közvetlenül hátuk mögött megreccsenő gallyak neszét, vagy tényleg saját nyugtalan gondolataik jutnak csupán tudatukba. Ugyanakkor csodálkozott azon is, hogy önnön szíve nem ver erősebben, szájából nem szakad fel kiáltás, tagjai nem remegnek. Az a megnyugtató gondolata támadt rögtön, hogy hiszen ez az egész csak színjáték, semmi köze hozzá, legfeljebb kívülről szemléli. Mordecháj még mindig a fenyőfához támaszkodott, Judit még mindig ott állt lehunytt szemmel a tisztás közepén, egész dús testében reszketett, s ököibe szorított két keze kabátja gallérját szorította. Benjamin megállapította, hogy a kozák képe villanásszerűen előreugrik recehártyáján, összeszorított lábbal Judit és Mordecháj között terem, s azok mindketten rémülten riadnak fel. A kozák megvető és csalódott pillantással mérte végig három áldozatát, majd kiválasztotta közülük Mordechájt, s kardja hegyét lassan az öreg ember torkának szegezte. Mordecháj mindaddig egy pillanatra sem zökkent ki viszonylagos nyugalmaiból. De amikor a kard hegye már csak két ujjnyira volt nyakától, hirtelen hátravetette fejét, karját odacsapta a fenyőfa törzséhez, vérben forgó szemmel bámult fel az égre, s a haldoklók imájának első két szavát üvöltötte:

- Sömá Jiszráél!...¹⁹

Olyan kétségbeesetten és komoran csengett a hangja, hogy Benjamin elbámult: nem hitte volna, hogy apja ilyen nagyon ragaszkodik az élethez.

A kozák most váratlanul Mordecháj rémülettől eltorzult arcára mutatott, s mintha valami nagyon mulatságos gondolata támadt volna, görcsös mozdulattal visszarántotta kardját, és felröhögött nyerítve, félelmetesen. Kétrét görnyedt, egész testét rázta a görcsös nevetés, bal kezét hasára szorította, jobbával pedig földbe szúrt kardjára támaszkodott. Egyetlen szó sem hangzott el eddig. Benjamin észrevette, hogy anyja, Judit, magához tér, és megérezte, hogy forni kezd benne az epe. Aztán azt látta, hogy már nem bír magával, előnti a harag, mint otthon oly sokszor. A továbbiakra nem emlékezett ilyen világosan. Anyja, Judit, egy lépést tett előre, és bal keze öklével (vagy az is lehet, hogy csak erős tenyerével) a kozák arcába ütött, majd haladéktalanul kihasználta azt a körülményt, hogy hanyatt vágódik, kirántotta a földből a kardot, hatalmasakat húzott vele tulajdonosa fejére és vállára, olyanformán, ahogyan a húsaprító bárdot kezelte otthon. A kozák fejéhez kapott, s Benjamin világosan látta, hogyan hatol a széles kardpenge csuklójába, hogyan válik le keze karjáról, olyan tehetetlenül, akár egy húsdarab a konyhában... Amikor apja, Mordecháj rávetette magát anyjára, Juditra, olyan érzése támadt, mintha hályog hullanék le szeméről. Hát valósággal megtörtént mindez? Még mindig nem tudta elhinni.

¹⁹ Sömá Jiszráél! - Halljad, Izrael! (héber)

Sötét éjszaka volt már, amikor Benjamin elmerészkedett az erdő széléig. Lent a völgyben halálos csend volt, de baljóslatú égszszag szállt fel, és fekete füstgomolyagok rajzolódtak az éjszaka mélykék hátterére.

Minél lejjebb ereszkedett a domb oldalán, annál sűrűbben csillant meg itt is, ott is, valami sugárzó halvány fény. Átment a falu mosodája előtti réten, és lesbe állt az egyik ház mögött. Egy szakállas kaftános zsidó ment át az utcán, kezében gyertya. Benjamin remegve vágott neki a teljesen néptelen ziemiocki utcáknak. A város közepe felé valami moraj hallatszott. A templom előtti térről jött: néhány tucat árnyalak kereste itt, gyertyával a kezében, a maga halottjait a halomszám heverő hullák között. Benjamin másnap hajnalban találta meg három fivére testét egy ház kapujában. A rákövetkező egész nap sírokat ásott mindenki. Új temetőt kellett kijelölni a régi mellett. Benjamin és apja ismételten próbálta erőszakkal elhurcolni Juditot attól a sírdombtól, amely alatt három fia volt eltemetve. Mordecháj bezárkózott vele az egyik szobába, s nyolc napon keresztül ki sem mozdultak onnan. Az asszony szentül hitte, hogy Isten a szöke kozák meggyilkolásáért büntette így. Bűnösnek tudta magát fiai halálában, de gyilkosukéban is. Képzeteiben kardot döfött saját szívébe. Aztán csillapult a lázroham.

Kiderült, hogy a pogromot a fehérgárdisták rendezték, akik egészen véletlenül tévedtek az isten háta mögötti Ziemiock községbe. Tulajdonképpen Ukrajnába tartottak, német, francia, angol és amerikai tisztek parancsára, akik együttesen akarták megdönteni az új társadalmi rendet. Híres atamán vezette őket: Kozir Zirko. Sok ziemiocki zsidónak sikerült elmenekülnie a magaslatokra. A többieket Kozir Zirko a templom előtti térre kergette, s hogy biztassa embereit, egy kisgyereket tűzött lándzsája hegyére. „Semmi az egész! - üvöltötte torkaszakadtából - semmi! Ezekből lesznek a forradalmárok!”

Hanem történt valami különös is. Miközben vérző fűrként fonódott össze minden család, a hivatalban levő öreg *lamed vov* ott tipegett a hullák között, és hasztalanul könyörgött a kozákoknak: „Szúrjatok le, szúrjatok, szúrjatok agyon engem is!” A katonák közt nagy derűtséget keltett ezzel, mindenki mulatott rajta, s végül beérték azzal, hogy levágták a szakállát. Az öreg zsidó behunyt szemmel, térden állva, valóságos önkívületben tűrt. De újra, meg újra csalódnia kellett férfi-kétségbeesésében is, az Igaz embert megillető vértanúság reményében is - és végül ő maradt egyedül életben a templomtérré tereltek közül.

A ziemiocki pogrom észrevétlenül zajlott le a száz meg száz más pogrom között. Aztán lassanként megérkezett a segítség. Az európai és amerikai zsidóknak megint adakozniuk kellett egy gyűjtésre. Amikor aztán helyreállt a béke, 1920-21 után, azok, akik túléltek a ziemiocki pogromot, sokat tanakodtak az Igaz férfiú csodálatos életben maradásán. Voltak, akik az égi kegyelem újabb bizonyítékát látták ebben, mások a dolog mögött Istennek titokzatos és rettentő gúnyolódását szimatolták, amely imitt-amott a Szentírásból is kivillan. Ziemiock számos lakosának szívébe beköltözött a neheztelés. A fiatalok egymás után léptek be az Orosz- és Lengyelországi Általános Zsidó Munkásszövetségbe,²⁰ mások lelkét pedig, mint valami hatalmas mindent magával sodró hullám, hirtelen elöntötte az a vágy, hogy Kánaán tilalmas földjén éljenek és haljanak meg. Judit nyelve egyre élesebb lett. Nyíltan kijelentette, hogy az Igaz férfiú életben maradása igazán nevetséges dolog, s a Lévyeknek ezek után semmiféle igényük nem lehet a rendkívüliségre. Benjamin nem szólt semmit, de egyetértett anyjával. Mordecháj csak nézett rájuk, tekintetében megdöbbenés volt és mond-

²⁰ Orosz- és Lengyelországi Általános Zsidó Munkásszövetség - pontosan Litvániai, Lengyelországi és Oroszországi Általános Zsidó Munkásszövetség, a munkásmozgalomban közismert rövidebb nevén *Bund*, 1897 szeptemberében alakult szociáldemokrata szervezet, amely szemben állt a cionistákkal, de a bolsevikokkal is, és magának követelte a zsidó proletariátus kizárólagos képviselését.

hatatlan keserűség; úgy érezte, hogy elárulták, de nem tudta, hogy ki az áruló: családja-e, avagy Isten. Fiai meghaltak, a *lamed* *vov* pedig él. Talán emögött is a Magasságosnak valami különös, kifürkészhetetlen szándéka rejlik?

E kétségek közepette járult hozzá Benjamin kivándorlásához. De ha nem egyezett volna bele, hanyatló tekintélyével akkor sem tudott volna ellenállni Judit immár hajthatatlan akaratának.

Harmadik rész

Stillenstadt

1

Benjamin napokig vesztegelt Varsóban, mert nem tudta elhatározni magát, melyik országba vándoroljon ki. Olyan érzése támadt, mintha valami gyermekjáték, tündérálmom volna az egész. Azokat az országneveket, amelyeket ajánlottak neki, éppen olyan komolytalannak és fantasztikusnak érezte, mint azokat a mezőket, amelyeket az ugróiskolához rajzolnak a zsidógyerekek, s amelyek mindegyike jelent valamit: az egyik fehér kenyeret, a másik egy sóhajt, s harmadik egy font csicseriborsót, a negyedik egy sertést, az ötödik tyúklevest, a hatodik egy lengyel pofont, a hetedik egymillió zlotyt, a nyolcadik tífuszt, a kilencedik egy hetet a mennyországban, s végül az utolsó - a pogromot. A képzeletbeli golyó pedig gurult, gurult, a mezők között, sorra vette a Kivándorlókat Támogató Bizottság által kijelölt valamennyi rekeszt, végül is szomorúan, dolgavégezetlenül tért vissza kiindulópontjára.

Az Anglia nevű rekeszen többnyire nagyon gyorsan keresztülzaladt a golyó: istenem, szigetország, hogyan meneküljön róla az ember végszükség estén? Annál szívesebben állapodott meg az Amerika szónál: fölényesen, kíváncsian s kissé lenézően, mint a kéjutazó. Erről a szóról mindenekelőtt a szüleitől őt örökre elválasztó viharos óceán jutott Benjamin eszébe; azután az aranyborjú körüli tánc a Bibliából, mert egykori ziemiocski szabómestere ehhez szokta hasonlítani az amerikai zsidók életét; végül maga a kövér, parázna Borjú, amely vaksi szemmel bámulja a teremtett világot. Franciaországgal az volt a baj, hogy neve elválaszthatatlanul a Dreyfus nevéhez kapcsolódott, amelyet Benjamin sűrűn hallott emlegetni; azt beszéltek, hogy a franciák az Ördög-szigetre küldték ezt a zsidót, mert a sziget pusztá nevéből is végigfutott az ember hátán a hideg - milyen lehet hát a valóságban?

E kétségbeejtő világ körüli utazás befejeztével végül a Németország nevű mezőt választotta Benjamin.

Azt mesélték tudniillik neki, hogy a német zsidók remekül berendezkedtek ebben az országban, és sok olyan akad köztük, aki „majdnem” inkább németnek érzi magát, mint zsidónak. Ez feltétlenül érdekes volt, ha talán nem is nagyon dicséretes, de mindenesetre azt mutatta, hogy a németek szelíd és jóindulatú emberek. Benjamins úgy elragadta a lelkesedés, hogy nyomban elképzelte magának az érzékeny német lelkületet: olyan kifinomultnak, tapintatosnak s főleg oly nemesnek, hogy a zsidók, kételyeik és csodálatuk következtében, szívük mélyéig németté válnak közöttük.

Berlinből azonnal kiábrándult. Nem volt ennek a városnak sem eleje, sem vége. Alig huszonnégy óra óta tartózkodott még csak benne, de már szeretett volna menekülni - de hová, most aztán hová, úristen?... A Bizottság egy használaton kívül álló zsinagógában szállásolta el, több száz más, keletről menekült hitsorsosával együtt. Számos család lakott a krétavonásokkal „lakásokra” osztott nagy teremben. Az egészzet fél méter széles ösvény vágta ketté, ezen juthattak el a lakók a kijáráthoz. Úgy tett mindenki, mintha tudomásul sem venné szomszédja létezését. Átlépni a krétával meghúzott vonalon annyit jelentett, mint a magánélet körül emelt falon keresztülúszni; ha valaki látogatóba ment, mosolyogva azt mondta: kop-kop, és

türelmesen várt, amíg a „háziak” „szabad”-ja el nem hangzott. Valósággal belebolondult mindenki abba, hogy nincsen többé saját otthona. Egyesek zsinórt erősítettek a mennyezetre, s tükröt, képet, családi fényképet akasztottak rá. Csak a gyermekek vették konokul semmibe a felnőttek megvonta „falakat”; ez aztán örökös vitákhoz és veszekedésekhez vezetett.

- Lakásra vár mindegyik - mondta Benjaminnak érkezése napján egy fiatalember, aki közvetlenül az ösvény mellett lakott. - Még mindig hisznek benne.

- És te? Te mire vársz? - kérdezte mosolyogva Benjamin.

Egy arc vált ki a félhomályból, Benjamin feje fölött, s ő riadtan nézett fel rá. A fiatalember felkelt ágyáról. Kócos, vörös haja valósággal darabokra vágta homlokát, amely egyébként sima volt, egyetlen forradáshoz hasonló, mély függőleges redőt leszámítva. Vigyorogva mondta:

- Én a Messiást várom, de nem nagyon siet. Igaza is van, ott van neki az egész örökkévalóság, mi? Volt szerencsém!

Ez volt Benjamin első találkozása azzal a szegény galíciai fiatalemberrel, akit a következő hetek során sokszor látott még; vagy heverészett ágyán, vagy a székén ült, révedezett, fejét kezébe temette, és két keze úgy reszketett, mint egy aggastyáné. Benjaminnak az a gyanúja támadt, hogy szép csendesen éhen hal. Ha segínyt kapott a Bizottságtól, mindig meghívta a fiatalembert, ossza meg vele a csodálatos rántottát meg a kóser²¹ kolbászt, amelynek elfogyasztása közben az ember önkéntelenül a szülőföldjére gondol, vagy a gyorsfőző lángján készített más, ritkán élvezhető ételt. A galíciai fiatalember, aszerint, hogy éppen milyen kedvében volt, vagy vele tartott, kényszeredett mosollyal az arcán, vagy kurta gorombaságokat vágott a fejéhez.

- Ki fog engem megszabadítani magától? - kérdezte tőle egyik ilyen alkalommal.

- Bocsánatot kérek - dadogta Benjamin -, éppen sikerült valami munkát kapnom, hát voltam bátor egy kis ünnepi vacsorát rögtönözni... tetszik érteni?

- Menjen innen! - felelte a fiatalember, most már nyugodtabb, majdnem elnéző hangon. - Tudom, milyen nagyon vágyódott munka után, tudom, mennyit fog dolgozni az első napon, és milyen boldog lesz, hogy dolgozik - gratulálok! Mi a csudát akar még?!

Benjamin panaszosan, szomorúan kérdezte tőle:

- És ki az, aki nem fog vacsorázni ma este?

A galíciai fiatalember fénytelen szemében most valami szelíd zsidó ragyogás villant fel, megremegett, majd eltűnt, és nyomban érthetetlenül rosszindulatú villogás jelent meg a helyén.

- Egyen helyettem is!

Ez a néhány szó belehasított, mint a karmolás. Benjamin óvatosan takarodót fűjt. A szomszédos „lakók” ellenséges megjegyzései kísérték a visszavonulását: valamennyien utálták a galíciai fiatalembert, és bosszantotta őket, hogy Benjamin olyan kedves hozzá; ravaszul kieszelt sértésnek érezték, valóságos merényletnek a tisztességes emberek ítélete ellen.

Benjamin bement a „szobájába”, ott visszafordult, és megállapította, hogy a vörös fiatalember megint a szokott módon kuporog az ágyán, fejét két kezébe temeti, valami ismeretlen álom rabságában senyved, amely így elválasztja a külvilágtól, mintha valóban egyedül volna, nem pedig kétszáz ellenséges szempár keresztültüzeiben. Ugyan, mire gondolhat ilyenkor? - tette fel

²¹ *Kóser* - a zsidó rituálé szabályainak megfelelő étel. (héber)

magában a kérdést, azzal a fájdalmasan kellemetlen érzéssel, amely mindig erőt vett rajta a galíciai fiatalember jelenlétében, sőt akkor is, ha csak rá gondolt.

Belenyúlt csajkájába, s minden öröm nélkül látott neki a *kóser* kolbásznak. „Biztosan terhére vagyok a szerencsétlen fiúnak; soha nem fogja megtudni, milyen nyomorúságos örömet jelentett nekem a társasága...”

Egy pillanatra abbahagyta a majszolást, s talán ezredik ízben tette fel önmagának a kérdést: olyan *tüske*-e ez a fiú, amelyik csak másokat szúr meg, vagy megsebzí önmagát is? Mert ez a kérdés lényege.

Mindamellet nagyon megkönnyebbült - bár lelkifurdalása volt ezért -, amikor másnap reggel végigment a krétavonalak közötti ösvényen s megállapította, hogy a galíciai fiatalember tekintete közönyösen siklik végig rajta. Felöltözve hevert az ágyán, mezítláb, fekete lába szemérmetlenül kinyúlt az ágya előtt ugrándozó gyerekek arcával egy magasságban; a gyerekek azt játszották, hogy bekopognak a folyosó láthatatlan ajtóin. A vörös hajú fiúnak még csak a pillája sem rezdült. Utolsó foszlányát is elvágta annak a gyenge horgonykötélnek, amely még a zsinagógához kötötte, napról napra távolodott az övéi lakta parttól, ágya a nyílt tenger felé siklott vele, s e tengert ő ismerte csupán: ott tükröződött komoran imbolygó tekintetében.

Benjamin azt hitte már, hogy végleg megszabadult tőle: ám a galíciai fiatalember alattomosan újra csak betört életébe, mégpedig műhelybeli munkatársai személyében; úgy látta, hogy őket is megtámadta már, bár talán nem olyan súlyos formában, az a bizonyos „berlini betegség”; jobb híján így nevezte el, amikor keserves kínok közt maga is átesett rajta.

Flambaum úrnál csupa pogromból menekült munkás dolgozott; mindannyian magukon hordozták az elszenvedett hajótörés valamilyen jelét; a műhelyben mindamellet zsémbes és kötekedő hangulat uralkodott, gúnyosan becsmérelték előző lengyel- és oroszországi életüket; mintha a bennük sivító gonosz szellem vérré változtatta volna a tiszta vizet; kitepte volna belőlük a gyönyörű Jónak még a gyökerét is, és záport és jégesőt zúdított volna a lelkükben csírázó minden zsidó gondolatra. Benjamin, ha kezét nyújtotta valamelyiknek, úgy érezte, hogy hosszú karmú mancs ragadja meg. Bár soha nem mondott ellent senkinek, s óvatosan varrótűje fölé görnyedt, a társai szemében villogó tűk, kések és lándzsák egytől egyik ellene fordultak. Nevetségessé tették. Lembke Dawidowicz egy szép napon, amikor a főnök éppen nem volt ott, felugrott a szabóasztalra, s hamisítatlan „berlini vígyorgással” ajkán, szónokolni kezdett. Hangja hol komoly volt, hol szinte vinnyogóvá, síróssá vékonyodott.

- Ide hallgassatok! Ha ez a mi kis rabbink még sokáig szűz marad, meglátjátok, hamarosan szárnyak nőnek a lapockáján. No, akkor aztán pompás falat lesz! El tudjátok képzelni? És mindenki ehét majd belőle, ti is, én is, a legutolsó mafla kis német is kinyújthatja a kezét, letörheti egyik szárnyát vagy lábát, mert mindenki zabálni akar ám belőle, hihhihi! És tudjátok, mit? Ez még nem minden... Ha már csak az az angyali, gusztusos kis rabbiszíve marad meg belőle (márpedig igen tisztelt polgártársaim közül kinek kellene a szív, ez a petyhüdt, rágós darab, amelynek a piacon semmiféle jövője nincs, sőt, ami igen fontos körülmény, a berlini tőzsdén sem jegyzik az árfolyamát), akkor beültetik egy vasúti fülke padjára és... zendüljenek fel az Örökkévaló harsonái: a kis zsidó szív szépen hazautazik! Hihhihi...

Ez a beszéd harsány derűtséget váltott ki. A szónok fintorgott, leugrott az asztalról, megszorította a tettetett türelmetlenséggel felé nyújtott kezeket. Az áldozatról egészen megfélekeztek.

- Nézzétek, hogy megszurta magát! Vérzik! - kiáltott fel valaki.

Benjamin megdöbbenve nézte a hüvelykujját ért balesetet, s a világos színű szövetdarabra csordogáló vért.

A műhelyben csönd támadt.

- Mi szúrtuk meg - állapította meg halkan Lembke Dawidowicz.

- Bizony mi - helyeselt az egyik munkás.

- Hát elfelejtettünk már mindent? - szólalt meg ismét Lembke, és úgy nézett Benjaminra, mintha soha nem látta volna még igazán. Kövérkés teste valósággal összeroskadt annak a felfedezésnek a súlya alatt, amely most tört be eredetileg apró, de a csodálkozástól hirtelen tágra nyíló, kiszolgáltatott, szomorú csupasz tekintetű szemébe, amelynek hosszú pillái úgy verdestek és repestek, hogy szinte nőiesnek látszott.

- Talán bizony máris olyan tökéletes német úriemberek lettünk? - szólalt meg hosszú szünet után megint. Arca zavart volt, s ugyanez a zavar tükröződött Flambaum úr valamennyi munkásának arcán.

- Remélem, csontot nem ért? - kérdezte valaki aggodalmasan.

Lembke most odalépett Benjamin elé, és hirtelen hadonászni kezdett.

- Beszélj! Mondj már valamit! Szidj bennünket, de szólalj már meg! Egy szót mondj legalább! Egyetlenegy szót! - kiáltotta.

Benjamin szemében még ott csillogtak a nehezen visszafojtott könnyek, de csak szájába kapott hüvelykujját szopogatta, s a fejét csóválta elgondolkodva; arca csúfondáros is volt, nevetséges is, a vér fanyar íze mellett máris élvezte azt a boldogító tudatot, hogy többé nem fogják „szurkálni”.

2

Benjamin megállt a zsinagóga előtt, arra gondolt, hogy egy fej bizony kevés az embernek ebben a nyomorúságos világban, majd jó erősen odadörzsölte rövid szárú lengyel csizmáját a hótól és sártól latyakos lábtörlőhöz.

Bent, a sötétség magas íve alatt, amelyet nehezen hordoztak a gyertyák apró fénykúpjai, mint mindig, most is megdöbbsen e meztelenül kitarulkozó sorsok láttán; emitt egy kendőbe burkolózó aggastyán nyögdécselt; amott egy összeölelkező fiatal pár állt, kényszerű szobor-mozdulatlanságban; sápadt süldő lány bámult rájuk kíváncsian, miközben anyja a parányi gyorsfűző fölé kuporodott, s remegő kézzel óvta az ujjnyi lángnyelvet, amely mintha szökni próbált volna a padló jéghideg kőköcskái mentén... És a láрма! a gyerekek fülszaggató kiabálása! Maga sem tudta, a füle lett-e érzékenyebb, vagy a hónapok óta e hatalmas, levegőtlen, napfény nélküli hálóterembe zárt gyerektörkők hangja lett sokkal élesebb.

- Már hazajött, Benjamin úr?

Benjamin megállt a krétával megvont ösvény közepén. Nyomban ráismert a hangra, de azért úgy tett, mintha az ágy körüli félhomályt fürkészné, ahonnan megszólították.

- Kedves uram, hát *most már* meg sem akar ismerni?

Benjamin zavartan tiltakozott:

- Bocsásson meg, kérem, az ember az orráig se lát itt. Nos, Jankel, mi jót tud mondani? Mi történt, amióta...?

A vörös hajú fiú beteges arca most kivált a félhomályból. „Semmi - felelte az arc -, megvagyok.” Kamaszos soványsága még jobban hangsúlyozta az ideges száj éles vonalát, a hosszú, görbe, szomorkás orr körvonalait s a keskeny szem hidegségét, amelynek tekintetét Benjamin nagyon nehezen állta.

- Fáradjon hát beljebb - szólította fel a fiatalember csendesen, mintha egészen magától értetődő lett volna a dolog. - Nem szedek beléptidíjat. Becsületszavamra mondom.

Benjamin rögtön megszimatoalta a fiú szokatlan viselkedése mögött, hogy „fáj a szíve”. Szerényen felemelte hát fél lábát, s letette a krétával meghúzott vonal túlsó oldalán.

- No, Jankel, hát hogy megy a sorod?

- Sehogy sem. Nem passzol rám - felelte a galíciai fiatalember. - Nagy nekem, még hozzá több számmal. Vagy az is lehet, hogy ellenkezőleg, szűk. Magam sem tudom. Hanem maga most biztosan azt kérdezi magában: „Ugyan, mi ütött ebbe a fiatalemberbe, aki két hónap óta nem is köszön nekem, hogy most megint megszólít? Biztosan kedve támadt egy kis jó tojáslepényre, vagy pedig...”

- Ugyan! - kiáltott fel Benjamin. - Még csak eszembe sem jutott volna ilyesmi, soha!

- Akkor bocsánatot kérek! - mondta a galíciai fiatalember. - Igazán, nem is tudom, mit csinállok. A nyelvem az oka mindennek! Mintha kés volna a számban. Ha kidugom, megsebez valakit. Pedig, higgye el, nem volt mindig ilyen nyelvem...

- Igazán?

A fiatalember hangosan elnevette magát.

- Nem, esküszöm magának, olyan volt valamikor a nyelvem, mint a bársony. Valamikor... Nagyon kérem, üljön már le, de ne csak a fél fenekére, legyen szíves. No, jó. Most pedig, hadd nézzem meg jobban, hadd bámulom meg az új embert! Nohát, még mindig a prêmes sapkáját, a régi csizmáját, a chaszid kaftánját viseli?! Szent isten, még a pajeszét sem vágatta le! Hogy lehet az? Még mindig nem hajlandó tudomásul venni, hogy Berlinben van?

- Azt hiszi, nem tudom?

A fiatalember rejtélyesen elmosolyodott.

- Hogy nem tudom... *igazán?* - ismételte meg izgatottan a kérdést Benjamin.

A fiatal zsidó erre közvetlenül Benjamin arcához emelte hosszú kezét, s a két kéz idegesen, kétségbeesetten rángatódzott néhány pillanatig az orra előtt.

- De hát ha tudja, akkor... - suttogta a galíciai fiú megdöbben, mérhetetlen csodálkozással, s nyugtalan pillantásokat vetett a szomszéd ágyak felé -, de hát akkor hogyan tud... például akár csak az utcán végigmenni? Őszintén, ha megy az utcán, vagy akár ha csak így van, mint most, nem érez valami... súlyt a vállán... valami... köpenyfélét, amely napról napra nehezebb?

Benjamin felugrott, megijedt, hogy így olvasnak legrejtettebb gondolataiban.

- Igen, ez az, pontosan ez: valami köpeny. És... még csak sietni se lehet az embernek... a lámpaoszlopok miatt...

- Tessék?

- Hát, igen - vallotta be Benjamin, némi öngúnnyal -, eleinte a járda közepén mentem, úgy, ahogy a németek, katonás léptekkel. De mert mindenki engem bámult, kezdtem a fal mellett járni, gyorsan elsuhanni a házak mentén. Akkor meg az volt a baj, hogy vagy a kapun jött ki valaki, vagy, ha a járda másik szélén próbáltam, ott voltak a lámpaoszlopok.

Jankel csendesen derült ezen, és megkérdezte:

- Akkor hát hogyan csinálja?

- Isten bocsássa meg nekem - felelte Benjamin, s maga is mulatságosnak találta ezt a helyzetet -, képzelje, szép csöndesen megyek a házak mentén, óvatos, apró, zsidó léptekkel.

- Ajvé... *óvatos, apró, zsidó léptekkel*... És azt hiszi, hogy így nem veszik észre az emberek?

- Hogy az emberek... - suttogta Benjamin -, hát éppen ez az a bizonyos köpeny, amiről maga beszélt... ezt a köpenyt soha nem tudom levetni, még itt se, még akkor se, ha nagyon sokáig, nagyon erősen gondolok haza, Lengyelországra... Igazán borzasztók itt az emberek, még az autóknál is rosszabbak, hehe! És még a zsidók is rám nehezednek - vallotta be elgondolkozva... - De hát mit csináljon az ember? A szívét nem tépheti ki a melléből...

A szomszéd ágy szélén ráncos arcú férfi ült, szakálla csupa gyűrűbe göndörödött. Nyitott Biblia feküdt a térdén, gyertyával világított hozzá, a gyertyát halántéka mellett tartotta. Az éjszaka vigyázó őrsi, szent póza volt ez. Benjamin megérezte, hogy kihallgatja beszélgetésüket. A fiatal Jankel elfogta pillantását, s megvetően rászólt:

- Zsidó testvérem, ne törődj ezzel a vén bolonddal! Azt hiszi, elmélkedik, maga sem tudja, hogy vén bagoly, semmi más. Éjszaka ide hajol fölém, hogy megnézzem, alszom-e...

A könyvet olvasó ember alig észrevehetően összerezszent, tekintetét fel sem emelte ugyan a szövegről, de izgatottságában megbillentette a gyertyát. Egy csepp viasz hullott róla a pergamenre, mint fantasztikus, néma könnycsepp.

Jankel rosszindulatúan vihogott.

- Látja? Mindnyájunkat ugyanaz a cipő szorít!

Hangja megint sziszegőre halkult, karja belehasított a sötétségbe, s egy rántással letépte azt a vastag, barna sálát, amelybe nyakát bugyolálta. Állkapcsa alatt sebhely látszott. Fekete, rászáradt vérsáv húzódott a sebtől pelyhes, meztelen melle felé.

- Hihih! Ez a legújabb berlini ajándék!

Benjamin döbbsen nézte. Megérezte, hogy erőlködve próbálja visszafojtani a súlyos vallomást, amely mérgecsigolyaként tekereg szívében. Szelíden, suttogva kérlelte:

- Testvér, mondja el, mit csináltak magával...

Vékony, fojtott hangú nevetés csendült fel a félhomályban.

- Milyen boldogság is magának vallani! Nem vész kárba egyetlen szó sem, egyenesen a szívébe ömlik a vallomás! Jaj istenem, ajajaj, a szívébe... Mert hogy maga is egy *otthoni kis zsidó, tudja?* Angyalka, és még hozzá rokon is, hehehe!

A galíciai fiatalember most észrevette, milyen alázatos arcot vág Benjamin, erőt vett magán, elfojtotta borzongását, arca hirtelen elernyed, petyhüdtté vált, háta pedig úgy meggörnyedt, mintha púpos volna.

- Bocsásson meg, bocsásson meg! - hadarta tompán. - És nagyon kérem, bocsásson meg a nyelvemnek is, már két esztendeje nem nyugszik, folyton fészkelődik a számban. Valósággal vonaglik, azt hinné az ember, hogy nem akar megmaradni a helyén.

A fiatalember púpja még jobban kidomborodott, szeme kitágult a félhomályban, üveges fényű hártya borult rá, s hangja most egészen gyerekesen csengett:

- Két esztendeje már... Lehetséges ez? A fejemben pedig úgy él minden, mintha csak tegnap történt volna. Igen, amikor a szemem kinyitom, minden reggel úgy érzem, hogy előző este volt a pogrom. Maga is így van ezzel, *szeretett testvérem*? Furcsa! Igazán furcsa dolog, hogy így meg tud állni az idő! Tudja, hogy én még mindig ott lent érzem magam a kútban, ahová elrejtőztem? Most is a számig ér a víz, most is a kék égnek ugyanazt a kerek darabkáját látom, nem változott az sem. És hallom a csöndet. Nem a kiáltásokat: a csöndet. Mert, amikor kimásztam a kútból, egyetlen élő ember sem volt a falunkban, nem volt zsinagóga, senki és semmi a világon. Persze, rajtam kívül...

A fiatalember gúnyosan összehunyorította szemét, mintha azt mesélné, milyen remek tréfát űztek vele.

- Bizony, így volt, bizony így - suttogta mosolyogva. - És én temettem el valamennyit, tudja, az egész falut, mindenkit, nem hiányzott egyetlenegy sem. És mindenkiért, esküszöm magának, mindenkiért végigimádkoztam minden imát, *ától cettig*, még azért a csirkefogó hazug Moseléért is, a szomszédoméért! Mert akkoriban nagy imádkozó voltam ám én az Örökkévaló színe előtt, ajajaj, de még milyen nagy! Egy hétig tartott, amíg eltemettem mindenkit. És közben nem jött egy lélek sem, a parasztok féltek. És amikor befejeztem, valahogy nagyon furán éreztem magamat. El tudja képzelni? Kint voltam a temetőben. Felébredtem, kavicsokat szedtem, és az ég felé hajigáltam őket. És jött egy pillanat, amikor *összetört* az ég. Érti ezt?

- Igen, igen! - suttogta Benjamin, aki hangtalanul sírt. - El tudom képzelni, értem, látom.

- Úgy összetört, mint egy közönséges tükör, a cserepei ott heverték a földön. Én pedig akkor azt mondtam magamban: Hallod-e, Jankel, ha Isten szilánkokra tört, mit jelent akkor még, hogy az ember zsidó? Nézzük csak meg közelebbről a dolgot, barátocskám. De hiába, akárhogy kerestem, mindenütt vért láttam, ahová csak néztem, vért, vért, mindenütt csak vért. Értelme padig nem volt semmi. Hát akkor hol van hely a világban a zsidó vér számára? Mi?! És mit csináljon az a zsidó... aki már nem zsidó többé? Mi?!

A zsinagóga félhomályában a galíciai fiatalember iszonyattól kitágult szeme most mintha ellepte, elöntötte volna egész arcát, sovány, lázban égő, hol vörös, hol fakó, verejtékes bőrén egy-egy pillanatra megcsillant a körös-körül füstölő gyertyák sárgás fénye.

De miért nem kerestél magadnak egy helyes otthoni asszonykát? - kérdezte félénken Benjamin. - Az olyan jóképű fiú, mint te...

A galíciai fiatalember egy percre meghökkent, majd megrázta fejét, mintegy elhessegetve ezt a tapintatlan közbeszólást, s megfogta Benjamin könyökét (aki ijedtében halkan felkiáltott), és ráförmedt:

- Hajlandó végre meghallgatni, amit mondok? Igen vagy nem?

Majd minden átmenet nélkül, sietve folytatta, mint aki szeretne minél előbb végére jutni az esztelen vallomásnak:

- Tudja, valami tüntetést rendeztek ma délután! Ugyan, dehogy, nem a zsidók, hogy gondolja, hogy a zsidók tüntetnek? Mivel? A meztelenségükkel? A gyöngeségükkel? El tudná képzelni, hogy egy sereg megszaggatott, vérző szívű emberke végigmasírozik az Unter den Lindenen, egy-kettő, egy-kettő? Hehehe, maga igazán elragadó egy pofa! Maga is tudja, nem?!

- Dehogyan - folytatta aztán dühösen, fojtott szenvedéllyel -, a spartakisták²² tüntettek, sarlóval, kalapáccsal. Amikor megláttam őket az úton jönni, nyugodtan, ellenállhatatlanul,

²² *Spartakisták* - a Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht szervezte baloldali szocialista szövetség, a „Spartacus-Bund”, a Németországi Kommunista Párt elődje.

ahogyan a folyó hömpölyög... és az a vörös zászló, elől, a vezetők fölött! Én... nem is tudom, miért, odarohantam közéjük! És... higgye el, az első percekben *nem ismertek meg*. Mentem közöttük, láttam az elől lobogó zászlót. Olyan furcsa volt... El tudja képzelni? Egy pillanatra... elmerültem a menetben, hehehe! Aztán felém fordult a mellettem haladó és megkérdezte: „Hát te meg mi a csudát keresel itt, te zsidó? Itt kaphat ám az ember a fejére egy párat, tudod-e?” Vidáman mondta ezt, és kicsit csodálkozva. Hanem az, aki mögöttem jött, elkezdett ordítani: „Ez biztosan provokátor, nem lehet más!” És kilöktek maguk közül, a járda felé... és... és... *én még bosszút állok ezért, meglátja!* - fejezte be hirtelen felcsattanó, éles, harsány hangon. A kiáltás egy pillanatra felverte a hálóterem csöndjét, hogy azután nyomban a némaság fala vegye körül a különös párbeszédet.

- De hát mit csináltak magával?

- Semmit. Ez az, hogy semmit. Úgy mennek, hogy észre sem veszik az embert. Mennek, az ember ott fekszik a földön, keresztülgázolnak rajta, ez a lehető legtermészetesebb dolog. Én meg azt mondtam magamban: Jankel, drágám, nagyon leköteleznél, ha nem kerülnél még egyszer ilyen nevetséges helyzetbe! Csakhogy van ám itt egy nagy probléma: mit csináljon az a zsidó, aki már nem zsidó, hogy hasra ne vágódjék? Egész délután ezen törtem a fejem, de azt hiszem, rájöttem. Olyan egyszerű az egész, mint egy pofon. Tudja, mi a megoldás? *Borjút akartok csinálni belőlem? No hát, én akkor mészáros leszek!*

- Mit mond? Kit akar megölni?

Jankel édesded mosolyra húzta a száját.

- Ki beszél itt ölésről? Hol van itt olyan ember, akit meg lehetne ölni! Azaz hogy igen! - maga talán alkalmas volna erre a szerepre; biztos persze nem vagyok ebben sem, alaposan meg kellene gondolnom a kérdést! De... mi értelme beszélni? - tette hozzá rövid szünet után, szinte szórakozottan.

Felült az ágyon, hosszú felsőtestét kihúzta, s ragadozó madár szeme kíváncsian tapadt Benjaminra, mintha most mérné csak fel, milyen végtelen messze van tőle ez a sápadt, sunyi, verdeső kis madárfióka. „Nézzétek csak, ennek az árnyéknak gyóntam én” - mondta a galíciai fiatalember figyelmes tekintete.

- Ugyan hagyja! - mondta azután halvány mosollyal -, ne gyötörje magát, ne is próbálja megérteni, úgysem tudja! Maga fél lábbal még a régi időben áll. Az... *álmok* között, hehe! Mint ezek a szegény emberek valamennyien... - mutatott körül főúri mozdulattal a sötétben. - Menjen, menjen öregapám, hagyjon most magamra...

Benjamin tiltakozott, nem sok meggyőződéssel:

- De hiszen te akartál beszélni velem...

- Tudom. Köszönöm. Mert bennem is van még egy icipici... verdeső szárnyú Benjamin! Ajvé, nem akar sehogy se meghalni... ajvé, nézze, hogy csapkod a szárnyával! De csönd, pszt, hagyjon most aludni bennünket, *őt is, engem is*, legyen szíves!

Most vette csak észre, milyen ellenséges csoportosulás támadt fekhelye körül, udvariasan körbe köszönt mindenkinek, mosolyogva megveregette Benjamin arcát, aztán, olyan feszte-lenül, mintha egyedül lett volna négy fal között, feje fölé emelte két hosszú karját, s a legnagyobb nyugalommal vetette le ócska szvetterét, amely alatt nem volt semmi: előbukkant mezítelen, csontos, itt-ott vérfoltos törzse.

Benjamin némán nézett rá egy pillanatig. Mi történt tulajdonképpen? Zavartan vakarta meg halántékát, majd felkelt, nem szólt egy szót sem, és bement „hálósobájába”. Szinte meg-

könnyebbült, amikor átlépett a szállását körülhatároló krétavonalon, s nekilátott húsgombóc vacsorája elkészítésének. Alig evett valamit. Aztán leheveredett szalmazsákjára, s azt kérdezte magában, vajon ma is úgy fogják-e csípni a poloskák, mint máskor? Míg el nem aludt, egyre hallgatta a zsinagóga lakóinak méltatlankodó mormogását. Aztán leszállt az éj, s az álmatlan gyerekek hangosan sírdogálni kezdtek. Benjamin behunyta szemét, s elképzelte magában, hogy a krétanégyszög helyén falak nőnek ki a földből, egyre feljebb emelkednek, egészen a mennyezetig. Olyan csodálatosan vastagok és szilárdak voltak ezek a falak, hogy nemsokára teljes biztonságban érezte magát az egész világgal szemben.

Másnap reggel üres volt Jankel ágya. Amikor Benjamin estefelé hazatért a műhelyből, már elfoglalta egy teknősbékára hasonlító, nyakig páncélszerű fekete ruhába bújt öregecske hölgy; mihelyt megszólította, behúzta a nyakát, mint aki sürgősen életkora oltalmazó csigaházába akar bújni. Benjaminsnak nevetnie kellett, ahányszor csak ránézett.

Három hónappal később ismét megjelent a galíciai fiatalember, ezúttal utoljára. Ott ült Benjamin ágyán, szórakozottnak látszott, közömbösnek mindennel szemben, nem nézett senkire. A takarón heverő cérnagombolyaggal babrált. Szelídség volt a mozdulataiban. Hórihorgas, hanyag tartású testén angol szövetruha lötyögött, hosszú tyúknyakának alsó felét keménygallér fedte, alóla káprázatos nyakkendő bukkant elő. Benjamin lassuló léptekkel tartott felé, s megállapította azt is, hogy a kamasz egykori vörös sörénye most középen gondosan elválasztott vékony, selymes hártyaként simul koponyájára. Arca most is betegesen beesett és fakó volt, de állá körül kövérebb, amitől szája vonala keményebb lett, s ajka mohón kiduzzadt.

A fiatalember felállt, s odanyújtotta neki ápolat kezét.

- Bocsánatot kérek, hogy így betolakodtam a lakásába.

Tekintete hideg volt és szomorú, de az ajka körüli hártya gúnyosan remegett.

- A nyavalya törjön ki, ha magából nem lett közben valóságos úriember! - kiáltott fel Benjamin.

Nyomban meg is bánta, hogy ilyen bámulat csendült meg hangjában.

- Hogy az *lettem*, azt mondja? - kérdezte Jankel keserűen.

- De hogyan csinálta ezt? Miféle... csoda történt?

- Nyugodjék meg, kedves zsidó testvérem, nem gyilkoltam meg senkit. De talán még ennél is rosszabb, amit csinálok. Kereskedő vagyok, adok és veszek.

- Mit? Mivel kereskedik?

A galíciai fiatalember száján rókaszerű mosoly jelent meg, de a homlokára írt kétségbeesés ellentmondott állá és ajka ravaszdi kifejezésének.

- Kedves zsidó testvérem, vegye tudomásul, hogy Berlinben minden eladó és megvásárolható - jelentette ki, szinte gyerekesen affektált hangon.

Benjamin ebben a pillanatban mélységes szálnalmat érzett szívében a galíciai fiatalember iránt. Keze szinte saját elhatározásából emelkedett fel és szállt félénk madárként Jankel vállára, szájára pedig olyan szavak tolultak, amelyekről maga sem tudta, honnan veszi őket.

- Testvérem, drága testvérem! - mondta komolyan, súlyosan - miért ez a szégyen és szerencsétlenség? Kérlek, kérlek, ébredj fel...

A fiatalember mintha nem is hallotta volna szavait; Benjamin maga is megdöbbsen saját vakmerőségétől, s gyorsan, riadtan elhúzta kezét. A vöröshajú azonban, mintha valami félelmetes rugó mozgatója, hirtelen teljes magasságában kiegyenesedett, fakó, beesett arcán megjelent az a meghatározhatatlan mosoly, amelyet Benjamin oly jól ismert. Fáradt, vontatott hangon suttogta:

- Kicsi zsidó, kicsi zsidó honfitársam, maga nagyon kedves fiú, tudja-e? Olyan kedves, hogy az ember legszívesebben kiverné egyenként minden fogát!

Ezzel sarkon fordult a galíciai fiatalember, kilépett a krétával jelölt folyosóra, ideges, hosszú, egyenetlen léptekkel végigment a zsinagógán, és örökre eltűnt Benjamin szeme elől.

Egy órával később, amikor Benjamin bemászott a takarója alá, megtalálta a szalmazsák és a fejrész közé dugott borítékot, s megállapította, hogy egész kis vagyon van benne. Néhány szavas levélke volt a pénz mellett, jiddisül, gyakorlott kézre valló, könnyű, elegáns írással:

Kedves kis fiatalember, ez a pénzüsszeg teljesen törvényes üzletkötésből származó törvényes haszon, becsületesen loptam, a kereskedelmi szabályok legszigorúbb tiszteletben tartásával; iparendélyem van a rablásra, s remélem; hamarosan saját házámban fogom üzni. Tűnjék el az óriási Berlinből, menjen vidékre, és hívja oda a családját, ha egyáltalán maradt valakije, akit odahívhat. Mert úgy áll a dolog, kedves barátom, hogy Lengyelországban megáll a saját lábán a zsidó egymaga is, ha megvan az egy szál heringje és a zsinagógája; itt azonban, higgye el, ha nincs más gyökere, mint a saját két lába, akkor az életerő nem jut el a szívéig. Még a maga szívéig sem, kedves, fiatal barátom. Ne ítéljen el. Köszönettel: Jankel.

3

Benjamin fél lábbal lelépett a kis Rajna-vidéki vasútállomás peronjára, leemelte a bőröndöt helyettesítő, zsineggel átkötött ládát, s ott állt egy németesen öltözött egyénnel szemben, aki azt állította, hogy ő a stillenstadti rabbi. Benjamin átkozottul bizalmatlan volt, nem engedte, hogy ez az egyén vigye a „poggyászát”; nyilvánvaló ellentétben a tényekkel, makacsul azt állította, hogy könnyű, mint a pehely. Ütközben a rabbi lelkesen magyarázta neki, milyen szerencsés üzlet volt a riggenstrassei kis bolt.

- Goldfuss úr, a tulajdonos, feltétlenül a szláv területek üldözötteit akarta előnyben részesíteni az eladásnál; maga pedig ezek közé tartozik, ugyebár, kedves hitsorsos? A bérösszeg, őszintén meg kell mondanom, *valóságos jótékonyosság*. És az árban benne van egy vasaló, egy varrógép és néhány használt bútordarab is.

Mindez igaznak bizonyult, egyetlen fenntartással. Benjamin nem hitte volna, hogy a berendezés és az egész helyiség ennyire „használt”, mint a rabbi kifejezte magát.

- Ajándék lónak ne nézd a fogát! - vágott vissza mosolyogva új ismerőse.

Miközben így beszélgettek, vagy egy tucat német állított be az üzlethelyiségbe, egyenesen Benjaminhoz rohantak, s a kezüket nyújtották. Benjamin rémülten kiáltott fel, s azt hitte, menten elájul; csak akkor nyugodott meg kissé, amikor két-három zsidó szakállt fedezett fel a körülötte kavargó, s mint valami áruért, érte versengő német alakok tömegében.

- Nem szégyellitek magatokat?! - csattant fel egy nagyon férfias női, hang. - Hiszen agyonnyomjátok, letapossátok, valósággal „kimagozzátok” szegényt, mint valami szilvát!

Világos ruhába öltözött és tollas kalapot viselő zsidó asszony tört utat magának e szavakkal „a szláv területek zsidóüldözéseinek áldozatahoz”, megállt előtte, botrányos módon kifestett szája mosolyát villogtatva.

- Hát ha így áll a dolog - jelentette ki a ház úrnőjének ellentmondást nem tűrő hangján -, *hát az enyém lesz!*

- Mit akar ezzel mondani? - súgta sóhajtásszerűen Benjamin, s kezét óvatosan rátette ládájára, amely fölött éberen, nyugtalanul őrködött.

- Ugyan, hagyja már itt a ládáját! - szólt rá csodálkozva az asszonyság. - Fél, hogy megdézsmálják ezek az urak?

Benjamin érezte, hogy szívében egyre nő a bizalmatlanság.

- Semmiség az egész! - dadogta. - Nézze, olyan könnyű, mint a pehely!

Minthogy azonban meggörnyedt és egészen eltűnt a súlyos láda alatt, csak nyögését és szuszogását lehetett hallani, a kiváló hölgy nem tudta visszafojtani a kérdést:

- Mondja, zsidó testvérem, olyan értékes holmija van benne?

- Mindenem - felelte Benjamin, félholtan a fáradtságtól.

Amióta elindult Berlinből előző este, attól, a perctől kezdve, amikor megindult vele a vonat a sötétbe ugrást, az újabb száműzetés éjszakáját jelképező alagútban, Benjamin egyetlen pillanatra sem vált meg a ládájától. Valóban, benne volt mindene a világon: a kiárusításon vásárolt néhány szövetmaradék, a három-négy laposvas, a próbabábu és az állványa, a vasalódeszka, meg az a néhány más kellék és szerszám, amelyet a galíciai fiatalember érthetetlen ajándéka révén sikerült beszereznie. Jobban bízott ormótlan s így bajosan eltulajdonítható ládájában, mint a zsebtolvajok elleni saját ügyességében, ezért „vagyon” maradékát bevarrta a próbabábu ülepe alá. A szívét szorongató rettegés, félelem és gyötrelmes bizalmatlanság azután, valami rejtélyes folyamat révén, a vonatban átalakult a gondolat síkján felbukkanó hősies és érzelmes elhatározássá; ennek következtében szinte kihívóan viselkedett, időről időre rövid indulatszavak szakadtak ki belőle, amelyek nagy riadalmat keltettek jámbor vidéki útítársaiban. Valósággal megbűvölten bámultak erre az „oroszosan öltözött” apró emberkére, aki kétségbeesetten dörzsölte ökölbe szorított fél kezével kecskeszakállas állát, nedves, üveges szemében pedig a szenvedés parányi villámai cikáztak.

Az éjszaka közepe táján még az is eszébe jutott, hogy tulajdonképpen ő is ugyanúgy látja már a dolgokat, mint a galíciai fiatalember. Váratlanul szónokolni kezdett jiddisül, szomszédai legnagyobb megdöbbenésére.

- Igen, vallom és állítom, hogy a vasnak ez irgalmatlan világában „a kardra a karddal lehet legjobban válaszolni”!

Egy idősebb hölgy fojtott hangon felkiáltott, és kiment a fülkéből; ha hangosan tör ki belőle a kiáltás, talán a „berlini” lázalmából felriasztott Benjamin elveszti eszméletét.

Felkészült a legrosszabbra, rémülten, riadtan, a fáradtságtól és éhségtől félholtan érkezett Stillenstadtba, s az ottani zsidókban semmi egyéb nem tűnt fel neki, mint németes ruhájuk és modoruk, no meg az ő becses ládája iránt tanúsított gyanús érdeklődésük. Fel sem merült benne a kérdés, vajon hová vezet az a tekintélyes hölgy, aki lefoglalta magának. Semmi az egész, könnyű, mint a pehely, ezt hajtogatta csak, valahányszor a hölgy célzást tett arra a teherre, amely alatt kétrét görnyedt.

Még a szalonban sem akart megválni ládájától. Feigelbaum úr, a tollas divathölgy férje, hasztalanul igyekezett felderíteni, szívélyesen fogadta, ez kétségtelen, ám ez kevés volt ahhoz,

hogy megtévessze a mi sok élettapasztalattal rendelkező „berlini” barátunkat. Csökönyösen vonszolta maga után a ládát az ebédlőbe is. Hanem, amikor megcsapta egy bizonyos leves fűszeres illata - csontvelővel főzött pompás zsidó leves volt, s Benjamin eddig abban a meggyőződésben élt, hogy csak anyja, Judit ismeri elkészítésének titkát -, akkor orrcimpája mégiscsak remegni kezdett, mert beleszagolt az „embernek lenni” boldogító érzésébe...

Amikor kanalát ábrándosan leveses tányérjába mártotta, furcsa dolog történt: először mintha valami könnyű és rugalmasnak látszó buborék keletkezett volna Benjamin mellében, egyre feljebb szállt, és megakadt a torkán, de gyönyörűséges is volt ez az érzés; aztán a leves sárgás színű, gyöngyöző felületén megjelent anyjának, Juditnak képe, borotvált, mezítelen koponyája, szégyenében villogó szeme; majd a leves tükrében egymás után bukkant fel előbb apjának, Mordechájnak uralkodói arcéle, de szakálla furcsa módon eltűnt egy pillanat alatt, utána pedig a szerencsétlen galíciai fiatalember vértelen arca következett, vörös hajfűrtjei úgy lobogtak és aludtak ki, mint a lángnyelvek; végül a vérfoltos kapualj s a három halott arca, akiket egymás után megcsókolt a ziemiocki pogromra következő hajnalon... És ahogy csodaszzerűen felbukkant és szétfoszlott mindez a leves aranyló, hártvás felszínén, a tányér fölé hajló, szinte megigézett bámuló Benjamin mellében valami boldogító meleg áradt szét...

- Szent isten, sír szegény! - kiáltott fel Feigelbaumné.

Benjamin elpirult, fintorgott, mosolyogni próbált.

- Ejeje - fuvolázta szerényen, zavartan -, milyen forró ez a leves, nohát!

Nem is érezte, csak megsejtette, hogy a szeméből kibuggyanó mámorító könnyecsepp végigcsorog az orra mentén, szája elé emelte hát az üres kanalat, és sokáig fújta, ügyesen, szorgalmasan, bár a könnyektől mit sem látón, s végül, szájába vette.

Feigelbaum úr, aki eddig csak a szakállába vesző gúnyos mosollyal nyilvánította jelenlétét, most egyszerre igazán zabolátlanul kezdett viselkedni: gorombán rátámadt feleségére, arca sötétpirosra vált, úgy szidta az asszonyt:

- Nem látod, hogy forró a leves? Nem látod? Hogy te milyen ostoba teremtés vagy! Nem megmondtam százszor is, hogy ne tálaltasd ilyen forrón a levest? Hogy te milyen ostoba vagy! Nem megmondtam százszor...

Majd újabb hirtelen hangulatváltozás következett. Torkaszakadtából kiabált, követelte „a palackot”, s harsány ordítózás közben vidáman verte öklével az asztalt, mint az iszákos emberek szokták. Ezúttal azonban vele tartott felesége is:

- A palackot, úgy van, a palackot! - ismételte visszhangként, de nyugodtan, szeretetteljesen mosolyogva ült tovább az asztalnál! Feigelbaum úr viszont még egyet káromkodott, majd felpattant a helyéről, odagurult a pohárszékhez, elővett belőle egy hattyúnyakú zöld palackot, amelyben, mint kijelentette, valódi, hamisítatlan palesztinai bor van.

- Már úgyis nagyon régen alszik itt! - kiáltotta, s büszkén kerekre csücsörítette a száját. - De megígérem, kedves gyermekeim, hogy megisszuk, még a Messiás érkezése előtt! Meg is esküszöm rá! - jelentette ki lelkesen.

Benjamin csodálkozva látta, hogy a derék Feigelbaum úr nem fér a bőrébe, s egyébként biztos keze reszket, amikor a Karmel²³ nemes borát kitölti. De már oda is nyújtotta neki a borospoharat (kissé hirtelenül és nyersen, gondolta magában Benjamin), és teli torokból rágyújtott egy régi jiddis dalra:

²³ Karmel - hegy Haifa mellett.

*Dalolj, kedves zsidó testvérem,
Dalolj, könnyörgök, most dalolj!*

Benjamin csodálkozott, milyen lendületesen és szenvedélyesen énekli házigazdája a meglehetősen érzelmes sirámot. Figyelmesen hallgatta, és észrevette, hogy mindegyik szakasz végén fényes gombostűfej csillan meg Feigelbaum úr szeme sarkában, majd eltűnik, amikor belekezd a következő szakaszba.

A dalnok azonban hirtelen abbahagyta énekét.

- Jóságos isten! - kiáltott fel - én itt gikszerekkel és hamis hangokkal akarom jóllakatni a vendégemet!

- De kérem! - tiltakozott Benjamin.

- Egy szót se! - intette le Feigelbaum úr.

Ettől kezdve minden fogás a legpompásabb csemege volt Benjamin számára. De még mielőtt véget ért volna a csodálatos lakoma, egész sereg zsidó nyomult be az ebédlőbe, egymás után, libasorban. Bocsánatot kértek, felszólították a háziakat, hogy a világért se zavartassák magukat, szótlanul elhelyezkedtek az asztal körül, lehetőleg Benjammal szemben, nézték, hogyan táplálkozik, helyeslően bólogtak hozzá, mintha valami szent, imádandó és titokzatos szertartást végzett volna. És valóban így is állt a dolog: a láthatatlant testesítette meg számukra, a lengyel zsidók halálát és szenvedéseit; mint papiroson a vízjel, úgy csillant át mindez Benjamin alakján. Mielőtt nekiláthatott volna az asztal közepén emelkedő felséges *Strudel*²⁴ halomnak, kirobbant a vita. Kétórás bonyolult tárgyalás és érvelés után Feigelbaumné, aki feltétlenül meg akarta tartani Benjamin táplálkozásának irányításában játszott vezető szerepét, a következő kompromisszumos javaslatot terjesztette elő: mindennap nála fog ebédelni, vacsorázni pedig felváltva a többi stillenstadti zsidó családnál, már ha kedves zsidó testvérünk hajlandó lesz máshová elmenni... - tette hozzá álnokul.

Benjamin tányérja fölé hajolt, s szinte remegett az „embernek lenni” boldogságtól. Arra gondolt, hogy minden délben és este terített asztal várja egy zsidó családnál, ahol a hagyományos konyha mellett bőségesen jóllakhat szeretettel is. Nem állta tovább, felkelt, s el akart mesélni „egy kis otthoni zsidó történetet, amely még a halottakat is jó kedvre deríti”, mint mondotta.

Ám kitűnt, hogy nagyon rossz elbeszélő: idegesen nevetett minden szó után, minduntalan elveszítette a történet fonalát, új, egészen más színű szállal próbálta összebogozni, számtalan bocsánatkérés közepette többször is újra kezdte az egészet, kijelentve az elején, hogy: „No, most már tudom...”, „No de most igazán megvan”, s azzal fejezte be, hogy „Jaj, most vége, eltoltam”, szárnyként verdeső jobb kezével mutatva szomorúan, panaszosan, hogyan szállt el a pompás kis történet. Kicsit megalázónak érezte, hogy mindvégig harsány derűtség kísérte különös elbeszélését; egyesek, köztük Feigelbaum úr is, úgy nevettek, hogy a könnyük a szakállukba csorgott.

4

Bájos, régi német kisváros volt Stillenstadt. Ezer meg ezer babaházikójában, rózsaszínű cseréptetőiben, virágos ablakaiban mintha az ősi német érzelmesség öltött volna testet. Ennek az érzelmességnek a láthatatlan szálai tartották össze itt a dolgokat, olyanformán, mint a

²⁴ *Strudel* - rétes. (német)

fecske nyála a fészke építéséhez felhasznált gallyakat és szalmaszálakat. Ám Stillenstadtban nem volt semmilyen légies vonás. A síkságra épült egy kis folyó elágazásában, amely éppen a város határában vált ketté. A szélesebbik ág a partján sorakozó cipőgyárakat táplálta, meg a festőműhelyeket, amelyekben főleg leányok és asszonyok fonnyadoztak. A keskenyebbik, vékony, törékeny ág tapintatosan megszökött a mezők felé. A Schlosse - ez volt a neve - nem is szolgált egyébre, mint horgászásra, s nyáron fürdésre, csónakázásra.

Benjamin boltjának keskeny kirakatát hevenyészve felszegezett deszkák zárták el; a bérleményhez tartozó emeletes lakástól az utcára nyíló folyosó választotta el az üzlethelyiséget. Minél előbb meg akarta szerezni elődje vevőit, igyekezett hát a lehető leggyorsabban berendezni, legalább nagyjából, az „áruházat”, mint tetszelgően jó előre elnevezte. Megható pillanat volt, amikor kifüggesztette az üzlet közeli megnyitását bejelentő, esetlenül megrajzolt, német nyelvű feliratot:

A BERLINI GENTLEMANHEZ.

Az első három hónapban a kis szoba sarkában földre terített matracon aludt; aztán, amikor szorongása enyhült, rászánta magát a „lakosztály” kifestésére.

Eleinte úgy érezte, hogy amerikai milliomoshoz méltóan rendezkedett be: saját varrógépe volt s utcára néző lakása. De megrendelés bizony gyéren akadt, elhatározta tehát, hogy más módon próbálkozik. A bolt a városka munkásnegyedében volt, a veszített háború következményei szörnyű súllyal nehezettek a német népre; a válságból senki sem látott kiutat; Benjamin, mindeme körülményeket figyelembe véve addig töprengett, míg csak meg nem világosodott elméje. Szomszédai elképedve olvasták egy reggel a menekült szabócska új cégtábláját; a cégér eltakarta a kirakat felét és mint valami kúszónövény, egészen az első emeleti ablakokig kapaszkodott fel; gondos, szépen megrajzolt gót betűkkel ez a felírás volt rajta rózsaszín alapon világoskék színben:

ÚRI SZABÓSÁGUNK KÜLÖNLEGESSÉGE
MINDENNEMŰ FORDÍTÁS, JAVÍTÁS ÉS FOLTOZÁS
- MÉLYEN LESZÁLLÍTOTT ÁRAK -
MA MÉG ÓCSKA, HOLNAP ÚJ!!!

Mindenképpen „forgalmat akart csinálni az üzletnek”, ezért nevetségesen olcsó árakat szabott, már-már a tisztességtelen verseny határát súrolva. Rögtön az első napon annyi munkát kapott, hogy nem is tudta elvégezni. Másnap meg nem állt kezében a tű tizenhat órán keresztül, és boldog embernek érezte magát. Már-már azt hitte, a csőd szélén áll, de zseniális ötlete segítségével sikerült megvetnie a lábát Stillenstadtban. S ahogy múltak a napok, majd a hetek, lassan-lassan elfelejtette, milyen alacsony ösztönök váltották ki lelkében a Berlini gentleman iránti túlzott rajongást, s azt a rózsaszín-világoskék ábrándot dédelgette szívében, hogy sikerült varrógépe körül az egyöntetű rokonszenv légkörét kialakítania.

Szorgalmasan gyakorolta a bennszülöttek nyelvét, s olyan gondosan ejtett ki minden szótagot, hogy vevői néha meg is értették zsargonja egyes töredékeit. Szívesen tartotta hát szóval üzletfeleit, beszélt nekik minden olyan témáról, amely összefért amazok német észjárásával, saját zsidó önérzetével, s amelyhez nem volt szükség különösen nehezen ejthető szavakra. Főleg a próbák nyújtottak kedvező alkalmat idillikus kapcsolatok fejlesztésére a keresztény templom és a zsinagóga között. Benjamin úgy zümmögte körül keresztény vevőjét, akár a légy: beleszúrt a szövethetbe egy gombostűt, felfércelte a kabát hajtókáját, s annyi udvariasságot, annyi bájt és ravaszkodást pazarolt ügyfele szívének meghódítására, amennyivel egy nő elcsábítását kísérelte volna meg.

Hosszasan és fáradtságosan dolgozta ki az ügyfelek fogadásának szertartását. Gyengéden megszorította az újonnan belépő vevő kezét, és szépen, tagoltan megkérdezte tőle:

- Kedves uram, volna szíves megmondani nekem, milyen szerencsés körülménynek köszönhetem látogatását?

Akár kék munkaruhát viselt a „kuncsaft”, akár parasztzubbonyt, akár nyakkendő ékeskedett rajta, mindenkinek ugyanaz az előzékeny fogadtatás járt, bár volt köztük, akit ez idegesített. Benjaminget azonban annyira elfoglalta az udvariaskodás, hogy észre sem vett egy-egy kérdően felvont szemöldököt, gyanakvó vagy leplezetlenül ellenséges pillantást. Boldog volt abban a hitben, hogy ezek a kisemberek félretették antiszemitizmusukat az ő kedvéért, hogy zsidó külsőségei mögött felfedezték az egyetemes emberit, amely a város többi zsidó lakóiban talán nem nyilatkozik meg ilyen feltűnően. „Csak példát kell mutatni, állapította meg magában ujjongva. Minden zsidónak javára szolgál, ha engem becsülnek. Rajtam keresztül ismerik meg az egyszerű igazságot, no, hát nem jó ez?”

Mi több, pár hét múlva már megpróbálkozott néhány népi kiszólással is, hogy ezzel végképp megpecsételje a külvárosi munkásokkal létesített bizalmas viszonyt; persze olyan csúfságokat nem vett a szájára, mint „le van szarva”, sem hasonlóan durva és istentelen káromkodásokat; de oly hetykén és nyersen csúsztak ki a száján az olyasféle mondatok, mint „azt a kutya-fáját”, vagy „sok a szöveg”, vagy „ez aztán a jó zrí!”, olyan mélységes meggyőződés volt a hangjában, oly lelkesen, oly németesen nyomta meg a szavakat törékeny testének szinte egész súlyával, hogy úgy érezte, nyugodtan lemondhat a „szar” szó használatáról, bár tudatában volt a vele járó összes előnyöknek.

Ezzel szemben néha arra vetemedett - persze csak miután meggyőződött róla, hogy zsidó fül nincs a közelben -, hogy Isten szent nevét is ajkára vette, németül, akár a nép egyszerű gyermekei. „Hű... a jó istenit!...” - kiáltott fel félénken, a vevő legnagyobb megrökönyödésére. Aztán gyorsan egy imát mondott magában.

Hasonló ösztön készítette arra is, hogy egyes divatos gondolatokat hangoztasson, persze feltűnés nélkül. Szerette az ilyenfajta kiszólásokat: „A nagykereskedők, drága uram, ők a mi közös ellenségeink!” Sejtelve sem volt róla, hogy egyes munkások - főleg a munkanélküliek - az utca legsötétebb kapitalistái közé sorolják. Egy-egy olyan próba után, amelynek során zavartalanul élvezte az „embernek lenni” boldogságát, felmerült benne a kérdés, vajon hová, meddig sodorja a munkások iránti félénk rokonszenve még? Másnap azonban egy jeges pillantás, egy alattomos vigyor, az utcán reá mutató ujj szerencsére eszébe juttatta, hogy mi ő: bűdös zsidó, semmi egyéb.

Igazán csak a stillenstadti zsidók jóságos körében sikerült élveznie az „embernek lenni” örömét; ők nemcsak befogadták maguk közé, hanem szemlátomást mind jobban tisztelték is valami rejtett tulajdonságát, amely úgy takarta és védte vézna testét, akár a ziemiocki hívők által *lamed vov*-jukra borított fájdalompalást. „Lehetséges volna-e, hogy én...?” - kérdezte olykor magában Benjamin nyugtalanul. De soha semmilyen megnyilatkozásban nem volt része, s ha a beszélgetés néha a világban szerte bolyongó harminchat Igaz emberre terelődött, meggyőződhetett róla, hogy a németországi zsidóknak sejtelmük sincs a ziemiocki Lévy család körül lebegő nagy titokról. Egyetlenegyszer célzott csak rá a rabbi, hogy igen, Isten a harminchat Igaz férfiú egyikét mindig a híres Jom Tov Lévy leszármazottai közül választja ki, tudjátok, ez az, aki vértanúhalált halt az Ő szent nevéért Yorkban. De erről is alig-alig hallott valaki közülük, s Benjamin azzal nyugtatta meg magát, hogy ezek a „szombati zsidók” (maguk nevezték így magukat, sajnálkozva) a lengyelországi zsidó szellem lobogó lángját tisztelik benne, no meg nagy szerencsétlenségét.

Vagy fél esztendő múlva bevallották neki, ahogyan valami szégyenletes bűnt vagy fogyatékos-ságot szokás, hogy néhány katolikus hitre áttért zsidó „garázdálkodik” a városban. Az előkelő negyedben laktak, a templom mögötti hatemeletes, vakítóan fehér épületek valamelyikében. Elmondták róluk Benjaminsnak, hogy gonoszak, elfajzottak, hazafiaskodó majmok, s különösen utálják a Lengyelországból és Ukrajnából menekült zsidókat, „ázsiai csőcseléknek, söpredék népségnek, jöttment senkiházinak” nevezik őket; s amikor egy ízben megmutattak neki az utcán egy ilyen kitért zsidót, aki nyugodtan; nehézkesen, kifürkészhetetlenül ballagott, akár egy német, Benjamin akaratlanul is összeborzadt.

A második hitehagyott, akit mutattak neki, a Riggerstrassén lakott, néhány lépésre az ő üzle-tétől; Benjamin látta olykor elmenni a kirakat előtt; lehajtott fővel haladt, tekintete nagyon értelmesnek látszott. Voltak napok, amikor a hitehagyott állá kevélyen előreszegeződött, akár a hajó orra, máskor pedig alázatosan mellé csuklott. Egész viselkedéséből félreismerhetetle-nül sugárzott a német nyárspolgár, mogorva volt és magabiztos, katonás szabású, hasán egyszer s mindenkorra begombolt fakó, jellegtelen ruhájában. Közigazgatási tisztviselő volt, s mint mondotta, részben hazafiasságból, részben isteni sugallatra keresztelkedett ki. Benjamin hamarosan értesült róla, hogy a hitehagyott rosszindulatú híreszteléseket terjeszt felőle: azzal vádolja, hogy eleszi a német munkások kenyerét.

- Azt is mondta - közölte vele az egyik szomszédasszony álnokul -, hogy maga még a német lobogó színeit sem ismeri!

- Én?! - kiáltott fel méltatlankodva Benjamin, s mivel, sajnos, nem tudta az ellenkezőjét bizonyítani, porig alázva, megszégyenülten menekült boltjába.

Leste, mikor megy arra a hitehagyott, hogy alaposan megmondja neki a véleményét. De alighogy sikerült megszólítania, amaz a szája sarkából annyit vetett csak oda neki, hogy „pfuj”, jeges, megvető mozdulattal felszegte állát, s botját lóbálva továbbment, mintha csak valami különösen ronda látványnak lett volna akaratlanul tanúja...

Nos, egy szép napon ez a Meyer nevű hitehagyott megjelent a zsinagógában, odavetette magát a rabbi lábához, s a térdét csókolgatva könyörögni kezdett: „Nem bírom tovább, fogadjatok vissza, a szívem zsidó maradt” s a többi, s a többi. A rabbi nagyon izgatott lett, haragosan elkergette, majd rendkívüli gyülekezetre hívta össze a stillenstadti hitközség tagjait. A hitehagyott ott áll a bejáratnál, s alázatos, mély meghajlással köszönt mindenkit, aki belép; fején sapka, haja csupa por és hamu, ruhája megtépve. Senki sem viszonzza köszönését. Benjamin nem tudja, hogyan viselkedjék, emelt fővel lép be a zsinagógába, de szeme sarkából, érthetetlen és értelmetlen módon, cinkosként kacsint a hitehagyottra.

Megkezdődött a tárgyalás.

Benjamin az utolsó sorban lapult a hívők között, s valósággal lenyűgözve nézte a hitehagyot-tat, akinek alakja élesen rajzolódott ki a középen álló emelvény hátterére, a Szentek Szentjét őrző frigyszekrényre; a hátsó lábán kuporgó két aranyozott oroszlán úgy örködött a szerencsétlen ember két oldalán, mint börtönőrök ítélethirdetéskor a vádlott mellett. A hitehagyott arca sápadt volt, szinte lisztfehér, szemgödre vörös, tekintete ijesztő; izzadt, a verejték lemosta hajáról a rászórt hamut, és fekete sávokat festett homlokára; az elgyötört ember arca ettől perverz farsangi álarccá változott. Minden sértés után térdet hajtott és előre-dőlt, annak jeléül, hogy elismeri mindazt a rosszat, amit mondanak róla, jobb öklével mellét verte, egyenletesen, mint egy metronóm. Száját összeszorította.

Benjamin sandán figyelte a hitehagyottat. Eszébe jutott, hogy egyszer, még Berlinben, amikor semmi kiutat sem látott a rászakadt szomorúságból, azon gondolkodott, hogy fogja magát, elmegy a keresztényekhez (pontosan nem tudta, kihez is, a pápához-e vagy egy paphoz, vagy

valami titokzatos egyházi méltósághoz), *véget vetni már az egésznek*. Ezért magát látta most a hitehagyott helyén és szerepében, minden annak szóló szidalomra behúzta a fejét, görcsös, hirtelen mozdulattal, mintha erős ökölcsapás érte volna. Most Feigelbaum úr ment fel a szószékre, és dühtől sápadtan elmondotta, hogy mint a bűnös gyermekkori barátja, szemtanúja volt szülei lelki gyötrelmeinek. - „Nem volt elég ennek a sátánfajzatnak, hogy kitért, hanem még be is ment apjához és anyjához az üzletükbe, és gyalázatos nyelvvel marcangolta, bűdös zsidónak nevezte őket, s más hasonló nevekkal illette, amelyeket nem is akarok kiejteni e szent helyen. Hogy hitehagyott volt? Ugyan, mi az? Semmi! Elsősorban és főleg: gyilkos volt és kész!”

Amikor idáig érték a vitában, az egyik hívő azt a véleményét nyilvánította, hogy a hitehagyott, mivel meggyőződésből tért át a keresztény vallásra, meggyőződéses antiszemita is lett; „mivel, sajnos ennek a vallásnak lényegéhez tartozik, hogy követői ki nem állhatnak bennünket. No, hát nem igaz?”

- Azt hiszi? - kiáltott fel Feigelbaum úr, majd a hitehagyott felé fordult, és lesújtó pillantást vetett rá. - Heinrich, azelőtt Isaac Meyer úr, fel meri hozni ezt mentségére?

Ekkor olyasvalami történt, ami meghaladta Benjamin felfogóképességét: a hitehagyott, ahelyett, hogy két kézzel kapott volna a gondviselés küldötte mentség, eltántorodásának a hittel való igazolása után, lassan kiegyenesedett, alig leplezett önérzettel, sőt, hirtelen lebiggyedő ajkán némi gúnnyal a következőket jelentette ki, tisztán tagolva minden egyes szót:

- De hát hogyan képzelik, mondják meg nekem, hogyan képzelik rólam, hogy egy pillanatra is hittem olyan istenben, aki a szegény emberek sorsának enyhítése céljából nem tudott jobbat kieszelni, mint egy szűz méhébe költözni, emberré válni, ezernyi kint elszenvedni, és végül meghalni... Méghozzá mindezt bármilyen említésre méltó eredmény nélkül!

Megint felöltötte előbbi alázatos viselkedését, s így fejezte be:

- Feigelbaum egykori barátomnak igaza van: valóban *átdőftem* apám és anyám szívét, mert úgy akartam élni, mint a keresztények. Szégyelltem, hogy zsidó vagyok. Egyszerűen szégyelltem.

- És mit nyertél vele? - kérdezte mély megvetéssel Feigelbaum úr.

- Még nagyobb szégyent.

Ezt mindenki elismerte, s most a kiszabandó fenyítésről kezdtek tanácskozni. Megalázónál megalázóbb büntetéseket javasoltak. Végül azt határozták, hogy a hitehagyottnak keresztbe kell feküdnie a zsinagóga bejáratában, s a hitközség minden tagja át fog lépni rajta. A hitehagyott mellét verte, és súlyosabb vezeklésért könyörgött; kijelentette, hogy „szenvedni akar”. Ekkor valaki bedobta a vitába Benjamin nevét.

- Ez a testvérünk, aki Lengyelországból érkezett közénk, talán tudna hasznos tanácsot adni nekünk; esetleg elmondhatná, mit csináltak hasonló esetben náluk. Miért nem szól hát hozzá a kérdéshez?

Benjamin összehúzódott a padján, és szemére húzta kerek sapkáját, mintha így akarna védekezni a reá összpontosuló tekintetek ellen, amelyek lángsugárként járták át apró testét.

- Kérem szépen - dadogta végül -, tulajdonképpen nem is tudom... Nálunk Ziem... Izé, szóval nálunk sohasem fordult elő ilyen eset. Viszont emlékszem, hogy izé, igen, a tizenötödik században Izrael Isserlein rabbi... Ő azt mondta, hogy aki visszatér a zsidó hitre... értik, kérem, mit mondok?... aki visszatér a zsidó hitre, az örökös vezeklést vállal magára. Igen, ez az, így van: örökös vezeklést.

- Hát aztán?! - kiáltott fel Benjamin egyik szomszédja, egy erős, vörös arcú férfiú. Idegességtől megránduló húsos arcán remegett a cvikker.

- Hát aztán? Hát aztán? - ismételte meg a kérdést fakó, fojtott hangon Benjamin.

Majd váratlanul nekihevült, és éles hangon, kétségbeesetten kiáltott fel:

- De hát nem értik?! - A hitehagyottra mutatott. - Nézzék csak, hátat fordít a kereszténység minden előnyének és szerencsájének... Vagyis levezekli a ballépését azzal az egyszerű ténnyel, hogy visszaváltozik... nem? Akkor hát minek akasztanánk még külön követ a nyakába? - fejezte be olyan fájdalmasan remegő hangon, hogy ezen jobban elcsodálkoztak a hívők, mint egész kis beszédén.

Az emberke végigjáratatta révedező tekintetét az elnémuló gyülekezeten, s mintha most jutott volna eszébe alacsony termete. Megremegett. Törékeny válla vonaglott. Gyorsan imakendőjébe rejtette két kezét, és leült, olyan hirtelen, hogy sapkája megint egészen a homlokába csúszott.

De a megremező sapka alól néhány pillanat múlva megint előtört vékony, bizonytalan hangja:

- Igen, igen... Izrael Isserlein rabbi... Izrael Isserlein rabbi mondta... esküszöm, hogy ő... És ki az, aki soha nem gondolt ilyesmire? Mi? Ki az?

Szavait hitetlenkedő hallgatás fogadta. Aztán kitört a vásári lárma; Benjamin e zűrzavar kellős közepén mozdulatlanul, magába roskadva ült a padon, s csak ilyen bizonytalan, de megdöbbenően hangzó töredékek jutottak a fülébe: „No, hát nem így beszél egy igazi zsidó? Hát már mindent elfelejtettünk?” és a többi. A szószék alatti kályha körül tömörülő Vének csoportjában egy éles, átható hang ezt kiáltotta: „Ki az, aki soha nem gondolt ilyesmire? Kicsoda?...”

Amikor végre elült a nagy kavarodás, a rabbi szelíden felszólította a hitehagyottat, hogy foglalja el helyét a hívek között, „mint azelőtt”, ahogyan mondotta.

És ekkor valami váratlan dolog történt.

A hitehagyott, aki eddig komoran és szótlanul állt a helyén, most felkacagott hosszan, harsányan, gúnyosan, sőt egyesek szerint ördögien; felment a szószékre, ahonnan a rabbi már lejött, és onnan kezdte szidalmazni a gyülekezetet; ettől a hirtelen, színpadias átalakulástól mindenki megrettent. Arca eltorzult a dühtől. Halálos átkokat szórt Benjaminra. Istenkáromló szónoklata hevében lekapta fejéről sapkáját, megvetően a földhöz vágta, rátaposott és úgy rugdalta, mintha valami élőlényt akart volna eltiporni. Hol úgy kacagott, hogy a lélegzete is elfulladt belé, hol trágár szitkok valóságos özöne áradt belőle. Végül felordított: „Nem érzik, milyen bűz, milyen zsidó dögszag van itt?” - majd végighaladt a rémülettől dermedt hívők sorai közt, és kiment a zsinagógából.

5

Másnap kitudódott, hogy elutazott a városból. Persze, nyomban megindult a szóbeszéd. A rabbi odáig ment, hogy kijelentette: Benjaminsnak nem lett volna szabad megakadályoznia, hogy a hitehagyott vezekeljen bűnéért, s derék apostolunk hamarosan azt tapasztalta, hogy gyanakodva néz rá mindenki. Nevetséges vonásokat, különféle rögeszméket fedeztek fel benne. Csak a Feigelbaum házaspár ismerte el, hogy vannak a dolognak olyan különös vonatkozásai, amelyek meghaladják az emberi értelmet.

Benjamin ettől kezdve száműzték a jobb zsidó családok asztalától. Amolyan vészmadárfélének tekintették. Ezért aztán fogta magát, vásárolt egy gyönyörű levélpapírt, és megírta azt a levelet, amelyen Ziemiockból való elutazása napja óta törte a fejét.

A családi krónikába bekerült levél imígyen kezdődött:

Igen tisztelt és szeretett atyám, és te, szeretett és tisztelt édesanyám! Majdnem két esztendeje már, hogy engedelmes fiatok elhagyott benneteket, s elindult fészket keresni valahol a világban. Ma örömtől túlárado szívvel jelenti be nektek: jöjjetek, szeretett szüleim, mert elérkezett a perc, amikor a vándormadár, az Örökkévaló áldásával...

Amikor Juditnak sikerült kihámoznia a bibliai képek és hasonlatok tömegéből a meghívó világos és határozott értelmét, lelkesen felkiáltott:

- Most pedig isten veled, Ziemiock!

- Te, persze, nagyon örülsz ennek, mi? - szólt rá keserűen Mordecháj. - No, gyerünk, mire vársz még, miért nem ülünk már a vonatban?!

Egész úton merev és mozdulatlan volt. Juditot sokkal kevésbé érdekelték a vasszörnyeteg ablakából látható képtelen és hihetetlen dolgok, mint a Mordecháj ívelt élű arcára kiülő egykedvűség, a szürke lemondás reá vésődő redői és elhomályosuló tekintete. Az öregember néha a fejét csóválta, mintha nem hinné, ami vele történik, s Judit hallotta, amint ilyesmiket motyog halkán szakállába: „...hát lehetséges ez? ...egy ziemiocki Lévy?...”

Benjamin a stillenstadti kis pályaudvaron várta őket. Két évvel azelőtt amolyan fürgé, bár aprócska termetű fiatalember volt; mulatságos kis kecskeszakálla valósággal eltorzította arcát; de legalább kétségbevonhatatlanul zsidónak látszott. Judit azt hitte, hogy ugyanilyen Benjamingot fog viszontlátni, hagyományos öltözetében, lengyel csizmában, fekete kaftánban, lapos, széles karimájú bársony kalapban. Vonásaira voltaképpen alig emlékezett már: s ha felidézte magában fia képét, főleg alacsony termetét sikerült maga elé képzelnie. Nos, amikor leszállt a vonatról, alacsony termetű német úriember állt előtte, hosszú fülű, görbe orrú, amolyan nyusziképű, csontos, vékony állú - csak a tekintete maradt Benjamingé. Kínos volt ez az első benyomás. Hogy fia borotvált arca tette-e, nem tudta, de az az érzése támadt, hogy megnyúzott kis nyuszi áll előtte, amelyik tovább ugrándozik és rágcsál, mintha mi sem történt volna, s csak a pofácskájára fagyott torz vigyor jelzi, hogy húsa vérző és csupasz. Mi történhetett vele? „Igazán nagy szerencsém volt” - hajtogatta szájalmasan Benjamin. Anyja ennél többet nem tudott kizsedni belőle, s most döbönt rá, hogy nem is ismeri, soha nem ismerte igazán.

Mordecháj elég hűvösen ölelte magához a Lévyek ez apró darabkáját, s közönyösen tűrte, hogy vezessék, „hazafelé”, mert Judit máris így fejezte ki magát.

Az öreg házaspár nagy feltűnést keltett Stillenstadt utcáin. Mintha egy régmúlt korból léptek volna ki mind a ketten. Tetőtől talpig feketében, a régi metszeteken ábrázolt alakok naiv fenségével, lassú, biztos léptekkel haladtak, és rá sem néztek semmire, a három lépéssel előttük szökdecslő Benjamin apró figuráján kívül, akinek vézna karjai alatt egész sereg kisebb csomag zsúfolódott, mert ezeket Judit azonnal magával akarta vinni. Mordecháj jobb vállán borjúprém-huzatos bőröndöt cipelt, bal keze pedig gyengéden Judit nyakán nyugodott. Szép volt még a férfi is, a nő is, az az ősi szépség sugárzott belőlük, amely az erős embereket életük végéig kíséri.

Benjamin a legaprólékosabban előkészítette a találkozás örömeire rendezett ünnepi vacsorát. Tartott tőle, hogy Juditot megviseli a hosszú utazás, ezért valósággal könyörgött Feigelbaum-nak: vállalja magára a díszvacsora elkészítését.

- Hát ez meg micsoda?! Mi ez?! - kiáltott fel Judit, amikor belépett a tisztaságtól ragyogó konyhába. - Nem bízol a tulajdon anyádban? Mit tudom én, micsoda idevalósi álszenteskedő zsidó asszonyra bíztad a vacsorád készítését?!... - Gyanakodva szagolt bele minden fogásba, az egyikről megállapította, hogy túlsütötték, a másiktól, hogy a tésztája nem kelt meg eléggé, és így tovább. Benjamin áhítatosan figyelte, hogy anyja gyanakvó ellenőrzése még a gyümölcsre is kiterjed.

Az érthetetlen, titokzatos lázroham közvetlenül a leves után tört ki rajta.

Benjamin az asztal végén ült, jobb oldalán Judit, balján Mordecháj, mint az utolsó napokban Ziemiockban, akkor, amikor a pogrom már szörnyű réseket ütött a családon. E két erős fekete pillér keretében egyszerre otthonosnak érezte a konyhát: a saját kezűleg kimeszelt négy falat, a kőpadlót, amelyet majd hogy a nyelvével nem nyalt tisztára, a véres verejtékén egyenként vásárolt berendezési tárgyakat; mindez most vált lassan a sajátjává, most kezdett gyönyörködni, s ezernyi eddig nem is sejtett előnyt felfedezni bennük. Valami csendesen fortogott még a háromlábú tűzhelyen, de a szégyenlős Benjamin nem mert a serpenyő fölé hajolni, hogy megállapítsa, mi sül benne. Apja bajusza egy szálát szopogatta, keresztbe fektette kanálát a tányéron, és fáradtan dörögve megkérdezte tőle:

- Szóval úgy áll a dolog, hogy Stillenstadtban senki sem sejt, kik vagyunk mi *igazán*?

Judit legnagyobb meglepetésére Benjamin egyáltalán nem jött zavarba.

- Nem tudják - jelentette ki határozottan. - Senki sem tudja. És nem is fogják megtudni! - tette hozzá, kissé fenyegető, éles hangon.

- Jó, jó... - Mordecháj csak ennyit mondott rá, karját keresztbe tette az abroszon, s mély és méltóságteljes szomorúság áradt most belőle. Vele szemben Judit éppen egy csepp levest vett a szájába, csettintett a nyelvével, arca félig helyeslő, félig utálkozó fintorra húzódott, s az elragadtatottan figyelő Benjamin felé fordulva, azt mondta:

- Nem is olyan rossz ez, német asszonytól. De tudod, én mindig teszek bele egy kis petrezselymet is. Szóval azt mondd, hogy ez a Feigelbaumné...?

Szegény Benjamin gyönyörködve nézte az asztal békés, nyugodt négyszögét, ebben a csendes konyhában, amely kétségtelenül a ház falai által tapinthatóan körülzárt térben helyezkedett el, s úgy érezte, most szabadul meg igazán a Berlinben, a krétavonásokkal jelzett szűk és törékeny négyszögben reá szakadt lidércnyomástól. Hogy ne vegyék észre izgatottságát, egy icipici kenyérdarabkával babrált. Ebben a pillanatban megérezte, hogy ereiben súlyosan lüktetni kezd a vér, mintha most ébredne hosszú, dermesztő álmából...

- Mi van vele? Csurog róla az izzadság!

- Rólam?... - kérdezte hitetlenül Benjamin. Homlokához emelte kezét; s megállapította, hogy egész karja reszket, mintha dideregne.

Néhány perc múlva már ágyban feküdt, s Judit zsörtölődve bugyolálta be a takarókba.

A különös betegség harmadik napján frissen, lelkesen ébredt, és azonnal munkához látott. Tekintete élénk volt, arca piros, s minden teendőjét boldogan, valósággal ujjongva végezte. Ettől megfiatalodott az arca; s még szökdécselőbb lett a mozgása; Judit arra következtetett e változásokból, hogy megtisztult a vére.

A ziemiocoki pogrom után Mordecháj külseje véglegessé vált, ezen haláláig semmi sem változtat többé. Még fehérebb lehet a haja, görnyedtebb a teste, ráncosabb az arca, de a lényeg ugyanaz marad akkor is: felmagasodó, súlyos teste, lassú mozdulatai, amelyekből

érzett, hogy legjobban a mozdulatlanságot kedveli, hogy nagyon nehezen lép ki ebből az állapotból, s ha mégis megteszi, olyan nehézkesen és kedve ellenére mozdul, mint az öreg vastagbőrűek: mintha minden lépést egy mozdulatlan roppant térségtől kellene elhódítania. Hatalmas csontvázára Stillenstadtban egyre vastagabb hústömeg rakódott, s ez még hasonlóbbá tette valami nagy, nehézkes állathoz, vagy vastag, hófödte vén fához. Ám arcán nem volt semmi háj, mintha az örökös elmélkedések óvták volna vonásait a fenyegető elhízástól: hosszú, hajlott élű orrát s előreugró kemény arcsontját, amely fölött a súlyos, szürke szempár csillogott; kissé merev tekintetében nyoma sem volt szórakozottságnak, de mintha mindig a látható dolgokon túlra nézett és látott volna.

Amilyen könnyen alkalmazkodott Judit harmadszor újrakezdett élete körülményeihez, olyan nehéz volt ez Mordecháj számára. Élete megbújt az ájtatosság napról napra keményebb csigahéja alatt.

Felesége már Ziemiockban észrevette, hogy három „igazi” fiának pusztulása halálosnál is halálosabb sebet ütött az öregben, mert végképp megsemmisítette azt a reményét, hogy az ő véréből való vér lehet majd az Igaz férfiak sorának folytatója. Mordecháj már nem vett igazán részt semmiben, s minden kérdéssel kapcsolatban feleségétől kért tanácsot, akár az engedelmességbe menekülő gyermek.

Nem sokkal Benjamin számkivetésbe távozása után mindamellett remélni kezdte Judit, hogy férje még magához tér: Mordecháj ábrándosan nézegette őt, s mosolyogva bizonygatta, hogy még mindig ugyanolyan szép; emellett olyan eszeveszett szenvedélyt mutatott iránta, hogy Judit friss gyászában is örülni kezdett, milyen nagyon kívánja megint a férje; s bár nem egészen értette a dolgot, örömét olyasfajta kétértelmű kijelentések mögé rejtette, mint „belebújt a testébe az ördög”, meg „ez a hatyúdala”. Csakhogy Mordecháj hamarosan faggatni kezdte, egyre határozottabb kérdéseket tett fel neki, sőt végül egészen leplezetlenül érdeklődött, nem érez-e valami változást magában az asszony. Szegény Judit ekkor értette meg, miről van voltaképpen szó: ez a vén fa, a férje, kései, utolsó gyümölcsöt áhított. Emlékeztetnie kellett hát Mordechájt rá, hogy felesége már ötvenesztendő. Persze, a Mindenható segítségével minden lehetséges még. Ki merte volna Ábrahámnak megígélni, hogy Sára, a felesége, tőle való gyermeket szoptat még valaha? És lám, Sára öregkorára fiút szült Ábrahámnak. És így tovább.

A házastársi kapcsolat Stillenstadtban szakadt meg közöttük végleg.

Egyszer, éjszaka, Mordecháj először erősen magához ölelte Juditot, majd vállával váratlanul eltaszította; az asszony megérezte, hogy fáradhatatlan szeretője meggondolta magát, s befordult a hálófülke fala felé.

- Jó éjszakát neked, feleség - mondta Mordecháj a sötétben.

Juditot nagyon meglepte a dolog; nemigen értette, mi váltotta ki férjéből ilyen hirtelen az elhatározást, de amikor jobban végiggondolta az egészet, be kellett vallania magának, hogy Mordecháj vonakodása nem érte egészen váratlanul. Hiszen férje soha nem lankadó szenvedélye mögött azelőtt is megsejtett olykor valami leplezett neheztelést, valami titkos szemrehányásfélét, hogy miért ilyen szép és kíváncsú a felesége. Minél idősebb lett Mordecháj, annál görcsösebbek lettek szenvedélyes ölelései, mintha csak a vágy kényszerének engedelmeskednék, s nem szabad akaratából keresné, boldogan kívánná a szerelem örömét, mint régen, házasságuk első éveiben. De attól az éjszakától kezdve, amelyen szavak nélkül értésére adta Juditnak testi kapcsolataik megszakadását, az asszony érezte, hogy a mindennapok során több barátságot, szeretetteljes türelmet s valami újfajta tiszteletet tanúsít iránta.

Persze közben mindjobban el is távolodott tőle ez az imáinak és bűnbánatának békés égboltján fáradhatatlanul keringő, kihűlt csillag; de Judit érezte, hogy akármilyen messziről tekint is rá immár férjének téli fellegekre emlékeztető súlyos, lassú, szürke tekintete, csak őt szereti, senki más. S bár nőnek tudta még magát, örült ez önkéntes eltávolodásnak, a szépsége iránti titkos hódolatot látta benne, az asszonytestének átnyújtott utolsó, néma virágcsokrot.

Azt az utolsó szálát, amely Mordechájt még a mindennapi élethez kötötte, véletlenül Benjamin finom, fűrge ujjá tépte el, méghozzá fondorlatos módon.

Mordecháj Stillenstadtba érkezése után haladéktalanul nekilátott az álláskeresésnek; nem akar a fia terhére lenni, jelentette ki különös nyomatékkal; elvégre megszokta, hogy maga keresse meg a kenyerét, no nem igaz?

Ám a Németországban akkortájt dúló munkanélküliség nem sok lehetőséggel kecsegtethetett egy ilyen öreg embert, aki a tetejébe még idegen is és zsidó. Néhány megalázó kísérlet után, amelyek minduntalan visszavetették az élet zátonyaira, egy szép napon beállított fia üzletébe. Hatalmas teste szinte betöltötte a kis bolthelyiséget. Kijelentette, hogy meg akar tanulni gombot varrni, vasalni; fércet fejteni s hasonlókat - mindazt a munkát, amit egy tízéves tanulófiú is el tud végezni.

Csak hogy „az ujjai olyan merevek voltak, akár a fa” (ő maga állapította meg ezt, mentegőtőzve), s Benjamin hegyes végű, fűrge ujjainak kellett kijavítania minden munkát, amelyet elvégzett. Fia eleinte csak magában átkozta azt a rögeszméjét, hogy mindenáron hasznossá teszi magát, később azonban hangosan is tiltakozott ellene. Mordecháj ekkor végleg lemondott róla, hogy maga keresse meg a kenyerét.

„Nem hátat fordítani annak a világnak, amely úgyis hátat fordít az embernek - ez annyi, mint esztelenséggel tetézni a szerencsétlenséget - állapította meg magában. - Hát nevetségessé akarom én tenni magamat?”

Otthagyt a boltot, visszavonult első emeleti szobácskájába, elsáncolta magát a szent pergamentekercsek mögé.

Benjamin vigasztalta, kényeztette, kenetteljes kis mondásokkal öntözte, kijelentette, hogy minden igazi zsidó házban kell lenni olyan tiszta férfúinak, aki közbenjár a többiekért Istennél. S a családi asztalnál minduntalan hangsúlyozta, mennyivel fontosabb az imádkozás a hitvány anyagiasság tevékenységénél (ez utóbbin a maga mindennapi munkáját értette, a „rongyszabást”, mint Ziemiockban lekicsinylően nevezték a szabómesterséget, a sokkal előkelőbb kristályüveg-metszéssel szemben).

Az öreg Mordecháj túrta, hogy elringassák szép szavakkal, s mind mélyebbre ásta magát belső világába; végül sikerült elfelejtenie a férfionérzetén ejtett szörnyű sebet. Fia a varrótúval dolgozott, felesége a családi kasszákat kezelte, ő pedig a lelkek üdvéért tevékenykedett.

Egy napon azonban, amikor a Biblia mellett ülve elmélázott élete titokzatos folyásán és dicstelen befejezésén, végső kétségbeesésében arra az elhatározásra jutott, hogy akkor legalább unokákat akar látni maga körül. Ez a gondolat egészen felvidította. Gyorsan sorra vette a stillenstadti eladó leányokat. Volt köztük egy parányi kis Blumenthal kisasszony, akit mintha mértékre készítettek volna a huszonöt esztendősszabócska számára. Derékon felül alig nézte meg jövődő menyét Mordecháj, annál többet remélt a leány sokat ígérő, kerekded csípőjétől. Benjamin először kétségbeesett, aztán rájött, hogy apja a három „igaz fiú” elvesztése feletti fájdalomra keres vigasztalást; s hajlandó volt elmenni az előkészített találkozóra, megnézni a kis Blumenthal kisasszonyt.

Nem is találta ellenszenvesnek. A leányt láthatólag annyira felkavarta a kérő jelenléte, hogy Benjamin bizonyos vonzalommal vette szemügyre hosszúkás arcát, ruháját, amelyet mintha egészen kitöltött volna apró teste, s főleg ártatlan, jámbor szemét, amelynek ijedt, szinte rémült kékjén a gyermeki kíváncsiság számtalan parányi lidércfénye cikázott. Amikor pedig elpirult a lány, egészen kíváncsnak látta.

- Nos? - érdeklődött Mordecháj, amikor fia hazatért.

Benjamin szótlanul nézett rá.

- Hát nem? - kérdezte nyugtalanul az öreg.

Benjamin ravaszul elmosolyodott:

- De igen...

Be sem várta a szerencsekívánatokat, fejest ugrott megint mindennapi életébe, felrohant az emeletre átöltözni, onnan a boltba, s mindenekelőtt körültáncolta, idegesen, határozatlanul, hogy most melyiket vegye elő a sok sürgős munka közül. „Ettől a históriától még nem jut több vaj a levesbe, na, vagy nem így van?” - állapította meg hangosan, némi fontoskodással, amin ő maga is elcsodálkozott, de a következő pillanatban, amikor a legkevésbé várta volna, valami felszabadult benne, és harsány nevetésben tört ki.

6

Amikor Mordecháj egy órával később bement hozzá, a szabázasztalon kuporgott törökülésben, a térdén fekvő zubbonyt öltögetve fürgén; a hüvelyk- és mutatóujja közé szorított láthatatlan tűvel. A néhány centiméterrel feje fölött függő villanykörte éles fénykört rajzolt arca köré.

- Miért nem viselsz szemüveget? - kérdezte apja gyengéden.

Benjamin ráemelte a sok varrástól kivörösödött gyér pillájú szemét.

- Nos, meg vagy elégedve? - kérdezte.

- Meg vagyok elégedve - felelte Mordecháj. - Csak azt az egyet sajnálom, hogy senki sem tudja. Meg kell mondani nekik minél előbb.

- Ó, aki ott volt, rögtön látta, hogy tetszik nekem a kislány.

- Nem erről beszélek, fiam - mondta fojtott hangon Mordecháj.

Nehezen lélegzett, bajuszát megemelte a lehelet, ő pedig lassan, félénken merült fel önmaga mélységeiből, abból a hosszú, fullasztó búvárkodásból, amelyet Stillenstadtba érkezésének első napján kezdett meg.

- Hm... meg kellene mondani nekik, kik vagyunk. Mármost hogy kik vagyunk *igazán*; érted, mire gondolk?

Amikor a szédítő, félelmetes „igazán” szó elhangzott, Benjamin hirtelen abbahagyta az öltögetést, keze félúton megállt, mintha a villanyfényen lebegne.

Hosszú hallgatás után szólalt meg:

- Sajnálom, de nem fogunk mondani nekik semmit.

Pislogott, de nemcsak a fáradtságtól, hanem attól a régi félelemtől is, amelyet apja most megint ébresztett benne.

- Semmit sem?

- Semmit sem! - ismételte szárazon Benjamin.

- És a feleséged... neki se fogod elárulni?

Benjamin csak a száját szorította össze.

- Sejtettem! - mormogta tompa, elkeseredett hangon Mordecháj. - Fertelmes egy pogány vagy. De... a gyerekek?

- Miféle gyerekek? - kérdezte hűvösen a szabócska.

Mordecháj szája kinyílt, s a sárga, töredezett fogak sziklái közül dübörögve zúdult az áradat a halálra rémült Benjaminra:

- Ha házasság készül, akkor talán gyerekekre is lehet gondolni, vagy nem?

Két kíváncsi járókelő körvonala mozdulatlanra dermedt a bolt kirakata előtt.

Benjamin válla meggörnyedt, sarkával észrevétlenül odább tolta magát, hogy minél messzebb kerüljön a rázúduló haraghullámtól, aztán cérnavékony hangon, nagyon alázatosan ezt felelte:

- A gyerekek majd megtudják később, amikor férfikorba lépnek. Nem fogom megzavarni a fejüket olyan históriákkal, amelyekben, megmondom őszintén, szeretve tisztelt apám, már nem hiszek...

Gyorsan hozzátette, élesen, keserűen:

- Amikben nem akarok hinni! Ó, apám!

Mihelyt befejezte e különös hitvallást, óvatosan az asztal túlsó végébe húzódott, s fejét lehajtotta, mélyen, hogy majd a térdéhez ért. Apja, Mordecháj, szívettpő kiáltásokat hallatott, olyan élesen, hogy Judit, lábassal a kezében, beszaladt a konyhából.

Röviden tájékozódott, miről van szó, s azonnal fejest ugrott a vitába, harciasan hadonászva a lábassal. Úgy beszélt a jövő Lévyy csemetéről, mintha már ott is volna, a keblén, a lábas helyén, amelyet most szerelmesen magához ölelt.

- Kicsoda akar itt beavatni kicsodát?! - kiáltott felháborodva. - Ha az Úr - áldott legyen az ő neve - valamit határozott kis madárkája sorsa felől (igaz is, hogy fogják hívni a drágánkat?), akkor az a szegény kis madár úgyszólván megtudja annak idején, és még akkor is éppen elég jókor lesz, sajnos! De Isten mentsen meg bennünket attól, hogy egy Igaz ember kerüljön ki a mieink közül! - fejezte be halk sikollyal.

- Ó, papa, kedves papa! - szólalt meg most izgatottan Benjamin. - Magad is nagyon jól tudod, hogy jóformán semmit sem ér *lamed* vov-nak lenni ezen a világon!... hacsak talán a másvilágon nem.

Mordecháj látta, hogy tehetetlen a túlerővel szemben, és lassan az ajtó felé hátrált. Kinyitotta, a félhomályban vádlóan felemelte hosszú ujját, s mélységes megvetéssel és gúnnyal csak ennyit mondott:

- Az élet miatt feláldozni az élet értelmét?!...

Aztán visszavonult. Most szakadt el végleg fiától.

Az esküvő napján éppen hogy üdvözölte a fiatal asszonyka szüleit; ami a kis Blumenthal kisasszonyt magát illeti, úgy tett, mintha észre sem venné. Haszontalan volt immár számára, hiszen élete nagy álmának megvalósulásához nem segíthette ő sem. Mordecháj most már végleg bezárkózott öregsége mélyébe.

- Ez a vén elefánt, ez a megrögzött magányos, ez a kőszikla! Judit most már csak így nevezte férjét.

Lea Blumenthal kisasszony aprócska volt ugyan és nagyon vékony, de kitűnő testalkatú. Ez csak az esküvő napján tűnt ki, amikor egy szomszédasszony segített neki kiszépítenie magát. Egyébként, mintha minden természetes kacérság hiányzott volna belőle. Külsője mindig tiszta és ápolat volt, csak éppen nem vonzó; a haja rendben, csak mintha nem lett volna igazán megfésülve; öltözködése gondos, de jelentéktelen.

Férje, Benjamin Lévy úr, csak bámult, hogy lehet valakinek a keze ilyen hosszú, fehér és ápolat, akár a gazdag nőké, akiknek nem kellett dolgozniuk. Sejtelve sem volt, milyen hihetetlen mennyiségű munkát követelt meg napról napra e szűzies fehérség biztosítása, mennyi apró gondoskodást; észre sem lehetett venni, milyen nagyon ügyelt az asszony, hogy főzeléktisztítás vagy hámozás közben ki ne csorbuljon egyik köröm íve, fel ne szakadjon valahol hófehér bőre.

Judit kijelentette, hogy a menyecske csipesszel fog meg mindent, amit a kezébe kell vennie.

Benjamin azonban gyönyörűségét lelte ebben. Éjszaka, amikor felesége aludt, boldogan játszott a bonyolult, apró csontú szerkezettel, amely az ő tenyerén a legváltozatosabb formákat öltötte, képzelete csapongása szerint: virág volt vagy állat, sőt néha, szinte már lázálomban, őt finom hájszálnak látta az asszony öt ujját a vánkos puha, hófehér bőrén.

Hanem azért házasságuk első szakaszában kissé megdöbbenett, milyen fáradhatatlanul „nyalja-falja magát az asszony, akár a macska”. Minden ölekezésük után leszaladt a konyhába, és tetőtől talpig megmosakodott. Benjaminget alighanem idegesítette, türelmetlenné tette volna ez, ha felesége nem tesz a hóna alá egy csepp parfümöt minden ilyen alkalommal, amittől egész frissen lemosott teste illatozott. És amikor az ilyen éjszakai mosakodás után visszatért a hálószobába, hosszú fehér hálógingében, a gyertyát a lehető legtávolabbi tartva hajatól, friss, gyermeket, zavart szépsége valami olyan rezge, könnyed fénnel ragyogott a szoba félhomályában, hogy Benjamin Lévy úr szíve gyorsabban kezdett dobogni tőle.

- No, Blumenthal kisasszony, jólesett a séta? - kérdezte izgatottan mosolyogva.

- Hoztam neked valami meglepetést - felelte az asszonyka ilyenkor alázatosan, odaült az ágy szélére, s egy almát, egy falat vajas kenyeret vagy egy darabka cukrot dugott ura és parancsolója szájába, így biztosítva magának bűnbocsánatot a hitvesi ágyból való szökését.

Benjamin egyszer rajtkapta feleségét, amint éppen kényeskedve hajladozott jobbra-balra, egyedül, a hálószobában, mint valami előkelő női fodrászszalonbeli szíren. Derékán leszorította hálógingét, kibontott haja szabadon omlott a vállára; valami buján állati kifejezés ült ki kislányarcára, amittől öregebbnek is látszott, de gyermekien kacérnak is. Benjamin harsányan felkacagott... Bár felesége volt számára az egyetlen példa, tudta most már, hogy tulajdonképpen minden nő nagyra nőtt kislány csak, mindegyiknek nagyobb és sokkal fontosabb a teste, mint a lelke, s egytől egyig szenvedélyesen szeretik a titokzatosság látszatával körülvenni magukat. Csak jóval később jött rá, hogy Blumenthal kisasszony parányi külön világban élt, amelyben a rettegetően kívül mindössze egy-két olyan, ugyancsak egyszerű és ijesztő érzelm lakozott, mint a néhány ember iránt érzett szeretet, s az afölötti elfojtott boldogság, hogy teste is van az embernek.

A félelmet nyilván anyja oltotta belé. Ez az uralkodói megjelenésű és természetű asszony engedelmes rabszolgájává tette Blumenthal urat. Olykor kegyetlen volt hozzá, s gyönyörűsége telt a zsarnokoskodásban. De amikor Blumenthalné belepusztult abba a betegségbe, amely házastársává és kegyetlenné tette, Blumenthal úr nem tudott okosabb dolgot kieszelni, mint

feleségül venni egy ugyanolyan rosszindulatú nőszemélyt. Blumenthal kisasszony ettől kezdve az idegen asszony zsarnoki uralma alatt élt, egészen házasságáig, amelynek létrehozásán mostohaanyja szinte szenvedélyes buzgalommal fáradozott. Az asszony röviddel ezután rájött, hogy Berlin a jövő városa, Blumenthal kisasszonyt tehát sorsára, illetve a Lévy családra bízta. A leány úgy nézte végig apja elutazását, ahogyan az élettől vesz búcsút az ember; most aztán egészen elveszítette a talajt a lába alól.

Élete új szakaszában, persze, Judit volt az mégis, akitől a legjobban rettegett; minden parancsára vagy felszólítására összeresztett. És bár „Mutter Judit” erőszakossága igazán csak szavakban jutott kifejezésre, a fiatalabbik Léwyné mindig görnyedten járt-kelt, s könyökét védekező mozdulattal kicsit felemelte, mintha attól tartott volna, hogy előbb-utóbb valóban megkarmolja ez az ijesztő, nagy macska. Ám olyan hősieken nézett a szörnyeteg szemébe, hogy Juditot olykor zavarba hozta szelíd, állhatatos tekintete: úgy siklott végig tombolásán, mint világítótorony fénycsóvjára az eszeveszettül hullámozó tengeren. Mindamellett első gyermeke megszületéséig készségesen engedelmeskedett a félelmetes szemöldök legkisebb rezzenésének is. Judit mama volt a ház kizárólagos és korlátlan úrnője; attól tartva, hogy betörhetnek az ő birodalmába, kétszer olyan elővigyázatos és gyanakvó volt, mint kellett volna, s csak kedve ellenére bízott bármit is menyére; értésére is adta mindig, hogy maga bizony jobban végezte volna el a munkát. Így volt ez az egykori Blumenthal kisasszony első szüléséig.

Az újdonsült Lévy kismama másállapota kezdetétől fogva (ez pedig az esküvő után nyomban bekövetkezett) sértve érezte magát amiatt, hogy Judit mama úgy bánt vele, mint valami nagyon értékes holmi pusztá őrzőjével, a holmit magát pedig természetesen már előre a Lévyék kizárólagos tulajdonának tekintette. Szóval pusztá üvegcsének nézték, amely nem is sejtí, milyen drága parfümöt tartalmaz. Judit mama féltékenyen vigyázott a menyében növekvő magzatra, megparancsolta az „üvegcsének”, hogy most feküdjék le, igyék minél több sört, s szakadatlanul legyen tudatában, milyen meg nem érdemelt dicsőséghez jutott, amikor egy Lévy csemete edényévé vált.

- Vigyázz a gyermekre! - figyelmeztette újra meg újra, s hangja szinte-szinte azt jelentette: „Ne feledkezz meg róla, hogy a mi ivadékunkat hordod a méhedben!”

A kis Léwyné asszonyság ösztönösen lázadozott ugyan az elnyomás ellen, de ilyenkor csak Judit mamára szegezte szelíd csirkeszeme remegő, ám állhatatos tekintetét; előrehajolt, s két karjával átfogta kiálló hasát, az állapotos nők komoly, felelősségteljes mozdulatával. Szinte állandóvá vált ez a testtartása, amióta megmozdult benne a gyermek.

Az összetűzés a kórházban robbant ki kettőjük között. A törékeny, tejfehér szülő nő párnáján pihent. Felsőtestét kissé feltámasztották. Judit mama az ágy lábánál állt, a kis csomaggal a karján, s fogadta a szerencsekívánatokat. Mindenki megbámulta a csecsemőt, s végighallgatta Judit mama tudós magyarázatát. Néha-néha a gyermekágyas asszony felé fordultak a látogatók, mint akiknek eszükbe jutott: igaz is, tényleg, valami köze ennek a kis teremtésnek is van hozzá...

Ekkor az apró Blumenthal kisasszony, félig feltámaszkodva, váratlanul, de nagyon határozottan felkiáltott:

- Adjátok vissza! Az enyém!...

Egy pillanatra mindenki zavarba jött. Még a közös kórterem közeli ágyai felől is sustorgás hallatszott. Judit mama elvörösödött, és szemöldökét összeráncolva, mereven nézte sápadt, lihegő, két karjára támaszkodó és előre feszülő menyét, akit mintha egyszerre keményre edzett volna a szívében újonnan támadt gyűlölet és szeretet. Hanem amikor visszaadták s óvatosan

két melle közé fektették a kisbabát, kissé oldalt fordult, és csaknem abban a pillanatban el is aludt, annyira kimerítette ez a nála ritka, hirtelen kirobbant erőfeszítés.

Benjamin Lévy úr ujjongott magában, Mordecháj pedig meghatottan, tiszteletteljesen állapította meg:

- Isten oltalmazzon bennünket, íme, egy igazi nőtény farkas lakik a mi házukban.

Judit mama hallgatott: amíg el nem választja gyermekeit Blumenthal kisasszony, addig ám legyen az anyjuk.

Később megint felszínre tört a lappangó feszültség. A gyermekek csak a legfőbb tekintélyt tartják igazán tiszteletben. Mordecháj mindig elég okos volt ahhoz, hogy unokái jelenlétében a háttérbe húzódjék, Benjamin Lévy úr mögé; Judit mamával azonban másként állt a dolog: mihelyt a gyerekek annyira felnőttek, hogy engedelmeskedni tudtak neki, ő lett a főfő családanya. Blumenthal kisasszonyt a mindenkori csecsemők mellé száműzték. Végül bele is törődött gyermekei sorozatos elvesztésébe, megmásíthatatlan törvényt látott benne. Judit mamát csak az első lépcsőfoknak tekintette azon az úton, amelyen a felserdülő gyermek végleg elszakad majd tőle és anyai szíve így érezte - eltűnik a semmiben. Mi több, Judit mama tekintélyével erősítette meg a magáét; ha nem engedelmeskedtek neki elég gyorsan a gyerekek, kissé sajtó szívvel bár, ő maga fordult a főfő családayához, teremtsen az rendet saját személyében. Nem is sejtette, hogy mégis mindennek ellenére, ő jelentette gyermekei számára az anyai szeretet egyetlen forrását, azt a mély kutat, amely titokzatos módon mindegyikük szívébe utat talált. Valahányszor szomorúak voltak a hálátlan kis teremtések, s nem tudták az okát, vagy erőt vett rajtuk a megfoghatatlan szorongás, amely a lélek legmélyéről támad, és csak egy bizonyos hang tudja lecsillapítani, mindig a konyhába menekültek, az ő szoknyájába kapaszkodtak.

Férje sem volt más, mint a többi ember: nyilván jelentéktelennek tartotta ő is, ha szólt hozzá, mindig játékos, ingerkedő hangon tette, mint gyerekekhez szokás.

Valamikor, fiatal leány korában, olyan férfiről ábrándozott, aki számára ő lesz a fontos, akinek az életében szerepet játszik majd, akármilyen szerény lesz is ez a szerep.

Ám Benjamin Lévy úr annyit sem törődött vele, mint egy cérnaszállal, s az asszony sokszor csak nehezen állta meg, hogy meg ne kérdezze váratlanul a férjét: mondja meg, ha tudja, milyen színű a felesége szeme. Meg volt győződve róla, hogy nem tudna válaszolni a kérdésre, s kétségbeesetten el is képzelte magában fölényes válaszát: „Hogy a szemed milyen színű? Hát izé... légy szíves, hagyjál nekem békét az ilyen csacsiságokkal, jó?” - Halálosan biztos volt benne, hogy soha meg nem nézte a szemét.

Ebben persze éppen úgy tévedett, mint minden másban: a gyengéd szívű Benjamin nemcsak azt tudta, milyen színű a felesége szeme, hanem véget nem érő előadást tudott volna tartani a szeme legkisebb részleteiről is, a szempillájáról, arról, hogy a jobb szeme fehérje picit világosabb a bal szeménél, s azokról a rózsaszínbe játszó parányi pontokról, amelyek szivárványhártyája szürke vizében csillognak, s amelyeket rajta kívül nyilván senki a világon észre nem vett. De hát lehet-e az ilyen dolgokról beszélni?... Blumenthal kisasszony kötelességszerűen befeküdt az ágyába, s most már igazán nem lett volna értelme udvarolni kezdeni neki, annál kevésbé, mert az asszony láthatólag nem tartott igényt rá. Így aztán Benjamin házasságkötése után még jó sokáig Blumenthal kisasszonynak nevezte feleségét; részben szeretetteljes ugratás volt ez; részben az a mérhetetlen szégyellősség, amely miatt nem tudta bevallani, milyen mély és erős kapcsolat fűzi e véletlenül szerzett élettárshoz. Mintha süket és néma lett volna mind a kettőjük nagy-nagy szerelme. Olykor azonban, az éjszaka csöndjének mélységeiből feltört a kiáltások és a szenvedély tajtékos hulláma, s ölekezés közben

hihetetlen magasságokba ragadta őket. Erre azonban soha nem történt a leghalványabb célzás sem. Olyan dolog volt, amelynek semmi köze a nappali világhoz. Csak amikor elkövetkezett jóval később az öregség, s főképpen, amikor közvetlen közelségben érezte a halált a koncentrációs táborban, akkor szánta csak rá magát Benjamin, hogy bevallja szerelmét feleségének. Az asszony azonban nem értette, mit akar mondani.

A fiatalasszony, akit a Lévy család minden tagja sürgetett, idő előtt hozta világra első gyermekét. Mindamellett a gyermek kilenc teljes fontot nyomott születésekor. Hogy kire ütött? Ez a kérdés fel sem merült. Magától értetődött, hogy csakis a Lévyek hagyományos külsejét örökölhette, amelyet a kis Benjamin Lévy, az apa, mintegy akarata ellenére ojtott át az idegen anyába. Judit mama haladéktalanul megvizsgálta az újszülött szemét, orrát, száját, olyan alaposan, mintha a legkisebb kétely is fennforoghatott volna a gyermek „hovatartozását” illetőleg. Aztán, a nagypárhoz fordulva, így foglalta össze a vizsgálat eredményét:

- *Miránk üt.*

Blumenthal kisasszony hiába hivatkozott megboldogult édesanyja testes alakjára, hiába mutatott rá a gyermek jellegzetes ajkára, amelyet mintha apró öltésekkel varrtak volna ki, hiába részletezte hosszasan, hogy rövid orrát kétségkívül a Blumenthal-ágtól örökölte: meg sem hallgatták, nem az ő véréből való volt. S bár Judit mama határozottan veszélyesnek érezte az Igaz férfiak történetét, kísértést érzett, hogy menyé arcába vágja az igazságot, megfellebbezhetetlen ellenérvként, ha valaha is jussot tartana a gyermekére. Mindenáron ki akarta sajátítani a család új sarját, olyan szenvedélyesen, hogy szinte azonosította magát is a dicső dinasztíával, ápolni kezdte a családi kultusz bizonyos részleteit, egyszóval mind jobban hasonult a Lévyekhez.

Ahogy nőtt az eleven rejtély, úgy cáfolt rá mind az egyik, mind a másik álláspontra; kiderült, hogy sem nem Lévy, sem nem Blumenthal, hanem valami germán vérral keresztezett, isten tudja, honnan idecsöppent fajta vonásait mutatja. A gyermek, aki a Moritz nevet kapta, mindenekfölött azon igyekezett, hogy ki ne tűnjék barátai, a többi kis csibész közül; ez a törekvése egyébként teljes sikerrel járt, mert a legmegfelelőbb külsővel rendelkezett. Születésétől fogva kis pocakja volt, mintegy a belőle áradó állati életöröm kifejezésekképpen, korán kifejlődő testalkata pedig a kedélyes, vidám felszín mögött lapuló igazi erőt jelezte. Arca sokáig babaarc maradt, de négyszögletes fogai voltak, tömpe és vastag orra, csillogó, barna, mohó szeme; tekintete mindig előreirányult, az elérhető dolgok felé, mint boldog, kinyújtott kéz.

Mordecháj eleinte azt hitte, hogy egykori önmagára ismer a gyermekben: arra a Mordechájra, aki olyan botrányosan rossz fiú volt Ziemiockban. Unokája iránti elnézését még fokozta az a meggyőződése, hogy hiszen ez a kis ördögfióka is elhullajtja majd előbb-utóbb a szarvát. Szép csendesen az Igazakról szóló történetekkel próbálta nevelni unokáját, s számítgatta magában, milyen kilátásai vannak e méltóság elnyerésére. De Moritzot, mihelyt tipegni kezdett, úgyszólván lehetetlen volt otthon tartani. Mint a mágnes, úgy vonzotta az utca, a vele egykorú kis csibészek bandája, amelyben - s ez volt a dologban a lesújtó - egyetlen zsidós orrú fiú sem akadt.

Moritz volt a banda vezére. Mindegyre új játékokat talált ki, de a Schlosse-parti háborúsdit szerette a legjobban. Amikor a nád között lopózott előre, s félig meghúzott íja combját verdeste, tudta, érezte, hogy egészen másvalaki ő, mint amilyenné otthon nevelni akarják. Olyan volt ez, mint amikor levetkőzik az ember, hogy a folyóba vesse magát; az állítólagos Moritz Lévy ruházata eltűnt, szétfoszlott a levegőben, s előbukkant alóla a fenyegető nádrengetegben előrenyomuló indián harcos teste. Lelkesen rohant rá ellenségére, s ahogy

összekapaszkodtak, és mind a ketten az iszapba zuhantak, szívből kívánta, bárcsak valódiak volnának a harci kiáltások, s valódi fémből a kések... Arca égett, térde sebes volt, ruhája csupa rongy; s amikor ilyen állapotban hazatért, legombolta nadrágtartóját, s türelmesen várta, mikor önti el Judit mamát a felháborodás. Örök és változhatatlan törvények uralkodtak Moritz világában: az ember addig játszott, amíg „halálra nem hajszolta magát”, mint idősebb Lévy mama elhaló hangon megállapította, majd alaposan elfenekelték érte; ezek után az ember nyugodt lehetett, hogy nincsen semmi elszámolnivalója a Jóistennel.

Az iskola azután végleg két külön és össze nem békíthető részre szakította Moritz életét. Most már igazán csak az étkezések idején látták hozzátartozói. Ilyenkor is elkésett mindig, bűnbánó arccal leült a helyére, elmondta az asztali áldást, aztán a tányérja fölé hajolt, s elfelejtett az égen és földön mindent, míg kenyérbéllel tisztára nem törölte az immár üres tányért. Akkor emelte csak fel kócos fejét, és lépett be ismét a Lévyek világába.

- No, a mi kis pogányunk végzett már a levesével? - kérdezte szomorúan Judit mama.

- És mikor szakítasz végre időt magadnak a Talmud tanulmányozására? - szólalt meg a reményét vesztett nagyapa. - A te korodban én már fülig voltam a Midrasban.²⁵ Hát nem érzed magad zsidónak?

Moritz bosszúsan, kedvetlenül motyogott néhány összefüggéstelen szót:

- ...tehetek róla? ...lecke... iskolában...

Benjamin, aki maga is csodálkozott, hogy ilyen semmirekellő utódot nemzett, nyomban védelmébe vette:

- Ebben azért igaza van, Ziemiockban nem is volt keresztény iskola, itt meg, szeretném tudni, hogyan lehetne belőlük jó zsidót nevelni!

- Tán nem te akartál elmenni Ziemiockból? - kiáltott fel az öreg, mert ez az álnokság kihozta a sodrából.

Benjamin alig észrevehetően mosolygott.

- Hát igen, tudom én azt. De most már késő. Tudom, mi van a Talmudban: „Akasztott ember házában azt se mondjátok, hogy akaszd már fel ezt a halat!”

- Bizony én nem veszem észre, hogy ez a gyerek valami nagyon fárasztaná magát, akár miértünk, akár a keresztényekért - szólalt meg ismét Judit mama, s furcsa módon ezt a következtetést vont le az egészből: Isten büntetése ez rajtunk! Az unokáink már amolyan vasárnapi zsidók lesznek.

Méla csönd ülte meg a szobát. Majd a fiatal Léwyné felszolgált a következő fogást, s a beszélgetés ismét megindult valami egészen más, komoly vagy érzelmesen csúfondáros témáról, mintha semmi sem történt volna. Moritz úgy érezte, valami lassú hullám sodorja magával, jólesően lubickolt a családi ebéd vagy vacsora langyos, csobogó légkörében. Amit mondtak, fölötte szállt el, nagyon-nagyon magasan, mint az égre kibetűzhetetlen jeleket rajzoló madársereg, amelyet mégis jólesik tekintetével követnie az embernek.

Mélységes szakadék választotta el ezt a bájos kis világot attól a végtelen nagytól, amelynek szagát azonnal megszimatolta Moritz, mihelyt kitette a lábát az utcára. Olykor valósággal beleszédült, mint amikor az iskola udvarán álló nagy vadgesztenyefa legtetetejére mászott fel, megállt két ág között, s alatta megnyílt az elviselhetetlen mélység, a semmi. Miért nem zsidó

²⁵ *Midras* - szó szerint: tanulmányozás. (héber) Az ókorban kezdődő biblíamagyarázatot, illetve a biblíamagyarázó irodalom egy bizonyos ágát jelenti.

ez a sok keresztény? - és az a sok-sok zsidó miért zsidó?... Hát miért nem lehet együtt élvezni az élet minden örömét? És mit akar tőle tulajdonképpen nagyapa, mit forral magában a sok véres história meg a sok fájdalmas fintor mögött? Hová akar kilyukadni a *lamed vov*-okra való örökös célzásokkal?

Ha ilyen bizonytalan utakra tévedt Moritz, egykettőre úgy érezte, hogy „kóvályog a feje”, a szíve pedig mintha szörnyű módon két darabra szakadna, szinte a szakadás neszét is hallotta.

- Ezért csak nagy ritkán szánta rá magát az ilyesfajta eszmefuttatásokra.

7

Blumenthal kisasszony második ivadéka Ernie volt. Ő pontosan kilenc hónapra született. De amikor Blumenthal kisasszony a gyermekágyból meglátta, hogy nevetségesen kicsi, feleakkora sincs mint Moritz volt, alig tudta elfojtani ujjongását: ezt aztán nem követelheti magának Judit mama, ez a csöpp penészhírág kétségtelenül őrá üt.

Judit mama szemmel láthatóan zavarban volt. Blumenthal kisasszony hónapokkal szülése után is rajtakapta, hogy még mindig szinte nagyítóüveggel vizsgálja a gyermeket.

- Furcsa dolog ez - kockáztatta meg véleményét Blumenthal kisasszony -, nem tudnám megmondani, mire hasonlít ez a gyerek...

Mire Judit mama megvetően mérte végig menyét, majd álnokul kijelentette:

- A testalkata persze az apjáé... de az arca... az arca nem hasonlít senkire. Majd később *kialakul*... - tette hozzá szinte fenyegetően.

Ernie Lévy arcán valóban nem lehetett semmilyen ismerős vonást felfedezni. Amikor a magzatvízből kikerült, koponyáját finom, göndör, fekete pihe borította, egészen a nyakszirtjéig; szeme három hétig világoskék volt, akkor sötétkékre változott, csillagszerű, fényes pontokkal telehintett kékesfeketére, s ilyen is maradt élete végéig.

Judit mama nem értette, kitől örökölhette keskeny orrát, amelynek két cimpája úgy felhúzódozott, hogy kilátszott az orrlyuka; honnan vette hosszúkás, fehér, kupolaszerű homlokát, s főleg hosszú, vékony nyakát („olyan vastag csak, mint az ujjam”), amely a madarak utánozhatatlan kecsességével hordozta a koponya épületét. De ha megölelte ezt a parányi csodát, Judit asszony belemosolygott a semmibe, és mosolya keresetlenül bámulatteljes volt; dús, túlcorduló tekintetével szorította magához ezt a titokzatos, eleven kis jószágot, amelyben az ő véréből is volt legalább egy cseppnyi, de amelyet mégis olyan nagyon különbözőnek látott minden általa ismert emberi testtől, hogy nem is hívta másképpen, mint „angyalkának”.

A nagyapa, Moritz példájából okulva, Ernie-vel már négyesztendős kora előtt foglalkozni kezdett. Domború, fából való héber betűket hozatott Lengyelországból, s az ősi, édes, csábító módszerrel diktálta bele unokájába az ábécé tudományát: a száján keresztül. A rózsafából faragott betűket bekente mézzel, s átadta a Törvény legifjabb tanulmányozójának, hadd szopogassa őket. Később, amikor Ernie már kisebb mondattöredékeket is el tudott olvasni, Mordecháj sütemény alakjában rakta elébe az olvasnivalót. Elkészítésükhöz Judit összeszedte minden tudományát.

Ernie most már totyogni is tudott nagyapja nyomában. Nagyapa és unokája úgy összebarátkozott, hogy Blumenthal kisasszonyt kezdte nyugtalanítani a dolog. Hosszú-hosszú beszélgetések folytak közöttük az emeleti hálósobában, s Blumenthal kisasszony, ha fülét a kulcslyukra tapasztotta, csak sugdolózást hallott, hol komolyat, hol olyan halkat-szelidet, hogy a szíve

fájdalmasan összeszorult tőle. Egyszer kihallatszott ez a néhány szó is: „Hát akkor kölcsönadod nekem a szakálladat?”

Majd megint hosszan tartó komoly suttogás következett.

De mindezeknél sokkal közelebből érintette az, hogy milyen furcsán viselkedik a nagyapa és az unoka, ha kettesben maradnak. Konyhájából olykor figyelte őket, miközben azok az átkozott héberórák folytak az ebédlőben. Az öregember ugyanolyan áhítatosan és szertartásosan ült, mint a gyerek; s ha Ernie kérdezett valamit, nagyapja elgondolkozva bólogatott, mintha talmudtudósokkal vitáznék. Legfeljebb keze tévedt olykor kis unokája göndör hajára, hogy megigazítson egy makrancos fürtöt.

Blumenthal kisasszony nem értette a dolgot. Az a sejtelme támadt, hogy láthatatlan köldökszínór köti össze az aggastyánt és a kisgyermeket, de sejtelme sem volt róla, miféle tápanyagot közvetíthet e köldökszínór. Egyik napon a konyhaablakból leste meg fiát: ábécéskönyv fölé hajolt, és méltóságteljesen simogatta nem létező szakállát. Most döbbszent rá a meglepő igazságra: a gyerek *utánozza* nagyapját. S hogy ezt felismerte, egymás után vett észre más apróságokat is: amikor a csöppség azt hitte, hogy egyedül van, összekulcsolta hátán két kezét, tekintete elnehezült, feje előrehajlott, s öreges, lassú léptekkel járkálni kezdett az asztal körül, mint mélységes elmélkedésbe merülő rabbi. Máskor ábécéskönyve előtt üldögélve, váratlanul valami zsoltárt kezdett énekelni, ihletett arckifejezéssel, akár az angyalok vagy a nagyon jámbor zsidók. Azt is megfigyelte anyja, hogy olykor óvatosan felszippan egy kis levegőt a jobb orrlukával, aztán lassan, elgondolkozva leszívja, s pontosan úgy veti hátra ilyenkor a fejét, mint nagyapja szokta, amikor tubákol.

Ezek után egy péntek este, a szombatot köszöntő éneklés befejeztével, a nagyapa felkapaszkodott hálósobájukba, s egy óriási bőrkötésű könyvvel jött vissza. Blumenthal kisasszony hallott már erről a könyvről, idősebb Lévy úr elejtett róla néhány szót, meghitt családi körben, mert ilyenkor néha-néha szóra nyílt az ajka. Értesült ilyen módon a ziemiocki Igaz férfiak létezéséről, s tudott arról is, hogy minden hónapban útnak indul Lengyelországba, más-más összeggel, egy postai átutalás. Megtudhatott volna többet is a dologról, de nem volt kíváncsi erre a földalatti életre, amely mintegy a Lévy család mindennapi története alatt folydogált. Férje előtt soha nem is célzott rá, úgy tett, mintha elfelejtette volna a hallottakat. Éppen ezért ugyanúgy elcsodálkozott ő is, akárcsak Judit és Benjamin, amikor az aggastyán felütötte a könyvet, s lassan olvasni kezdte az első fejezetet. Súlyos, sűrű csönd támadt. A gyerekek Judit mamára néztek: sápadt volt, a harag glóriája lebegett feje körül, s mély, rekedtes torokhangon felkiáltott. A nagyapa felemelte elnehezült pilláját, és lesújtó pillantást vetett az asszonyra.

Jéghideg hangon megszólalt:

- Ezek a gyerekek nem tudják, milyen az igazi zsidó...

Elkeseredetten az asztalra ütött öklével, s hozzátette:

- ...Te pedig, úgy látszik, nem tudod már, hogy férfi vagyok.

Aztán folytatta a felolvasást, ugyanazon a lassú, érdes; időnként megremegő hangon. És ugyanígy volt a következő péntek este is.

Blumenthal kisasszony tudott annyit héberül, hogy megértse a vértanúk e folytatólagos élettörténetét. Igyekezett távol tartani magától a borzalmakat, s fájt a szíve, amikor látta, hogy az „angyalka” a felolvasó felé hajolva, ijesztően tágra nyílt szemmel, „átéli” a könyv vérző hőseinek sorsát. A negyedik pénteken azután, amikor a nagyapa befejezte a felolvasást, Ernie illedelmesen felemelte az ujját, és megkérdezte:

- Tessék mondani, és ezek a történetek mind igazak...?

Benjamin Lévy úr kelletlenül, élesen felkacagott.

Judit mama szemlátomást egyre dühösebb lett, szeme azonban könnyörögve kereste a nagyapa tekintetét. Mordecháj habozott, rágsálta a bajusza végét; aztán színtelen, a szó szoros értelmében megtört hangon azt mormogta:

- Hát mit gondolsz, drága kicsi madárkám, megtörténhetnek ilyen dolgok a valóságban?

A gyermek két szemöldöke között finom redő képződött.

- Nem, persze hogy nem - felelte elkeseredetten.

Nagyapa erre becsukta könyvét, és kiment az ebédlőből; Blumenthal kisasszony még késő éjjel is áthallotta a közte és Judit mama között zajló vita töredékeit. Az öreg többé nem hozta le szobájából a legendás Lévy család krónikáját.

Judit mama mindig rossz szemmel nézte, hogy Ernie milyen lankadatlan szorgalommal hallgatja a nagyapa oktatását.

- No, ennek aztán nem kell mézzel bekenni az abc-jét, hogy bevegye! Csak tudnám, mit talál olyan jó ízűnek rajta?

Attól tartott, hogy amikor Mordecháj így belemeríti ezt az érzékeny lelket a „régí históriákba”, alattomban megfertőzi a „ziemiockizmus” mérgével, mint Benjamin mondani szokta. Szerencsére kéznél volt mindjárt a gyógyszer is: hiszen a kis Ernie hamarosan iskolába kerül, s ott majd rászokik a korához illő játékokra: legalábbis ebben reménykedett nagyanyja.

Nos, a dolgok alakulása azt mutatta, hogy a Törvény tanulmányozása ugyanolyan érzékennyé tette a kisfiú gondolkodó gépezetét a pogány tudományok iránt, amilyen érzékenyen reagált addig az Istentől való Tóra és a próféták tanításaira. Judit mama abban lelt csak némi vigaszt hogy Ernie szemmel láthatólag elhanyagolja a Mordecháj nyújtotta oktatást a világi tudás kedvéért.

Legszívesebben a konyhában tanult, az asztal egyik sarkán, amelyet Blumenthal kisasszony átengedett neki. Judit mama ilyenkor mindig talált valamilyen ürügyet, hogy betörjön hozzá; s miközben az iskolás fiú gondterhelten öltötte ki nyelve hegyét, a két ellenfél, bár egymást is féltékenyen figyelte közben, nyugtalanul kíváncsi pillantásokkal igyekezett kifürkészni, mi is történik a gyermekben.

Elérkezett a vésznap, amikor egész rakás iskolai kitüntetést hozott haza.

Sem Mordecháj, sem Judit mama nem halmozta el szerencsekívánatokkal ez alkalomból; homlokegyenest ellenkező okból ugyan, de mind a ketten nyomós (és bizonyos tekintetben drámai) fenntartásokat hangoztattak azzal kapcsolatban, amiért Benjamin újra meg újra lelkesen átölelte fiát. Ami pedig Blumenthal kisasszonyt illeti, riadalom és elragadtatás között ingadozva csak a kezét tördelte, s egyebet sem tudott mondani, mint ezt:

- Istenkém, csak baj ne legyen belőle, istenkém, csak baj ne legyen belőle!

Amikor Ernie nagy komolyan felment a lépcsőn, Judit mama lábujjhegyen követte; a fiú titokzatos arckifejezéssel bement a fiatal házaspár hálószobájába, Judit pedig odalopózott az ajtóhoz, amelyen keresztül beszéd hallatszott ki. Fél fülét a kulcslyukra tapasztotta, s legnagyobb megdöbbenésére a következőket hallotta (az „angyalka” hangja volt, ezúttal azonban oktató modorban beszélt, furcsa, jiddis lejtésű németiséggel):

- Már megint maga?! Fogadja szerencsekívánataimat, fiam, gratulálok, fiatalember! Már megint maga?!

Aztán cincogva felnevetett valaki. Judit kitalálta, hogy az „angyalka” a tükör előtt áll, és gúnyosan nevet. Nevetése ragadós volt, Judit sem tudta visszafojtani a belőle kikívánczoló boldog, harsány kacajt. Az ajtó túlsó oldaláról hirtelen támadt csend válaszolt rá.

Eddig a napig könyv nem akadt más a házbán, mint imakönyvek, talmudmagyarázó szövegek meg a gyermekek által ottfelejtett néhány iskolakönyv. Amikor Judit először látta Ernie-t fülön belemerülni az iskolában kapott jutalomkönyvek valamelyikébe, még nem fogott gyanút; ezt is az idegen ország egyik idegen szokásának tekintette. Egyik este azonban feltámadt benne a kétely, s megkérte Benjaminget, mondja meg, miféle könyveket olvas az „angyalka”. Fia válasza megdöbbenést keltett: két tündérmese volt köztük, egy Kínában játszódó kalandregény és három német lovagregény. Fél óráig tartó zavaros magyarázkodás után nagyon megharagudott.

- Egy szót sem értek abból, amit itt mesélsz nekem. Azt akarom tudni, igazán megtörtént-e az, ami le van írva ezekben a könyvekben! Igen vagy nem?!

- Nem, dehogy! - felelte határozottan Benjamin.

- Szóval, csupa hazugság van bennük! - állapította meg tüntető megvetéssel Judit.

- Nem hazugság, hanem különböző történetek.

Judit szeme megrebbent, összeszorított szájából sziszegéshez hasonló hang tört elő.

- Miért nem mondd mindjárt azt, hogy bolond az anyád?

Ezzel be is fejeződött a beszélgetés.

Judit mama azonban már kialakította rendíthetetlen meggyőződését e kérdésben. Aznap lett első ízben figyelmes rá, hogy ha hirtelen zavarták meg Ernie-t az olvasásban, kifejezéstelen, üres szemmel nézett arra, aki szólt hozzá; zavaros álmódzás és önkívület kavargott tekintetében, s mikor hirtelen ráismert az illetőre, látszott, hogy nem örül neki.

- Hol jársz? - kérdezte tőle szelíden nagyanyja.

S mert a gyermek csak bámult rá, barátságtalanul, egyszerre fájni kezdett neki, hogy nem követheti abba az ismeretlen világba, amelyben olyan csodálatos szépségben mutatkoznak meg az olvasni tudók előtt a más számára szabad szemmel nem látható dolgok, hogy az embernek nincs is már kedve visszatérni ebbe a világba.

Nem sokkal később újabb könyveket látott a gyermek kezében. Sejtelve sem volt róla, honnan kerülhettek hozzá. Az azonban kétségtelen volt, hogy egyik nyugtalanítóbbnak látszott, mint a másik. Volt, amelyikben kép is akadt: a képeken lovagló férfiak, gyémánttal teletűzdelt, hosszú ruhás nők pompáztak, s furcsa állatok meg növények, bizonyára Kínából valók. Hanem a legjobban azoktól a könyvektől félt Judit, amelyek semmit sem árulnak el tartalmukra vonatkozólag. Ha a gyermek ilyen könyvet olvasott, egészen zavart és révedező volt a tekintete. Néhány hét múlva csúnyán vörös lett szeme környéke, a szem finom, tiszta fehérén pedig élesen kirajzolódtak a hajszálvékony kék erek. Egyik este az asztalnál csorogni kezdett a könny Ernie agyonerőltetett szeméből. Judit megrémült, tanúul hívta az egész családot, hogy ez így igazán nem mehet tovább!

- Azok az átkozott könyvek a végén elemésztik a szemét, és igazán nem csodálnám, ha egy szép napon arra ébrednénk, hogy elemésztették az egész belsejét is!

Szigorú rendszabályokat hoztak aznap este. Judit mama, mihelyt megkapta az egyhangú felhatalmazást, beviharzott a hálószobába, és egykettőre eltüntette az összes „hazug” könyveket, valamennyit, kivétel nélkül.

A következő napokon még elkeseredettebbé vált a küzdelem. Kiderült, hogy a gyerek a nadrágjában csempészi haza a könyveket.

Amikor ezt a fogást leleplezték, fokozott találékonysággal járt el, s olyan ügyesnek bizonyult, hogy Judit mama belátta, úgysem tud túljárni unokája eszén, s ezt meg is vallotta. De ha vereséget szenvedett is ezen a téren, szakadatlanul kémkedett az „angyalka” minden lépése, minden mozdulata után, s éberesen ügyelt rá, hogy sehol ne áldozhasson szenvedélyének, se a padláson, se a pincében, se a félreeső helyen, amely az utóbbi időben könyvtárszobája lett. Szegény Ernie látta, hogy kiüldözik utolsó állásaiból is, és megpróbálta kihasználni azt a néhány esti órát, amikor a felnőttek a szalonban elmerültek a hosszú beszélgetésben. Meztláb kiosont az előszobába, óvatosan kinyitotta kétujjnyira a szalon ajtaját, s az onnan kiszűrődő vékony fénykéve világánál olvasott. Éjfél után bukkantak rá az ajtó szárnya mögött. Sápadt volt, a tekintete zavaros, s azt sem tudta, mi történik körülötte.

Ettől kezdve azonban az ilyen kísérlet legapróbb jele sem került el Judit mama figyelmét. Ha csak megmozdult a kilincs, lehetett a nesz sóhajtásnál is halkabb, máris felcsendült az ajtó másik oldalán a nagymama szelíd és megértő hangja:

- Ernie, kicsi báránykám, menj szépen lefeküdni!

Miután a könyvcsatában diadalmaskodott, Judit mama titokban már-már azt kívánta, bárcsak pogány bátyjáról venne példát az „angyalka”.

Sajnos, csakhamar be kellett látnia, hogy hiába üzte ki unokájából az egyik ördögöt, ezzel csak másikat költöztetett belé, s ez a másik még veszedelmesebb, mert megfoghatatlan. Akár az asztalnál ült az „angyalka”, akár a leckéjét tanulta (sőt még akkor is, ha Blumenthal kisasszony legkisebb csemetéivel játszott), előfordult, hogy arca hirtelen megmerevedett, szemét mintha finom rózsaszínű pára homályosította volna el, s egyszerre olyan messzire került mindentől, mintha a könyvek birodalmának kellős közepén járt volna. Nagyanyja azt gyanította, hogy lovagregényeket mesél önmagának. Mert amikor felriadt az ilyen álmodozásból, megdöbbenően méltóságteljes, de harcias képet vágott, olyan titokzatosan viselkedett, mint a történet valamelyik hőse.

Judit mama elhatározta, hogy erősebb eszközökhöz nyúl; ha csak néhány percre kisütött a nap, valósággal kituszkolta a gyermeket az utcára; egy napon kitűnt azután, hogy az „angyalka” csatlakozott a környék kölykeihez. Nagyanyja ujjongott.

A banda a Riggerstrasse felső végén tartotta összejöveteleit, egy lakatlan ház hátsó udvarán. A gyom, a szerteséjjel heverő terméskövek, a szemétdombok, a régóta nem használt kút számtalan lehetőséget nyújtott, valósággal mesebeli tájat jelentett nekik. Ernie két osztálytársa is a „kút-bandához” tartozott. Az egyik, Ilse Bruckner, szép, szőke kislány volt. Ernie jóformán szólni sem mert hozzá, mert szeme mély volt, mint a tó; aranyhaja szép szabályosan omlott vállára, s a megtévesztésig hasonlított valamelyik csúcsos főkötös középkori női arcképhez. Piros-fehér kockás trikót viselt, nyakában vékony vasláncon kereszt függött, s ha megkérték, szívesen énekelt teljesen értelmetlen kiszámoló versikéket, de olyan hangon, hogy aki hallgatta, könnyűnek, légiesnek, szinte már nem is létezőnek érezte magát.

Csodaszámba ment, hogy Ernie-t felvették a bandába. Amióta Judit mama kikergette a lakásból, az volt a szokása, hogy ábrándozott, magában sétálgatott, zsebre vágott kézzel, mereven kihúzva magát; emelt fővel ment, hosszú nyaka, mint valami virág szára, úgy szökkent fel kihajtott inge gallérjából. Egyáltalán nem figyelte rá, mi történik az utcán, s ezért hol a járókelőknek ment neki, hol a járdán keresztben álló ládáknak vagy egyéb tárgyaknak. Ez óvatosságra szoktatta, és szívesebben mászkált a városon kívül, a Schlossét szegélyező

réteken. Egyszer azonban felfigyelt egy hangra, amelyet ezer közül is megismert volna, s besurrant a régi ház romjai közé; óvatosan meglapult a félhomályban, s onnan nézte végig, hogyan énekel Ilse a csoport közepén, hogyan tapad minden szem a szájára, s hogyan övezi a nap fényglóriával lenszőke haját. Másnap már nyíltan bemerészkedett a régi házba. Kezét összekulesolta háta mögött, szándékosan, ezzel is ki akarta mutatni, hogy semmi más ő, csak figyelmes szempár, amely elragadtatva bámulja a banda rohangását és nevetgélését. Lassan meg is szokták néma jelenlétét. Majd kisebb szerepeket is osztottak ki rá. Ő lett a könyájak pásztora, bíró a versenyeknél, majd állandó fogoly, Trisztán király apródja, megkaphatott minden olyan megbízást, amelyhez nem kellett kardot viselni. Amikor a játék kezdett nagyon elvadulni, óvatosan visszavonult; irtózott az ilyen összezsapások pusztító látványától is. S amikor a játékba belemelegedő pajtásai jókorákat húztak egymásra fakardjukkal, Ernie azon törte a fejét, vajon miért az egész testükkel álmodoznak ezek, holott sokkal mámorítóbb, ha csak a lelkével csinálja az ember. Wilhelm Knöpfler, egy kövér, tokás, nevető szemű kisfiú azt javasolta egyszer, hogy játsszák el a Jézus pörét.

- De kik lesznek a zsidók? - kérdezte Hans Schliemann, a banda vezére, akinek tekintélyét senki sem merte kétségbe vonni.

Senki sem akarta vállalni. Végül rábukkantak az egyik közeli faldarab mögött kuporgó Ernie Lévyre. Halálsápadt volt a rémülettől. Nagy kacagás közepette odacipelték a kút mellé. Ilse Bruckner már ott volt, karját széttárta, kereszt alakban, a mohlepte, roskatag kávának támaszkodott, fejét mellére szegte, érzékeltetni a halálküzdelmet, s lábujjhegyre állt, ezzel jelezve, hogy Krisztus lába is a kereszthez van szegezve. Wilhelm Knöpfler azon nyomban, rögtönözve, pocakos, vidám Poncius Pilátussá változott; jelentőségteljesen dörzsölte a kezét, s ravaszul kacsintott a körülötte állókra: értitek? - mosom kezeimet...; majd jobb keze öt ujját, érthetetlenül, napóleoni mozdulattal, inge két gombja közé dugta.

- Hé! te! - kiabált vigyorogva Ernie-re - te vagy az egyetlen zsidó köztünk! Neked kell játszaniod őket! Ki más lehetne az?!

Elhallgattatta az izgatott csoportot, összehúzta szemöldökét, méltóságteljesen előrebígyesztette ajkát, és nagy komolyan feltette a kérdést:

- Hé! Zsidók! Mit akartok? Mit csináljak a mi Urunkkal, Jézus Krisztussal? Bocsássam szabadon?

- Nem így van! - szólt közbe egy illedelmesen befont hajú kislány, fellebbezést nem tűrőn, tudálékosan. - A szentírásban úgy van, hogy előbb Barabbást kell megkérdezni.

Wilhelm Knöpfler harsány hangon utasította vissza az illetéktelen beavatkozást:

- Menj a csudába a szentírásoddal! Itt én vagyok a tisztelendő úr...

- Hát szóval - folytatta a játékot, bosszúsán, hogy félbeszakították, igyekezve ismét megszilárdítani megrendült tekintélyét -, mi legyen?! Elengedjem?! Igen vagy nem?!

Wilhelm jógyerek-szeme most alig leplezett kegyetlenséggel szegeződött Ernie-re; pupillája kitágult a belülről rávetülő, öntudatlan emlékekkel terhes, hosszú karmú gyilkos látomástól. Ernie pillája fájdalmasan verdesett. Két kölyök kemény keze fogta, szinte maróan szegeződött rá minden tekintet; az az érzése támadt, hogy teste szertefoszlik a levegőben, s titokzatos módon játszópajtásai lelkében születik újjá - de másképp: arcán idegen álarc, testén véres rongyok, mint azokban a lidérces rémálmodokban, amelyekben az ember kitaszítottnak, megvetésre méltó, undorító féregnek álmodja magát. Feldúlt pillantása Ilse felé szállt: a kislány aranyszőke feje vállára csuklott, megindító, de azért kissé kacér mozdulattal. A trikóján

táncoló kereszt hirtelen felidézte Ernie lelke legmélyéből a keresztények kegyetlenkedéseinek ősi, szinte már mesészerű emlékeit, és térde megroggyant.

- Engedjétek el! - suttogta elhaló hangon.

Óriási tiltakozás támadt erre: „Hogyisne, nem így volt, nem igaz, nem ér, nem igaz! Azt mondtátok, meg kell feszíteni! Feszítsétek meg, azt mondtátok! Mondd azt te is, hallod, tessék mondani! Azt mondd, amit kell!” - követelte lármásan, kórusban az egész banda. Ernie Lévy elgondolkozva csóválta fejét, ajkát véresre harapta összeszorított foga, nem, nem tudta halálos ítéletre nyitni száját.

- Az anyád! - ordított rá dühösen Hans Schliemann. - Mondtad vagy nem mondtad?!

- Tiszteletteljes csönd követte a vezér parancsoló kérdését. Ekkor váratlanul felcsendült a keresztre feszített kislány dallamos hangja:

- Jaj, jaj, nagyon fáj! Fájnak a szögek!

- Istenkém, hogy szenved szegény! - kiáltott egy másik kislány, olyan fájdalmas hangon, hogy az egész különös kis társaságban megfagyott a vér, s mindenkinek elakadt a lélegzete. A kislányok szeme ijedtre tágult, gyanúsan csillogó pillájuk riadtan lüktetve verdesett, vagy gyorsan lezárult, hogy szemérmesen elrejtse a kibuggyanni készülő könnycseppet.

- Nem, dehogyis mondtam! - tiltakozott a megrendült Ernie.

- De igenis mondtad! - csattant fel Hans Schliemann, a megfellebbezhetetlen ítéletet hirdető bíró hangján, s vaskeze könyörtelenül csapott le Ernie vállára. A fiú felsóhajtott.

- Még azt is mondtad, hogy bocsássátok szabadon Barabbást, és feszítsétek keresztre Jézust! - szólt közbe ismét a befont hajú, tudós kislány. - Ugye, hogy azt mondta?

- Azt mondta! Azt mondta!

- Nem mondtam... nem mondtam... - dadogott a vádlott, s egy könnycsepp gördült végig arcán.

- De mondtad! Igenis, hogy mondtad! - hajtogatták a gyerekek mind szenvedélyesebben és erőszakosabban. Ernie Lévy kezébe temette arcát, s egyre bizonytalanabb hangon védekezett, mintha környezete meggyőződése átragadt volna rá is.

- Nem mondtam... nem, nem mondtam...

Egy kislány közvetlen közelből a fülébe kiabált:

- Bűdös zsidó!

S Ernie ugyanabban a pillanatban érezte, hogy nyúlós nyálcsomó hatol mélyen a fülébe, szinte a hallójárat legmélyéig.

Wilhelm Knöpfler pedig felháborodva üvöltött:

- Gyilkos!

Félrecsapta Ernie egyik kezét, és arcul ütötte, alulról, olyan lendülettel, hogy a gyermek elvesztette egyensúlyát és megtántorodott. Körülötte kiáltások és felemelt öklök kavargtak, meg apró, finom kislány körmök, amelyek vállába és combjába mélyedtek. A lányok közben sírós hangon szidalmazták:

- Csúnya vagy, rossz vagy, megölted a Jóistenkét!

Egy erős kéz fogta fel estében, s talpra állította. Hans Schliemann fojtott haragtól fakó, szinte felismerhetetlenné torzult arca közvetlen közelből meredt rá.

- Nézd, mit csináltál! - kiáltott Hans Schliemann, és a kis Ilsére mutatott, aki még mindig a kút kávájához támaszkodott, mint képzelt kereszthez, s önmagát siratta, félrebillent feje jelezte, hogy halálán van; olyan átéléssel utánozta Jézus Krisztust, hogy fájdalomtól eltorzult piros szájacskája sarkán kicsordult egy csepp nyál. Amikor megérezte, hogy nézik, szívszaggató hangon suttozta:

- Ó, istenkém, mi rosszat tettem én nektek, zsidók? Jaj, istenem, a szögek, a szögek...

Wilhelm Knöpfler nem bírta tovább. Felkapott egy darab terméskövet, Ernie háta mögé surrant, és „Jézusunkért!” kiáltással nagyot ütött vele a fejére, tarkója fölött. A zsidó fiúcska kitárt karral vágódott végig a fűvön. Tarkóján, a fekete, göndör fürtök közé, piros virágot festett a vér. A banda néhány pillanatig dermedten bámult rá, majd szótlanul széteszlott. Mindenki hazasietett; csak Wilhelm Knöpfler maradt ott, s még egy tíz év körüli fiú, aki riadtan, halkán annyit mondott csak: ó! ó! és az Ernie Lévy tarkóján növekvő piros virágot bámulta szakadatlanul.

- Meghalt - mondta Wilhelm Knöpfler, s ledobta a földre a kezében tartott bevérezett kődarabot.

- Meg kéne jobban nézni - felelte a másik fiú.

- Nem merem.

- Én se.

- Nem is csinált nekünk semmit - állapította meg Wilhelm furcsa, fojtott hangon.

- Az már igaz! - hagyta rá a másik.

- Mindig olyan helyes volt - tört ki hirtelen a vallomás Wilhelmből. Csóválta a fejét, mint aki hasztalanul próbálja felidézni, milyen rejtélyes módon jutott el tetteig.

- De mennyire! - mondta csodálkozva pajtása.

- Hazavisszük? - kérdezte Wilhelm.

- Muszáj lesz - felelte a másik fiú, s már le is hajolt.

Felemelte Ernie vállát, Wilhelm pedig, aki a fiú lába között állt, két combját fogta meg.

- Olyan könnyű, mint egy kis veréb - mondta sírósan sóhajtván Wilhelm. Valóban el is sírt magát, s fojtottan, hangtalanul sírt végig a Riggerstrassén. Szemét nem tudta levenni az Ernie minden lépésnél megbillenő véres tarkójáról. Kíváncsiak kis csoportja követte a különös menetet. Elsőnek Judit mama látta meg őket. Szívettépően felsikoltott, kikapta a fiúk kezéből eszméletlen unokáját, s felvitte az egyik emeleti hálószobába. Wilhelm szótlanul követte. Senki sem törődött vele. Amikor a lóhalálban odahívott orvos repülősóval teli üvegcsét tartott a kis áldozat orra alá, Wilhelm gépiesen keresztet vetett. De eszébe jutott az iménti játék, és zavarában úgy érezte, már halott is, akire keresztet vet. A zsidó fiú azonban, akinek vére pirosra festette a feje alá csúsztatott párnát, most mélyet sóhajtott, és ezt suttozta:

- Nem mondtam, nem mondtam...

Wilhelm lábujjhegyen, észrevétlenül kisurrant a szobából. Amikor az utcára ért, futásnak eredt, és szaladt, ahogy csak tudott.

Bár az Ernie elleni támadás oka sohasem derült ki, idővel odakerült ez a história is a Hitler hatalomra jutását előre jelző antiszemita akciók sorába. Kommunista kevés volt Stillentadtban, a demokratikus elemek nemigen adtak életjelt magukról; a náci párt helyi szervezete tehát zavartalanul irányíthatta propagandája egész tüzet arra a néhány zsidó családra, amely a

városban „garázdálkodott”. Amikor azután Adolf Hitler az ország első embere lett, birodalmi kancellár, a németországi zsidók úgy érezték, hogy egérfogóba kerültek, s tehetetlenül keringhetnek csak a csapdában, amíg be nem következik a legrosszabb.

- Nem kellett volna eljőnnünk Lengyelországból - ismerte be ekkoriban Judit mama. - Bocsáss meg nekem, én vagyok az oka, én...

- Ugyan már! - felelte szelíden nagyapó. - Ha a rossz mindenütt ott van, hogyan akarsz elmenekülni előle?

Az ezerkilencszázharmincharmadik esztendőben történt ez, Jézusnak, a meg nem valósítható szeretet csodálatos hírnökének eljövetele után.

Negyedik rész

A legyek mestere

1

Lévy úr, Ernie apja jelezte a riadót. Mihelyt kiléptek a Riggenstrasséból, Ernie érezte, hogy apja egész lénye megfeszül, figyel, résen van. Minden szombaton így volt, amikor a zsinagógába mentek; ahogy kitették a lábukat a Riggenstrasse területéről, Lévy úr, az apa, nem érezte magát biztonságban. Jobbra-balra forgatta fejét, rövid nyuszi-nyakát kinyújtotta, s Ernie-nek úgy rémlett, hogy hosszú, elálló két füle is mozog. Ma azonban olyan csendes és néptelen volt az utca; a piros cserépháztetők olyan vidáman ragyogtak a napfényben, hogy a gyermek nem tudott parancsolni magának: tiszteletlenül nevetségesnek érezte s kissé élvezte is apja izgatottságát. Odafordult, felpillantott, s látta, hogy Lévy úrnak még a szája is remeg, ajka hangtalanul kinyílik, majd megint becsukódik, mint a fuldokló halak szája. Aztán Benjamin Lévy úr hirtelen nagyon erősen összeszorította a száját, és felszisszent.

- Pszt! - mondta az apa.

És megállt az utca közepén.

- Mi bajod? - kérdezte Mordecháj.

Mint már annyiszor, Ernie megint bámulattal nézte nagyapja nyugalmát: láthatólag a világon semmivel sem törődött, ami nem a Törvény előírásainak megtartására vonatkozott. Az öregember két lépést hátrált, lassan szakállához emelte a kezét, és nyugodtan csavargatni kezdte egyik tincset.

- No, mi az? - kérdezte ismét, hangjában most már némi türelmetlenséggel. Súlyos, szürke szeme azonban meg sem rebbent mély üregében, s láthatólag teljesen hidegen hagyta Benjamin Lévy úr izgatottsága. Utóbbi viszont mindkét kezét jobb füléhez emelte, s így szólt:

- Nem halljátok?...

- ...Én nem hallok semmit - felelte Judit mama, aki kifulladásra, verejtékezve, terebélyesen, örökös fekete tafruhájában pompázva éppen akkor érte utol őket.

- Én hallom - szólalt meg halkán Blumenthal kisasszony.

- Én is - jegyezte meg Moritz.

- A Rundgasse felől jönnek - szólalt meg ismét Ernie apja; jobb füle feszülten figyelt a zene nagyon halk, de egyre közelebb, lassan erősödő foszlányaira.

Az egész Lévy család ijedten mozdulatlanul dermedt, ott, a napon, az erős, hirtelen kegyetlenné váló fényözönben, amely mintegy kiszolgáltatta őket az ellenséges világ figyelmének.

- Gyorsan! - kiáltott fel Judit mama. - Gyérünk mind gyorsan Braunbergernéhez!

Ennyit mondott csak, s máris felnyalábolt jobbról-balról egy-egy gyereket, szélsébesen átvágott a kocsiúton, majd a járdán, s eltűnt az egyik közeli házban. A család többi tagja követte; utolsónak a nagyapa maradt, nagy teste nehézkesen imbolygott, lelkében pedig felrémlett egy réges-régi menekülés emléke.

Ernie alig ért még a kapubejárat végére, amikor Judit mama már robogott is lefelé az első emeletről, s rémülten közölte, hogy Braunbergerné nem nyit ajtót.

- Már elment a templomba - jegyezte meg nagyapa, s nyugodtan a falnak támaszkodott.

- Most mi lesz velünk? - kiáltott fel Judit mama. Karját kinyújtotta a kapubejárat sárga négyszöge felé, aztán szelíden visszahúzta, s átölelte a combjához simuló Jákobot.

- Ugyan már! - szólalt meg mosolyogva a nagyapa a félhomályból. - Ne csinálj magadnak földi poklot... Ha kint érnek az utcán, akkor persze biztosan megvernek. De nem fognak bemenni a házakba keresni... Csak nem gondolod, hogy pont ide jönnek, pont miattad?!

- Halljátok, mit beszél?! - kiáltott fel tompán Judit mama. Ernie látta, hogy egy pillanatra elővillan ragyogó fogsora, mintha szája torz nevetésre húzódnék.

Gyorsan elhatározta magát.

- Egy-kettő! Föl az emeletre!

S már rohant is felfelé a lépcsőn. Nyomában szóltanul az egész csapat. Ernie megfigyelte, hogy még a nagyapa is óvatosan, lábujjhegyen kapaszkodik fel egyik lépcsőfokra a másik után.

A harmadik emeleti lépcsőforduló csukott ablaka az utcára nézett. Ernie gyorsan átbújt nagyapja hosszú lába között, s kinézett, éppen akkor, amikor az utcasarkon felbukkant az SA-szakasz. Harsány éneküktől megremegtek az ablaküvegek. Lépteik ütemes dobbanása mintha az emelet padlójáról verődött volna vissza. Innen föntről olyanok voltak ezek az apró figurák fényes bőrcsizmájukban, derekukon a széles bőrvél, amelynek fémcsatja időnként megvillant a napban, de főleg nyírott, kicsi fejük miatt, mint napfényben kúszó lármás, de ártalmatlan bogarak. Amikor a ház elé értek, mintha csak lejárt volna bennük a szerkezet, az ének hirtelen elnémult, majd felharsant a forró nyári levegőben a másik, amelyet Lévyék oly sokszor hallottak már, de amelytől mégis megborzongtak megint.

Wenn Judenblut vom Messer spritzt

„Egy-kettő-három!” - kiáltott a szakasz parancsnoka.

*...Dann geht uns mal so wohl!*²⁶

„Egy-kettő-három!...”

A menet azután bekanyarodott az Ülnök utcába, csak a távolodó zaj hallatszott még, s az is egyre valószínűtlenebbül.

- Milyen gonosz az arcuk - állapította meg panaszosan Blumenthal kisasszony. - Jaj, Istenem, jaj, Istenem...

- Elég! - vágott a szavába Judit mama. - Ne beszéljünk többet róla. Siessünk a templomba, úgylis elkéstünk már egy kicsit.

Jákob nyöszörögni kezdett:

- Én nem akarok oda menni!

²⁶ *Wenn Judenblut...* - „Ha késünkről majd zsidó vér csorog, Akkor leszünk csak boldogok...” Pogromra felhívó hitlerista induló kezdete.

- Hová? - kérdezte szórakozottan Judit.

- ...A zsinagógába.

Az öregasszony válasz helyett megszorította a fiú vállát, s akkora pofont adott neki, hogy félrebillent a feje. Haragja ezzel le is csillapult, jó erősen megvetette két lábát, derekát kihúzta, és kiadta az utasítást:

- Úgy látszik, ezek ma zsidót akarnak reggelizni! Jobb lesz, ha kisebb csoportokban megyünk a templomba. Mindenki más-más úton indul el. Szombat van; ne keltsünk feltűnést. Ernie, te vidd magaddal Jákobot, menjetek a gimnázium mögött... Igen, mehetek máris! Gyerünk, egy-kettő!

Már hátat is fordított a két kisfiúnak, akik kézen fogták egymást, s nekilátott a további hadmozdulatok irányításának.

Ernie erősen szorította a „kis” Jákob kezét, s mivel öccse tenyere szélesebbnek bizonyult, mint az övé, szorosán rákulcsolta ujjait; hogy jobban tudja tartani. Minél lejjebb jutottak a lépcsőn, annál halkabb lett Jákob szipákolása. Amikor a földszintre értek, már egészen csendben volt.

- Minden rendben van? - kiáltott le a lépcsőházba Judit mama.

- Rendben! - kiabált vissza Ernie, a lehető leghalkabban.

De mihelyt a három sötét kőből épült emelet elválasztotta övétől; máris rászakadt a magányosság; s amikor tétován kibotorkált az utca vakító világosságába, s tömzsi, remegő kis mancsánál fogva maga után húzta Jákobot (közvetlenül maga mögött tudta jóindulatú, dundi, félelemtől most kissé duzzadt képét, az oly kevésbé ráillő kék sapkát, amely, mint egy zsokénak, kackiásan a homlokába volt húzva; s érezte azt is, hogy öccsében feltámad megint a félelem, és szinte szivárog belőle a halk, kétségbeesett lihegésben), amikor kilépett a kapu alól, Ernie-t olyan szorongás fogta el, hogy legszívesebben azon nyomban visszafordult volna, szaladt volna fel az első emeletre, abba a gyenge révbe, amely fölött mégiscsak ott lebegett Judit mama oltalmazó árnyéka.

- Jaj, ne húzasd magad ennyire! - szólt rá szelíden öccsére.

Jákob rámeredt, mint aki nem érti, mit mondanak neki, kicsit kidüllesztette a hasát, beleakasztotta kinyújtott karját Ernie kezébe, mintha befogná maga elé, s nehézkesen bátyjához igazította lépteit. De mindjárt nyafogni kezdett:

- Miért sietsz úgy?

Ernie elvesztette türelmét.

- Mit akarsz, nagyobb vagy, mint én - szólt rá szigorúan.

- Igen, de azért mégiscsak én vagyok a kisebb - vágott vissza Jákob. Úgy értette: „én vagyok a fiatalabb”.

Egymást ráncigálták a napsütésben. Aztán keskeny, fekete sikátorokon mentek végig. A Veréb utca elejéig nem is volt semmi baj. A kis Ernie eldugta Judit mamától ajándékba kapott óriási lila selyem zsebkendőjét, amely szemlátomást felkeltette a járókelők figyelmét. Aztán lassan szélesebb utcákba értek, itt már napfény is érte a házakat. Közeledtek az úri negyed felé. Meg is nyugodtak a gyerekek; senki sem látszott rosszakaratúnak velük szemben. Csak az volt a baj, hogy Ernie, bár nagyjából tudta, merre kell menniük, s rendszerint jól eligazodott a városban, egyre nehezebben ismerte ki magát a sok szép épület között: mindegyik más volt

ugyan, de azért mégis olyan, mint a többi; ott, ahol ők laktak, a Riggerstrasse környékén, a zömök, összezsúfolt, valóban egyforma házakat mind meg lehetett ismerni; mint az emberek arcán, mindegyiken volt valami ismertetőjel, első pillantásra tudta az ember, melyik előtt áll. Ernie arra gondolt, hogy az úri negyedben nincsen szaguk a házaknak: olyanok, akár a víz.

Jákob lihegett.

- Messze van még?

- Előbb jussunk el a gimnáziumhoz, ott már jobban kiismerem magamat - felelte nyugodtan Ernie.

- Én nem ismerem ezeket az utcákat, soha nem is láttam őket. Jobb volna megkérdezni valakitől, nem?

- Nem lehet megkérdezni - felelte rövid gondolkodás után Ernie.

- Miért nem?

- A hangunk miatt - felelte Ernie gondterhelten. - Zsidós a hangunk.

Jákob csúfolódni kezdett a bátyjával.

- Miért, te talán azt hiszed, az emberek nem látják rajtunk, hogy zsidók vagyunk?... Ehhez igazán nem kell a szánkat kinyitni, enélkül is észreveszik. No nem?

Ernie körülnézett. Összehasonlította a járdán közelükben játszó, hétköznapi ruhájukat viselő szőke gyerekeket a tömzsi Jákobbal, akit mintha skatulyából vettek volna ki: cipője ragyogott, ruhája szépen vasalt, arca tiszta volt, sűrű fekete haját rendre kényszerítette kockás, különös sapkája; zsidós volt a szeme, zsidós a görbe orra, amely mintha ijedten hajolt volna felső ajkára.

- Igaz, szombat van, és mi úgy vagyunk öltözve, mint ők vasárnap...

- És kalap van rajtunk - tette hozzá hízelkedve Jákob.

- Ez is igaz - hagyta rá Ernie -, *ők* nyáron nem viselnek kalapot.

- Hát akkor megkérdezed, merre van?

Ernie nem válaszolt; a körülötte felbukkanó embereket figyelte, mintegy mérlegre tette a keresztény járókelőket. Jó néhány esetben tétozott, végül kiválasztott egy aprócska háziasszonyt, aki éppen a küszöbét söpörte. Jákobot maga után vonszolva, odalépett hozzá, megemelte svájcisapkáját, és a tőle telhető legékesebb német hangsúllyal megkérdezte, hogy „errefelé van-e a gimnázium...?”

- Menjete csak, itt van mindjárt - felelte meglepődve az aprócska asszony.

Aztán jobban megnézte Ernie-t, állát a söprű nyelére támasztotta, s rámosolygott, kicsit a szájával, de inkább keskeny, világoskék szemével.

- Igazatok van, gyerekek - mondta megértően. - Jobb is, ha erre mentek, okosabb a „magatok fajtának” nem mutatkozni a főutcán, amikor „azok” folyton-folyvást masíroznak ott. Csak talán még okosabb volna, ha egyáltalában nem mennétek oda, a zsinagógákba...

Felbukkant a folyosó felől egy másik asszony.

- Mi az, már megint ezek?! - kiáltott fel. - No, ezeknek ugyan beszélhet!

Majd a két gyerek felé fordult, és odaszólt nekik:

- Kukurikú, zsidók, mindjárt jön a haddelhadd!

Hátradőlt, két kezét összefonta kötényén, nagy hasa felett, s jókedvűen felkacagott. Azonnal megjelent néhány bábész gyerekarc, s körülvették a kis csoportot. Ernie és Jákob sietve távozott. Néhány éles kiáltás és rohanó léptek, kopogása kísérte őket. Ernie még jobban szorította Jákob kezét, s teljes erejéből futásnak eredt. A következő sarkon megállt, csodálkozott, hogy még nem érték utol őket, s visszanézett. Messze mögöttük ott állt a hahotázó gyerekcsoport, s vidáman mutogatott feléjük. Apró nőalak ment át az úttesten, az egyik kezében söprű, a másikkal egy gyereket vezetett. Amikor a járdára értek, pofon ütötte a gyereket, s berántotta egy kapu alá. Ernie és Jákob öccse ismét útnak indult. Jákob hangosan szuszogott. Aztán éles, mutáló, kissé fuvolázó hangon kijelentette:

- Ha nagy leszek, nem megyek többé zsinagógába.

- Mire nagy leszel, már rég meghaltunk valamennyien - felelte Ernie.

Néhány pillanatnyi szünet után Jákob megint megszólalt, nagy ártatlanul:

- Ha levetem a sapkám, nem látják rajtam, hogy zsidó vagyok. Ugye hogy nem? - S félénk, megcsukló hangon hozzátette: - Ernie... igazán... nem elég, ha akkor teszem fel a sapkám, mielőtt a zsinagógába érünk? Mit gondolsz?

Ernie megállt. Jákob arca ott volt közvetlenül a szeme előtt, közelről látta jóindulatú, nagy, fekete szemét, amelyben most forró, áhítatos könnyörgés csillogott. Élveteg, ingyenc ajka olyan tehetetlenül remegett, hogy Ernie szívébe belesajdult valami furcsa fájdalom. Felemelte bal kezét és öccse arcára tette.

- De rajtam úgyis meglátják, hogy zsidó vagyok - mondta nagyon szelíden.

- Az igaz - fuvolázta Jákob. - Te sokkal zsidósabbnak látszol, mint én... De...

Ernie összeráncolta szemöldökét és gondolkozott:

- Akkor is meghalsz, ha leveszed a sapkádat, érted? Hát akkor? Érdemes?

- Nem is igaz, már megtettem. Többször is - felelte Jákob.

Ernie megint elgondolkozott.

- Mert a Jóisten akkor nem akarta. De akármikor megteheti.

- Azt hiszed? - kiáltott fel ijedten Jákob.

- Egész biztos - felelte Ernie, mint aki álmában beszél. - De... tudod, ha olyan nagyon félsz... akkor talán lehet... Istenem, miért félsz olyan nagyon? Mi? Nézz rám! Hát félek én?

Jákob figyelmesen fürkészte bátyja arcát.

- Persze, *te sohasem érzel semmit* - állapította meg.

Ernie ekkor érezte, hogy háta meggörnyed, nyaka kissé jobb válla felé billen, szemét pedig befutja a fájdalom fakó párája. Megszokott lágy, halk, közömbös hangján ennyit mondott csak:

- Jó, add ide a sapkádat, én majd előremegyek, te meg jó messze jössz mögöttem. Akkor senki sem fogja tudni, hogy összetartozunk.

S mikor Jákob nagy sietve levette sapkáját, Ernie kivette a kezéből, szemét az ég felé fordította, amely most egészen közelinek, riadtnak és figyelmesnek látszott, s ünnepélyesen ezt suttogta:

- Istenem, add, hogy reám szálljon az ő bűne! - Majd a csodálkozó Jákob felé fordult, s nyugodtan, közönyösen odaszólt neki: - Így ni, most már nem fogsz meghalni.

- És te?

Ernie zavartan mosolygott:

- Én?... Én?...

Aztán hirtelen feltalálta magát:

- Tudod, nekem nem lehet semmi bajom, Isten nem fog bántani, hiszen én nem veszem le a sapkámat. Érted?

Ezek után hóna alá csapta Jákob sapkáját, mint valami leckeüzet, előrelelendítette bal lábát, majd a jobbat, majd megint a balt, gépiesen, oly gyenge és törékeny mozdulatokkal, hogy szinte maga sem érezte járásnak az egészet. Éppen ezért nagyon csodálkozott, amikor húsz lépést számolt és megfordult, hogy Jákob jó messzire mögötte csoszog, fedetlen fejét határozottan emeli kerek válla fölé, s derűs szemmel, sugárzó arccal néz a világba. Óvatosan feléje kacintott, aztán sarkon fordult, s útnak indult megint, lehorgasztott fővel. Keskeny háta hirtelen meggörnyedt, ívként hajolt meg a veszély súlya alatt.

Amint figyelmesen nézelődött, nézte a járda köveit, a névtelen házfalakat, az eget, amely nyílként kihegyesedve szúrt be a házak közé az utca végén, Ernie hirtelen megérezte testében a rettegést. Először a hasába lopózott be, majd feljebb nyomult a mellébe, s jéggé dermesztette szívét és átfúrta, mint valami óriási giliszta. Olyan egyedül van az utcán, olyan kicsi, könnyű és jelentéktelen, hogy igazán senki sem fog törődni vele, ha egy csomó rohamosztagos megtámadja és összeveri, mint a múlt héten a szegény Katzmann bácsit; még ha letépnék a fejét, azzal sem törődnének.

Ment tovább, de most már fülelt minden neszre. Előbb jobb fülére összpontosította figyelmét, s az semmi különösebb jelet nem adott neki; hanem amikor a bal fülét hegyezte, dobhártyáján valami végtelenül halk, sercegő nesz rezdült meg egy pillanatra, majd átalakult a zene egészen gyenge foszlányává, amelyet kemény léptek alig hallható ütemes kopogása húzott alá. Végül megrezdült a nesz a jobb fülében is. Igyekezett megállapítani, melyik irányból hallatszik az éneklés; de nem sikerült, mert hol előlről jöttek a hangok, hol hátulról, hol balról, hol jobbról. Sőt olykor úgy rémlett, hogy felülről, az égboltról szállnak alá a zene töredékei.

Utcakereszteződéshez ért, előrelopózott a fal mentén egészen az épület sarkáig, fél szemmel kinézett mögüle, s végignézett a keresztutcán. Az utca csendes volt, úgyszólván egész néptelen. „De hát akkor honnan jönnek ezek a zajok?” - tette fel magában a kérdést a gyermek, mielőtt átment volna a másik oldalra. Amikor éppen nekiindult, egy kéz kapaszkodott a kezébe. Halkan felkiáltott és hátrafordult. Jákob állt mögötte, halálsápadtan a rémülettől.

- Veled akarok maradni - mondta öccse zokogva.

Jákob keze görcsösen szorongatta az Ernie-ét, de mintha nyirkosnak érezték volna egymás kezét.

Ernie maga sem tudta, miért, de halálra rémült attól a nyirkos valamitől, amit a kettőjük keze között érzett... Jákob ott lihegett mellette, ő azonban igyekezett kilépni az adott pillanatból, mint valamikor régen tette, amikor még saját lelkével szokott játszani. Erősen felhúzta hát szemhéját, s kimeresztette szemét, azzal a halvány reménységgel szívében, hogy mint egykor, most is mindjárt eltűnnek a házak, az égbolt, a járókelők meg Jákob, sőt ő maga is, hogy az egész jelen pillanat meginog a mérleg serpenyőjében, aztán szépen, csendesen tovasiklik, beleömlik fátyolos szemébe, s onnan tovább, melle feneketlen örvényébe. De hasztalanul próbálkozott... Ma sem a házak, sem az égbolt, sem az emberek nem homályosultak el kitágult szeme előtt. Minden megmaradt élesnek, ragyogónak s kegyetlenül világosan láthatónak. Amellett még mindig ott érezte tenyerén azt a Jákob kezéről származó kissé ragadós valamit.

- Izzadsz! - szólalt meg mellette egy hang.

- Hallod, izzadsz! - ismételte meg makacsul, panaszosan Jákob.

Ernie türelmetlenül nézett rá.

- Nem izzadok! - jelentette ki határozottan. De ugyanabban a pillanatban már tudta is, hogy az a súly, az a zavar, amelyet arcán érez, voltaképpen veríték. Felfigyelt az utcán végighullámzó sárga fényre, amely lágyan hömpölygő vizében egy kerékpárost, két kosarát szorongató nénit és egy piros arcú, nyitott gallérú fiatalembert sodort magával. A háztetők fölött táncoló fényörvények finom, áttetsző, kékes párával vonták be az egész képet. Ernie Jákob felé fordult, és azt mondta neki:

- Nagyon meleg van.

Jákob hallgatott egy darabig, majd vékony hangon kijelentette:

- Azért izzadsz, mert félsz...

Ernie dühösen fordult feléje, de leolvasta Jákob arcáról, hogy öccse már-már elsírja magát.

A két gyerek mozdulatlanul állt a járdán.

...S ekkor hirtelen belehasított Ernie Lévy tágra nyílt pupillájába a kép: Jákob könnyben úszó szeme, lebiggyedő szája, ökölbe szorított keze, amellyel dühösen dörzsöli egyik szemét, jóindulatú, a különös, kockás, ellenzős sapka alatt most kissé nevetségesen ható arca, kövérkés mellének a fehér sportingen áttetsző remegése, az egész figura, amint ott áll, gyámoltalanul, lábát szétterpesztve, karját lógatva. Ernie Lévy látta mindezt, s abban a pillanatban megfedkezett róla, hogy fél és izzad, mert szelíd lelkében felbukkant a Hitler-Jugend²⁷ egy csoportja... Csizmában és sisakban voltak, mindegyiknél hosszú, fekete, csontmarkolatú tör, és üvöltve eredtek a kis Jákob után, aki nem tudta, hová bújjék, és hova rejtse előlük dundi, törékeny kis testét... Magát is látta Ernie Lévy, fehér lovagként szállt szembe a gonosz emberekkel, koponyákat tört be, a kis Jákob pedig már messze járt, mosolyogva, sértetlenül. És szelíd lelkén, mint a pallos, átcikázott egy vakító fehér, acélkemény, éles mondat: „Ha jönnek, rájuk vetem magam.” Remegő keze Jákob nedves arcocskáját simogatta, s görcsösen összeszorított szájából kibuggyantak az erős és kemény szavak:

- Jákob! Ha jönnek, én rájuk vetem magam!...

Jákob elképedve bámult bátyjára; egyetlen pillantással végigmérte, tetőtől talpig, és hahotázni kezdett.

Kacagása egy rövid szünetében vidáman csak ennyit mondott:

- Még ha én... ha én meglöklek... akkor is... úgy elszállsz, mint a pihe... hihih!

És szelíden, óvatosan valóban odább taszította kissé Ernie-t.

Ernie megfeszítette nyakát, összeszorította fogát, úgy kiáltotta:

- Én mondom neked, hogy rájuk vetem magam!

Jákob csak a fejét csóválta mosolyogva, s némi leereszkedő gúnnyal tette kezét Ernie kezébe. Egészen megnyugodott, arca ragyogott az örömtől, s ruganyos lépetekkel haladt bátyja mellett; szabad kezét vidáman lóbálta, s olykor-olykor kibuggyant belőle a csúfondáros kacarászás...

²⁷ *Hitler-Jugend* - Hitler-ifjúság - a náci fasiszták gyermek- és ifjúsági szervezete volt.

Ernie nehezen lélegzett. Bal keze bénultan feküdt a Jákob kezében. Eleinte próbálta elszántan hajtogatni magában: „Rájuk vetem magam, rájuk vetem magam...” - De most már semmiféle meggyőződés sem lobbant fel benne e mondat nyomán. Igyekezett hát tárgyilagosabban felmérni a helyzetet, s elgondolta, hogy talán, ha a hitleristák lába közé szalad, mint a kis kutya, ezzel esetleg időt biztosít Jákobnak a menekülésre. Végül azonban kétségbeesetten be kellett látnia, hogy nem tehet semmit. Felemelte tekintetét, felnézett az égre, amely alatt ő olyan elenyészően kicsi volt. Valamikor könnyen beleképzelte magát mindenféle hősies helyzetbe: hol karddal a kezében látta magát, hol mezítelen mellel, száján ékes, jámbor zsidó szavakkal. Ám az ilyen ábrándozást régen abbahagyta már, s keserűen elgondolta magában, hogy ha ilyen nemes alkalom kínálkoznék, nem csupán aprócska teste akadályozná benne, hogy bármit tegyen, hanem, sajnos, bátorsága is természetével állana arányban. Mit tehet mindezek ellen?... Senki volt és semmi, jelentéktelen morzsája... maga sem tudta, minek. És tényleg úgy érezte, hogy nem is létezik igazán.

Gondolataiból Jákob fuvalázó hangja riasztotta fel:

- *Szóval azt mondd, rájuk veted magad?* - Majd minden átmenet nélkül felordított: - Hülye! Már itt is vagyunk!

Elengedte védelmezője kezét, s rohanni kezdett a ház mentén, mint egy boldog kis gombóc, amelyet belehajított valaki a térbe.

Ernie felnézett, és csodálkozva látta, hogy a zsinagóga szürke, omladozó csúcsa ott magaslik a kikövezett udvarát környező derűs német háztetők fölött, alig ötvenméternyire attól az utcasaroktól, amelyen álltak. Egy perc múlva meglátta Judit mama fekete, természetes alakját is, amely kiemelkedett a zsákutca bejáratánál összeverődött csoportból. Elöntötte a boldogság. A térbe hajított kis gombóc odaért ehhez a csoporthoz és beleolvadt. Ernie eszeveszetten szeretett volna odafutni, de minden erejét megfeszítve uralkodott magán, meggörbítette hátát, és súlyos-komolyan bólogatott, mint nagyapa szokott; szemhéja függönyét lebecsátotta, hogy eltakarja a szemében izzó nyugtalanságot, s így indult meg ismét, lassan, puha, megfontolt, súlyos léptekkel, mint igazi zsidóhoz illik, aki rebbenés nélkül néz farkasszemet a halállal.

Judit mama nem fogadta izgatottabban, mintha rendes napi sétájáról tért volna haza a fiú.

- No, elég sokáig tartott! - zsörtölődött. - Gyere már közelebb! Mi a csudának illegeted így magad, mint valami miniszter?!

Ernie elpirult, és oldalt hajtotta fejét.

- ...És elvesztette az *én* selyem zsebkendőmet! - kiáltott fel a kövér asszony.

A fiúcska zavartan cibálta elő nadrágja zsebéből a négyszögletes lila selyemdarabot, s mélabúsan visszatette helyére, kabátja felső zsebébe, a szíve fölé.

- Siessünk, siessünk! - szólt közbe nagyapa, olyan nyugodtan, mintha semmi olyan nem történt volna, ami a legcsekélyebb kommentárt érdemelné zsidó férfiú részéről. - Mondom, hogy mindjárt kezdődik az istentisztelet!

- Én nem mehetek? - kiáltott fel fontoskodva Moritz. - Állával a félelmetes fasor felé mutatott. - Ma én vagyok őrségen.

A tömeg már befelé tartott a zsinagóga udvarára, ahol férfiak és nők, a hagyományoknak megfelelően, kétfelé váltak. Ernie nagyapja mögé surrant, s az öreg keze hirtelen átfogta nyakát, mint gyengédségből font hatalmas nyaklánc: egy pillanatra, egy röpke pillanatra behunyta szemét boldogságában. Aztán levált róla a legendás mancs, szórakozottan elhúzó-
dott, és az „elefánt” óriási teste belépett a templom kapuján. Ernie ekkor hirtelen megfordult, s visszafele indult, a zsákutca bejárata felé. A három ügyeletes figyelő már ott állt. Kezüket

ellenzőként emelték homlokukhoz, mert vakító volt a napfény, s az árnyékban megcsillanó szemük a fasort pásztázta. Ernie mutatójával megbökte a figyelő Moritz könyökét - bátyja össze is rezzent -, és ünnepélyesen így szólt:

- Én melletted maradok.

2

- No, már nem jönnek - állapította meg Paulus.

- Majd zavartatják magukat - felelte Moritz. - Persze, igaz, majd elfelejtettem: meghívót nem küldtünk nekik...

Szórakozottan beszélt, és cipője orrával hatágú csillagot rajzolt annak a sarokkőnek a tövébe, amelyen ült. A másik három fiú az árnyékban kuporgott, a zsákutca elején álló két sarokkő mögött. A templomudvar magas kőfalán át ősi héber melódiák foszlányai szűrődtek ki a zsákutcába. Az örök hallását veszedelmesen zavarta a kiszűrődő ének, Ernie azonban úgy érezte, hogy valami titokzatos és megbonthatatlan összhang van az ének, az ég kékje, a házfalak rikító sárga színe és a faszor árnyékos zöldje között: mintha soha semmi meg nem tudná zavarni a napfényben sütkérező dolgok álmát, mintha Isten személyesen volna jelen, hogy ő örködjék a zsinagógában imádkozók fölött, nem pedig az a négy, homlokát ráncoló morcos, ideges fiú, időnként szuszogva nyugtalanságában.

Paulus Wisniak megtörölte homlokát, s megint előállt ugyanazzal az érvel:

- Ha ide akartak volna jönni azok a nyavalyások, már itt volnának. Nem így szokták csinálni. Nem értem, mire várnak még. Ha az a szándékuk, hogy ma idejönnek...

Moritz felé fordult, aki még mindig a sarokkövön ült és kitartóan, gondosan rajzolta tovább a csillagokat a porba.

- Legalább ne ülj ott! - szólt rá könyörögve. - Tudod jól, hogy meglátnak a fasorból!

Moritz húsos, szögletes arca megfeszült. Közönyösen, hűvösen dörmögte:

- Hát aztán! Mit számít? Ők látnak minket, mi látjuk őket, a végén úgymint beszaladunk az udvarba, mint a patkányok! Én mondom nektek, hülyén van megszervezve az egész! Főleg a miatt a kapuhistória miatt...

Nagyot sercintett, mint aki dühét és undorát köpi ki. Ekkor vette észre Ernie-t, aki az őrtállás kezdetétől ott lapult a Moritz sarokköve mögött, szinte sóbálvánnyá dermedve.

- Mi az, még mindig itt vagy, öcskös?!

Vastag ajka, amelynek mozgását akadályozta a fején keresztben húzódó kötés, halvány, alig észrevehető mosolyra húzódott.

- No, nézzék csak, még egy hős!

Ernie bátyja megsebzett arcát nézte.

- Tudod jól - szólt közbe orrát felhúzva Paulus -, hogy manapság mindannyian hősök vagyunk. Isten javunkra is fogja írni! Egész biztos! A rabbi meg is esküdött rá.

- Én pedig azt mondom nektek - szólalt meg ismét Moritz, nagyon fáradtan -, hogy ez az egész hülyeség, hülyeség, hülyeség! Mi a fenét makacskodunk, ha egyszer nem szabad bezárnunk a kaput?! Adjuk fel a dolgot, hagyjuk ott a zsinagógát, imádkozzék mindenki otthon a lakásában... De nem, az túlságosan könnyű volna, nem volna zsidókhoz méltó viselkedés, mi?

- Jól felfújta az arcát, a rabbi ünnepélyesen merev ábrázatát utánozva, s halkan szónokolni kezdett: - *Kedves testvéreim, egyre kegyetlenebbül üldöznek bennünket, de a mi szívünknek nem szabad gyengülnie! Ám üzzenek el bennünket az Úr házából, de azt ne kívánják tőlünk, hogy önszántunkból hagyjuk oda!*

A harmadik őr, aki már majdnem felnőtt fiatalember volt, s eddig némán nyalogatta verítékben ázó kurta bajuszkáját, most abbahagyta ezt a tevékenységét és megszólalt:

- Nem olyan nevetséges ez az egész dolog! Az apróságokkal meg a nőikkel még úgy járhatunk a végén, mint Berlinben...

- Berlinben?! - kiáltott fel Ernie izgatott, éles hangon. Tekintete ide-oda ugrált a három fiatalember között. Amazok pedig zavartnak látszottak. - Miért? Mi történt Berlinben?!

- Semmi, semmi - felelte nyugodtan, nyájasan Moritz.

De Ernie legnagyobb csodálkozására bátyja a következő pillanatban leugrott a sarokkőről. Harcias arcvonásain harag tükröződött, s mintha megnőtt volna egész alakja. Kihúzta magát, gyönyörű sötétkék szövénadrágja megfeszült a lábán, s ökölbe szorított jobb kezével hatalmasat ütött bal tenyerébe.

- Ó! - kiáltott fel dühösen. - Volna csak egy revolverem, *piff-paff-puff!*

- Én meg azt szeretném - mondta ravaszkan Paulus Wisniak, s alig leplezett gúnnyal húzta össze a szemét -, ha egy milliárdom volna, csak egyetlenegy icipici milliárdocskám, hallod?!

Levette szemüvegét, s néhány pillanatig élvezte három hallgatója néma várakozását. Aztán hirtelen kétrét görnyedt, mintha a szél ütötte volna meg.

- Megveszem őket! - nyögte ki nagy nehezen - valamennyit megveszem!

- Jó tipp! - mondta lassan a harmadik őr; aztán kilépett a fasorba, s megvetően hátat fordított „ennek a felelőtlen, de még milyen felelőtlen fiatalságnak”.

Moritz megint a sarokkövön lovagolt, gondosan felhúzott nadrágjára rakta tömzsi kezét. Két kerékpáros ment végig a fasoron. Még csak nem is néztek a zsinagóga felé. Gépük acél-villogása után mintha szikrázó pikkelyek maradtak volna a levegőben, ott, ahova a platánok sora nem vetett árnyékot. Fönt az égen, nagyon magasan, varjúk keringtek; úgy látszott, ők is azt az eseményt várják, annak a látványnak örvendének előre, amelytől Ernie most egyszerre eszeveszetten kezdett rettegni. Behunyta a szemét, nem akart látni semmit, s kétségbeesetten állapította meg magában: „Nem, Isten nincs itt, megfélekezett rólunk, ez már biztos...”

Szorongásából Moritz raccsoló beszéde riasztotta fel:

- Hát te? - kérdezte jóindulatúan, kicsit otrombán tréfálkozva - te mit szeretnél kapni? Egy ollót talán, hogy kettévágd őket, s akkorák legyenek, mint te? - Csuda mázlid van - tette hozzá Moritz rövid szünet után -, nagy szerencse, ha ilyen kicsi valaki. Nekem verekednem kell, aztán megint verekednem, és újra csak verekednem. Ajjajaj, de sokszor békét kötnék már „azokkal”, hogy a fene enné meg...

- Csak „azok” nem akarnak békét kötni veled, mi? - kérdezte Paulus Wisniak.

Odalépett Moritzhoz, rákacsintott, s megveregette a vállát.

- Sajnos nem, „azok” nem akarnak. Pedig hát - folytatta Moritz hirtelen elnehezülő, színtelen, rekedtes hangon - kezd elegendem lenni a verekedésből, komolyan mondom...

- Te még iskolába jársz? - kérdezte csodálkozva a harmadik őr.

Moritz hangja csupa naiv hengegés volt:

- Az utolsó iskolaévem ez... Még csak tizennégy éves vagyok. Ugye, mindenki többnek nézne, mi? Megjegyzem, az elején nagyon tetszett a dolog, szerettem verekedni...

A harmadik őr szíve megesett rajta.

- Szóval faképnél hagyott a banda, mi?

S mert Moritz elfordította sebhelyektől barázdált arcát, a harmadik őr sietve hozzáfűzte:

- Emlékszem jól, *eleinte* én is szerettem... milyen rettentő régen volt az... igen, még a *régi szép időkben*. Van már vagy két esztendeje is. Micsoda remek hirigek voltak... itt is, ni, amikor az istentiszteletről kijöttünk. Én az Arnold csoportjához tartoztam akkor... tudjátok, aki közben kiment Izraelbe. De akárhogy verekedtünk, hiába, nem bírtuk tovább! Esküszöm, nem ment a dolog. Nagy fiúkat hívtak segítségül, legalább tizenhét éveseket. Aztán jöttek az acélsisakosok²⁸, és egy szép nap megjelentek a rohamosztagok, az SA. Hát persze akkor...

- No, most már biztosan nem jönnek - szólalt meg Paulus Wisniak.

- Igazad van, öregem - felelte keserűen Moritz. - Hanem azért... nézz csak egy kicsit a sarok felé!

Ebben a pillanatban megkezdődött a lázálom.

Ernie először annyit látott csak, hogy Paulus Wisniak előrehajlik a még mindig a sarokkövön üldögélő Moritz válla fölött, majd hirtelen visszarántja egész testét, mintha a verőfényes levegő az arcát perzselte volna meg. Aztán meghallotta a náci induló első ütemeit is. Egészen összeszövődtek a szombati istentisztelet befejező imájával, az ősi, sóvárgó héber dallam és a német zene éppen a zsákutca fölött csapott össze, s az egész utca beleremegett. „Most pedig gyerünk: patkányok a patkányfogóba!” - hallotta Moritz raccsoló szavát. Bátyja már állt, kicsit kidugta fogai között hegyes nyelvét, átölelte öccse vállát, és egy rántással behúzta az árnyékos zsákutcába.

Paulus Wisniak és a harmadik őr két nagy hollóvá változott, fekete szárnyuk bele-beleakadt a szűk zsákutca falába. Moritz viszont, csodálatos nadrágjában és gyöngyszürke kabátjában inkább fogolyra emlékeztetett: nehézkesen röpült, minden szárnycsapáskor súrolta a zsákutca kövezetét. Ez a kövezet most egyszerre remegni kezdett Ernie lakkcipője alatt, a falak pedig hol jobbra, hol balra dültek, mintha a házak is ittasak volnának az Ernie-t megrészegítő félelemtől, mintha ők is szédülnének. „Mozogj már, te csiga!” - kiabált rá Moritz, s szárnyának egy erőteljes csapásával bependerítette a kapu két szárnya között. Ernie most a templomudvarban állt, lába reszketett, a hívek eleinte ott röpködtek körülötte, majd lassan visszahúzódtak a hátsó falhoz, amely előtt már ott szorongtak a rémülettől dermedt legnagyobb családok.

„Nem, nem, nem megyünk be a templomba, azt akarom, hogy itt történjék minden, a szabad ég alatt!” - csattant fel a rabbi éles hangja. Széttárta vastag karját, így zárta el a templom kisajtaját, néhány ékesen öltözött, összevissza locsogó kövér asszony előtt. Ezeket a nőket hirtelen elfogta a lelkesedés, mert sivítózza kiabálni, kezdtek:

„A szabad ég alatt! A szabad ég alatt! A szabad ég alatt!”

Aztán egyszerre mélységes csend lett. A tárgyak hirtelen visszanyerték megszokott nyári színüket, az udvar földje még himbálódzott egy kicsit, mintha meg akarná tréfálni még egyszer, utoljára. Aztán az sem mozdult többet. Olyan különösen élessé vált minden... Ernie-től három

²⁸ *Acélsisakosok* - a Stahlhelm nevű jobboldali reakciós, de nem hitlerista német frontharcos szervezet.

lépésre ott állt anyja, halálsápadtan, rémülettől verejtékesen. A kis Lévyné a rózsaszínű holmikba bugyolált Rachel fölé hajolt, s halkan, félénken nyávogta:

- Ernie... Ernie... Ernie...

A fiú nagy keservesen megtette a három lépésnyi távolságot, amely elválasztotta anyjától, s beletemette fejét hasa selymes melegébe. Érezte, hogy lüktet, mintha csuklás rázná belülről. Ernie megfogta anyja kezét, és saját nedves arcára tette. Kezdett már megnyugodni, amikor hirtelen körülvette a valamennyi hívő melléből felszakadó hatalmas sóhaj. Utána még egy nyikkanás hallatszott, ugyancsak mindenki szájából, a rettegése, majd csend lett. A legkisebb neszt sem lehetett hallani a tömegből, még lélegzetvételt, még kisgyereksírást sem. Ernie hátrafordult s látta, hogy ott vannak a hitleristák.

Elállták a templomudvar kapuját; a zsákutcába már nem lehetett kimenni.

Ernie elképedve vélte felismerni a Friedrichstrasse egykori fűszeresét. Rohamosztagos egyenruhában volt, valamivel a többiek előtt állt, keményen kihúzta magát, fekete csizmás lábát szétterpesztette. Mögötte eleven falként az emberei. A kör bezárult. De az egész jelenet fölött uralkodott az égbolt, amely most mélységesen kék volt, s egyetlen varjú sem látszott rajta. Ernie-nek az a megrendítő sejtelve támadt, hogy Isten itt van, éppen a zsinagóga udvara fölött őrökdi éberén, s bármely pillanatban közbeléphet. Egy, két, három csibész settenkedett előre a náci csizmák között, kavicsokat hoztak, s hajigálni kezdték a zsidók sűrű tömegét. Blumenthal kisasszony olyan erősen reszketett, hogy sovány csípője Ernie arcához verődött. A kisfiú lábujjhegyre állt, igyekezett minél közelebb kerülni az asszonyka füléhez; tekintete eszelős volt, ajkán egészen halvány mosoly játszott, de hangja kristálytisztán csengett, amikor halkan, könnyörögve ezt mondta:

- Ne félj, anyu, Isten most mindjárt leszáll az égből...

A zsinagóga udvara fölé emelkedő magas, repedező homlokzatú házon most kinyíltak az ablakok, s néhány gúnyos kiáltás hallatszott.

Ernie-nek az az érzése támadt, hogy hirtelen összezsugorodik, cérvavékonyá válik az a húszméteres izzó távolság, amely elválasztja a zsidók sorait a kapunyílásban álló s áldozatai némaságával szemben tétovázni látszó náci faltól.

Aztán tudatossá vált benne, hogy a gúnykiáltások a rohamosztagosoknak szólnak. A náci zavartan emelték állukat az ablakok felé, furkósbót szorongató kezük most lehanyatlott; Ernie lelki szemei előtt pedig szédületes gyorsasággal vastagodott a cérvavékony szál, kötélle változott, amely elzárja az utat a náci előtt. „Zavarják őket a nyitott ablakok” - fejtette meg ujjongva a rejtélyt, s úgy fellobbant benne a remény, hogy ő is a szomszéd ház felé emelte orrocskáját. A ház fala mintha sűrűn ki lett volna rakva emberfejekkel, férfiak, nők, sőt gyermekek is néztek ki minden ablakon, eleven szemük csillogott az ablakdeszka felett, a vakítóan fehér, szabadító napfényben, amely súlyosan zuhogott a házak falára s az emberek szemére. „Hogy lehet ez? - tette fel magának Ernie boldogan a kérdést. - Eddig legfeljebb azért nyíltak ki az ablakok, hogy egy-egy kinyúló kéz mindenféle mocskot öntsön a zsinagóga udvarán fel-alá sétáló zsidók fejére. Mi változott meg hirtelen odafönt?” Ekkor meglátta legfelül, közvetlenül a tető alatt, községi iskolai tanára, Julius Kremer úr jól ismert bajszos arcát. Úgy lebegett odafönt, mint a galambdúc szélére szálló madár.

Éles kiáltás harsant fel:

- Nem szégyellik magukat? - kiáltotta Kremer tanár úr a kővé dermedt náci felé; mutatoujja - ezt Ernie szinte csúfondáros vidámsággal állapította meg - élesen rajzolódott az égbolt kék hátterére; mintha csak hanyag tanítványait szidta volna össze.

Ernie körül, a zsidók soraiban, egy hang sem hallatszott; anyja, ifjabb Lévy né torkából feltört ugyan egy halk, vinnyogásszerű hang, szája azonban mozdulatlan maradt. A fiú érezte, hogy Isten itt van a közelben. Ha volna hozzá bátorsága, akár meg is érinthetné ujjával. „*Állj, ne merjetek az én népemhez nyúlni!*” - suttogta, mintha az isteni hang az ő gyengécske torkát választotta volna szócsőül. Önfelédten hunyta be szemét, s elképzelte, hogy a hívek egész tömege felszáll a levegőbe, s ott repül, egyre magasabban, és az udvar kockakövei még valami könnyed eleganciát is kölcsönöztek az együttesnek, hiszen olyanok voltak csak, mint elhajított kavicsok az úrben - de azért méltóság teljes és szertartásos is volt ez a repülés, mintha bérkocsin mentek volna; csak éppen olyan fantasztikus messzeségbe emelkedett a bérkocsi, hogy apró fekete pontnak látszott már csupán az égbolt mozdulatlan, mezítelen kékjében; Ernie ilyenformán semmi egyebet nem látott belőle, mint ifjabb Lévy né önagsága orrát, azt azonban, akármilyen parányi volt, olyan tisztán látta, mint egy szűnyog előremeredő fullánkját. Mosolyogva mondogatta magában, még mindig lehunyt szemmel, hogy a zsidókat szállító bérkocsi most talán éppen Palesztina tejjel-mézzel, mégpedig különösen finom szármatejjel öntözött csodálatos földje fölött halad.

- Hé! Maguk, ott fönt!

Erre a brutális hangra felriadt Ernie, dermedten nyitotta ki szemét, s látta, hogy a náci tiszt oldalt lép egyet, a ház homlokzata felé, s izmos törzse valósággal remeg a dühtől.

- Zárják be rögtön azokat az ablakokat! - folytatta rövid szünet után, s bütykös, ökölbe szorított két öklét simára borotvált nagy koponyájára fölé emelte.

Karja még mindig az ablakok felé mutatott, de közben sarkon fordult, nehézkesen, bizonytalanul, mint a részek.

A halálra rémült Ernie azonban világosan látta, hogy a náci valóban megrészegül saját dühétől, hogy fejébe száll a vére, s szinte átsüt vöröses bőrén, szája pedig hangtalanul tátog, csuklik, tajtékzik, keresi, de nem találja a szabadító szavakat.

- Hé! Hallják csak, maguk ott fönt! - kiáltotta végül, s kinyújtott karja nagy, haragos ívet írt le a levegőben. - Még nem ismerik eléggé ezeket a disznó zsidókat, azért bámulnak? Nem tudják, mennyit ártottak nekünk... Ó, bajtársak!... Hát nem ők akarták tönkretenni drága hazánkat?... Hazánkat... Őseink megszentelt földjét!... - Hangja váratlanul meghiúsult, szinte síróssá vált, s ez minden másnál meglepőbb volt a gyermek számára.

A náci vezető most egy pillanatra elnémult, csak a szája vonaglott mozdulatlan arcában, de hang nem jött belőle. Aztán leeresztette szőrös karját, a hívek ijedt csoportja felé mutatott, s ökléből, mintha rugóra járna, előreugrott vörös mutatójára.

- Hé! Hallják, maguk ott fönt!... - ordított, s hangja úgy elváltozott, hogy Ernie alig ismert rá. Sietős, iszapos hullámokban tört fel belőle, s mintha a hasából jött volna. - Tisztelt hölgyeim és uraim, ha vendégül óhajtják látni ezeket a fosos disznókat, ezt az ördögszar-bandát, tessék parancsolni! Ha maguknak jólesik, hogy ez a mocsok népség a fejükre hugyozzon, kérem, semmi akadály!... Tessék ide lefáradni, s ha még ez sem elég, belemászhatnak a valagukba is, és imádkozhatnak ebben a szentélyben!

A szónoki hæv úgy elragadta, hogy öklét rázta az ablakok felé. Be is csukódott szemérmesen majdnem valamennyi, s a zsidók megint ott álltak elhagyottan, a csupasz házfal előtt. De vagy tíz német szemtanú kint maradt az ablakban, a párkányra könyökölt, és szótlanként nézett le a zsinagóga udvarára, mintha elértették volna a hívek feléjük vetett könyörgő pillantásait. Először a gyermekek és az asszonyok, azután a felnőtt férfiak közül is többen, e néhány irgalmas ablak felé emelték reszketeg karjukat. Ernie-re is átragadt ez a néma tüntetés, s szíve

minden szorongását beleöntötte a két kezéből formált serlegbe. - „Istenem, Uram, nézz le ránk, kérve kérlek!” - imádkozott magában forrón, áhítattal...

Ebben a pillanatban az öreg Tuszynskiné előrelépett a sorból.

Magánkívül volt, sovány karja úgy tekergett feje körül, mint két haragos kígyó, s csak úgy ömlöttek belőle az átkok a hirtelen megmeredő náci fal felé:

- *Wósz whilt ír von ünsz?*²⁹ - kiáltotta jiddis fertőzte rossz néemtséggel. - Mit akartok tőlünk?! Mondjátok, mit vétettünk mi nektek?... Tudtok ti egyáltalában beszélni? Vagy csak közönséges vadállatok vagytok?... Eljön az Úr napja, megálljatok csak, kezébe vesz titeket, és így morzsol majd szét, ni!... - fejezte be, hosszú, csontos kezét tördelve, szemléltető mozdulattal. Ernie-ből nyomban eltűnt a félelem és szorongás, sőt a vallásos áhítat is. Kerekre nyílt szempár volt csupán, az öregasszonyt bámulta, aki átkozódva, hadonászva, lassú léptekkel haladt a barna ingekből és csillogó, hegyes, ideges csizmákból összeálló félelmetes fal felé.

Amikor már olyan közel volt az egyenruhás nácihoz, hogy a kezével elérte volna, lassan, minden szót megnyomva, kifogástalan néemtséggel vágta arcába:

- Égni fogtok a világ végéig! Igen, igen, igen, majd alátok fűtenek a pokolban!

Eltelt egy pillanat, egy végtelen hosszú pillanat. Aztán a náci vezetője előrelépett, egy kézmozdulattal leintette embereit, és tüntetően rámosolygott Tuszynskinéra.

- Neked pedig most mindjárt én fogok befűteni! - jelentette ki.

Ahogy nagy lendülettel pofon ütötte, s az öregasszony parókája meglibbent a napsütésben, és Tuszynskiné hanyatt vágódott a földön, és csontos kezével igyekezett eltakarni lelepleződő szégyenét, simára nyírt koponyáját: Ernie káprázó szemmel két apró lépést tett előre. - „Nem, nem, nem!” - hajtogatta hangtalanul, s közben a gyötrődő Tuszynskinét nézte, aki ott feküdt a náci lába előtt, arccal a föld felé, két kezével szorongatva furcsa, tojáshejszerű koponyáját. Ekkor vette csak észre, hogy a szája nyitva van, s hallotta meg saját üvöltését. Blumenthal kisasszony előretörtetett, s kezét az üvöltő gyermek szájára szorította, Ernie azonban kitépte magát anyja karjai közül, s tovább futott előre, még mindig sikoltozva. Olyan gyorsan történt az egész, hogy senkinek sem volt ideje közbelépni. Már csak két méter távolság választotta el a náci tisztól, meztelen karja ott csüggött rövid nadrágja mellett. Olyan izgatott volt, hogy a kővé dermedt Blumenthal kisasszony messziről is világosan látta, milyen hevesen remeg Ernie rózsaszínű térde, éles kiáltását pedig saját dobhártyáján érezte.

Két zsidó férfi lépett ki a csoportból: arcuk kemény volt és közönyös...

Mordechajt, amikor az istentisztelet után kilépett az udvarra, azonnal elsodorta a tömeg vad áramlása, elszakította családjától, s ellenállhatatlan erővel taszította az udvar kőfala és a kis rituális baromfivágó közötti sarokba, éppen az eresz alá, amelyet súrolt is az árnyék-háromszögbe emelkedő fejével. A tömeg minden rezzenése származékos emberi hullámverésként tört meg rajta, odaszorította a terméskövekhez, s hiába próbálta megfékezni a hullámokat, aminthogy szeme is hiába próbálta áttekinteni a kalapok, kerek sapkák, főkötők, kibomló kontyok áradatát, hiába kereste valamelyik hullámvölgyben övéi közelségének látható jelét. Csak Judit zilált, félelmetes Medúza-feje villant fel az áradatban, amely továbbsodorta, felemelte, majd a mélybe ejtette, reánkényszerítve a maga tengerármozgását. Mordecháj beletörődött sorsába, felkészült a legrosszabbra. Mélyen benne megszólalt megint az az ősi hang, amely a máglyaáldozat jogát követelte újra meg újra, Ziemiock óta, de főleg az utolsó

²⁹ *Wósz whilt ír von ünsz* - (Was wollt ihr von uns) - mit akartok tőlünk - jiddis nyelven.

esztendőben, amióta a keresztények barbársága kinyújtotta karmait a német zsidóság felé. Ezt azonban, azt az örültséget, hogy a nők és gyermekek önként menjenek a nácik által kijelölt találkahelyre - ezt ő sem kívánta, sőt ellenezte is. Csak a stillenstadti hívek kollektív tébolyának engedett, amikor végül is követte példájukat, s hajlandó volt ő is feláldozni családját a zsinagógában. Vajon milyen titokzatos ösztön készítette erre őket? - tette fel önmagának a kérdést. Csodálkozva látta, hogy amióta a nácik megjelentek, az emberek arca fegyelmeztettebb és méltóságteljesebb lett. Még a lehangosabb asszonyságokkal s a legapróbb gyermekekkel, is ez történt: mintha valamennyien átérezték volna a pillanat nagyságát. Micsoda zordon, ősi láng lobbant fel hirtelen a stillenstadti lagymatag zsidók lelkében, akik száz esztendeje szenderegtek békésen ebben a szelíd Rajna-vidéki városkában, hogy az üldözöttségben egyszerre felfedezték megint a zsidó sors szédítően mély értelmét? Ezek az emberek, akik jóformán az egykori vértanúk pusztá emlékét is elfelejtették, akik olyan fegyvertelennek és csupasznak látszottak minden szenvedéssel szemben, most, hogy váratlanul eljött az idő, készen álltak valamennyien, s máris megerősítették szívüket...

Így monologizált magában Mordecháj, s közben végignézte, hogyan nyílnak ki, nem is remélt módon, az ablakok; mialatt kissé enyhült az emberhullám nyomása, azt kérdezte magában: „Istenem, mi lesz, ha majd a németek nem tárják ki többé ablakaikat a zsidó szenvedésre?” A náci vezető dühének növekedését már hűvösebben, nyugodtabban szemlélte; némi mélabúval figyelte, hogyan csukódnak be egymás után az ablakok, s hogyan emelkednek egymás után az ég felé a zsidó kezek, mintha most fedeznék fel hirtelen, milyen mérhetetlenül gyengék.

Mikor az a bolondos vénasszony kimerészkedett a senki földjére, Mordecháj nekilátott, hogy utat törjön magának a válla magasságában lebegő fejek között, a verítékező női arcok, a férfiak lehajtott homloka s a rémült tekintetű gyermekek között, akik sírva fakadtak, úgy elborította őket a felnőttek rettegése; a felettük levő síkon pedig egy és ugyanaz a gondolat járt szájról szájra: „Uram, Uram, add, hogy Tuszynskiné esztelensége ne szálljon ártatlan kicsinyeink fejére!”

Ernie kiáltását akkor hallotta meg Mordecháj, amikor már csak néhány fej volt közte s a két világot elválasztó üres, izzó térség között.

Már ott is állt a gyermek a félelmetes „barna inges” előtt; olyan kicsi volt, mintha alázatosan heverne a lába előtt; s olyan vézna, hogy egészen betakarta az az árnyék, amelyet a kegyetlen napfényben vakítóan csillogó köre vetett a férfi.

S amikor Mordecháj már tisztán látta a remegő kis alakot, amikor elnehezült zsidó lelke legmélyéig megremegett az irtózatnak attól a megcsukló bégetésétől, amely az imbolygó vékony lábszárak, a nevetséges német sapka alól kibuggyanó fekete tincsek felől hangzott, s amely még mindig áradt Ernie szájából, akkor mintha látomás jelent volna meg előtte. „Igen, a fájdalom báránykája ő, az érettünk hozott engesztelő áldozat” - mondta magában kétségbeesetten, s szemét elhomályosították a könnyek.

A továbbiak már nagyon messze játszódtak le, a Legendákat átszövő álmok valamelyik világában, s a jelenet minden apró részletére szikrázóan titokzatos fényt árasztó napsütés a miniatúrák ragyogó színeit öntötte végig az egész képen. A náci először elnevette magát, ujjával a gyerekre mutatott; a háta mögött álló többi egyenruhás sem akart kimaradni a játékból, szintén röhögni kezdett, és egymás vállát csapkodta széles jókedvében. - „Nézzétek csak, micsoda védelmezőjük akadt a zsidóknak” - kiáltották. A nevetők feje fölött izzóvá hevült égbolt messzire szórta, a végtelenbe sugározta kacagásukat. Mordecháj tudta, hogy a vidámság e hulláma védelmező burkot borít a gyermekekre. S mintha Ernie maga is érezte volna ezt, hirtelen lehajolt, felemelte a lába előtt heverő parókát, és visszatette Tuszynskiné fejére. Az asszony sóváran kapott utána, majd megint oldalára hanyatlott. Térdét olyan magasra

húzta fel, hogy a könyökét érintette. Hosszú, csontos teste egészen elmerült a gyászruhában, olyan volt, mint egy nagy, halott holló. De amikor a gyermek felegyenesedett, a náci abbahagyta a nevetést, s akkorát ütött rá nyitott tenyerével, hogy Ernie odagurult Tuszynskiné földön heverő teste mellé. Az asszony szoknyája végighasadt, s kivillant alóla ráncos, fehér combja. A náci parancsnok szeme megrebbent, zavartan hátrált - emberei utána; kifelé tódultak mind a zsákutcába. Aznapra vége volt hát. A tömeg felsóhajtott.

3

Tuszynskiné estében eltörte kulcscsontját, a gyermeknek azonban nem történt semmi baja. Ám Mordecháj azért fél kezét Ernie alig felhorzsolt térde alá csúsztatva, melléhez emelte, s egyetlen szó nélkül kifordult vele a zsákutcába. Rá se hederített az udvarban késlekedő hívekre, akik intették, legyen elővigyázatos.

Bár az öreg kurtán, hidegen megtiltotta, Blumenthal kisasszony makacsul a nyomában maradt és követte, jelentéktelenül, komoran, motyogva, lelkében valami bizonytalan, szinte vallásos félelemmel.

Ernie halántékán apró verítékcseppek gyöngyöztek. Tiltakozott: haza tud ő menni a saját lábán is...

A nagypapa csak ment tovább szótlanul a napsütötte fehér utcákon, s az arra járó németek megfordultak a sebesült - nyilván a zsinagógában megsebesült - gyermeket cipelő hatalmas aggastyán után.

Egyetlenegy kellemetlenség érte csak őket: találkoztak néhány suhancsal, akik végigkísérték őket az egyik utcán, és az akkoriban divatos rigmust énekelték, tiszta gyermekhangon, meglepő bájjal:

*Zsidók, ma maceszt zabáltok
Holnap hosszú kés vár rátok
Holnapután meg a máglya
Negyednapra csütörtök,
Vissz titeket az ördög!*

Mordecháj azonban egészen elmerült álmaiban, már a „kinyilatkoztatás” körülményeit mérlegelte, ködbevesző tekintete nem látta a kis csibészeket, füle nem hallotta nyelvelésüket, s közömbösségét látva, a kölykök végül is ráuntak a dologra. Az öreg csak olykor-olykor ébredt tudatára, hogy a maga testi valóságában is karjában tartja a báránycsokát; ilyenkor szórakozottan hozzáért bajuszával a gyermek göndör, gyapjas, verejtéktől csapzott hajához. Amikor odaértek a Riggerstrasse nyolcas számú házához, felvitte a szobájába, s nagy, esetlen mozdulatokkal levetkőztette. A gyerek tágra nyitotta ijedt szemét, Mordecháj pedig azt hajtogatta tompán: „Ne félj, kincsem, ne félj...” Amikor aztán nyakig bebugyolálta a kisfiút, mint valami csecsemőt, az ajtóhoz ment, rátolta a reteszt, majd visszatért unokája keskeny ágyához, s mesélni kezdett neki rekedt hangon, amelyet mintha a még mindig ránehezdedő néma esztendő hosszú sora fojtott volna el: elmesélte neki elejétől végig a Lévy-család csodálatos történetét.

Elbeszélését gyakran félbeszakította, igyekezett leolvasni a gyermek arcáról, vajon felfogja-e a hallottak értelmét; szavait minduntalan kipiruló arcocskájához, tejfogai között figyelmesen kidugott nyelve hegyéhez, kitágult szeme kékesfekete villanásához igazította; aztán még egy

fokkal lejjebb szállt, hogy elérje és mindjárt fel is emelje, magához közelítse Ernie felfogóképességének szintjét. Ám minden ilyen kísérlet után, végig a hosszú monológ során, az volt az érzése, hogy a takaró alatt, a tüllfüggönyön keresztül betűző nap bizonytalan fényében fekvő gyermek lelke alig-alig rezdül meg attól, amit mond; legfeljebb a *Harminchatok*-ról keringő ezer meg ezer, immár klasszikus legendát sikerül benne felidéznie. Csak amikor közölte vele, hogy az utolsó ziemiocki Igaz férfiú már három esztendeje elhunyt, anélkül, hogy kijelölte volna utódját (s ilyen módon a Lévy-család *lamed vov*-jai is belesüllyedtek a sok-sok ismeretlen *lamed vov* sorsának áthatolhatatlan éjszakájába), csak akkor villant fel Ernie kékes pupillája mélyén valami nyugtalanító, apró szikra, de mindjárt ki is aludt megint.

- Mondd csak - kérdezte váratlanul Mordecháj -, tulajdonképpen miért tetted azt, amit tettél... az előbb... a templomudvarban?

A gyermek elpirult.

- Nem tudom, drága nagyapó. Valahogy... nagyon fájt nekem... és...

Hátradőlt a vánkosán, felnevetett vékony egérkehangon, majd két ujjával illedelmesen befogta száját.

- És rájuk vetettem magamat! érted, nagyapó?!

- Ne neved ezen, ne neved! - suttogta a kétségbeesett Mordecháj, aki keservesen bánta, hogy meggondolatlanul beavatta unokáját a titokba, sőt már kezdett lelkifurdalást érezni miatta; az az érzése volt, hogy bűnt követett el, láthatatlan, alig érzékelhető bűnt, amely azonban jóvátehetetlen, mint az emberi lélek ellen elkövetett minden bűn.

A „vén elefánt” az ágy fölé hajolt, szóltanul megcsókolta a megdöbbszent Ernie homlokát, majd az ajtó felé tartott, s bűnös módjára, lassan, nagyon lassan nyitotta ki. Háta mögött csöndesen megszólalt a gyermek, s szavára hirtelen, gyorsan visszafordult.

- Mondd csak, nagyapó!...

Mordecháj vontatott, fáradt léptekkel ballagott vissza a keskeny fekhelyhez, amely mintha áhítatba merült volna a félhomályban.

- Mit kívánsz, lelkecském?

Ernie először rámosolygott, hogy megnyugtassa, aztán szokatlanul élénk pír öntötte el arcát.

- Mondd meg nekem, drága nagyapó - suttogta alig-alig hallhatóan -, mit kell csinálnia egy Igaz férfiúnak az életben?

Az öreget heves reszketés fogta el. Az első pillanatban nem tudta, mit feleljen. A kisfiú arcából egészen eltűnt a vér, fakónak látszott a félhomályban; de apró csillagokkal telehintett, tágra nyílt, éjfélete szeme meghatóan ragyogott a párna bizonytalan hátterén, egészen úgy, mint az önkívületben kitáguló ziemiocki ősi zsidó szemek. Mordecháj a kisfiú hosszúkás koponyájára tette kezét, s egészen beburkolta húsos, nagy tenyerével. Ujjait beleásta Ernie zsenge fürtjei közé.

- Mondd, kincsem, kéred-e a naptól, hogy tegyen valamit? - suttogta bizonytalanul. - Fölkel, lenyugszik, s örül az ember lelke.

- De hát az Igazak? - erősködött Ernie.

Az aggastyánt meghatotta ez az állhatatosság. Felsőhajtott:

- Ugyanúgy van velük is - mondta azután. - Az Igazak is felkelnek és lenyugszanak, és így van ez jól... - A kisfiú szeme azonban még mindig az övébe mélyedt, így folytatta hát, nem minden

nyugtalanság nélkül: - Ernie, drága kicsi rabbim, miket kérdezel te tőlem? Nem sokat tudok én, s amit tudok, jóformán semmi, mert sohasem jutottam a bölcsesség közelébe. Hallgass ide: ha az Igazak közül való vagy, egy szép napon magadtól, anélkül, hogy akarnád, elkezdesz majd... *ragyogni*; érted?

A gyermek csodálkozott: - És addig?

Mordecháj elfojtotta mosolyát.

- Addig légy jó kisfiú - felelte.

Alig ment el a nagyapa, alig haltak el a lépcsőn lassú, óvatos léptei, amikor Ernie máris szőni kezdte saját vértanúságáról szóló álmait. A késő délutáni árnyék letompította a napfény keskeny kévéit, amelyek furcsa alakzatokat, csigavonalakat és hullámszalagokat rajzoltak az ágy és a szék körül s a függönyök könnyű rojtjain. Ha az ember ügyesen összehunyorította a szemét, mindezek a képek egybefolytak, s csak a szék körül táncoló gyönyörű, sárga szálak maradtak belőle, de aztán azok is szétfoszlottak a körülötte sűrűsödő éjszakában. A szalonból átszűrődő nesz alig hallhatóan zümmögött Ernie fülében, ágya lábánál pedig máris kísérteties alakok gomolyogtak. Ernie most még egy gombot nyomott le, ezúttal belül, agyában, s a világosságban, amelyet szeme kiszűrt a holdfényből, azonnal megjelent a felidézett alak.

Ernie vánkosára dőlve nagy elégtétellel ismerte fel benne a kedves Tuszynski nénit: póklábszerű ujjai egész csomó egymásra tornyozott parókát egyensúlyoztak fénylő feje búbján.

A torony azután ledőlt, parókák szálltak, lebegtek mindenfelé, s Ernie meglátta Tuszynskiné kopasz, tojásdad, göcsörtös koponyáját. Olyan volt, mintha valami furcsa tojáshéjat raktak volna ráncos arca fölé, a haragtól most félig nyitott szája fölé. - Ugyan, ne zavartassa magát! - mondta Ernie a jelenségeknek -, fújja csak ki nyugodtan az orrát, Tuszynski néni. Én az Igazak közül való vagyok, *lamed vov*, tetszik tudni?!

- Szinte hihetetlen! - mondta mosolyogva az asszony.

- Márpedig úgy van, ahogy mondom - jelentette ki Ernie nagy komolyan.

Nem is pazarolt több időt a dologra, hanem kényelmesen elhelyezkedett vánkosán, szemöldökét szigorúan összehúzta, s maga elé idézett egy egész csomó lovagot, akik eddig a szekrényben rejtőzködtek.

A sisakforgós lovagok, tollas buzogányukat lóbálva, felsorakoznak az ajtó előtt, s egy helyben táncoltatják a lovukat, boldog, fémes csörömpöléssel, és nagyon komolyan. „No, hát akkor - szólal meg a friedrichstrassei fűszeres, aki teljes biztonságban érzi magát vas sisakrostélyá mögött - mi volna, ha bosszút állnánk Krisztusért?”

Pajzsa keresztjének mind a négy végén könyörtelen horogkereszt karmok ágaskodnak.

Ernie érzi, hogy meg kell mutatnia igazi hangját, amelyről tudja, hogy fenségesen hömpölygő, amilyenek a nagy folyamokat képzei az ember, nem pedig forrás módra félénken szökdecslő, mint a mostani hangja. Teleszívja hát tüdejét levegővel, s így válaszol a fűszeresnek:

- Uram, azonnal rendelkezésére állok.

Szívszaggató sóhajjal felhajtotta takaróját, önérzetesen lelépett a padlóra, s jól kiszámított, díszlépésszerű csusszanással megindult az ajtó felé, vértanúsága színhelye felé.

A hívek tiszteletteljesen mozdulatlanul dermednek.

Ám a hajthatatlan akaratú Judit mama karja kinyúlik a fejek fölött, s kampószerű keze Ernie után kap. S hogy még kellemetlenebb legyen a helyzet, anyja, ifjabb Lévyiné keresztbe fekszik

a padlón, elállja az Igaz férfiú útját. Ernie szelíden ellöki Judit mama kezét, lábujjhegyen, mezítláb ifjabb Lévyné hasára lép, s könnyed lendülettel átjut a fájdalmas akadályon.

- Szóval te vagy az Igaz férfiú? - kérdezi csodálkozva és gúnyosan a fűszeres. - Te vagy a zsidók védelmezője?

- Én vagyok - feleli hűvösen Ernie Lévy. - Rajta, vadember, öljön meg! - teszi hozzá elhaló hangon.

- Piff, paff, puff! - hangzik a fűszeres válasza.

Páncélkesztyűje kinyúlik Ernie Lévy nyaka felé, Ernie Lévy pedig támolyog a templomudvar kék égboltja alatt; de ugyanakkor ott tudja magát a nyugtalanító félhomályban is; szeme nemcsak az álmat szűri át lelkében, hanem a hálószoba szerteszórt tárgyait is, amelyek között ott kering hálóiingében, mint apró, fehér kísértet. Végül is elszánja magát a halálra, s romantikus pózban elterül a szekrény mellett a földön; szeme még mindig félig csukva, arccal a mennyezet felé fordul, ahol most egyszerre szétfoszlik hóhérének arca, majd egészen eltűnik, a semmibe kergeti a hirtelen támadt vakító világosság.

- Isten az égben! - kiáltja Blumenthal kisasszony remegő hangja - mit csinálsz ott a földön, a sötétben? Csak nem vagy beteg?

Ernie tudta jól, hogy Judit mama éberén figyel, s úgy tett, mintha elszunnyadt volna. Neki-bátorodott, s elnyújtott, fáradt szuszogást hallatott.

- Alszol már? - kérdezte suttogva Judit mama, negyedórás várakozás után.

- Füüü... - válaszolt Ernie szája.

Az öregasszony azonnal felkelt, nagyot sóhajtott, s megropogtatta a derekát. Ernie szempilláján keresztül derűs fölénnel figyelte, hogyan tart papucsában lábujjhegyen az ajtó felé, egy összeesküvő kapkodó, gyors mozdulataival. Végre kialudt az undok villanykörte, megreccsen-tek a lépcsőfokok, majd becsukódott egy ajtó a második emeleten, aztán tökéletes csend lett. Az egész ház aludt, rajta kívül.

Most már bizalmatlan volt, ezért még egy teljes órát várt *lamed vov*-sága első éjjelének vak és fullasztó sötétségében. Teste végsőkéig feszülő húrjai megremegetek a legkisebb leheletre, a legapróbb neszre is. Gondolatai azonban pontosan és világosan követték útjukat amelyet annak tudata szabott ki elébük, hogy ő, Ernie, az Igazak egyike. Nyitott szemmel bámult a sötétbe, parázson forgolódva idézte fel a múltakat, s még azt is sikerült tisztáznia magában, hogy egyes elődeinek halála között nagyon nagy a különbség. Megállapította például, hogy kevesebbet ér, ha valakit, ahogyan ez rabbi Jonathannal történt, mongol paripa farkához kötnek, mint ha elevenen égetik meg máglyán, ami más, érdekesebb *lamed vov*-oknak jutott osztályrészül. Amikor a csontok körül iszonyatosan serceg, sül a hús és a zsír, és forró cseppekben, égő cafatokban szakad le róluk... Úristen, hiába próbálta szívét megerősíteni, nem, nem, a gondolatát sem tudta elviselni ennek a kínhalálnak. Aztán egyszerre csak beletörődött, hogy próbát kell tennie, s nesztelenül kisurrant ágyából.

Azzal a sokkal szerényebb kísérlettel kezdte, hogy „megállítja a lélegzetét”.

Eleinte nevetségesen könnyűnek érezte az ezzel járó gyötrelmet. De mikor zúgni kezdett a füle, s vörösen szaggató fájdalom lobbant fel mellkasa mélyén, akkor diadalmasan felvillant benne a kérdés: vajon nem hasonlítható ez a dolog is akármelyik Igaz férfiú teljes értékű vértanúságához? Arra eszmélt fel, hogy a padlón fekszik, mert nem vett idejében lélegzetet.

„Ebből elég lesz ennyi is” - szólalt meg bensejében egy halk hangocska.

„Ó, Istenem - válaszolt gyorsan önmagának -, ne törődj azzal, amit az előbb mondtam! Csak tréfáltam!”

A sötétségben tapogatózva megkereste azt a zugot, amelyben Moritz a kincsesládikóját őrizte.

Mint a hölgyek szokták, fél kezével felemelte hosszú hálóingét, mert mezítelen lába minduntalan megbotlott benne, másik keze pedig fel és alá cikázott a sötétben, finom rovartapogatóit mozgatva. Letérdelt az asztal mellett, felemelte a kartondoboz fedelét, végigtapogatta a zsinegdarabkákat, az ólomkatonákat, a hatpengés bicskát, s végül megtalálta, amit keresett, a kénegyufát.

A lángnyelv hegye kékes színben játszott.

- No, mutasd, ki vagy, milyen vagy! - motyogta végül, magát bátorítandó; felsóhajtott, s az égő gyufát bal tenyere alá tartotta.

Az égő hús halk sercegésétől és erős szagától felkavarodott ugyan a gyomra, de nagyon elcsodálkozott, milyen kevésbé valószínű a fájdalom.

Körmére égett és kialudt a gyufaszál, s amikor ismét ráborult a sötétség, ömleni kezdtek szeméből a könnyek - de örömkönnnyek voltak, eleven, simogató cseppek, amelyek mézédeseen olvadtak el a nyelvéen.

„Nem, ez nem is lehet igaz! - villant fel benne a kétségbeejtő gondolat - biztosan nem tartottam a gyufát elég közel a tenyeremhez!”

S amikor meg akarta gyújtani a második szálat, akkor érezte csak, hogy bal keze ujjait nem tudja mozgatni, egészen merevek, s akarata ellenére legyezőszerűen széttárnak égett tenyere körül.

Kinyitotta a szemét, s látta, hogy sötétség van körülötte. Elrakta Moritz holmiját, és visszafeküdt az ágyába.

Amikor elhelyezkedett, bal karját nagyon óvatosan a takaró fölé tette, mert sebes tenyeréből úgy áradt a forróság, mint a kemencéből, szinte perzselte testét a vékony hálóingen keresztül. Roppant öröm szorította össze a torkát: ha szorgalmasan gyakorolja magát, később, amikor elérkezik az áldozat órája, talán megajándékozza majd Isten elegendő erővel, hogy elszenvedje az igazi vértanúságot. Igen, ha megedzi testét, akkor a nagy napon készen áll majd rá, hogy hősieen felajánlja áldozatként a máglyára: hogy Isten legyen irgalmas Judit mama és nagyapa és Blumenthal kisasszony és ifjabb Lévy úr és Moritz és az apróságok és a többi stillenstadti zsidó iránt, és ki tudja, talán minden, de minden üldözött zsidó iránt, szerte a világban!... Még mindig csodálkozott, milyen könnyű az egész, amikor bal keze vége furcsán megrándult, tenyere pattant egyet, s valósággal csurogni, ömleni kezdett belőle a víz. „De azért mégsem sírok!” - állapította meg magában boldogan.

Kinyitotta a száját, és csak most kezdte érezni az igazi, a mezítelen fájdalmat.

4

Reggelre tenyerén ott tündökölt a stigma, a csaknem csuklójáig érő nagy seb. Az újdonsült Igaz emberke lázas volt, majd hogy félre nem beszélt az álmatlanul töltött éjszaka után: nem lehetett kiszedni belőle semmit. Az orvos szerint tüzes vas égette a sebet - s ez az éjszaka rejtélyesen keletkezett bélyeg alapos okot adott az ördögűzésre; Judit mama sietett is az áldozat vánkosa alá csempészni egy kis vörös zacskót; hét különböző kemencéből származó hét

csipet hamu, hét ajtósarok alól vett hét porszem, hét szem borsó, hét köménymag és, különös módon, egyetlenegy hajszál volt benne. Majd a legkülönbözőbb találgatásokba bonyolódott.

- Nem értem, nem értem! - jelentette ki később a konyhában, a teljes létszámban összegyűlt Lévy nemzetség előtt -, tegnap az anyuka úgy ugrált, mint egy hős bolha, egyenesen neki a nácnak, ma reggelre meg, tessék, nyomorék. És a fiatalembernek nem elég, hogy valamennyien gyötrődünk emiatt az érthetetlen seb miatt, pávaskodik az ágyban, kidülleszti a mellét, úgy viselkedik, mint egy generális a győztes ütközet után. És ha én, szerencsétlen, a nagyanyja, megkérdezem tőle: „Mondd, anyuka, mi történt veled az éjjel?”, hát a szemembe nevet, utána meg hallgat, de olyan titokzatosan, hogy még! Ide hallgassatok: az az érzésem, hogy... fölülről néz le ránk!

- Ugyan! Kizárt dolog - mondta Benjamin.

- Igenis, *fölülről* - ismételte nyomatékosan Judit mama. Majd összekulcsolta kezét, s kétségbeesetten kiáltott az ég felé: - Édes jó istenem, ki küldhetett rá ilyen szörnyű rontást?!

- Talán azért van az egész, mert tegnap kicsit a fejére esett, nem gondoljátok? - szólt közbe most Blumenthal kisasszony.

Ijedtségében nem merte ő sem nyíltan kimondani véleményét: úgy látta; hogy a gyermek megint valami új, ezúttal egészen rendkívüli „utánzásba” kezdett.

A nagyapa nem szólt egy szót sem. A legnagyobb kínban volt. Azzal a kifogással, hogy rosszul érzi magát, belopózott a megszállott gyermek szobájába. Unokája diadalmas mosollyal fogadta, s gögösen közölte vele, hogy csak *gyakorolni* akart. Karikás szeme; láztól piros arca s a kezén éktelenkedő, zászlóként lobogtatott kötés megannyi félreérthetetlen jele volt az örületnek.

- Gyakorolni - de mit? - kérdezte riadtan megremegve Mordecháj.

Fényes reggel volt már, de a darázsfészek-függönyök mesterséges félhomályba borították a szobát, s alig szűrődött át rajtuk a nap. Az egyik sugár éppen nagyapa orrán suhant végig, s két-három fénymorzsa a szakállára is jutott. Ernie mosolygott, hogy megnyugtassa.

- A halált - jelentette ki vidáman:

Még jobban mosolygott, hogy félreérthetetlenül tudomására hozza nagyapónak: minden a lehető legteljesebb rendben van.

Erre már dühbe gurult az öreg.

- Mit beszélsz itt összevissza, te zsidó?! - kiáltott fel.

Ernie egyszerre tudatára ébredt szörnyű tévedésének, kétrét görnyedt, s egy szempillantás alatt eltűnt az ágyban, gyorsan magára rántotta a takarót, mintha ijedt kis állatként a dolgok anyagában akarna elbújni. A takaró alatti éjszakában ekkor hirtelen szelíd simogatást érzett a vállán. Nagyapa keze végigsiklott a nyakán, megkereste koponyája domborulatát, meg is találta, s ott megállapodott.

- Jól van, fiam, béke veled, béke veled. Az előbb nem akartam hinni a fülemnek, ennyi az egész. De azért mégis jó volna, ha megmagyaráznád nekem, miért csináltad az egészet. Beszéltem én neked halálról?

Ernie tétovázva felelt külön kis éjszakája mélyéről:

- Nem! - állapította meg csodálkozva.

- Hát akkor, kérdem én tőled - dörögte nagyapó, s közben csodálatos ujjai érintése még könnyedebb lett, valósággal édes -, kérdem én tőled, Mózes szakállára, Áron csodatévő vesszején, mit jelentsen ez a gyakorláshistória? Emberek, ki hallott már közületek valaha ennél... különösebb dolgot? - fejezte be kérdését sóhajtva.

A takaró alatt most megcsuklott a törékeny hangocska:

- Azt hittem, nagyapó... hogy ha én meghalok, ti életben maradtok.

- Hogy ha te meghalsz, mi életben maradunk?

- Igen - lehelte Ernie.

Mordecháj hosszan eltöprengett. Nagy mancsa még mindig ott nyugodott Ernie takaró alá bújt koponyáján, kissé vadállati mozdulattal, amelyre azonban rácsfolt álmodozó, áttetsző tekintete.

- De hát amikor tegnap elmagyaráztam neked - szólalt meg nagyon szelíden, hosszú hallgatás után -, hogy az Igaz ember halála semmit sem változtat a világ állapotán, akkor nem értetted meg, mit akarok mondani neked?

- Nem, azt nem értettem.

- És hogy az Igaz ember a világ szíve?

- Nem, azt sem - ismételte előbbi válaszát a gyermek.

- Akkor hát mit értettél az egészből?

- Hogy... hogy ha meghalok...

- Ez az egész?

Ernie most már végképp elkeseredett.

- Ajjaj, attól tartok!

- Hát akkor most figyelj ide - mondta Mordecháj újabb töprengés után -, figyelj, és jól nyisd ki mind a két füled! Ha egy ember egymaga szenved, akkor világos, hogy az egész szenvedés súlya rajta marad. Érthető ez?

- Érthető - mondta Ernie.

- De ha egy másik ránéz, és azt mondja neki: „Jaj, hogy szenvedsz, szegény zsidó testvérem!...”, akkor mi történik?

A takaró megmozdult, kibukkant alóla Ernie Lévy apró orra hegye.

- Ezt is értem, nagyapa - felelte illedelmesen. - Akkor a szemével átveszi a barátja baját.

Mordecháj felsóhajtott, aztán elmosolyodott, majd megint sóhajtott.

- És ha vak, mit gondolsz, akkor is át tudja venni?

- Hát persze. A fülével.

- És ha süket?

- Akkor a kezével - felelte Ernie komolyan.

- És ha a másik nagyon messze van, ha nem látja, nem hallja, még csak meg sem érintheti emezt? Mit gondolsz, akkor is át tudja venni a szenvedését?

- Talán megérezheti - felelte óvatosan Ernie.

Mordecháj ujjongott.

- Te mondtad, drágám! Hát pontosan ezt csinálja az Igaz ember! Megérzi mindazt a szenvedést, ami csak van a földön, és befogadja a szívébe az egészséget.

Ernie egyik ujját szája szélére szorította, úgy kísérté figyelemmel nagyapja gondolatmenetét. Szomorúan felsóhajtott.

- De mire jó megérezni, ha úgysem lesz más semmi?

- Dehogynem! Isten számára más lesz!

Amikor Mordecháj látta, hogy a gyermek kételkedve vonja össze szemöldökét, hirtelen nagyon elgondolkodott.

- Ami messze van, ami mélységesen mély, ugyan ki érheti el azt? - mormogta, mintegy önmagának.

Ernie-t azonban annyira lenyűgözte az, amire rájött, hogy a maga gondolatát folytatta.

- Hát ha csak Isten számára jelent különbséget, akkor igazán nem értem! Hiszen akkor ő parancsolja a németeknek; hogy *üldözzenek* bennünket! Jaj, nagyapa, akkor mi nem vagyunk olyanok, mint a többi ember, biztosan vétettünk ellene valamit, Isten ellen! Máskülönben nem haragudnék olyan nagyon miránk, zsidókra! Nem igaz?

Lelkesedésében felült az ágyban, s felemelte bekötözött, elnehezült kezét. Élesen felkiáltott.

- Nagyapa, nagyon kérlek, mondd meg nekem az igazat! Ugye mi nem vagyunk ugyanolyan emberek, mint a többiek?!

- Hát emberek vagyunk mi? - mondotta Mordecháj.

Ott állt az ágy fölé magasodva, és nagyon szomorúan nézett a kisfiúra. Válla meggörnyedt, sapkája félrecsúszott, s ettől nevetséges módon olyan volt, mint egy iskolás gyerek. Aztán furcsa mosoly rezzentette meg bajuszát, és szeme még mélyebbre süllyedt üregében. Irtózatosan szomorú volt ez a mosoly.

- Igen; ez így van - mondta hosszú hallgatás után.

Lehajolt, erősen átölelte a gyermeket, majd hevesen eltaszította, ismét megölelte, érthetetlenül visszahőkölt, aztán kimenekült a szobából. Ernie még hallotta, hogy a léptek kopogása egy pillanatra megszakad, nagyapja megáll a lépcsőn. Végül becsapódott a szalon ajtaja. „Szegény nagyapó - gondolta magában Ernie -, szegény nagyapó, ajjajaj...”

Leült az ágy szélére, ép kezét nyakához emelte, s lassanként megnyugodott. Térdén ott feküdt az ormótlan kötés. Most egyszerre nevetségesnek érezte. Nagyapja mosolya ott lebegett álmos, fénytelen szeme előtt. Milliányi szó bujkált e mosolyban, Ernie azonban nem tudta megfejteni értelmüket. Idegen nyelven voltak.

Zavarában megint a kötését nézte, alaposan szemügyre vette, abban a reményben, hogy jogos önelégültséget meríthet belőle. De nagyapa mosolya mindent elhomályosított. Hamarosan rájött, hogy akármilyen nagyszerű kísérleteket fog is kigondolni, ezek a szenvedéspróbák voltaképpen mindig gyermekjátékok maradnak csupán. Hogyan is merészelt ekkora kalamajkát csinálni saját kis személye körül? - ennyi gondot okozni? Mintha két vékony tű szúrt volna két szemébe; két homok-könnynek nyitottak utat.

- Akkora vagyok csak, mint egy hangya - jelentette ki csendesen Ernie.

Először az orra bukkant fel nagyapónak. Olyan volt, mintha beleszótték volna az Ernie szemét ellepő nedvességbe, és az orrcsont görbülete mondhatatlan fájdalmat fejezett ki. Azután

megjelent nagyapó homlokának fenséges domborulata is, tetején a fekete selyemsapkával, utolsónak pedig az a bizonyos, öreg szemében és öreg szakállában bujkáló, semmilyen szóval ki nem fejezhető mosoly: *ami messze van, ami mélységesen mély, ugyan ki érheti el azt?*

- Ide hallgass, nagyapó - sietett közölni vele Ernie -, soha többet nem nyúlok a gyufához. És holnap elmegyek az iskolába. És a lélegzetmegállításnak is vége.

Hanem nagyapót láthatólag nem egykönnyen lehetett megvigasztalni; mosolya szomorú maradt, s ez a szomorúság olyan távlatokba mutatott, messze-messze Ernie világának határain túl, hogy a fiú megint egészen aprónak érezte magát, kisebbnek, mint a „kinyilatkoztatás” előtt, olyan parálynak, amely úgyszólván semmi már; a hangyánál is kisebb.

Ebben a pillanatban, amikor már beletörődött abba a gondolatba, hogy Ernie Lévy nem is létezik, hirtelen megjelent bámuló szeme előtt a nagyapó, teljes magasságában, vagy talán nem is nagyapó, hanem egy akármilyen öreg ember, de nagyon öreg, az öregkor minden jele rá volt írva arcára, bevésve vastag elefántbőrébe.

- Szóval te egy vén elefánt vagy? - kérdezte tőle szánakozva Ernie Lévy.

Nagyapó komolyan bólintott:

- Igen, az vagyok.

- Átveszem a bajodat, jó?! - kérdezte könnyörögve Ernie, s összetette ép és bekötözött kezét...

Azután behunyta szemét, majd megint kinyitotta, s most ügyesen Judit mamát idézte fel magában...

Amikor vele is végzett, sírva fakadt azon a meglepő felfedezésen, hogy egyszerű öregasszony a nagyanyja; arca még nedves volt a könnyektől, amikor apja, ifjabb Lévy úr következett, majd anyja alakja jelent meg, félénken rámosolygott egy pillanatra, mielőtt elmerült volna ismét lelkében. Hanem amikor Moritzot akarta maga elé idézni, belső látása egyszerre egészen elhomályosult, olyannyira, hogy az ágy szélén tért magához, a nyitott ablak előtt, amelyen csak úgy áradt be a napfény.

- Moritz előtt nem vagyok elég *pici*.

- Pedig, bizony, akkora vagy csak, mint egy hangya!

Lassan kilélegezte a levegőt, s vele együtt sikerült eltüntetnie melléből mindazt, ami Ernie Lévyből még megmaradt benne.

Ekkor felbukkant egy kövérkés, rövidre nyírt hajú, pufók babaarcú fiú; az orra két oldalán mélyen ülő gesztenyebarna szeméből szinte szikrázott valami villamos áramhoz hasonló vidámság. Ernie elképedve ismerte fel Moritz bátyját a fiúban. De amikor éppen örülni kezdett, hogy ilyen elevennek látja, gyönyörű sötétkék szövetszövetnadrágjában, gyöngyházszürke zubbonyában, helyes kis pocakjával s félig nyitott szájából elővillanó híres négyszögletes fogaiival, akkor hirtelen észrevette, hogy arcát forradások szántják keresztül-kasul, hogy a nadrágja csupa rongy és a térdé sebes. Moritz egy lépést tett előre.

- Látod - szólalt meg raccsolva -, már nem vagyok a bandám vezére. Nem bírják ki, hogy zsidó parancsoljon nekik. Izé... őszintén szólva, nem is vagyok már a banda tagja. Mondd csak, Ernie, tulajdonképpen miért haragusznak ránk olyan nagyon a németek? Hát nem vagyunk ugyanolyan emberek, mint a többiek? Mi?

Ernie zavartan válaszolt:

- Ne... nem is tudom. - Aztán sietve hozzátette: - Ó, Moritz, Moritz, ami messze van, ami mélységesen mély, ki érheti el azt?

- Egy kis halacska - felelte Moritz.

Ezek után cinkosan rákacsintott a látomás, fölényesen üdvözlétet intett felé, s azon nyomban szertefoszlott minden, könnyű füstként, csak a kacsintás maradt a helyén.

Ernie most már értette, hogy lelkében valóban ott él a nagyapa arca, meg Judit mamáé, meg ifjabb Lévy úré és nejéé; meg Moritzé, sőt talán minden stillenstadti zsidóé. Lelkesedésében az ablakhoz rohant, kitárta egészen, kinézett az udvaron álló vadgesztenyefára, a szomszédos háztetőkre, a lassan, denevérszerűen, szinte tapinthatóan szálló fecskékre, s az ég egészen közeli kékségére, kinyújtotta nyakát a nap nevető ábrázata felé és könnyörögve, hadarva így szólt:

- Jaj, csak maradjak mindig ilyen *egészen pici*! Ó, istenkém, légy jó hozzám, tedd, hogy mindig *egészen pici* maradhassak!...

Mint az a mesebeli együgyű ember, aki egy szép napon az út szélén megtalálta a paradicsom kulcsait, Ernie Lévy is, amikor felfedezte a lelkek hétköznapi s mégis csodálatos világát, s kezdte megszimatolni sok-sok titkos nyomorúságukat, vakon megbízott abban a nevetséges kis kulcsocskában, amelyet nagyapó adott a kezébe: a részvétben.

Reszket az ember szíve örömeiben, ha meggondolja, hogy Ernie Lévy, a „felfedezés” még friss boldogságában fürödve, arcán a könnyek csillogó nyomával, azonnal felöltözött, és mosolyogva leszaladt, hogy megkeresse a hite szerint reá bízott lelkeket.

Az első, amellyel találkozott, a Judit mama lelke volt; Judit terebélyesen ült a karosszékből, a szalon sarkában, s nagy teste minden porcikájával egy parányi kézimunkán dolgozott. Nem vette észre, hogy Ernie lefelé jön. A fiú figyelmesen megállt a lépcső legalsó fokán, igyekezett „egészen picire” összehúzni magát, s kitáguló szeme lassan megmámorosodott a látványtól: ott ült előtte az öreg zsidó asszony, évei fölét hajolva, s Ernie egyszerre úgy látta, hogy a számtalan ránc és redő a fájdalomnak megannyi sebhelye arcán. Megdöbbenő dolog jutott az eszébe: akármilyen valószínűtlen is, Judit mamának is fiatal lányteste és lelke volt valamikor. Milyen szenvedések gázoltak át vajon rajta? Milyen roppant fájdalmak? - tette fel magának a kérdést, miközben apró léptekkel nagyanyja karosszéke felé settenkedett.

Amikor elég közel ért hozzá, egyetlen könnyed szökkenéssel rávetette magát Judit mamára, akit váratlanul ért a támadás; megfogta az öregasszony súlyos kezét, amely olyan eres volt, akár a száraz falevél, s félve, rettegve megcsókolta, valahogy úgy, ahogyan tilalmas titokhoz nyúl az ember.

- Mi az? Mi történik? Hát te mit csinálsz itt? - riadt fel az öregasszony.

Ám lomha, vak vérét frissítő áramként valami szelíd szeretet járta át, s inkább meglepetés csendült ki hangjából, semmint harag, amikor folytatta:

- Hát ez meg micsoda új szeszély? Mi ütött beléd, hogy leszaladsz a kezemet nyalogatni? Meg kell bolondulni ebben a házban! Ami itt tegnap óta történik... Egy-kettő, mars az ágyba azonnal!

Víjjogó kiáltásaira bejött Mordecháj. Nagy nehezen sikerült kiszabadítania Judit mama karmai közül dermedt kis áldozatát. Karját kitárta az öregasszony előtt, s elállta az útját.

- Kérlek, kérlek, ne akarj minden áron kő lenni egy gyermek szívében! Magad is jól tudod, hogy egészen „fel van zaklatva” tegnap óta szegényke! Nem látod?!

Azután Ernie felé fordult, aki lihegve kapaszkodott kabátja szárnyába, s ünnepélyesen így szólt:

- Judit mama haragja olyan, mint az oroszlán bőgése. De a szeretete akár a harmat a gyepen. Ne félj, ne reszkess, nézd: az oroszlán mosolyog.

- Nem igaz, nem mosolygok!

- Azt én nem hiszem el neked! - felelte bajuszát pödörgetve, behízelgő hangon Mordecháj. - Hát te, komisz kölyök, meg tudod-e magyarázni nekem, miért nyalogatod a kezét?!

- Nem tudom - dadogta Ernie, zavarában egészen elvörösödve -, én... *valahogy így jött.*

- Csak úgy? - kérdezte Judit mama, kezével leplezve nevetését.

- Igen, csak úgy - felelte nagy komolyan Ernie.

Mordecháj erre energikusan ráncigálni kezdte a szakállát, hogy valamiképpen uralkodni tudjon magán, de nem sokáig bírta, s kibuggyant belőle hajdani büszke nevetése. Judit követte példáját, felkacagott ő is. Ernie nagy zavartan átbújt nagyapa két lába között, s visszavonult a konyha irányában.

Ott Blumenthal kisasszony izgatott apró sikolyokkal fogadta.

Mindenekelőtt meg kellett nyugtatnia anyját. Kicsit kényszeredetten rámosolygott hát, és így szólt:

- Unatkoztam ott fönt az ágyban.

De szeme közben már sóváran kereste anyja titkos arcát, azt az arcot, amelyet ott sejtett szájalmas, félénkségtől szinte megszürkült arcvonásai, egész szolgálókülseje mögött; figyelte legkisebb mozdulatait is, amelyekkel óvatosan megfogta, kíméletesen megtapogatta a tárgyakat; most vette először észre, milyen vakítóan, milyen titokzatosan fehér anyja hosszú keze.

- Miért nézel rám ilyen furcsán? Bántottalak talán? - kérdezte csodálkozva az asszony.

Mialatt fiához szólt, tovább kavargatta a levest, kezét lehetőleg magasan tartva a párolgó fazék felett, szabad könyöke pedig ügyes, gyakorlott mozdulattal meg-meglökte a gyerek-kocsit, amelyben legkisebb gyermeke, Rachel feküdt. Ernie egyre kétségbeesettebben itta be szemével anyja vonásait: sehogy sem sikerült felfedeznie „belső arca” ragyogását. Aztán hirtelen vakító fénnel lobbant, fel benne a sejtelem: Blumenthal kisasszony lelke apró, ijedt, ezüstös színű halacska, amely folyton menekül valami elől elhasznált arca szürke, sekélyes hullámai alatt.

Az asszony nyugtalan lett. Megint megkérdezte:

- Bántottalak talán?

- Jaj, dehogyis - felelte riadtan Ernie. - Dehogy bántottál!

- Akkor talán a kezed fáj?

- Ugyan, a kezem nem fáj egy cseppet sem.

Blumenthal kisasszony nyugtalanságot tükröző arca valósággal lenyűgözte. Le nem vette róla szemét egy pillanatra sem. Az erény határtalan mélységeit fedezte fel benne hirtelen, az Igaz emberhez méltó jelentéktelenséget. Még mindig anyját bámulta, amikor az hirtelen beleejtette a fazékba a fakanalat, halkán, panaszosan felkiáltott, s talán, hogy leplezze azt a zavart, amelyet fia tágra nyílt, nedves szemének fürkésző tekintete támasztott benne, mosolyogva így szólt hozzá:

- Ide hallgass, kevés itthon a kenyér, nagyon jó volna, ha elszaladnál egy cipóért. Persze, csak akkor, ha kedved van hozzá!

Ernie lelkesen vállalkozott a szolgálatra:

- Ó, de még mennyire! Persze hogy van kedvem!

S amikor Blumenthal kisasszony átnyújtotta neki a pénzdarabot, elképedve látta, hogy az emberke reszkető szerelmesként tartja kezében és szorongatja ujjait; aztán, mint aki beletörődött az elkerülhetetlenbe, lábujjhegyre áll, átveszi a pénzt, s orra hegyét és ajkát egy pillanatra rászorítja anyja fehér tenyerére.

Utána pedig, zavarában meggörnyedve, gyorsan kisurran.

Olyan-friss és eleven volt az utca is, hogy Ernie-ben felmerült a kérdés: nincs-e lelke neki is, nem búvik-e meg valahol a kőkockák alatt, amelyek kerekdedek voltak, mint megannyi pufók arc. Boldogsággal töltötte el ez az ötlet, valósággal ujjongott. „Mindez azért van csak, mert tudom a titkot: egészen picinek kell lenni, egészen picinek, hihihi!” Aztán komolyságot erőltetett magára, s megfontolt, méltóságteljes, de olykor-olykor, vidám, ugrálós léptekkel haladt Hartmanné asszonyság péküzleté felé, a Hindenburg téren túlra. Itt szerezték be kenyérszükségletüket a zsidók, amióta Kraus úr is kitette kirakatába azt a furcsa szövegű táblát, hogy „Zsidóknak és kutyáknak tilos a bemenet!”

Jókedvűen ért a Hindenburg tér sarkára, amikor, mint lidérces álom, feltűnt „Fele-bácsi” alakja. Törzse úgy nyugodott közvetlenül a kicsi kocsin, mint szobor a talapzatán. A kocsit két öklével hajtotta, keze feje olyan kérges volt, mint a talpbőr, idomtalan feje éppen egy magasságban volt Ernie-ével; fatál helyett a kocsi fenekébe szúrt acélsisak szolgált a könyöradományok gyűjtésére. Kopott ruháján egész sor kitüntetés és színes szalag tarkállott.

- Könyörüljenek a szegény hősön! - kántálta Fele-bácsi, de száján gúnyos vigyor jelezte, mi a szakadatlanul fűjt nóta igazi értelme.

Ernie hirtelen úgy érezte, tennie kell valamit. Oldalt lépett, s egyszerűen odaállt a lábatlan nyomorék útjába. Szomorúan nézte, mert véleménye szerint ez fejezte ki, mennyire részt vesz Fele-bácsi „szenvetésében”.

S miközben érezte, hogy „egészen pici” lesz, parányi buborékká változik, Fele-bácsi petyhüdt arca óriásira, fantasztikusan nagyra nőtt. Foghíjas fekete szája egyre közelebb jött Ernie-hez. Aztán a vörös hústömeg közé ágyazott két kék golyó előreszökött Fele-bácsi arcából, s fájdalmas kettős ugrással Ernie szemüregében termett; két vékony, áttetsző, forró vérpatak indult meg belőlük, de léleknek nyoma sem volt bennük.

- Még mindig nem bámultál eleget, mi?!

Ernie ijedten ugrott hátra. A kis kék golyókból gyűlölet sugárzott felé; fel-felvillant bennük a harag, majd kialudt, s komor, hideg rosszindulat lépett a helyébe. A kisfiú megdöbbsen, amikor észrevette, hogy a rokkant szétlapult ökle őt fenyegeti. Még valamivel hátrább lépett, és kétségbeesetten próbált magyarázkodni:

- Nem akartam, Fele-bácsi... Csak azt szerettem volna kimutatni... azaz hogy megmondani... Mert hogy én igazán nagyon szeretem magát, Fele-bácsi.

A szerencsétlen frontharcos még jobban összeroskadott a kis kocsiban. Feje petyhüdtlen billent előbb jobbra, majd balra; végül a mellére csuklott. Arcán torz fintor és megnyugvás küzdött egymással. Ernie most már tudta, hogy Fele-bácsi lelke olyan, mint a hold, reménytelenül ragyog a sötét éjszakában.

Ekkor a rokkant tétozása hirtelen; minden átmenet nélkül, átcsapott a legvadabb dührohamba.

- Vigyázz magadra! Az öklöm még megvan! - kiáltott fel haragosan.

S mialatt Ernie ijedten odábbállt, ép könyöke alá fogva bekötözött kezét, mint zsákmányát a tolvaj, Fele-bácsi gyorsan megfordult a fenekén, kitátotta szőrös száját, s élvezettel forgatta meg kedvenc szavát, mielőtt mélységes keresztény megvetéssel a gyerek után kiáltotta:

- A fene a bűdös zsidó fattyát!

Ernie gyors léptekkel megkerülte a Hindenburg tér sarkát, majd a falnak támaszkodott, mert szíve nagyon erősen vert. Lába szárában is érezte a lüktetést, a szaggató fájdalmat: mintha fűrészes hasogatta volna a térde fölött. Akármilyen csúnya természete volt is Fele-bácsinak, nem lehetett nem elképzelni, hol vitte el a lábát a francia gránát, azt az óriási forradást, amelyre most testének egész súlya nehezedik. Hogyan is lehetnek a világon ilyen borzalmas sebek?... Pedig az ég ugyanolyan kék volt, mint máskor, a kocsik a járdát súrolva suhantak el a kocsúton, itt is, ott is ép lábú emberek haladtak, a Hindenburg tér szökőkútját pedig valósággal ellepte a galambok fellege. Egyik-másik madár leszállt a kút kávéjára, s a vizet szüröcsölte. Mi történt tulajdonképpen?

Ernie némi büntudatot érzett; suttogva állapította meg:

- Talán azért történt, mert nagyon feltűnően néztem rá. Alighanem úgy kell átvenni az emberek szenvedését, hogy ők észre se vegyék. Igen, biztosan így kell csinálni!

Büszke volt erre az új felfedezésére. Közben azonban elképedten észlelte a következő jelenséget: ahelyett, hogy „egészen pici” maradna, hirtelen nőni kezd, mégpedig olyan félelmetesen, hogy bokájáig ér csak az egész világ; a saját magával szemben érzett tisztelet magasra emelte, de a dolgok rohanvást távolodtak tőle, elvonták magukat tekintete elől. „Úgy látszik, nem vagyok már Igaz ember” - állapította meg magában ijedten.

5

Bajos volna elmesélni mindazt, ami még e nap folyamán történt; Ernie a csodáknak valóságos áradatába került, fürdött a lelkeknek abban a világában, amelyről sejtelve sem volt előzőleg; számtalan új kép vésődött szívébe; s az a varázskulcs, amelyet nagyapja adott neki, mintha minden ajtót kinyitott, minden rejtett arcot leleplezett volna körülötte; Ernie roppant erőfeszítéseket tett, hogy ugyanolyan fájdalommal érezze át minden egyes tyúk, kacsa, borjú, tehén, nyúl, bárány, édesvízi és tengeri hal, hízott baromfi és díszmadár szenvedését (utóbbiak közé számítva a csalogányokat és a paradicsommadarakat is); hallomásból tudta, hogy ezeket az élőlényeket mindennap ezrével gyilkolják le, hússal megtöltik az emberi gyomrokat; egész lénye rugalmasan ingott ide-oda, egyfelől a kristálmorzsa-parányiság s e parányiság dicsőítése, másfelől pedig a gőg ködbe vesző ormai felé húzó, ellenállhatatlan sóvárgás között. Számtalan kalandba keverte otthon is az a vágya, hogy szemével és fülével fogadja be magába a szenvedést; érthetetlen módon szükségét érezte, hogy ujjával érintse, ajkával ízlelje; bizony, ha mindezt részletesen leírnók, alighanem ásítoznának olvasóim. Szorítkozzunk hát röviden a következőkre: a délután vége felé Ernie különködése már minden mértéket meghaladott: mindenki összeszidta, titokban nagyapó is megfenyegette, tehát stratégiai visszavonulásra kényszerült, mégpedig apja üzlete irányában. Ifjabb Lévy úr alig leplezett bizalmatlansággal fogadta.

- Mit keresel itt? - kérdezte csípősen fiától. - Azt nézed, nem szűrom-e meg magamat?

A fiú mintha valami furcsa riadalomba esett volna; elővette a szabóműhely nagy mágnesét, és szorgoskodni kezdett vele. Törékeny válla hirtelen megroskadt, szemöldöke közé vékony fekete redő vésődött. Tekintete ijedt volt, nyugtalanul cikázott ide-oda, fürkészett, szimatolt mindenütt, még a szabásasztal alatt is, eltévedt gombostűk után. Miután mágnesével végigkutatta a padló minden egyes deszkáját, egész halom gombostűt tett apja lába elé, aki szabó módra a vasalóasztalon kuporgott. Aztán - szája félig nyitva volt, tekintete elborult - a kirakat mögé állt a fiú, s úgy tett, mintha kinézne az utcára. Ismeretlen fáradtság nehezedett szívére. A kötés alatt mozdulatlanságra kárhoztatott keze mind fájóbban lüktetett. Megfeszítette minden erejét, hogy el ne sírja magát; gondolatai pedig közben vadul rohantak halántéka felé, patkójuk dobogása majd szétfeszítette koponyáját. S amikor már-már úgy érezte, hogy sikerül eljutnia valami egészen egyszerű igazsághoz, ezek a nekivadult paripák belevetették magukat az agyában tátongó feneketlen sötét szakadékbá. A szerencsétlen kis emberkét szorongás és rémület fogta el; semmit sem értett abból, ami a nap folyamán történt vele. Lopva vetett csak egy-egy pillantást ifjabb Lévy úr nyusziarcára: mintha állandóan a szájában tartott tűt szopogatta volna. Most azonban nem azért nézett apjára, hogy felfedezze Benjamin lelkét, vagy hogy magára vegye „baja” egy részét; nem, az a homályos vágy hajtotta, hogy az ő bizonytalanul tévelygő lelke kapaszkodjék meg apjában, az az esztelen reménység, hátha sikerül apja lelkében eloltania saját fájdalmát, azt az érthetetlen „bajt”, amely az újdonsült Igaz ember lelkiismeretét marcangolta.

Benjamin érezte, hogy figyelik, s olyan pillantásokkal válaszolt fia félénk közeledési kísérleteire, amelyek telis-tele voltak gombostűkkel; s ez a tömérdek gombostű, mint valami mágnesre, úgy tapadt Ernie könnyektől homályos szemére. Benjamin aztán felsóhajtott, szemrehányóan s némi szomorúsággal, Ernie pedig fülig elpirult.

Így telt el egy óra. Még tartott a néma párbaj, amikor az ajtó halkán nyikorogva kinyílt, s belépett egy vevő, egyszerű munkás, aki nagyon alázatosan megkérte Lévy urat, foltozná meg a nadrágját. Megszámlálhatatlan udvarias bevezető szöveg után Benjamin értésére adta, hogy a műveletet nem tudja igen tisztelt vevője testén elvégezni. A vevő belátta ezt, s elfogadta a mester javaslatát, majd leült a szabásasztal mellé. Szőrös térdére egy takarót terített, s csúfondárosan figyelte.

Amikor a folt a helyére került, kitűnt, hogy a vevő képtelen visszahúzni a cipőjét. Benjamin felajánlott neki egy leveseskanalat, ezzel azonban nem sikerült egészen biztosítani a várt eredményt. A szerencsétlen vevő szuszogott, kínlódott, s nagyokat dobantott sarkával.

Benjamin így szólt:

- Komolyan mondom, olyan régen hajtogatom már, hogy kellene egy cipőhúzó, hogy nem is értem, miért nincs egész gyűjteményre való! De hát az ember sohase számíton a nők ígéretére. Ide hallgass, Ernie! Ahelyett, hogy bámulsz rám, mint borjú az új kapura, szaladj el, vegyél gyorsan egy cipőhúzót! Itt a pénz. De vigyázz nagyon, ne csinálj megint valami butaságot, mert különben epeömlést kapunk valamennyien, és egymagad maradsz a világon. Nem, nem, ne szólj egy szót se, eredj!

A munkás diadalmasan szólt közbe:

- Igazán ne fáradjon, Lévy úr! Egyik lábam benne van már ebben az átkozott csukában. Nyugodt lehet, beleszorítom a másikat is, nem fog sokáig kitolni velem!

- Azért csak menj! - szólt rá Ernie-re Benjamin. Mindkét kezét felemelte, s mintha nagy lendülettel hessegette volna el a levegőt. Legalább megszabadulok tőled egy kicsit!

Ernie valami különös ürességet érzett magában. Szó nélkül útnak indult. Amikor kilépett az ajtón, látta, hogy a Riggerstrasséra ráborult már az alkonyat: a levegő kék volt, a háztetőkön

lilas sávok, a házak közötti mély mederben konfettiszerű sárgás fények úsztak. Ezek a konfettik valóságos dicsfénnnyé sűrűsödtek az utcai lámpák körül, s az ablakok keretében. Fent pedig, e farsangi pompa fölött egy sima, sötét papírlap hullámozott a szélben, érezni lehetett, hogy selymes és törékeny: ez volt az égbolt.

Ernie elhaladt a fűszerüzlet kivilágított kirakata előtt, s hosszú pillantást vetett egy konzervdobozra, gyönyörködött a pálmaleveles címerben, amely mögött majmok táncoltak. Egyetlenegy rejtélyes szó állt csak rajta: Ananász.

Ernie mélyen elgondolkozva, szinte gépiesen nyitotta ki az ajtót, s egy vézna, kilenc év körüli kislányt talált a boltban, a tulajdonos lányát, aki anyja távollétében - s ez gyakran előfordult, mert anyja szeretett elmenni - vigyázni szokott az üzletre. Most jutott csak eszébe, hogy a cipőhúzó vaskereskedésben árulják, felkiáltott, hogy „ó, bocsánat!”, s látta, hogy a kislány riadtan menekül a pult mögé. Lelkifurdalása támadt, s leforrázva ment ki az üzletből. Olyan csendesen, olyan túlzott óvatossággal húzta be maga mögött az ajtót, mint a haldokló szobájáét szokták.

A fűszerkereskedés szomszédos volt Lévy úr üzletével, s esténként olykor tisztán át lehetett hallani a kislány éles, elnyújtott kiáltásait. A nagydarab, goromba fűszeres gyakran elpáholta, ha a sör gőze dolgozott benne, s ilyenkor gyönyörűséget talált ebben a muzsikában; a kiáltások még élesebbek voltak, de mintha végtelen hosszú némaságból fakadtak volna fel, ha önagysága lépett a ház ura helyébe; az anya füle ugyanis sokkal érzékenyebb volt. Ernie tehát még egy elgondolkodó, réveteg pillantást vetett az üzletbe, mielőtt tovább indult volna.

A kislánynak csak a feje látszott ki a márványlappal borított pult mögül, mintha elvágták volna a nyakát. Összeszorított vékony ajkai között kidugta vastag nyelvét. Amikor észrevette, hogy figyelik, forgatni kezdte kissé kancsal szemét, s kivillant a szeme fehérje; a Schlosse folyó partján látható békaporontyokra emlékeztetett: ugyanolyan riadt félelem ült a tekintetében, mint az apró ebihalakében.

„Meg kell magyaráznom neki - állapította meg magában Ernie. - El kell mesélnem neki mindent: a cipőhúzó meg a konzervdobozt meg a kilincset. Biztosan meg fogja érteni.”

Óvatosan, gyengéden benyitott megint, igyekezett minél megnyerőbb léptekkel közeledni a kislányhoz, bekötözött kezét tapintatosan háta mögé dugva.

- Nem történt semmi, csak egy cipőhúzót akartam venni.

- Micsodát?

Ernie hosszan, fájdalmasan nézett a kislányra. Boldog volt, hogy ilyen közel van hozzá, s ilyen könnyen kapcsolatba kerülhet a lelkével. Pedig eddig egyáltalában nem vonzódott hozzá. Annyi báj sem volt benne, mint egy kis légyben, bár kétségtelenül légyre emlékeztetett: szakadatlanul röpdösött ide-oda; félénken, de mohón szállt valamilyen árura, surrant egy láda alá vagy tűnt el a létra tetején, valósággal odatapadva a plafonra. Ernie-ben felvillant a kép: elképzelte a kislány ütlegektől csíkos testét, meghatottan gondolt rá, hogy szegénykének biztosan minden fáj: egy éles hang, nagyon átható pillantás s talán még a levegő pusztá érintése is.

- Kérem szépen, igazán semmi, a semminél is kevesebb. Egy cipőhúzót akartam csak venni.

Suttogva, fojtott hangon beszélt, alig lehetett hallani.

- Azt nem tartunk - felelte határozottan a kislány.

- Tudom én azt, kérem - folytatta Ernie, még barátságosabb mosollyal. - Éppen azért jöttem vissza...

- Vagy úgy...

- Mert cipőhúzót a vaskereskedésben árulnak - folytatta óvatosan a mondókáját.

- Az lehet. Nálunk biztosan nincsen.

Halványan rámosolygott, még mindig félt, s így mosolyából alig maradt valami, de ez a kevés is elég volt hozzá, hogy az amúgy is nyomorúságos állapotban levő, kicsit már mámoros, részvéttől megrészegült Ernie egészen elveszítse a fejét.

- Egy vevőnek kell - dadogta. - A nadrágját akarta... izé... Én akkor benyitottam, az ajtón és... ő... izé...

Aztán egészen vékony, dallamos hangon, könnyes szemmel, mosolyogva így fejezte be:

- Esküszöm, hogy így volt.

Meg akarta nyugtatni a kislányt, és csak még jobban megriasztotta: amannak fogalma sem volt róla, mi az a cipőhúzó, nem is hallotta soha ezt a szót; lassan hátrált a pult mögött, s egyre kisebbnek látszott a rekeszes, fiókos állványok árnyékában. Lehet, hogy bolondnak nézi őt, esetleg gonosztevőnek; minden ilyenfajta fájdalmas feltevés megvillant az ifjú Igaz ember érzékeny tudatában; beletörődött hát, hogy vissza kell vonulnia.

Az ajtó felé hátrált, de még mindig próbálkozott: igyekezett érthetően megmagyarázni a kislánynak, mi is az a cipőhúzó, s mire használják *rendszerint*; s az előadás hevében, úgy érezve, hogy szemléltető példával kell szolgálnia, az „angyalka” odáig ment, hogy levetette egyik szandálját, odatartotta hallgatósága kerekre nyíló szeme elé, két ujját bedugta a megfelelő helyre, s igyekezett a legpontosabban s leghűségesebben bemutatni, hogyan használják „rendszerint” a cipőhúzót.

- Hát ennyi az egész! - mondta, amikor kedélyesen felegyenesedett. - Ez a cipőhúzó, így használják.

Hanem a kislányra olyan hatással volt ez a szokatlan bemutató, hogy Ernie megdermedt, amikor rápillantott: szegény kis teremtés félig belebújt a cukros rekeszbe, s vékony ujjai idegesen doboltak arcán.

- Hát akkor megyek - mondta erre Ernie.

De megint odalépett a pulthoz, egyik kezében szandáljával, a másikon a nagy kötéssel, hogy megmagyarázza a szerencsétlennek: egyetlen vágya a lehető leggyorsabban távozni. Ám ahogy közeledett a rémülettől lüktető kis húscsomóhoz, úgy érezte óriásira növekedni saját testét: keze-lába a helyiség négy sarkáig ért, feje pedig már áttörte a mennyezetet. „Jaj, ne! nem szeretném...” - mondta könyörögve.

A kislány ekkor arcára szorította két tenyerét, kerekre tátotta száját, lélegzetet vett, és nagyot sikoltott.

Az alacsony hátsó ajtóban felbukkant egy félelmetes teremtés. Száját két nagy rúzscsomó vastagította, szemöldöke csigavonalban kunkorodott halántékára, s karbunkulus szeme ettől még kisebbnek látszott, még mélyebben ült arcában. Hajzatát megszámlálhatatlan hajcsavaró és néhány tucat rózsaszínű szalag bontotta fürtökre; ezek a fürtök súlyosan hullottak arcára, amelynek minden pórusa arckrémot verejtékezett. Öltözködés közben zavarták meg, s most haragosan nézett végig a színen, majd megindult Ernie felé, aki sztoikus bölcs módjára behunyta szemét.

Amikor a megrázkódtatástól kissé kábultan megint kinyitotta, ép keze még mindig a szandált szorongatta, a fűszeresnéből azonban csak hatalmasan kidomborodó farát látta.

- Mit csinált veled? - kérdezte az asszony lányától élesen.

A kislány még mindig ott lapult a pult mögött, s most hosszan, fürkészően bámult a kis zsidó fiú szájalmas arcába: de hiába próbálta felidézni, nem tudta már, mitől is ijedt meg olyan nagyon. Aztán, amikor haragos anyjára tekintett, megint elfogta a rémület, ezúttal nem is alaptalanul, tehát... ismét sírni kezdett, még hangosabban.

- Értem! - jelentette ki komoran a fűszeremé, sarkon fordult, nyakon csípte Ernie-t, és diadalmasan rikácsolni kezdett:

- Ó, te mocskos, romlott kölyök!

Nyakánál fogva úgy cipelte a boltajtóhoz, és úgy dobta ki az utcára, mint a macskát szokták.

Ernie fuldoklott ebben a gyötrelmes álomban, és csak arra ügyelt, hogy el ne veszítse a szandálját. Egyébként teljesen a felnőttekre bízta az ügy elintézését, mert olyan parányinak érezte magát, mint még soha.

Blumenthal kisasszony kinézett az első emeleti ablakon: a járda szélén, a lámpa fénykörében, háziasszonyok csoportosultak, nagyon izgatottan; egyikük becsavart hajjal, virágos pongyolában, fülsiketítően üvöltötte:

- A zsidó kölyök! A zsidó kölyök! A zsidó kölyök!

A fűszeresné volt; valami tehetetlen tárgyat csapkodott haragosan a járdához. Az utcai lámpa fakó fénykúpja mintegy körülzárt az egész jelenetet. Blumenthal kisasszony két görcsösen megránduló hát között megpillantott egy jól ismert, félhold alakú hajfűrtöt, amely rögtön eltűnt megint, mint apró halacska moszatok sűrűjében. Blumenthal kisasszony azon nyomban megfélemedezett magáról, elfelejtett mindent, tulajdon félénkségét, közismert gyengeségét is. Mindig jelentéktelen kis teremtnének tekintette saját magát; most azonban egy pillanat sem telt belé, s máris lent volt az utcán; hegyes két könyökét összeszorította, s mint a hajó orra, úgy hasította ketté, olyan ellenállhatatlanul, a hullámozó, lármás áradatot.

Amikor Ernie közelébe ért, egyetlen rántással, szó nélkül kitepte a fűszeresné karmai közül, s mint aki elérte a célját, hazamenekült vele. A gyereket sovány melléhez szorította; egész magatartásából annyi kétségbeesés sugárzott, de akkora elszántság is, hogy egyetlen asszonyban sem volt bátorság megakadályozni visszavonulását.

Egy perccel később megjelent a színen Judit mama. A jelenlevők félrehúzódtak, utat adtak neki, mert pusztán méreteivel is tiszteletet keltett. A Riggerstrasse asszonyai olykor nem érték be a nyelveléssel; éppen ezért még a legjelentéktelenebb vitára is rányomta bélyegét az ellenfél testi kondíciója, az, hogy izmos, terebélyes teremtné-e, vagy sovány, de harcias nőszemély. A fűszeresné az utca legmarkosabb „vitakozói” közé számított, Judit mama képességeit viszont senki sem ismerte. Ám erős, kemény testalkata, éles macskaprofilja s a fűszeresnére szegezett tekintete halálos merevsége mindenesetre sokat ígért.

A két kiemelkedő klasszisú ellenfél körül megint bezárult a kör.

- Mi? Mi? Mi?! - kérdezte csaholva Judit mama, aki szegényes német szókinccse miatt kénytelen volt a legegyszerűbb kérdésekre szorítkozni.

Méltóságteljesen összefonta a karját, és várt.

Angyal szállt át közöttük.

- Nézzétek, hogy gyönyörködnek egymásban!

- Jézus Mária, kifut a levesem!... Mi lesz, hölgyeim, elkezdik még ma, vagy holnapra marad az előadás?

Egy harmadik asszony csalódottan jegyezte meg:

- Mit csináljunk? Ha egyforma erősek...

Aztán a fűszeresné megremegett, egész testében, feje tetejétől a lába ujjáig; válla mintha valami láthatatlan terhet próbált volna lerázni; a két ellenfelet nyilván elválasztotta egymástól egy cérnaszál.

- Jó lesz vigyázni! - mondta fagyosan Judit mama.

A fűszeresné szemmel láthatóan lenyűgözte a kövér zsidó asszony orrcimpájának lüktetése; olyan lassú volt ez a lüktetés, hogy szinte kiszámítottnak látszott.

- A... a kislányom - dadogta riadtan.

Menekülésszerűen vonult vissza, háta mögött zavartan kereste a bolt ajtaját. De tíz másodperccel később megint felbukkant, s kézen fogva vezette kislányát. Mintha kicserélték volna közben.

- Mi? Mi? Mi? - hajtogatta Judit mama, ezúttal kissé nyugtalanul.

- No, most mondd el, mit csinált veled...

A tömeg áhítatosan várt. A kislányt megrémítette ez a felé irányuló figyelem, nagyot sóhajtott, szipogott és... nem szólt semmit.

- Hogy a fene egyen meg, mondd már?! Úgy elverlek, hogy...

A fűszeremé görcsösen megrándult türelmetlenségében. Keze végigsuhant a gyerek arcán, az összefonta két karját, és bűnbánóan mellére hajtotta fejét.

- Bá... bántott...

- Mondd el, mit csinált!

- Nem tudom...

- De valami disznóságot csinált, ugye?

- I... igen...

- Nem lehet! - kiáltott fel Judit mama. - Ő nem rossz...

Ám olyan szánakozó pillantást vetett a vézna kis áldozatra, aki elpityeregte magát, hogy ebből minden szomszédasszony kiolvasta igazi véleményét. Ellenséges zúgás közepette távozott, némán, nehézkesen. Mintha kialudt volna benne minden büszkeség. Szomorúan gondolta magában: „Pedig rendszerint nem is *olyan* rossz...”

Ernie-t a konyhában találta, mégpedig Blumenthal kisasszony ölelő karjai között. A kihallgatás két hatalmas pofonnal végződött: Judit mama belevitte minden egykori rajongását, de azt a homályos viszolygást is, amelyet e majdnem az ő méhéből született lény iránt újabban érzett, amióta sehogyan sem ismerte ki magát vele kapcsolatban.

Ernie feje kissé félrebillent. Sápadt volt. A homlokába hulló hosszú fekete fürtök majdnem eltakarták félig behunyt szemét. Megrázta fejét, előbb jobbra, aztán balra, majd lassan, a szokott szertartásos léptekkel, kiment a konyhából.

Az ajtó becsukódott mögötte. A két asszony fülelt, hallgatózott; csodálkoztak, hogy nem hallják lépteit a szalonból. Ekkor az ajtó nesztelenül megint kinyílt, s a résben megjelent Ernie Lévy töprengő arca. Figyelme kizárólag Blumenthal kisasszonyra irányult, gondterhelt tekintete anyja szemét kereste. Két szeme két nagy, csillogó fekete tócsa volt. A két kis víztükör hirtelen megbomlott, s helyükön csak egy keskeny, könnyekben úszó gyermekarc maradt.

- Elmegyek örökre - szólalt meg vékony hangon.

- Nagyon helyes, tűnj is el! - felelte Judit mama megvetően. - De idejében hazagyere! nehogy elkéss a vacsoráról!

A fej megint eltűnt, az ajtó ismét becsukódott, ezúttal véglegesen.

Judit mama eldöntötte a kérdést:

- Kedves menyem, ennek a gyereknek nincs szíve!

Blumenthal kisasszony elgondolkozott:

- Pedig olyan csinos - jegyezte meg aztán.

6

Ahogy átment a Schlosse hídján, Ernie megbotlott egy kavicsban, s kitárt karral, behunyt szemmel elvágódott. Arra ocsúdott fel, hogy a füben fekszik, az út szélén. A künn sűrűsödő félhomályt és a benne kavargó éjszakát egynek érezte. Hasra fordult, kinyitotta a száját, és elsírta utolsó könnyeit; mert az aztán igazán biztos volt, hogy soha többé nem jut lélegzethez, hogy a föld és az ég mindig így fog már himbálózni, hiába tárja szét két karját, mint evezőt, hogy úrrá legyen a hullámokon, nem lehet, nagyon gyorsan futott, alighanem meg kell halnia.

...Szóval, ilyen ember vagy, Ernie? Ilyen ember vagy?! - Szóval, Ernie... - ismételte meg fennhangon.

Valami halk, tompa zúgás támadt a szájában, majd egymás után buggyantak ki belőle a szavak, könnyedén, áttetszőn, mint a buborékok, s felszálltak, egyenesen a holdnak. Csak csodálkozva, káprázó szemmel bámult utánuk.

Aztán minden figyelmét összpontosítva másik szöveggel próbálkozott:

- No, Ernie, rajta!... - suttozta nagy gyönyörűséggel.

A megszólított abban a pillanatban visszafordult, mély tisztelettel köszöntötte, s azt kérdezte:

- Parancsolsz? Mit óhajtasz?

Könyökére támaszkodott, nagy óvatosan föltérdepelt, majd felült, felhúzta térdét és átfogta két kezével. Olyan volt az egész, mintha két parányi alak beszélgetne a fejében, mint két komaasszony a csésze tea mellett. Megint azt mondta magában: „No, Ernie, rajta!”, de ekkor hirtelen felbukkant egy harmadik Ernie is, egy ujjára állt, úgy szökdécselt - azután összezavarodott minden.

Valahonnan messziről vihar közeledett. A fák koronáján hullámszerű szélroham futott keresztül, s lenn a földön is futásnak eredtek a lehullott száraz levelek. Odább, a bokrok túl, a Schlosse vize meg-megcsobbant a kis kőhíd pillérén.

Amilyen hirtelen támadt a szél, olyan hirtelen el is ült, s a táj ismét néma lett. A hold mozdulatlanul várakozott az égen. A távolban, az út túlsó végén, apró fények villantak fel, de nem volt bennük semmi fenyegető, ellenkezőleg, félénken pislákoltak, mintha egy sor gyertyát raktak volna ki a láthatár sötét vonalára. Halk suttogás is áradt felőlük. Ez volt Stillenstadt.

„Ez a romlott kölyök!”...

Judit mama arca most igazán olyan volt; mint egy öreg macskáé. Ujjai begömbültek, akár a macska karma, s egész ijesztő, óriási teste kissé előrehajolt, mintha ugrásra készülne.

Ernie elfojtatta a torkából kikíváncozó zokogást, hátat fordított a városnak, és elindult. Majd valamikor, nagy sokára, évek múlva visszatér Stillenstadtba. Sok-sok igét fog már tudni akkor, s mindenki sírva fakad, ha az Igaz ember szavát hallja. Judit mama szíve is megnyílik számára. A sárga abrosz lesz majd az asztalon, rajta a nagy, hétkaros gyertyatartó. És ott lesz még a...

Jó hosszú ideje gyalogolt már Ernie, s alighanem elég közel lehetett valami nagy városhoz. Hirtelen támadt éhségében félig érett búzát rágsált, de a szemek odatapadtak a torkához. Amikor a verejték végigcsorgott hátán, sebesült, bekötözött kezét bedugta inge nyílásába. Percről percre szomjasabb lett ugyan a kis szökevény, de azért csökönyösen elkerülte az útjába eső falvakat: tele voltak kutyákkal, márpedig nincs annál kellemetlenebb, mint ha a kutyák rákezdnek az ugatásra az éjszaka kellős közepén, főleg, ha az ember tudja, hogy lármájuk neki szól...

Szomjúsága azonban kezdett elviselhetetlenné válni, s a végén a gyerek lassan, lépésről lépésre, besettenkedett egy parasztház udvarára, s el is jutott akadálytalanul az itatóhoz; a vályú végén hosszú, bot alakú csőből vékony vízszugár csordogált. Ernie a vályú fölé hajolt, s nyelvét tartotta a vízszugár alá:

- Hé, nem így kell inni! Várj egy kicsit, mindjárt megmutatom.

Egy Ernie-vel egykorú fiú állt az udvaron, amelyet előntött a holdfény. Tiroli nadrágot viselt, de mezítláb volt. Arcát félig eltakarta óriási sapkája ellenzője; a sapkát egyébként két füle támasztotta meg. Előrehajolt ugyan, de szemlátomást békés szándékai voltak. Hangtalanul surrant a kövé dermedt Ernie közelébe, intett neki; hogy most aztán jól figyeljen, tenyerét a csap alá tartotta, s bemutatta, hogyan kell inni. Ernie nagy lelkesen nyomban utánacsinálta.

- Mert hogy én azelőtt mindig pohárból ittam - mondta aztán, a száját törölgetve.

A fiú könnyedén megbillentette sapkáját.

- Értem, mit mondasz - felelte komolyan.

A szökevény rendkívüli kalandjai láthatólag cseppet sem lepték meg. A két fiú beszélgetése eleinte a teljes egyenlőség jegyében folyt, később azonban Ernie olyannyira a sapka sokatmondó hallgatásának hatása alá került, hogy önkéntelenül is elismerte tekintélyét. Még azt is bevallotta neki, hogyan áll a falusi kutyákkal. „Ide süss! - kiáltott a sapkatulajdonos -, majd én megmutatom neked!” Felkapott egy nem létező botot, s rendkívül bonyolult némajáték előadásába kezdett, amely úgy végződött, hogy egy mesteri ütéssel eltörte a reá támadó kutya két mellső lábát. Aztán minden átmenet nélkül a kivilágított ablakú épület felé iramodott. Egy perccel később vissza is jött egy csomó sárgaréppával, egy nagy karéj fekete kenyérrel és egy csodálatos mogyorófa pálcával.

Némi habozás után előkotort a zsebéből egy rozsdás bicskát.

- Ha véletlenül megtámadna egy farkas...

Ernie rámosolygott:

- Akkor mit csináljak?

- A farkassal ugyanúgy kell elbánni, mint a leopárrdal.

A különös fiú alsó karjára terítette zubbonyát, mint mondta, a vadállat karmai elleni védekezésül, s újabb harci táncba kezdett, amelyben a zsebkés játszotta az előző számban a furkósbotra kiosztott szerepet.

Ernie-t erősen nyugtalanította ugyan a farkas megjelenése a színen, de még sokkal jobban lekötötte figyelmét, hogy a parasztfiú mezítelen talpa milyen könnyedén táncol a holdfényben csillogó hegyes kavicsokon.

A fiú azután elkísérte a falu végéig. A kálvária közelében lassított, s zavartan odaszólt Ernie-nek:

- Most már, azt hiszem, haza kell mennem. Tudod, az öregek miatt.

- Nagyon jól csináltad az egészet. Köszönöm!

A másik fiú hirtelen elszomorodott. Azt mondta:

- Tudod, egy szép nap fogom magam, és én is elmegyek.

S a büszke sapkaellenző egyszerre lekonyult.

- Téged se szeretnek otthon? - kiáltott Ernie, akiből szinte kirobbant a részvét.

- Tudod, te is, hogy van ez, ilyenek mind. - Aztán komoran hozzátette még: - Nem értik meg az embert...

Az idegen fiú felemelte a kezét, s behajlította ujjait. Így intett búcsút. Ernie, akinek mind a két keze tele volt elemózsiával, követte példáját, amennyire tudta. Nagyon megindította a szertartás ünnepélyes volta. Egyszerre fordítottak hátat egymásnak. Ernie sietve tett meg vagy száz métert, s visszanézett: a parasztfiú eltűnt, s falujára is ráborult az éjszaka; igazán nem látszott emberlakta településnek. Titokzatos módon még a mezők is beleolvadtak az égbe; a fák az enyhe levegőben lebegtek. Érezni lehetett, hogy sok-sok kilométernyire van az ember Stillenstadtól, amely végül már csak gondolat volt, annak is apró, akkora, mint egy gombostű hegye, úgyhogy Ernie-nek igazán nem kellett törődnie vele.

A közeli lucernás fogadta be csavargó életének ez első éjszakáját.

Amikor megfelelő alvóhelyet keresett magának, egy szúnyog döngicsélt a füle körül, majd leszállt a lába előtt nyíló margarétára. A hold egy sugara éppen a virágra tűzött, s Ernie a sárga porzókon egy kis legyet pillantott meg. Lélegzetét visszatartva hajolt fölé, megállapította, hogy egészen fiatal legyekcske, s alighanem nőstény; kitűnt ez karcsú alakjából, szárnyacskája finom, vékony ízeiből s főleg azokból a kecses mozdulatokból, amelyekkel lábait egymáshoz dörzsölte, mintha könnyedén táncot lejtene egy helyben.

Aztán lassan, kényelmesen, megfontolt közjegyző-léptekkel megindult a legyekcske az egyik szírom mentén.

Ernie gyenge szúrásfélét érzett a szíve körül. Maga sem tudta, hogyan mozdult meg a karja, a keze. Szeme előtt elhomályosodott minden, s a légyleányzó azon vette magát észre, hogy ostoba módon ott vergődik Ernie sietve összezáruló tenyerében. „Itt van, megfogtam!”... gondolta magában, némi sajnálkozással.

A verdeső két szárny neszére figyelt fel; a legyekcske őrzöngve vergődött a markában, s úgy bizsergett tőle az ujjá hegye, mintha tüvel szurkálnák. Valósággal visszhangzott kezében az élet e parányi morzsájának remegése. A holdfény kékes szikrákkal szórta tele a kis légy szárnyát. Ernie közvetlenül a szeme elé emelte a nyomorúságos kis remekművet; most vette észre

először, hogy a légynek tapogatói is vannak, s valósággal lázba hozta ez a tökéletes szerkezet. A két parányi csáp is remegett a rovar belsejében tomboló vihar szellőzéseitől. Ernie megborzosgott fájdalmában. Úgy érezte, hogy a légy rémületében verdes így tapogatóival. Szíve összeszorult, s felmerült benne a kérdés, vajon a markában vergődő légy rettegése is ugyanolyan erős-e, mint a fűszeresné kisleányáé volt. Lényének egy része ekkor észrevétlenül átköltözött a légybe, s megérezte, hogy e csepp lény halálfélelmét mit sem csökkenti parányisága, sőt akkor sem rettegne kevésbé, ha szabad szemmel nem is lehetne látni. Széttárta ujjait, mint egy legyezőt, s egy pillanatig az elröppenő legyecske után nézett, amely most kicsit Ernie Lévy is volt, kicsit a fűszeresné leánykája is, s maga sem tudta, kicsit még micsoda... egy legyecske. No, ez sem vesztegette az idejét, elszállt, ahogy csak bírta a szárnya, állapította meg jókedvűen. De sajnálta is kissé, hogy apró társa elhagyta, mert most még magányosabbnak érezte magát a lucernás közepén.

Valahol az éjszakában elpattant egy húr.

A gyermek letérdelt a földre, s beszívta a körülötte szállongó illatokat. Azután hanyatt feküdt, kinyújtózott, s azonnal behunyta szemét, mintha ilyen módon akarná tudtára adni testének, hogy aludjék el minél előbb, mert másképpen nem szabadulhat azokból a körökből, amelyeket szívében mind szorosabbra vont a félelem.

De különös módon hasztalanul szorította össze a szemét, lassan, egyre erősebben, míg csak bele nem fájdult, úgy érezte, szemhéja egyáltalában nem választja el sem a holdtól, sem a csillagoktól, sem az országúttól, sem a valamivel távolabb sejthető búzaföldtől, sem a közvetlen közelében illatozó, kicsit salátaszagú lucernástól, sem a légytől, sem az orcáját végigsimító szélhullámoktól; szemhéja szitaszerűen átluggatott, áttetsző válaszfallá változott, s mögötte nem volt egyéb, mint az úr, a semmi. Most már elfogta a gyermeket a félelem, s kiabálni kezdett, elnyújtott hangon, mint amikor valaki nagyon távollevőt hív az ember: Ernie Léééévyii, Ernie Léééévyii!... De koponyáján belül nem jött felelet a kiáltásra, s az üresség továbbra is áttetszően fekete maradt, akárcsak az égbolt. Megint kinyitotta a száját, s nagyon gyorsan azt suttogetta: „Ernie!... Ernie!...”

Azután várt egy pillanatig.

Mintha valami vakító világosság járta volna át egész bensejét; s mialatt tagjai szelíden, csendesen beleolvadtak a lucernásba, csodálatosan egyszerű gondolata támadt: mivel mindenki eltaszította magától, hát a legyek Mestere lesz, közöttük lesz Igaz. Egy lucernaszál szeretettel megsimogatta bal orrcimpáját. Lágyabbnak tűnt a föld is. Aztán kitágult az orrcimpája, megremegett a gyönyörűségtől, óriási nagyra nőtt két orrlyuka, s lassan-lassan beszívta az éjszakát. Amikor már az egész éjszaka ott hullámozott a mellében, nagy megkönnyebbüléssel megint kijelentette: „Igen, a legyek között leszek az Igaz férfiú!” A benne tátongó üresség megtelt illatos fűvel, s Ernie elaludt.

- Hé! Fickó! Holtnak tetteted magad?!

Ernie egy sárga facipőt pillantott meg közvetlenül az orra előtt, majd szürke nadrágot, végül egy fekete kalap keretezte borvirágos arcot, amely olyan kerek volt és olyan pirospozsgás, akár egy alma. A hang cseppet sem volt fenyegető.

A paraszt könnyedén felemelte Ernie-t a földről, s talpra állította a lucernásban; egy darabig nézte, szigorúan körülszimatolta, majd harsányan rákacagott a gyermekre. Ernie riadtan hátrált a nevetés e zuhataga elől; a paraszt ekkor hirtelen abbahagyta, és azt mondta neki:

- Olyan vagy, akár a hal, amelyiket a farkánál fogva kaptak el!

Úgy érezte, ezzel kellőképpen megindokolta viselkedését, hátradőlt, kicsit meghajlította térdét, s tenyerével a combját csapkodta; megint kacagni kezdett, ezúttal az ég felé.

- Micsoda hal? - kérdezte Ernie kíváncsian.

- He?

- Hogy micsoda hal?

A paraszt kékeszöld szeme gyanakvóan tapogatta körül Ernie-t.

- Először is: mit keresel itt?

Alig tíz méterrel odább kétlovas szekér várakozott türelmesen az országút szélén. A paraszt szeme követte Ernie pillantását.

- Igen, az enyém - mondta megnyugodva. - A városba megyek. Fogadni mernék, hogy te meg onnan jössz. Azt hinné az ember, térdén csúszva jöttél idáig, úgy fel van horzsolva a két térded, hogy még... Hát a karoddal mi történt?... Vernek odahaza, mi? Ó, te szegény kis seggdugasz, jól tetted, hogy megszöktél.

Ernie rámosolygott, és megcsóválta a fejét.

- Nem, bácsi, nem azért.

- Hát akkor miért? Csak nem csináltál valami nagy disznóságot? Pénzt loptál... vagy eltörtél valami drága holmit?

- Nem, nem! - felelte Ernie, s ismét rámosolygott.

A paraszt arcán látszott, hogy nagyon töri a fejét.

- Ahá, pedzem már! Világot akartál látni. És mondd csak, régen szöktél meg otthonról?

- Tegnap este - felelte a gyermek rövid gondolkodás után.

A paraszt této vázolt, nagy tenyere Ernie fürtös fejére nehezedett, s egyetlen gyengédséggel végigsimította.

- Hanem otthon biztosan nagyon nyugtalanok miattad, barátocskám! Hát nem mondod meg nekem, honnan jössz?!

Valami mintha megmozdult volna Ernie mellében: a fejére nehezedő felnőtt kéz tette talán, s az előtte tornyosuló nagy test, amely rávetette árnyékát.

- Pedig igazán nem látszol rossz gyerekek - dünnyögte a paraszt, most már egészen megbékélten.

- Stillen... stadtból - dadogta a szökevény.

Ebben a pillanatban fogta csak fel, milyen nagy hibát követett el, és kitört belőle a zokogás.

...A kordé elég gyorsan haladt. Ernie szédületesen magasról figyelte, hogyan változik percről percre a táj. Ha ebbe belefáradt a szeme, az ígáslovak ünnepélyes, ringó járását nézte, hullámzó sörényüket, amely fehér tajtékként emelkedett és süllyedt nyakuk sziklája körül, újra meg újra. „Nem mintha olyan nehéz vóna ez a kis zöccség, hogy kettőt kéne befogni, de igencsak jól megvannak egymással... nem szeretik, ha elválasztják őket - magyarázta neki a parasztbácsi: Nem akarsz egy almát, mondd csak? No, milyen az almám, mi? Hamvas, sima, mint a bársony, ugyi? Hát, pajtikáim, fura egy zöccséget viszek én máma a piacra, bizony!” Időnként cifra mintákat rajzolt ostorával a levegőbe, a szürke meg a tarka fara fölé. Ha nem sikerült szép pattintással befejeznie az arabeszket, beérte azzal, hogy a nyelvével csettintett; ez persze meg sem közelítette szépségben a másik teljesítményt.

Ernie figyelmét azonban főleg a mellette elvonuló táj kötötte le. A négy égtájhoz próbált igazodni, de hasztalanul igyekezett ráismerni valamelyik részletre, amelyet idejövet látott éjszaka. Már az imént, amikor a lucernásban felébredt, akkor sem tudta felidézni az előző este különös élményeit. Kisebbsé lett minden: az ég, a fák, az országút, de még a legapróbb fűszál is, vagy legalábbis szürkébbnek, szegényesebbnek látszott a nappali világosságban. A falvak, amelyekén átmentek, legkevésbé sem emlékeztettek a holdfényben dülöngélő árnyéktömbökre; a házikók piros tetején most meg lehetett számolni a cserepeket.

- Hát, szóval, a riggenstrassei Lévyék gyereke vagy? - kérdezte most már másodszor a paraszt.

Ernie nagy komolyan igent intett.

- Nem azért, mintha bánnám - folytatta az ember kissé bosszús hangon. - Mindenütt akadnak jó emberek is, meg rosszak is... aszongyák. De azért meg kell mondjam, furcsa egy história... Hééé!... Igaz, pajtikák? Hééé!

Röpke pillantást vetett utasára, aztán zavartan elfordult és kijelentette, egészen személytelenül:

- Pedig tudhattam vóna, mert hogy... az ilyen apró fejű és fekete hajú emberkéék elég ritkák erre mifelénk...

Ernie ajkát valósággal égette a kérdés. Összehúzta a szemöldökét, s ki is mondta, nagyon alázatosan, bár egy csepp baráti sajnálkozás is érzett a hangjában:

- Maga se szeret *minket*?

A paraszt téglavörös képe liláspirosra színeződött. Nyerítésszerű hang tört elő szájából, s hatalmas teste olyan vidáman ugrándozott a bakon, hogy Ernie már-már attól tartott: mindjárt leesik a kocsiról. „Hahaha! Micsoda kis seggdugasz! - kiáltott fel többször egymás után. - Micsoda remek kis seggdugasz!”

Ez a furcsa „seggdugasz!” megszólítás minden másnál jobban sértette Ernie-t. De elhatározta magában, hogy ezt semmiképpen nem mutatja ki. Hátradőlt hát az ülésen, nekitámaszkodott egy krumplis rekesznek, s fölényesen füttyörészni kezdett. Ám egy perccel később a paraszt bal keze elengedte a gyeplőt, mint valami nagy, szőrös madár, vakon kóválygott a fiú felé, és szelíden leszállt a fejére. Kicsit csúfolódó volt a hangja, mikor megszólalt:

- Ne félj, kis seggdugasz! Akár Lévy vagy, akár más, öt perc múlva otthon leszünk. Csak nem gondoltad, hogy leteszlek a szekérről, mi? Nem vagyok én olyan agyafűrt fickó! Mert azok közt ritkán akad jó gyerek.

De azért szemmel láthatólag kijózanodott, mert ettől kezdve egy szót sem szólt a Riggenstrasséig. A Lévy-féle üzlet előtt visszafogta a lovakat. Ernie csodálkozva állapította meg, hogy távolléte alatt durván gyalult deszkákkal pótolták a keskeny kirakat üvegét. Arra azonban már nem volt ideje, hogy bármilyen megjegyzést tegyen ezzel kapcsolatban, mert a paraszt megfogta a vállát, s anélkül, hogy ő maga elmozdult volna a bakról, biztos kézzel felemelte, s óvatosan letette a járda szélére. Jókedvűen odaszólt neki, hogy „isten veled, seggdugasz”, majd nagy ostopattintással elindította lovait, s gyorsan elrobogott, mintha csak félt volna a Lévy család közelében elidőzni.

Előző este, a vacsoránál, Judit mama Ernie üres helyére mutatott, s már el is marasztalta *in contumaciam*; két órával később azonban minden bűn alól felmentette, s vádjait a világegyetem fennmaradó részére árasztotta.

Azután magára kapta kendőjét, végigrohant Stillenstadt utcáin, fellármázva az útjába akadó zsidókat és keresztényeket egyaránt. Amikor meggyőződött róla, hogy az „angyalka” nem tartózkodik a városban, kiterjesztette kutatásait a környező földekre is. Három nappal később akadtak rá egy egészen távoli tanyán, ahová betegen, mezítláb, tüskék megtépte ruhában vetődött el.

Mordecháj egy széken üldögélve virrasztotta át az éjszakát. Amikor éppen pirkadni kezdett, egy kockakövet dobta az üzlet kirakatába: a fűszeresné fejezte ki e cselekedettel férje fajvédő érzelmeit. Mordecháj gyorsan összeszedett néhány deszkát, az esetleges tolvajok ellen. Aztán nagyot sóhajtott, meggyújtotta a petróleumlámpát, s a rozoga redőny lécei között átszűrődő fénysávokat figyelve várta a reggelt. „Csak aztán gettóba ne kerüljünk a végén” - gondolta magában. A deszkatabla egyébként le sem került többet az üzlet kirakatáról. Ezer és egy oka volt ennek, s elegendő lett volna egy is: a pénz. E fatábla a határt jelképezte a németek, s a börtön rácsát a Lévy család számára.

Amint a kocsizörgést meghallotta, kirohant az utcára. A két ló már messze járt a kordéval; de a járda szélén ott állt elmélázva a tékozló fiú. Két keze tele volt sárgaréppával, kötése kibomlott és a földet söpörte, hajában fűszálak, arcán, ruháján, testén sár- és vérfoltok. Meg sem moccant, amikor az öreg rávetette magát, egész testében remegve, szinte eszelős tekintettel, mintha attól félne, hogy mindjárt újra eltűnik.

- Ne beszélj, ne félj most már semmitől! - dadogta Mordecháj. - Hallod, mit mondok? Nem történt semmi! Ó, milyen jószagos az Úr, milyen jó! milyen jó! - hajtogatta magánkívül, s nadrágja szárához szorította a gyereket.

Ernie szemmel láthatólag megőrizte hidegvérét. Amikor sikerült kiszabadítania száját, kíváncsian megkérdezte:

- Miért van fából a kirakatüveg?

A tejes háromkerekű kis teherkocsija fordult be a Hindenburg térről, de rajta kívül még senki sem járt a hajnali ködben úszó Riggenstrassén. Mordecháj leguggolt a gyerek mellé, Ernie homlokához szorította arcát, ellenőrizni, nem lázas-e. Miután megállapította, hogy a kisfiú angyali derűvel néz reá, elmondotta neki, megfelelő óvatossággal és szónoki formában, hogy mi történt előző este óta.

- Érted, ugye? Ha igazán Igaz ember volnál, akkor bizonyosan nem így történtek volna a dolgok... - magyarázta gyengéden.

- Értek mindent - felelte Ernie.

- Akkor pedig megint olyannak kell lenned, mint azelőtt. Úgy csinálj mindent, mint azelőtt - vonta le a tanulságot nagyapó, legbehízelgőbb modorában.

Ernie nagy, sötét szemében először mélységes tűnődés jelent meg, majd nyomban utána két könnycsepp, s ettől aranyos fényben csillant meg gyöngyház színű szeme fehérje.

- Miért sírsz?

- Mert azt hiszem, hogy ezentúl minden fájni fog nekem... akkor is, ha nem vagyok Igaz férfi!

- *Sömá Jiszráél!*

Mordecháj odahúzta a kisfiút az ölébe, majd karjai közé szorította, s egész magasságában felegyenesedett. Fejét beragyogta a napfény. Azt gondolta magában: „Uram, amiként az ég mérhetetlen magassága és a föld mélysége kifürkészhetetlen, azonképpen kifürkészhetetlen a gyermekek szíve is.”

Ötödik rész

Kremer tanár úr és Ilse kisasszony

1

Harminckét esztendő tanári szolgálat után Kremer úr egész lénye csendes derűt sugárzott, s a demokratikus közoktatásra jellemző elmélyült elmélkedést... Tanáros volt magas alakja is, amelyet mintha furcsa betegség nyújtott volna meg, s hullámszerűen látszott a legkisebb mozdulatra is, s mint egy fuvola árnyéka, valami titokzatos és komoly dallamot formálni. Négyszögletes arca, amely úgy emelkedett ki keménygallérjából, akár egy különös virág a virágcserepből... az is tanáros volt.

Mosolya is sokféle volt... és mindegyiknek megvolt a maga didaktikai értelme: a félmosolynak, a negyedmosolynak, nyolcadmosolynak, és így tovább. Ha az iskolában szélcsend honolt, rendszerint óvatos és körültekintő félmosolyt parancsolt arcára, amely éppen félúton helyezkedett el a derűs életöröm és a kötelességteljesítés dermesztő szigora között.

Tanári pályája kezdetétől fogva ellentmondás mutatkozott az ő természetes hajlékonysága és az elavult, merev pedagógiai elméletek között. Hoffmeister nevű igen tisztelt főnöke egyszer a fejéhez is vágta, méghozzá egy tanári konferencia kellős közepén:

- Ide hallgasson, kolléga úr, ne hajoljon le olyan nagyon a tanítványaihoz, mert ez a legmegfelelőbb testtartás, hogy jól fenéken rúgják az embert!

Az ifjú pedagógus mélyen elvörösödött, harminc másodpercig gondolkozott, majd nagyon méltóságteljesen így válaszolt:

- Meg kell állapítanom, hogy az igazgató úr kijelentése, bármilyen udvariatlannak tűnik is formailag, tartalmilag tökéletesen indokolt.

S bár ettől kezdve állandóan pálcával felfegyverkezve tanított, lelke mélyén változatlanul hitt a gyermeklélek tisztaságában, amelyet állandóan szembeállított az emberi természet tökéletlenségével; mint barátjának, Hartung tanár úrnak mondani szokta: „A gyermek az embertől származik; pontosan úgy, ahogyan az ember a majomtól!”

Meg volt győződve róla, hogy az állampolgári jogok és kötelességek oktatása, valamint a költészet tanítása áttörhetetlen és örök gátat emel az emberi barbárság elé, ha kiterjesztik az egész emberiségre. Ebben a vonatkozásban az eszményi szellemi táplálékot a német romantikus költészet szolgáltatta szerinte, ezen belül is elsősorban Schiller, akinek legkisebb verséből is a polgári öntudat sugárzik. Nagy nap lesz, amikor Földünk minden lakója ismerni fogja Schiller költeményeit. Ez áldott naptól fogva senki sem törődik majd sem politikával, sem pénzzel, sem erkölcstelen életű nőszemélyekkel: És ettől kezdve a gyermekek nem lesznek többé kisebbségben e világon, gondolta magában Kremer tanár úr, mert minden felnőtt gyermek marad, s minden gyermek kész emberré válik és... és így tovább.

Ilyen elgondolások során jutott el odáig, hogy egyáltalában nem törődött a politikai eseményekkel, olyannyira, hogy hamarjában arra sem emlékezett, vajon köztársaság-e már Németország, vagy még mindig a Habsburgok uralkodnak-e rajta. Számos különböző politikai rendszert ért meg, de Schiller tanítása szempontjából egyik sem járt komolyabb következményekkel. Egyébként a politikai rendszerek körüli vita tulajdonképpen szócséplés volt, pusztá

szavak álltak szemben egymással. Köztársaság, császárság, és így tovább, a végtelenségig. Esze ágában sem volt beleártani magát ebbe a dologba, hiszen szentül hitte, hogy valamikor mindeme szavakat elnémítja a költészet varázsa.

Neki is megvolt a maga szerelmi története, mint mindenkinek, s ugyanúgy szégyellte az emlékét, mint a háborús sebesülését, amely éppen altestét érte. „Drága Hildegardom - mondotta pirulva -, biztosítalak róla, hogy ez... hogy ez a... fogyatékoság... egyáltalában nem tesz alkalmatlanná a házasságra. Ezt be is tudom bizonyítani.”

Ahogy múltak az évek, s némi cinizmus rakódott Kremer tanár úr lelkére, felmerült benne a kérdés, vajon nem lett volna-e helyesebb meggyőzőbb bizonyítékkal szolgálni a menyasszonynak, mint az a nevetséges orvosi bizonyítvány. Tudniillik e vallomása után mind ritkábban találkoztak, s Kremer tanár urat végül kihozta sodrából, hogy a lány az ő részleges („részleges, drága mátkám, igazán részleges”) testi fogyatékoságát netán valami perverz cselekedet eredményének tekinti, s őt is felelősnek tartja érte. A Vaskereszt segítségével sikerült ugyan iskolaigazgatói karosszékből befejeznie a háborút, ám az a másik, be nem vallható keresztje, sajnálatos módon lehűtötte hazafiúi lelkesedését. Kezdték defetizmussal gyanúsítani. És minél lagymatagabb lett német öntudata, annál biztosabbra vette szíve hölgye, hogy valóban megsemmisültek legnemesebb részei. Mint mélyen érző nő, feleségül is ment egy féllábú, de hazafiságát illetőleg teljes értékű höshöz.

Így történt azután, hogy háborús emlékei elválaszthatatlanul összeszővődtek érzelmi élete emlékeivel, s Kremer úr kezdte a kettőt egyformán sértődötten szemlélni, egyforma keserűséggel: az emberek által a testen ütött lyukat, s az életében tátongó betölthetetlen űrt. S bár a szerelemtől táplált emelkedett véleménye fékezte gondolatait, olykor az az érzése támadt, hogy ugyanaz a csapás sújtotta két helyen... a szíven és a bal heréjén.

„A kocsmatöltelék kitódul az utcára, és igyekszik kormányra kerülni - ez a fasizmus. Hamarosan visszaküldik őket a csapszékbe vagy a börtönbe, s a jó öreg Germánia alaposan megfenyíti majd rakoncátlan gyermekeit.”

Így gondolkozott eleinte Kremer tanár úr, s az első rendszabályokat éppen ezért sztoikus nyugalommal fogadta, az öreg humanista kipróbált óvatosságával és bölcsességével. Amikor megjelent a testi fenyítés bevezetéséről szóló rendelet, csak mosolygott rajta; de nemsokára megtudta, hogy számos kollégája a zsidó gyerekek hátán próbálja ki az új rendeletet, mert ezt érzi a legkényelmesebb megoldásnak; ettől aztán mintha valami finom gyom ütközött volna ki szép csendesen homlokán, amely addig mentes maradt a rossz legkisebb nyomától is. A többi pedig elintézte a zsidó templom felújítása.

A tűzvész késő este keletkezett; hajnalra csak néhány megfeketedett faldarab maradt a zsinagógából, amely még két napig ontotta a füstöt Stillenstadt városára. Udvarra nyíló hatodik emeleti ablakából Kremer tanár úr kényelmesen megfigyelhette, hogy a romok és téglák közül egy hosszú gerenda mutat a keresztény ház homlokzata felé, mint vádlón kinyújtott kéz.

A barnaingesek betörése óta a zsidók, szerencsére, csak nagy ritkán keresték fel templomukat, így aztán egyetlenegy áldozata volt csupán a tűzvésznek, egy hívő, aki sokáig ott maradt, s imádkozás közben hamvasztotta el a tűz. A közelben lakók azonban egy álló hétig panaszkodtak, hogy a romok körül gyenge, de azért tisztán érezhető szag terjeng; feltételezték, hogy az öreg zsidó szaga, aki füst alakjában szállt fel Stillenstadt békés egébe.

Kremer tanár úr orrcimpáját is kellemetlen módon izgatta ez a baljós tömjénillat. Hartung úrnak, barátjának és tanártársának, aki szeretett ki-kirohanni a zsidók ellen, meg is jegyezte egyszer, hogy *csupa tűz* minden szava. Hartung tanár úr úgy tett, mint aki nem érti a célzást;

de valami jóvátehetetlenül elromlott, s ettől kezdve a két barát, ha kijött az iskolából, külön-külön tartott hazafelé, egymástól tizenöt méter távolságban, végig azon a sugárúton, amelyet addig, 1919. október elseje óta együtt róttak minden reggel és este.

Még mindig nem indult azonban meg az a gépezet, amely végül koncentrációs táborba juttatta a mi érzékeny lelkű humanistánkat. Amikor pedig a halált hozó kerék végül nekilendült, eleinte olyan lassú volt a mozgása, hogy Kremer tanár úr fel sem figyelt rá...

Járt az iskolába mintegy, tizenöt zsidó „vendégtanuló”, mint újabban nevezték őket, s körülbelül ugyanennyien voltak a „Pimpfek”³⁰ is, a Hitler-Jugend tagjai. De a gyermeklélek valamilyen kiszámíthatatlan indulata azt eredményezte, hogy valahányszor a Pimpfek rohamra indultak az udvar nagy gesztenyefája melletti zsidósarok ellen; sok „nem politizáló” gyerek is csatlakozott hozzájuk, pusztán a szórakoztató háborúsvi kedvéért. Áttörték a zsidók frontját, a foglyokat az udvar közepére hurcolták, s ott, a tanárok szeme láttára, akik azonban óvatosan másfelé néztek, különbözőképp elszórakoztak velük.

Kremer tanár urat elgondolkoztatták ezek a jellemnevelő játékok; de mivel tartott a felsőbbség villámaitól, mindössze annyit tett, hogy sétáit a zsidók gesztenyefájával szemközi fal mentén bonyolította le. A fülét azonban nem dughatta be, ezért aztán időnként bement a tantestület tagjai részére fenntartott mellékhelyiségbe, s a sötétben hangosan, sokáig fújta az orrát. Valahányszor úgy érezte, hogy mindjárt szétpattan a mellét feszítő nedves buborék, jó erősen zsebkendőjébe trombitált. Amikor kijött a mellékhelyiségből, orra vörös volt és fájt. Mesterkedése nem maradt észrevétlen.

Egyszer, a szünetben, Ernie Lévy odagurult Kremer tanár úr lába elé.

Két Pimpf kergette. Hans Schliemann belenyomta térdét Ernie ágyékába; a gyermek karja a földet súrolta, tenyeréből csurgott a vér. Szemét behunyta. Hans hajánál fogva megfordította fejét, úgy, hogy finom arcocskája az ég felé fordult, mintha könyörögne.

- Szóval, nem akartál tovább játszani?

Hans Schliemann tátott szájából kivillantak a fogai. Láthatólag nem sokat törődött Kremer tanár úr jelenlétével. A tanár úr révetegen kopasz fejéhez emelte kezét, majd nagyot sóhajtott, s bizonytalanul imbolygott hosszú lábán. Aztán valami ilyesfélét motyogott nagy sárga fogai között: - Ejnye, gyermekem... - majd váratlanul megfogta a Pimpf gallérját, felemelte jó magasra, és háromlépésnyire ellódította.

E szentségtörő cselekedet láttára megdermedt az egész udvar.

Kremer tanár úr lassan elindult megint, vontatott, fáradt léptekkel; esetlenül emelte és lendítette előre a lábát, s nagyon óvatosan tette le a földre, mint túlságosan megrakott vén gebe, amely előbb kipróbálja patájával a talajt, és csak azután emeli fel a másik lábát. De amikor az udvar falához ért, léptek halk kopogását hallotta a háta mögül: a zsidó fiúcska szegődött nyomába. Karját összefonta mellén, arca ragyogott, s egészen nyíltan Kremer tanár úr védőszárnyai alá helyezkedett. Mit tehetett volna Kremer tanár úr?... Beletörődött a dologba, aminek következtében a szünet vége felé már két fiúcska és egy elragadtatott kislány ballagott a nyomában. Nagyon illedelmesen viselkedtek, egymás kezét fogták, ez azonban mit sem változtatott azon a tényen, hogy kompromittálóbbról kíséretet alig lehetett elképzelni.

³⁰ „Pimpfek” - A Hitler-Jugend alsó korosztályait, a 10-14. év közöttieket, hivatalosan „Deutsches Jungvolk”-nak nevezték, de a köznyelvben, s a szervezet tagjai maguk is, csak a *Pimpf* megjelölést használták.

Másnap már tizenöten voltak. További három nappal később pedig Marcus Rosenberg, a nagy Marcus, a zsidó színek utolsó bajnoka, ugyancsak Kremer tanár úr zászlaja alá szegődött, hóna alatt szorongatva a hosszú fémvonalzót. Ezzel beteljesedett Kremer tanár úr sorsa.

Amikor felment az osztályba, a fekete tábla egész szélességében a következő, gyerekkéztől származó feliratot olvasta: „*Ki a zsidóbaráttal az iskolából!*”

Odament a táblához, kezébe vette a törlőrongyot, de meggondolta magát, s hanyag mozdulattal visszajuttatta dobozába. Így állt egy percig, hátat fordítva tanítványainak. Amikor visszafordult az osztály felé, hogy farkasszemet nézzen a negyven reá szegeződő szempárral, arc kifejezése kimért volt és közömbös. Mintha hirtelen megnőtt és megkeményedett volna; állkapcsát előretolta, s arca ettől a bérkocsi elé fogott vén gebe kétségbeesett pofájára emlékeztetett, amely azt hiszi, hogy a kocsi rúdja és a hátára terített pompás takaró erőt is ad neki. Ilyen ünnepélyesen haladt katedrája felé Kremer tanár úr is, a harminckét esztendeje napról napra tapasztalt tisztelet páncéljába burkolózva. S mivel az osztály már halkan morajlott, a tanár hüvelyk- és mutatóujja közé szorította pálcáját, függőlegesen felemelte, s könnyed, elegáns mozdulattal füle felé billentette; arca közben meg sem rezzent, fölényes közöny ült rajta. Nyomban halálos csönd támadt.

- Nagyon helyes - mondta, és szájalmas mosolyt erőltetett arcára. - Folytatásként pedig azt ajánlom, hogy...

Tenyerével végigsimította szemüvegét, mintha a port törölné le róla; a fémkeretes üveg mögött úgy hunyorgott nagy, szelíd, kék szeme, mintha sohasem akarná abbahagyni.

- ...Csináljunk talán egy kis tollbamondást - fejezte be a mondatot hosszúra nyúló szünet után.
- Vegyenek elő tollat és papírt! Magára is vonatkozik, amit mondok, Leuchner kisasszony! Vigyázat, kezdjük! Egy, kettő, három!... Mi-lyen-é-de-sen-cseng-az-é-nek-vessző-a-cin-kék-é-ne-ke-vessző...

A tanulók fületük fölé görnyedtek, és szorgalmasan írtak. Kremer tanár úr szemében felvillant kedvenc tanítványa, az első padban ülő Ilse Bruckner arca; valahányszor új mondatba kezdett, a kislány reá szegezte zöld szemét. Ernie Lévyből nem látott mást, mint egy göndör fűrtöt, hátul, a terem túlsó végén, meg az orra hegyét, amely szintén töprengeni látszott. „És ezek a gyerekfejek mind tele vannak élettél - gondolta magában az öreg tanár -, hanem azt a négy zsidó fejcskét még külön veszélyek is fenyegetik...” S miközben összehasonlította magában a négy fej tulajdonosának jövőendő sorsát a többi tanítványáéval, Kremer tanár úrnak az a különös érzése támadt, hogy egy megnevezhetetlen szörnyeteg, valami láthatatlan óriási polip ül a tanteremben, s egymás után falja fel valamennyit, válogatás nélkül...

E döntő veresége napján, estefelé, Kremer tanár úr nem tudta elfojtani azt a vágyát, hogy ott ne tartsa azt a két lelket, akit ez évfolyam diákjai közül kiválasztott magának: Ernie Lévyt, legjobb német tanítványát, s Ilse Brucknert, aki az éneken volt az első. Valami homályos iskolai teendő ürügyén mindkettőjüket meghívta magához teára. „Holnap, csütörtökön, pontosan három órakor” - mondta nekik szigorúan; ezzel a mesterként pontossággal a meghívás hivatalos jellegét akarta hangsúlyozni. - „Nehogy elfelejtsék: pontosan három órakor!” - ismételte, amikor elbocsátotta őket, majd furcsán rájuk mosolygott. Igyekezett egyesíteni e mosolyban azt az árnyalatnyi kedélyességet, amely kedvet csinál a gyermekeknek a látogatáshoz, s azt a tanári tekintélyt, amely kötelességüké teszi, hogy eljöjjenek.

Amikor két tanítványa eltávozott, Kremer tanár úr hirtelen rádöbbsent, hogy rajtuk kívül nincs többé kapcsolata senkivel. Egy pillanattal később azonban már kuncogott, úgy örült a másnapi látogatásnak. Eddig csak messziről ismerte a gyerekeit, hivatása parancsolta, hogy bizonyos

távolságot tartson közöttük és önmaga közt; de nem akar úgy meghalni, hogy legalább egyszer közelről ne lássa őket, ne beszélgessen velük, ne mosolyogjon rájuk úgy, mintha véréből való vér volnának. Eszébe jutott, hogy mind a két gyermeknek egyformán karcsú a lába, virág szárára emlékeztetően vékony a nyaka, és törékeny, apró a termete. Aztán a nyitott ablak felé pillantott, s az égbolt ragyogó kékségét valami ígéretfélének érezte. Az udvaron álló gesztenyefa koronája az ablakpárkányig ért. Odament az ablakhoz, letépett egy levelet, s elnézte: mintha élt volna a tenyerében, úgy ragyogott lágy, friss, zöld húsa. Kihajolt az ablakon, s akár valami kinyilatkoztatás, úgy érte szívét a gesztenyefa képe. A milliónyi zöld levél kusza hajzatként zúgott a szélben. Igen, elveszített mindent, de ezek a dolgok élnek tovább nélküle is: az ég, a föld, a fák és a gyermekek. „És ha én meghalok, ez megmarad akkor is” - gondolta magában elérzékenyülve. Mintha most fedezte volna fel a világot. Hirtelen nagyon boldognak érezte magát: nem tudta, hogy miért.

2

Az a ház, amelyben Kremer tanár úr lakott, igazán nem árulta el, hogy költészetet kedvelő ember él benne. Olyan volt, mint a régi zsidótemplom környékén álló házak bármelyike, amelyekről Judit mama kelletlenül, kétkedő fintorral ismerte el: „Látni, hogy előkelő népek laknak bennük.”

A lakás azonban a hatodik emeleten volt. Ez szárnyakat adott Ernie fantáziájának (a Riggerstrasse környékén senki sem lakott ilyen magasan, már csak azért sem, mert a házak nem voltak ilyen sokemeletesek); a gyermek úgy érezte, hogy magasan lakni egyben lelki emelkedettséget is jelent. Öröme még nagyobb lett, amikor kitűnt, hogy az ötödik emeletről csigalépcső vezet tovább, még hozzá ugyanolyan keskeny, sötét, gyanús és titokzatos események aranyos porával teli, mint az, amelyiken Lévyék házának padlására lehetett feljutni. Nagyon költőinek találta azt a gondolatot, hogy Kremer úr padláson rendezte be otthonát, s úgy érezte, nagyon is illik hozzá.

Be akart csengetni, de megtorpant, mert eszébe jutott Ilse Bruckner; egy esztendő óta meg nem szólított egyetlen kislányt sem. A Riggerstrasse környékén még működtek a rossz nyelvek: egyesek azt hajtogatták, hogy a „zsidókölönyök” kigombolta a nadrágját, és elővette nemi szervét; nyilvánvaló bizonyítékát látták ebben a zsidók mind szexuális, mind pénzügyi téren megnyilatkozó ördögi természetének; néhány náci vizsgálatot is követelt az ügyben, de a fűszeres kislányából egy szót sem lehetett kihúzni Ernie Lévy nadrághasítékával kapcsolatban...

- Hát itt vagy? - kérdezte valaki fojtott hangon.

Kremer tanár úr állt a nyitott ajtóban, meghajolva, frakkban, ünnepélyes ábrázattal; egy szürkés színű kéz lebegett a levegőben, szállt Ernie arcára, megsimogatta, és végtelenül gyengéden megcsipkedte.

Aztán ijedten arra a kalpskatulyára mutatott az öreg tanár, amelyet Ernie kecsesen, óvatosan szorított a melléhez, s megkérdezte:

- Hát ez meg micsoda itt? Remélem, nem bombát hoztál magaddal.

Ernie egy pillanatig habozott, elérte a tréfát, s mosolyogva válaszolt:

- Az én nagymamám nem csinál bombákat.

Az előszobában némi kiábrándulást érzett, de a szalontól el volt ragadtatva: négy kis, színes ablak árasztotta kékes fényét a csipketerítés karosszékekre s a kárpitozott falakon aranyló képkeretekre, amelyek óriási száraz levelekre emlékeztették. „Várjatok egy pillanatig” - mondta Kremer úr, s Ernie csak ekkor vette észre Ilse illedelmesre fésült aranszőke haját; úgy lebegett az egyik karosszék pázsitszerű bársonyán, mint a pillangó. Aztán meglátta a kislányt egészen: élénken, fürgén emelkedett fel a helyéről, három lépést tett feléje, kinyújtotta kezét, karja olyan sima és fehér volt, hogy a fiú úgy érezte; mintha minden pillanatban frissen sarjadna óriási virágként könyökén buggyot vető ruhája ujjából.

- Nagyon örülök, hogy megismerhetem önt, igen tisztelt legjobb németes úr!

Ernie szertartásosan megfogta a kezét, elpirult, és nagyon komolyan ezt felelte:

- Részemről a szerencse, legjobb énekes kisasszony!

Aligha tudta volna megmondani, mi zavarta ebben a választékos üdvözlésben; talán aránytalanul udvariasnak érezte saját személyéhez képest, talán az, hogy elég furcsán csengett a kislány szájában, vagy talán az, hogy elvette tőle félénk, tiszta öröme egy részét: nem tudott zavartalanul Ilse világoskék szemébe nézni. De azért elégedett volt magával: sikerült egészen jól kivágnia magát a meglehetősen kényes és váratlan helyzetből.

- Hihhihi - kacagott fel vidáman Ilse Bruckner.

- No, maga jól átejtett engem - mondta mosolyogva Ernie.

Ilse Bruckner nyugtalanul megkérdezte:

- Komolyan mondja?

S mert Ernie Lévy szeme még mindig mosolyogva szegeződött az övére, elpirult, lábujjhegyen megperdült, kecsesen, ruganyosan, majd odaszaladt az egyik világoszöld karosszékhez, belevetette magát, két karját a könyöklőre tette, s így sikerült is betöltenie.

- Klassz itt, ugye? - jelentette ki a legmélyebb meggyőződéssel.

Kremer tanár úr ebben a pillanatban ismét felbukkant, mégpedig a szoba közepén; letett a kerek asztalkára egy tálcát, amely tele volt parányi porcelán csészékkel, s az ő kezében hasonlóan furán ható más kellékekkel: cukortartóval, teáskannával és hasonlókkal. Aztán kinyitotta a kalapskatulyát, s a legnagyobb meglepetés kifejezésével nézte a benne levő tortát, amelyen Judit mama késő éjszaka végezte el az utolsó simításokat. Komoran összehúzta a szemöldökét, s ebből arra lehetett volna következtetni, hogy nem kedvére való ez a figyelmesség. - Hát ez mi? No, de ilyet!... De hiszen ez kész örülség! - Váratlanul odafordult a megdöbbsent Ernie-hez, még jobban összeráncolta a szemöldökét, fakó kék szemében apró szikrák villogtak, s így szólt: - Nagyon finomnak látszik, de hát ez mégiscsak örülség, komolyan mondom! Istenem!

Aztán felszeletelte az izgató „örülséget”, és kitöltötte mindenkinek a teát.

- Milyen *isteni*! - kiáltott fel kényeskedve és tele szájjal Ilse Bruckner.

Három ujjával fogta teáscsészéjét, kisujját pedig vízszintesen kinyújtotta. Száját kerekre csücsörítette, mintha füttyülni akarna, úgy csicsergett.

- Hogy hívják *maguk* ezt a süteményt? - kérdezte Kremer tanár úr.

Ernie Lévy ujjongott.

- Lékach-nak.

Kremer úr elismételtette vele, s ismét megállapította, hogy örület, de nagyon finom.

Aztán gyorsan letette csészéjét az asztalkára, elővett a zsebéből egy hatalmas kockás zsebkendőt, beletemette egész ábrázatát és fújni kezdte az orrát, de úgy, hogy majd megszakadt belé. A két gyerek meghökkent. Kremer úr orrlyukaiból fül- és szívszagató trombitaszó tört elő, fakó és élettelen szemében megint felvillantak az iménti apró szikrák. „Semmi... semmi...” - dadogta, s a zsebkendővel a kezében kiosont a szobából.

- Igazán fura ember - jegyezte meg Ilse Bruckner, s könyökére támaszkodva kissé felemelkedett ültében, hogy hátrább csússzék a karosszékben.

- Fura - hagyta rá Ernie.

- De csuda rendes ember!

- Rendes - helyeselt Ernie óvatosan.

Tavalyi kellemetlen kalandját még mindig nem felejtette el.

- Mondd csak, ugye nem haragszol rám nagyon? - kérdezte váratlanul Ilse.

A fiúnak ijedtében összeszorult a torka.

- Miért haragudnék?

- Tudod, az a három évvel ezelőtti história, amikor Jézus Krisztust játszottunk...

- Ugyan! Dehogy! - tiltakozott Ernie hevesen.

- És Hans, az unokabátyám miatt se haragszol rám?

- Nem tehetsz róla, hogy az unokatestvéred, igaz?

- Hát rólad se lehetne azt mondani, hogy nagyon bőbeszédű vagy - állapította meg a kislány.

Felkacagott, dallamos, halk torokhangon, összekuporodott, s eltűnt a karosszék feneketlen mélységében.

Ilse karosszéke megreccsent. Elfojtott, halk nevetés hallatszott felőle. Ernie úgy érezte, hogy lágyan, selymesen megpattan valami a mellében. Olyan volt az egész, mintha a kislány igyekeznék kedvet ébreszteni benne, hogy közel érezze magát az ő kis szőke boldogságához, de meg is fosztaná e közeledés minden reális lehetőségétől. Mert Ilse nem volt állat és nem volt napsugár sem, amelybe belopakodhatott volna, anélkül hogy engedélyt kérne tőle, de nem is volt egészen ember, aki ha akarta, megtilthatta neki, hogy a lelkébe behatoljon. A kislány arcában és kezében volt valami állat- vagy madárszerű; hangja és tekintete viszont egészen a felnőtt emberé. Ilsével kapcsolatban mindenre el kell készülnie az embernek, állapította meg magában Ernie elgondolkozva. Ilyen is, meg olyan is, és ki tudja, talán még sok minden más is, amit ő el sem tud képzelni.

- Hát te mit látsz rajtam, hogy úgy nézel? - szólalt meg a kislány.

- Látom, hogy elbűjt - felelte Ernie Lévy.

S amikor ezt kimondta, harsány nevetésben tört ki. Maga is elcsodálkozott, milyen tiszta: mintha patak szökdecselne a szájában levő köveken, noha még csak nem is sejtette soha magában forrását, ezt a különös örömet, amelyet Ilse ébresztett fel benne.

- Úgy nevetsz, mint akinek elment az esze - szólalt meg a karosszékben lapuló Ilse.

Aztán minden átmenet nélkül dúdolni kezdett, halkán, értelmetlenül: liiiiii... liiiiii... - mintha a nevetés pontosan kiszabott mederben hömpölyögne a torkában, lassan, biztosan, s hajszányira sem lépne ki a medréből. Ernie maga is e kristálypatak medrének részévé változott, lehunyta szemét, hogy kizárja magából a látható dolgokat, s nagyon udvariasan odasúgta:

- Igazán szépen énekel.

Amikor megint kinyitotta a szemét, a kislány feje kikukucskált a karosszék csipkés támlája fölött, s egész arca egyetlen, Ernie Lévynek szóló, fintor volt. Ám a virágsziromszerűen visszahajló pillák árnyékában Ernie tisztán látta félig gúnyos, félig gyengéd pillantását; dús, aranyló, hamvas bibeszálakra szakadt szét ez a tekintet, a virágszál gyermektegy törékenysége volt benne.

- Hogy vagy? - kérdezte Ilse alig hallhatóan.

- Nem tudom - felelte Ernie.

Hangja csengése megrendítette Ilsét; a zsidó kisfiú szeme olyan volt, mint fehér arcába sülyesztett két szem fekete cseresznye; a lány arra gondolt, hogy ha icipicit beléjük harapna, kibuggyanna a finom vörös lé, a cseresznye édes, zamatos vére.

- Énekesnő akarok lenni, tudod - vallotta meg neki titkát.

Másnap valamilyen szabályzat nevében, amely eddig eszébe sem jutott, Kremer tanár úr ünnepélyesen az első padba ültette Ernie Lévyt, közvetlenül Ilse mellé. A kitüntetett fiú szerencsétlen ábrázattal leült, s meg sem moccant többet. Szomszédnője alig-alig hallotta gyors, de szabályos ritmusú lélegzetét. Kacérul előrehajolt, s látta, hogy aranyos, hülye pajtása homlokán parányi verítékcseppek gyöngyöznek. Ezen nagyon elcsodálkozott. „Jézuskám! - mondta magában -, hogy fél! Igen, ilyennek, ilyennek, éppen ilyennek szeretem látni!”

Ám a szünetben semmiképpen sem kerülhette el, hogy Hans Schliemann vallasni ne kezdje.

- Szóval összeálltál egy zsidógyerekkel, mi? - kezdte a fiú.

A mellékhelyiség ajtajához támaszkodott, s fölényesen keresztbe rakta a lábát. Vékony szálú szőke haja kétoldalt homlokába hullt. Haragosan rázta a fejét. Szép volt.

Ilse megvetően mosolygott:

- Mi bajod van? Mert az öreg Kremer egy padba ültetett bennünket?... Talán bizony féltékeny vagy rá? Hihhihi!

Szórakozottan lesöpört egy porszemet a fiú hajáról. Hans összerezzent.

- Mondd meg, mit csináljak ezzel a szerencsétlen kis zsidókölökökkel? Ő talán nem ugyanolyan, ember, mint te? Ó, te buta Hansi! - illegette magát, s rámosolygott, azzal a fintorral, amelyet a fiú imádott, lebiggyesztve, szinte felkínálva nedves alsó ajkát.

- Vigyázz magadra! - mondta Hans. - Tudod; hogy Pimpf vagyok! Betöröm a pofátokat, az övét is, meg a tiédet is!

- Próbáld meg! - felelte Ilse.

És hidegen, mint a jégcsap, odafordította arcát a fiú felé.

- No, mi lesz?

Hans feljajdult:

- Úgyis tudod, hogy nem teszem!

- Vagy úgy! - jegyezte meg hűvösen a kislány. - Jegyezd meg magadnak, hogy én nem vagyok Sophie, érted? Én Ilse vagyok, azt csinálom, amit akarok! Az a zsidógyerek egy szerencsétlen kis hülye. Ha egy ujjal hozzányúlsz, hát akkor... hozzám nem nyúlsz többet. Most pedig gyerünk, mozogj, mindjárt becsengetnek!...

A kislány unottan előrehajolt; Hans Schliemann mutatóujjával megkereste a köténye alatt kidomborodó két hegyes pontot, gyorsan behunyta szemét, s erősen megszorította Ilse domborodni kezdő melle bimbóját.

- Mátáa hagyom - mondta a kislány, s ellökte magától. - De el ne felejtád, amit mondtam...

Az utolsó órá után, a tehetetlenül dühögő Hans Schliemann szeme láttára, Ilse bizalmasan belekarolt Ernie-be. Hallgatagon kerültek meg a szomszédos háztömböt, félénken megszorították egymás kezét, s elváltak, anélkül, hogy egy szót szóltak volna egymáshoz. Ilse már vívódott. Önmagával vitatkozott: „Mi a csuda tetszik neked ebben a kis hülyében?!” - kérdezte az első Ilse elkéseredetten. Ám a másik, a mélyebben levő Ilse elérzékenyült, mert eszébe jutott egy megható apróság: „Jézuskám, Jézuskám, hagyta, hogy vezessem, mint egy egész kicsi gyereket. Nem is kérdezett tőled semmit, igaz? Hát kíváncsiság, az nincs benne, egy lyukas krajcár ára se. Egy lyukas krajcárnyi se - ismételte elragadtatottan. - Csak tudnám, mire gondolhat ilyenkor.”

Napról napra jobban szeretett a Schlosse partján kettesben sétálni a fiúval; hanem az bántotta, hogy az iskolában mellette ül, mert az nyilvánvaló bizonyosága volt, hogy a zsidó „ágyasa”, ahogyan Hans mondta. Újra meg újra elfogta a szégyen; nem tartott ugyan sokáig, de valósággal mardosta.

Az immár rendszeressé váló csütörtöki látogatások voltak számára a hét legszebb pillanatai: a szertartásos uzsonna, a kis énekbemutató, amellyel utána a házigazdát és a másik vendéget gyönyörködtette, a beeresztett parketta, a nippék, a díszruhába öltözteteti karosszékek - mindez egy másik, csodálatos világba vezette, amely elérhetetlen magasságban lebegett az otthoni nyomorúságos odú felett. Kremer tanár úr váltogatva öltözkékét, egyszer még cilinderrel is próbálkozott; Ernie pedig mindig mulatságos volt bő, sötétkék hosszúnadrágjában, amelyet az ünnepélyes alkalomra öltött fel, s bár nagyon felhúzta a derekán, a szárá mégis „lecsurgott” a földre; ezért kénytelen volt nagyon óvatosan járni, ami egészen különleges látványt nyújtott. Kremer tanár úr néha eltűnt, néha ott helyben fújta az orrát. Amikor négyet ütött az órá (Ilse már előre élvezte), az öregúr közömbös kifejezést erőltetett arcára, s így szólt:

- Ide hallgassanak, ha ma nincs kedvük, halasszuk el a dolgot jövő csütörtökre. Ami engem illet, megmondom őszintén, nekem tökéletesen mindegy!

- Miért, önnek nincs kedve? - kérdezte Ilse csábítóan.

- De, drága gyermekem! - kiáltott fel Kremer úr -, én igazán csak alkalom vagyok, felesleges harmadik!

- Szóval, kezdjük? - kérdezte a legnagyobb nyugalommal a kislány.

Ernie engedékenyen bólintott.

- Kezdjük!

Dominóztak.

Egy ízben Ernie vitte ki az ezüsttálcat a konyhába, s mert sokáig elmaradt, Ilse kisurrant az előszobába. Rajta akarta kapni valamin a fiút. Felemelte a függöny egyik sarkát, és a következő látvány tárult a szeme elé: Ernie a konyhaasztal fölé hajolt, s egészen belemerült a kiömlött tej közepén látható kis fekete pont vizsgálatába. Megfogta a fekete pontot, amelyről kitűnt, hogy egy légy, s kinyújtott kézzel a vörösén izzó tűzhely felé tartotta. Ilsében feltámadt a gyanú, hátha valami zsidó boszorkányságot művel Ernie; hirtelen megundorodott tőle, utálta minden porcikáját: vékony, fehér csuklóját és bokáját, nyaka görbületét, még a tűzhely ürege

fölött kecsesen meghajló karja mozdulatát is... Aztán legnagyobb elképedésére azt látta, hogy a légy mozgolódni kezd Ernie hüvelykujja hegyén, majd megindul, és békésen végigsétál a tenyerén; végül lerázza magáról az utolsó csepp párát, elszáll, és könnyedén felröppen a mennyezetre.

Ernie megmozdult, hogy kövesse szemével a légy útját: Ilse most megpillantotta arcát; s ha nem tart attól, hogy pattanások támadnak a pofikáján, legszívesebben összecsókolta volna: a fiú arcán ugyanaz a döbbenet és üdvözült kifejezés ült, mint amikor az ő dúdolását hallgatta.

Este, amint anyja arcára pillantott, Ilse rögtön tudta, hogy drágalátos unokafivére, Hans Schliemann, leleplezte a féltve őrzött titkot. Brucknerné, tekintettel leánya jövődő házasságára, elvből nem alkalmazott olyan fenyítést, amely árthatott volna küllemének. Ez alkalommal azonban a piszkavasat vette igénybe. Amikor befejezte tevékenységét, magyarázattal is szolgált:

- Ezentúl pedig, mától kezdve, nincs több csütörtök, nincs semmiféle tanár úr és nincs zsidókölök; jöjjön csak ide, ha veled akar beszélni, majd én megmutatom neki! Mutasd a képedet, hadd látom, nincsenek-e pattanásaid!

- Nem szoktunk csókolózni - zokogta Ilse, a hasán fekve.

- Nem igaz! Hazudsz! - ripakodott rá Brucknerné. - Érezni rajtad a zsidó ganajszagot, egész bűdös vagy tőle! Uram Isten, Jézuskám, miért kellett ilyen fiatalon összeadnod magad valakivel! És hozzá még éppen ezzel! Tudok mindent! Hans elmondta az egészet! Ez a kölyök volt az, aki megtámadta a riggenstrassei kislányt! Tele voltak az újságok a históriával! És te tudtad, mi, te utolsó kis kurva?! Tudtad!?

- *Igenis, tudtam!* - üvöltött Ilse. - De engem soha nem bántana...

Halkan, leheletszerűen tette hozzá:

- ...mert engem szeret.

Kremer tanár úr mélységes mélabúval hallgatta végig a kislányt, s azt mondta, hogy a dolognak nincsen semmi jelentősége. Hiszen az igazi barátokat semmi a világon el nem választhatja egymástól, tette hozzá némi iróniával. „A mi kis szövetségünk pedig továbbra is fennáll az iskolában, igaz?” - súgta oda neki nyájasan. Másnap azonban borotvátlanul jött be tanítani Julius Kremer tanár úr; a rákövetkező napon pedig részeg volt.

Hans Schliemann adta meg a jelet, hogy kezdődhet a hajsza. Egyre több volt a gyalázkodó felirat a fekete táblán; most már trágár rajzok is illusztrálták őket. Azt is tudták, hogy sem a tanárok, sem az igazgató nem áll szóba Kremer tanár úrral. Az utóbbi mintha megzavarodott volna. Szórakozott volt. Egy napon rövid beszédet tartott a kormányról. Másnap Hans Schliemann fagyasztó pasztillát dugott a tanári szék párnája alá.

Sem a gonosz tréfák, sem a pimasz gorombaságok, de még az alattomban nemsokára felé hajigált papírgalacsinok sem tudták megingatni Kremer tanár urat abban a szilárd elhatározásában, hogy megvédelmezi a zsidó gyerekeket az iskola udvarán; sőt, most már ő állította sorba a gyerekeket, nagyság szerint, s a szünet alatt állandóan kísérte őket, dühös, kihívó pillantásokat vetve az udvaron játszó többi diákra. Amikor Hans Schliemann elmondotta Ilsének, hogy Kremer tanár urat a legrövidebb időn belül le fogják váltani, Ilse megint odatartotta mellét unokafivérének. Minthogy nem sikerült a leányt rávennie, hogy szakítson Ernie-vel, megígérte neki - miután Ilse szoknyája alá nyúlhatott -, hogy igyekszik majd fékezni *emberei* buzgó tevékenységét.

- De nem sokáig - tette hozzá. - Hamarosan képtelen leszek rá. És akkor már neked is késő lesz!

Egyik nap, a tanulók nagy csodálkozására, az igazgató jelent meg Kremer tanár úr helyett, közölte velük, hogy tanáruk méltatlannak bizonyult állására, s aznap hajnalban távoznia kellett a városból. Kremer tanár úrral gyorsan végzett, s utána bejelentette, hogy másnap már itt lesz utódja, aki egyenesen Berlinből érkezik. „Akkor aztán rendbe jönnek majd a dolgok” - tette hozzá kétértelmű mosollyal.

Ilse belekarolt Ernie-be, mint aki oltalmazni akarja; künn, az utcán, egyenesen a Schlosse partjára tartottak, anélkül, hogy elhatározták vagy meggondolták volna. Ott Ilse leült a fűbe, és váratlanul sírva fakadt. De aztán nyomban mosolyogni kezdett, még könnyes szemmel, hogy megnyugtassa a fiút. Az is leült, s hiába, kicsit nyugtalanította őt is a dolog. A lány tétovázva letépett egy szál margarétát; még mindig mosolygott, s gyengéden letépte az egyik szirmát.

- Kitépem az egyik szemedet - mondta, s nem is törődött vele, mit beszél.

A margaréta apró, fehér nyelvecskéje ott lebegett egy pillanatig a levegőben, aztán lehullott Ilse ölébe.

- Kitépem a másik szemedet - mondta tovább lassan a kislány; közben úgy összehúzta még mindig mosolygó saját szemét, hogy csak két cérnavékony zöld villanás látszott belőle.

Beszéde egyre gyorsabb lett, a virágot szétszaggató mozdulatai szaggatottak, kapkodók, hevesek.

- Kitépem az egyik lábad... most a másikat...

- Letöröm az egyik kezed... most a másikat...

- Megint kitépem a szemedet...

- Kitépem a... - kezdte izgatottan a következő verset, de ezúttal nem volt semmi hüvelyk- és mutatoujja között; egyetlen szírom sem maradt a margaréta lefosztott sárga tányérkája körül.

Ilse riadtan ütötte fel a fejét: vajon hogyan fogadta szavait Ernie? A fiú azonban láthatólag nem is sejtett semmit, feléje hajolt, szemében részvét csillogott, félénk ujjá hegyével megérintette Ilse tenyerét, a tenyerén fekvő csonka margarétát.

- Miért vagy olyan szomorú? - kérdezte a kedves kis hülye, s a hangja remegett.

Ilse végképp kétségbeesett.

Sietve azt felelte:

- Semmi az egész, már el is múlt...

Kinyújtotta jobb keze kisujját, s kecsesen táncmozdulatokat írt le vele a levegőben, egy bécsi keringő ütemére, amelyet színlelt komolysággal füttyült hozzá. Mint sejtette, Ernie halk torokhangon azonnal felkacagott, szeme pedig figyelmesen követte Ilse kisujjának táncát. Nem, nem emlékszik ez semmire, nincs egy krajcár ára emlékezőtehetsége sem, állapította meg magában a kislány, és nagyon összeszorult a szíve. Nem, nem, nem mondhatja meg neki, hogy vége mindennek, nincs hozzá bátorsága. Inkább vár, amíg megfelelő alkalom adódik. Például, ha Ernie-nek egyszer nem lesz igaza. Ha kell, majd teremtsen alkalmat ő maga, mert édes istenkém, így ez nem mehet tovább, Jézuskám, hiszen amióta tart, nem is „élt” már. És Ernie Lévy döbbenetn néz rá, mert megint zokogni kezd, a dallam kellős közepén, amely kicsit elhúzódik, majd hirtelen elhal.

Az új tanító érkezését nem jelentette be senki. Nyolc óra után öt perccel hirtelen kitárult az ajtó, mintha vihar tépte volna fel, s keretéből előugrott egy zömök, szögletes ember, mint krampusz a skatulyából. Rá se hederített a tanulókra, felsietett a katedrára és leült, mereven, derekát kihúzva, hogy magasabbnak tűnjék. Hirtelen betoppanásában volt valami nevetséges, ám Ernie türtőztette magát, olyan nagyon komolynak látszottak a többiek. Geek tanár úr arcát mintha kiszáradt agyagból gyúrták volna, valósággal behálózták a repedések. Nyakán petyhüdt volt a bőr, s kissé lecsüngött kemény gallérjára. Furcsa, ritkás bajusz sárgállott orrlyukai alatt; mintha molylepke tárta volna szét a szárnyát. Olyan, mint egy paraszt, aki kicsípte magát - gondolta csúfondárosan Ernie.

Vidámsága azonban csak egy pillanatig tartott, mert Geek tanár úr máris kirúgta maga alól a széket, vigyázzba vágta magát, és bőszen vezényelni kezdett:

- Figyelem!... Egy-kettő-három... Feláll-ni!...

Olyan támadó volt ez a hang, olyan parancsoló és olyan biztos a hatékonyságában, hogy Ernie valósággal fizikailag érezte az ostor csípős suhintását dereka táján. Maga is csodálkozott, milyen riadtan és hirtelen ugrik fel. Törzsét előre feszítette, s ekkor észrevette, hogy Geek tanár úr szemében valami szokatlan, fakó fény villog a súlyos szemhéj alatt, amely úgy veszi körül, mint szikkadt föld az érceret:

Ekkor Geek tanár úr összecsapta a bokáját, karja pedig ferdén a levegőbe emelkedett, egyetlen mozdulattal, olyan mereven, akár egy gerenda.

- Heil Hitler! - üvöltötte lelkesen.

Mozdulata olyan hiteles és heves volt, hogy minden tanulója vele együtt lendítette kezét a hitleristák tisztelgésére. Énje sötét mélységeiben Ernie maga is felfedezte a bokacsattogtatás sugallatát és tökéletes technikáját. És ugyanebben a pillanatban azon vette magát észre, hogy teli torokból ordítja:

- Heil Hitler! Heil Hitler!

Hangja beleolvadt az egész osztály bögésébe. Megdöbbenéssel látta, hogy karja a mennyezet felé nyúlik. Lassan behajlította, hogy feltűnés nélkül eressze le oldalához, mint valami ágat, amely nem is tartozik testéhez.

- Hát ez igazán hihetetlen - állapította meg Geek tanár úr.

Parasztos hanghordozása megint megütötte Ernie fülét. Az új tanító ajka keskeny volt, és olyan feszes, mint két vékony szíj, közöttük feketén ásitott a száj ürege, s a belőle egymás után kihulló szavakat mintha valami kemény anyagból faragták volna, például fából. Olyan erőszakosak voltak e szavak, mint éles kerti kés egy-egy vágása. Ernie arra gondolt most, hogy Geek tanár úrban igazán semmi sincs, ami tanítóra emlékeztetne: sem ajka, sem a szemöldöke helyén ágaskodó szörpamacs, sem bajusza furcsa négyszöge, sem arca egyenetlen, ráncok barázdálta felszíne, de még szeme sem, amely két sekély vizű szürke pocsolyaként poshadt e táj közepén; inkább parasztnak nézte volna az ember, egynek a templomtérén ácsorgó sok közül, aki, aszerint hogy milyen kedvében van, vizes vagy földszerű vagy éppenséggel kopár sziklára emlékeztető hideg és metsző pillantásokat vet a körülötte látható dolgokra.

Geek tanár úr arca most hirtelen összerándult, tekintete zavarossá vált, szája pedig félrehúzódtott, s a fekete lyuk most jobb orrcimpája alatt tátongott. Vékony, jéghideg, remegő sugárban bugyogott ebből a lyukból a hang:

- Azt hittem... igen... úgy tájékoztattak, hogy zsidók is vannak ebben az osztályban...

Gyors mozdulattal körbemutatott, a hitlerista tisztelgésre emelt karok erdejére:

- ...de itt csak jó németeket látok, akik rajongva szeretik Führerüket. Igaz, fiúk?!

A barna inges Pimpfek sora csak úgy dülöngélt a diadalmas nevetéstől. Hans Schliemann eszeveszetten tapsolt. Geek tanár úr elégedetten dünnyögött, de nem lehetett érteni, mit; Hans Schliemann felé tekintett, s mintha egy pillanatig elgondolkozott volna. Aztán szétterpesztette óriási fekete mancsát az asztal szélén, s lassan lelépett a dobogóról. Teste egyik fele nehézkesen billent jobbra-balra minden lépésnél. Úgy járt, mint aki súlyos terhet vonszol. Ernie észrevette, hogy először kitapogatja a padlót lábával, majd teste egész súlyával ránehezedik, és csak azután lendíti előre másik lábát. Bal válla azonban mélyebbre süllyedt, mint a jobb.

Amikor Geek tanár úr odaért Hans Schliemann elé, megállt, s őszinte rokonszenvvel nézett a fiúcska egyenruhájára.

- Csak három tagja van a Hitler-Jugendnak ebben az osztályban? - kérdezte fájdalmasan csodálkozó hangon.

Hans Schliemann vigyázzállásba vágta magát. A tanító a zord szigor hangján folytatta:

- A Hitler-Jugend tagjainak kell példát mutatniuk fegyelmezettségben!

Anélkül, hogy kizökkent volna a jóindulatú érdeklődésből, kétszer arcul ütötte Hans Schliemannt... A második pofontól a fiú beleütötte fejét a padba, majd alája esett. Ernie legnagyobb csodálkozására lelkesen felkiáltott:

- Igenis, tanár úr!... Igenis, tanár úr!...

- Ezt már szeretem! - jelentette ki hirtelen Geek tanár úr.

Súlyos, lassú léptekkel visszafelé indult. Keze combját súrolta. A legnagyobb nyugalommal ment fel a helyére. Megállt a katedrán, kinyújtotta a nyakát, kezébe vette varázsvesszejét, s parancsoló mozdulattal a levegőbe suhintott.

- Most pedig - kiáltott, s hangjában eszeveszett düh érzett - *die Hunde, die Neger und die Juden austreten!*... Kutyák, négerék és zsidók - kilépni!

Ernie Lévy az első pillanatban Geek tanár úr érthetetlen humorának tulajdonította e szavakat; de mert a fiúk nem nevettek, Geek úr pedig éppen az ő fekete fürtjeire szegezte haragos tekintetét, rájött, hogy a tanító felszólítása kizárólag a zsidókra vonatkozik. Nyomban kiosont a padból, oldalvást, hogy zsidóként elfoglalja helyét a padsorok közötti ösvényen; mögötte már ott szuszogott a kövér Simon Kotkowski.

- Zsidók! - csattant fel Geek tanár úr hangja. - Ha általában az osztálynak adok ki parancsot, ez azt jelenti, hogy kizárólag a német tanulóknak szól; nem pedig vendégeiknek.

Ezek után Geek tanár úr, változatlanul katonás testtartásban, csak alsó állkapcsát mozgatva, zavaros és fenyegető beszédet intézett a „zsidó vendégekhez”. Egyebek között tudomásukra hozta, hogy ha hozzájuk kíván szólni, módot talál majd, hogy ezt megfelelően értésükre adja: például úgy, hogy egy állatnévvel kezdi majd a mondatot.

Miután a vendégek a ház urának utasítására hátraültek az utolsó padsorba, ahol még egy üres sor választotta el őket a fajtiszta árja gyerekektől, Geek tanár úr végre kilépett mozdulatlanságából, s megkönnyebbülten nagyot sóhajtott; a Pimpfek harsány kacagása volt rá a válasz. Majd ismét elkomolyodott, s néhány nyers, de őszinte szót intézett német tanítványaihoz. Régi

tanáruk valamennyiüket elzsidósította, tehát többé-kevésbé valamennyien gyanúsak az ő szemében. Személy szerint az a meggyőződése, hogy Kremer úr ereiben, „vagy egyebütt”, bizonyára folyik néhány csepp zsidó vér, mert fajtisztá német férfi soha nem vetemedett volna ilyen undorító fajkeveredésre. Már rég ütött a zsidók utolsó órája, megkondult felettük a lélekharang; s ütött végre a mennyben az igazi fajtisztá germánok órája is, az ő számukra a diadal harangszava szól, s a harangot az a férfiú húzta meg, akinek mindent köszönhetünk: Adolf Hitler. És végül: a tanulók nem azért ülnek itt, hogy *tanulással szórakozzanak*, hanem azért, hogy előkészítsék a *Vaterland*³¹ jövődő nagyságát; mert eljő majd az idő, amikor a toll karddá változik és...

Geek tanár úr itt hirtelen megállt. Az első padokban ülők látták, hogy új tanáruk arca elsápad.

- ..öö... ezen a napon... valamennyien férfiak lesztek - folytatta erőlködve.

Ajka halvány mosolyra húzódott, apró, fakó szeme hirtelen megvillant.

- Hé, az a kövér ott! - kiáltott fel nyersen, s kinyújtott keze a tanterem túlsó vége felé mutatott. - Igen, te! Hogy hívnak?!

- Simon Kotkowski, tanár úr, kérem... - felelte egy ijedt hang.

Geek tanár úr csillogó vonalzója szigorúan meghatározott pályát írt le a térben, s a pálya azon a ponton végződött amelyre állítani akarta a zsidót.

- Simon Kotkowski zsidó, hozzám!

A szeretetre méltó Simon Kotkowski, derűs kövérsége mögött megbújva, békésen, mindenbe beletörődően ballagott a fekete táblához. Geek tanár úr figyelmét feltűnően zsidós orra vonta magára. Ehhez fűzte első előadását. Ám a maró gúny, a sok hasonlat, „tipológiai”³² elemzés és „biopolitikai”³³ magyarázat mintha lepattant volna Simon Kotkowski rugalmas bőréről; arca csak még derűsebb, elevenebb és rózsásabb lett.

- Te zsidó! - dünnyögte végül Geek tanár úr -, ugye te és a tied a világalomért harcoltok?

- Nem tudom, tanár úr, kérem! - felelte nyugodtan a vádlott.

Összefont karjából, vidám kis pocakjából és keskeny homlokába göndörödő hajából a tökéletes értetlenség sugárzott. Orrcsontja, amely a cigányhal fejének vonalára emlékeztetett („íme a keselyű csőre” - mondta róla Geek tanár úr), tétován, bizonytalanul mozgott föl-le. Most már látszott rajta a nyugalanság.

- Halljátok? Azt mondja, hogy nem tudja... - fordult szelíden az osztály felé Geek tanár úr.

Aztán a gyerek felé hajolt, mintegy hangsúlyozni a kettejük beszélgetésének bizalmas jellegét.

- Zsidó, zsidó - suttogta -, hát nem Németország a ti halálos ellenségeitek?

- Nem... Nem...

- Kicsi zsidó, eszem a szívedet, hát ezt meg hogyan higgyem el neked?...

- Pedig így van, tanár úr, kérem! - felelte riadtan Simon.

³¹ *Vaterland* - haza. (német)

³² *Tipológia* - embertípusok meghatározása bizonyos testi és lelki vonások alapján; a hitleristák fajelméletük alátámasztására használták fel.

³³ *Biopolitika* - biológiai adottságok felhasználása a politikában, jellegzetes hitlerista találmány.

- Hát már nem hátgerincük hajlékonysága jelenti a zsidók számára a legnagyobb erőt? - folytatta Geek tanár úr, mintha nem is hallotta volna a fiú tiltakozását.

Simon Kotkowski hallgatott. Geek úr arca erre különösen ünnepélyes kifejezést öltött, s amikor folytatta, minden tanuló érezte a hangján; hogy nagy belső izgalomtól remeg.

- Zsidó, zsidó, kicsi zsidó, te, aki még gyermek vagy, mondd meg szépen, milyen sorsot szántok nekünk, ha (Geek úr hangja itt egészen vékony lett, annyira elszörnyedt a gondolat-tól)... ha, Isten mentsen, ebből az élethalálharcból... *aus der Totenschlacht*... mi kerülnénk ki vesztesen? Mit csináltok akkor velünk, mi?!

A zsidó kisfiút valósággal elbűvölte és magával ragadta a kollektív rettegésnek ez az ő apró személye körül forgó játéka; szivárványhártyájára rajzolódott a zsidók és a szegény németek között tomboló óriási küzdelem; ijedten, engedékenyen így felelt hát:

- Nem csinálunk önökkel semmit, *Herr Professor*, semmit sem csinálunk önökkel...

Geek szerette volna tanítványai szeme láttára kettéhasítani Kremert, ezt a javíthatatlanul vaskalapos tanárt. Jómaga altiszt volt az egykori császári hadseregben, nemrég léptették elő „rohamtanítóvá”, s úgy látta, ennek az osztálynak a megtisztítása méltó feladat az egykori lövészárkok-tisztogató számára. Nyolc órától tíz óráig ragyogóan meg is oldotta az összes függő kérdéseket; hanem az ének „problémája” a többenél sokkal, összehasonlíthatatlanul kényesebbnek bizonyult...

Abban a meggyőződésben, hogy a zsidók természetesen hamisan énekelnének, megparancsolta, hogy ne énekeljenek. „Kivéve azokat - tette hozzá -, akik nagyon szeretnének énekelni. Istenem, ha a macskák nyávoghatnak, a kutyák ugathatnak, és a disznók rőföghetnek, miért ne énekelhetnének a zsidók?”

Ez a szellemesség úgy vágta két részre az osztályt, mint a borotva: azokra, akik nevettek és a zsidókra.

Ám a tanárnak csakhamar be kellett látnia: ez a helyzet, hogy tudniillik a zsidók nem énekelnek, az árják pedig igen, nevetséges is és igazságtalan is. Nem vigasztalta meg a négy zsidó neve mellé beírt aláhúzott elégtelen, sem a négy büntetési feladat, még a fekete tábla elé való négy kitérdepeltetés sem. A tény tény maradt: a zsidók nem énekeltek.

A többiek most rágyújtottak a Pimpfek indulójára: „Szúrj, vágj, ölj!” A lányok szopránban énekeltek, a fiúk tenorban - hogy gyorsabban túlessenek a mutáláson. Geek tanár úr ekkor hirtelen rájött a megoldásra: egyszerű volt, világos és kézenfekvő.

- Állj! - kiáltotta, s mindkét karjával elvágta az éneket. A kórus azonnal elnémult.

Geek tanár úr pedig mosolyogva így szólt:

- Kedves barátaim, úgy látom, vendégeink élete kezd túl kényelmes lenni. Ti énekeltek, ők pedig - mit csinálnak közben?... Hallgatnak benneteket. Azt hiszik, hangversenyen vannak...

Geek tanár úr nem tudott úrrá lenni szája görcsös rángatózásán, s néhány tanulóból ki is buggyant a nevetés. Mindegy: tovább kellett mennie ezen a szerencsésen megválasztott ösvényen; a tanár úr lassan megtörölte szemét, orrát belefújta zsebkendőjébe, mély lélegzetet vett, de legnagyobb bosszúságára azt tapasztalta, hogy beszéde további része még mindig várat magára.

A tantermen angyal szállt át.

A négy zsidó gyermek Geek tanár úr felé fordult; láthatólag még őket is lesújtotta, hogy félig nyitott szájából csak a csend árad, amely gyorsan hűlő lávaként, súlyos, még lágy lemezekben rakódott arcára.

Ezek után meglepően hatott a hirtelen támadás.

- Most a zsidók fognak énekelni! - dörrent rájuk a tanár, a felháborodástól vörös arccal. - Szerenádot fognak adni nekünk!

Utána ismét szünet következett, a tantermen azonban ezúttal a győzelem angyala szállt át, a német birodalom fenséges, néma és mozdulatlan szárnyú sasmadara. Most már mindenki tapsolt, a zsidókat kivéve...

Simon Kotkowski felállt; megrázta elszibbadt lábát, s büntudatos arckifejezéssel kiment a tanári katedra elé. Mihelyt megkapta a parancsot, kerekre nyitotta száját, s a legnagyobb lelki nyugalommal kezdett rá a hős Horst Wessel emlékének szentelt híres gyászdalra: *Nincs a világon szebb halál...* Szemét az égre emelte, két kövér kacsóját kényelmesen összekulcsolta a hasán, de alighogy halkan elzümögte: *Bontsátok ki a vér áztatta zászlót...* az egész osztályból kitört a harsány, könnyörtelen kacagás, kivétel nélkül mindenből, beleértve a még mindig térdeplő három zsidó fiút is. Mindez villámgyorsan zajlott le.

A csapnivaló előadóművész éppen a *Fel hát, kit Isten németnek teremtett...* kezdetű második szakaszba fogott derűsen, amikor Geek tanár úr hirtelen előrehajolt asztala fölött, és a fülébe ordított, hogy azonnal hagyja abba. Pálcajával jól rá is húzott a nagyobb nyomaték kedvéért. A tanárt is magával ragadta az osztály görcsös, ideges nevetése, noha láthatóan megbotránkoztatva Kotkowski előadásmodora, amely nem volt ugyan zsidós, de németesnek még kevésbé volt nevezhető. Simon Kotkowski visszament a táblához, ismét letérdepelt, s rögtön megkereste a legkényelmesebb helyzetet: hátradőlt, fenekét sarkára engedte, kezét pedig összekulcsolta gömbölyödő hasa alatt, mintegy megtámasztandó, amíg tart a megpróbáltatás.

A tanár intett, s most Mojse Finkelstein állt fel, nagyon alázatosan. A tanári asztal felé indult, közben madárhangra emlékeztető csuklást nyomott el. Amikor odaért, egy könnycsepp csorgott végig pápaszeme üvegén: a szégyen, a visszafojtott iménti nevetés és a rémület könnye. Senki sem ismerte igazán Mojse Finkelsteint; apja elhagyta anyját, aki takarítani járt, és úgyszólván csak a fia szájával lélegzett, vagyis alig-alig. A fia most melléhez szorította kezét - mozdulata bizonytalanul védekező volt -, és sóhajtozva, orrhagon kezdte dúdolni a szöveget, olyan halkan, hogy majdnem suttogásnak tűnt. Őt is visszaküldte térdepelni a tanár; kétségbeesetten, könnyeit nyelve, megalázottan tért vissza előbbi helyére.

- Nekem nincs kedvem énekelni - jelentette ki ekkor Marcus Rosenberg.

A fekete táblának támaszkodott; csupa dac és kihívás volt.

- Ki kényszerített rá, hogy énekelj? - kérdezte Geek minden különösebb izgalom nélkül.

Marcus Rosenberg elég magas fiú volt, nyaka olyan karcsú, mint a fiatal szarvasé. Soha nem tűrt el semmilyen megaláztatást. Esténként a Pimpfeknek falkástul kellett rátámadniuk, hogy legyűrjék. Az arcán tarkálló sok folt az ilyen vereségeket örököltette meg.

- Nem! Nem énekelek! - ismételte, s hangja fojtott volt a csodálkozástól.

Geek súlyos léptekkel sántikált feléje, felnőtt derekát meghajlítva, hogy lenyűgöző tekintete jobban a Marcus Rosenberg szemébe fúródjék. A fiú hátrált, egészen a fekete tábláig. Ott aztán meg kellett állnia.

- Hát ki kényszerít rá, hogy énekelj, barátom? - ismételte a maga mondókáját Geek is, sima, behízelt hangon. - Nálam mindenki csak jószántából, önként énekel... kérdezd meg Mojsze Finkelsteintől...

A fiú háta mögé került, megfogta csuklóját, s lapockája felé csavarva, térdre kényszerítette.

A nagyszerű elgondolás és pontos, ízléses kivitelezés elragadtatással töltötte el a Pimpfeket. Szótlanul tapsolni kezdtek.

Szóval büszkék vagyunk, mi? - suttogta Geek nyájasan; még jobban megcsavarta a gyerek kezét; hogy jajgatásra kényszerítse. - Csakhogy a zsidók büszkeségét meg kell törni. Mégpedig így ni... - Marcus Rosenberg felnyögött, de összeszorított száját nem nyitotta ki.

Geek hangja most már sziruposan édeskés volt:

- No, no... hát kezd már el!... *Wenn Judenblut*... Ha zsidó vér... ha zsidó vér...

Öt perc múlva Marcus Rosenberg ajka alig észrevehetően kinyílt; s amikor száját egészen kítátotta, énekszóval vegyes üvöltés tört föl a torkából. A bizonyítás sikerült: mindenki meggyőződhetett a zsidók hitványságáról. Geek tanár úr boldogan lihegett, s a padlóra lökte a fiút.

- Szemét! - mondta.

Aztán a halálsápadt Ernie-re mutatott.

- Erről itt majdnem megfeledkeztem!

Marcus Rosenberg ott feküdt mozdulatlanul, arccal a padlón, két kezét koponyájára szorítva, némán. A Pimpfek megállapították, hogy sikerült megtörni a büszkeségét.

Ernie pilláján két nagy könnycsepp remegett. Ám könnyein keresztül is tisztán látta az első padban ülő barátnőjét, Ilsét; mereven figyelő, szinte kővé vált arca valósággal könyörgött neki: énekeljen!

- Mikor kegyeskedik már rákezdeni ez a hülye?!

A fiú a tanár asztala felé fordult. Orra kipirult nagy-nagy szomorúságában, s tövébe keskeny, éles redő rajzolódott.

- Bocsánatot kérek, tanár úr... - dadogott, szinte eszelősen forgatva szemét -, de nem tudom, hogy lehet-e... Ó!...

Hátratette egyik karját és szinte felkínálta magát a tanár nagyszerű fogásának, minden ellenállás nélkül. Az osztály elnémult. Az első padban ülő gyerekek kíváncsian lesték az Ernie Lévy száján kiszaladó töredékmondatokat:

- Nem tudom... Nem tudom...

Geek valami kelepécétől tartott.

Óvatosan kinyújtotta egyik kezét, a másikkal védte az arcát. Minthogy azonban a gyermek meg sem mozdult, gyorsan elkapta csuklóját, s olyan erősen csavarta meg, hogy Ernie könnyű kis teste, a belé nyilalló fájdalom segítségével, mint a ponty szökkent fel; majd megint térdre hullott, rabul ejtve.

- Még mindig nem tudod?

Ernie azonban rég elhagyta már egész világát. Mialatt Geek úr tovább folytatta a szemléltető oktatást, amelynek bizonyító erejét ugyanúgy értékelték az árják, mint szigorát a zsidók, Ernie már valahol a magasban lebegett, mint a fecskék. Körülötte ott volt azok arca, akiket nem volt hajlandó meggyilkolni még dalban sem: Judit mamáé, nagyapóé, apjáé, anyjáé, Moritzé s apró testvérekéé.

Geek úr félreérthetetlenül megállapította záróbeszédében, hogy Ernie nem énekelt.

Ám amikor kialakult a pillanat vad lobogása, a tanulók nagy többsége nem volt hajlandó elismerni magában, hogy Ernie *nem akart* éneklni, úgyhogy már nem is tekintette sértőnek némaságát; még kevésbé tekintette ezt Ernie személyes győzelmének, vagy éppenséggel - mint Geek tanár úr panaszkolta - általában a zsidók diadalának. A többség titkos véleménye szerint ennek a hülyének az esetében valószínűleg szó sem volt sem vereségről, sem győzelemről, mert érezni lehetett, hogy nem is akart legyőzni senkit, tehát nem is bocsátkozik bele semmilyen küzdelembe, tehát nem szenvedhet olyasféle vereséget sem, mint a Marcus Rosenberg. Ám azok a gyerekek, akik ehhez a titkos többséghez tartoztak, csak még jobban gyűlölték lelkük mélyén a „hülyét”, éppen azért, mert némasága nem adott erre semminemű okot. A Marcus ellen irányuló gyűlölet csak válasz volt a fiú örökös kihívásaira; s most, hogy Marcus megtört, már csupán megvetést ébresztett bennük, szóval éppen azt, amit minden áron el akart kerülni. Ám Ernie hallgatása mögött nem lehetett ilyesfajta rugókat felfedezni, s több gyerek azt gyanította, hogy tulajdonképpen szívesen énekelt volna, *ha tud*. Ettől kezdve az Ernie Lévy iránti gyűlölet határtalanná vált, mert éppen a lényéből sugárzó szelídség ellen irányult, tehát olyasvalami ellen, amit homályosan érzett saját magában is mindenki, valahol nagyon mélyen, mint vastag réteg alá temetett közös gyökeret.

A zsidók tovább térdepeltek, egészen addig, amíg az utolsó árja tanuló is el nem hagyta az osztályt. Ennek az volt a célja, hogy mindenki, aki elmegy mellettük, kifejezésre juttathassa elragadtatását, szóban és tetteleg; Ernie-re azonban nem esett egyetlen pillantás sem; a tanulók, amikor elmentek mellette, elfordították tekintetüket, mintha valami megfoghatatlan veszedelem fenyegetné őket. Ilse viszont nem tudta megállni, hogy oldalvást rá ne sandítson; legnagyobb csodálkozására csak nyakáig felborzolódott haját látta, mert Ernie a földre bámult, nem ijedten, hanem szégyenkezve és mélységes szomorúsággal, hogy most már végleg és visszavonhatatlanul elszakadt az árjaktól is, a zsidóktól is.

A tanulók olyan bájos csivogás közepette széledtek szét, akár a felröppenő veréb. Nem is csoportosultak, hogy megvárják a zsidókat, és megfelelően búcsúztassák őket. Még a Pimpfek is minden különösebb öröm nélkül nézték, hogyan sántikálnak el. Simon Kotkowski esküdözött, hogy be nem teszi többet a lábát az iskolába, bánja is ő, akármilyen drágán kell apjának megfizetnie ezt a törvénysértést. Marcus Rosenberg valami tökéletes bosszúállásról álmodozott. Mojse Finkelstein hazaszaladt. Ernie Lévy pedig, a déli napsütéstől szinte mámorosan, lábát húzva bicegett az Ilse barátnőjével való találkozóra. Mint mindennap, most is a Schlosse magas partján várta a lány, a nagy háztömb túlsó oldalán. Szőke haja szikrázott a napban.

Amikor Ernie ezen a napon meglátta az imádott kis alakot, hirtelen úgy belényilallt vállába a fájdalom, hogy minden elsötétült a szeme előtt, s kicsordult a könnye. Ilse ott állt az utca közepén, mozdulatlanul, nem messze a parttól; arca mint édes alma piroslott a fekete kötény felett. Ha nem fáj úgy a válla, ha nem csordul ki szeméből a könny, ha nincs ez a végtelen hosszú út, amelyen minden lépéssel magányosabbnak érezte magát az ég boltozata alatt, akkor nyilván soha nem gondol arra, hogy megcsókolja Ilse Bruckner arcát; nem is merte volna. De gondolt-e vajon egyáltalában erre?... Ahogy közeledett Ilse felé, úgy érezte, hogy a lány megosztja vele a magányosságot, és odanyújtja neki arcát; s nem is tudta volna megmondani, vajon megcsókolta-e, még mielőtt feléje nyújtotta, avagy fordítva, Ilse kezdeményezte-e a csókot: úgy történt az egész, mintha e két dolog voltaképpen egy lett volna.

- Pizok gazember! - csattant fel a parti bokrok között lapuló Hans Schliemann első kiáltása; s erre a jelre mindenfelől felbukkantak Hans „emberei”, részben a közeli házakból, részben a Schlosse nádasából: világos volt, hogy csapdát állítottak Ernie-nek.

Ilse tekintetének kék, zöld, sárga színben játszó szelíd drágakövei változatlanul nyugodt fénnel csillogtak.

- Szaladj! - kiáltott oda neki Ernie, akit már körülvelt a Pimpfek csapata. Arcul ütötték, s a ház csupasz falához cipelték.

Ernie csak Ilsét féltette. Körülnézett, s egy villanásra meg is látta. Ott állt az utca közepén, karját lóbálva rövid rakott szoknya mellett, és kíváncsian figyelte a jelenetet.

Ernie tarkója mögött most felcsattant egy rikácsoló, éles hang. Még a leheletét is érezte a nyakán.

- Ma már másodízben szennyezi be a németek becsületét - jelentette ki a hang, rendkívül ünnepélyesen.

Ernie-nek azonban az az érzése támadt, hogy Hans Schliemann hangja üres, olyan üres, akár azok a kirakati súlyzók, amelyekkel a vaskereskedő gyerekei szoktak játszani: kicsavarodó tagokkal, vérvörös arccal, halálos erőfeszítést színélve emelgetik őket. Meg is állapította: a Hans Schliemann hangja megérdemli, hogy magában mosolyogjon rajta.

- Nyavalyás! - böfögte az egyik Pimpf Ernie arcába. - Fogadni mernék, hogy már a száját is megcsókoltad!

- Lehet, hogy az egyik didijét is megfogta, vagy talán mind a kettőt!

- ...Vagy a lába közé is nyúlt neki...

Megint a láthatatlan Hans Schliemann hangja csattant fel közvetlenül Ernie tarkója mögött; most már remegett a dühtől:

- ...Talán már meg is ízélte ez a disznó!

Ernie térdre esett, s minden eddiginél hevesebb fájdalmat érzett a vállában. Hans Schliemann hátracsavarta a kezét, s harc nélkül legyőzte.

A csavarás azon a pályán haladt, újra meg újra, amelyet a fájdalom írt le Ernie vállában; ettől puha cseppek szivárogtak elő szeméből. Aztán mintha a homloka is cseppfolyóssá vált volna, s amint egyre nőtt vállában a fájdalom égő fészke, a kisfiú zavarosan azt képzelte, hogy a szeméből, koponyájából, nyakából, derekából csorgó sok-sok víz, amely beszívárog szörnyű erővel összeszorított, szinte pattanásig feszülő állkapcsa s görcsösen széthúzott ajkai között, maró, kesernyés nedvként gyúlik össze torkában... zavarosan úgy érezte, hogy ezt a sok-sok vizet, amely teste hajójából távozik, jobb vállá fehér izzásig hevített rúdja párologtatja el.

- Disznó kutya! - ordított lihegve, kifulladásra Hans Schliemann -, fogsz hát végre énekelni?...

Hans Schliemann részeg volt a dühtől; szakadatlanul ezt ismételte: *Hund*, kutya, kutya, kutya... A többi Pimpfek közben egymás után hajoltak le Ernie fölé, s köpködtek az arcába; közvetlen közelről, két centiméter távolságból zúdították rá kitátott szájukból a hosszú ideig összegyűjtött nyáltömeget. A kisfiú lehunyt szemmel feküdt, s úgy érezte, hogy a veríték, a nyál, a könny, a takony, amelyben úszik, tulajdonképpen ugyanaz az anyag, egy valahol mélyen benne rejlő forrásból fakad, s most szétrepesztí burkát, és feltör a napfényre; hogy saját lényéből jó mindez a folyadék, testéből, amely nyirkos, nyúlós, kékeszöld, nem pedig csontból és húsból való, mint valamikor hitte...

Az idő feneketlen tengerre vált körülötte. Aztán furcsa módon megnyíltak a zsilipek, s a tömördek víz mind-mind eltűnt.

Amikor Ernie kinyitotta a szemét, ott térdelt a járdán, s a járda szilárd volt és száraz. Valamivel távolabb a Pimpfek kört alkottak körülötte; láthatólag valami nagyon komoly kérdést vitattak meg, Ernie azonban inkább csüggeteg, döbbszent arckifejezésükre figyelt fel, semmint azokra a titokzatos szavakra, amelyeket egymással váltottak, vagy azokra a villogó, lándzsaszerű pillantásokra, amelyeket oldalvást felé vetettek időnként. Ernie Lévy a Wolfgang Oelendorff szétterpesztett két karikálába között boldogan pillantotta meg barátnője, Ilse Bruckner békés alakját. A lány még mindig ugyanazon a helyen állt mozdulatlanul, pihenni látszott, és kékeszöld, sima pillantása átsiklott Oelendorff lába között, de úgy látszott, nem látja Ernie-t. (Bár a fiú úgy látta, vagy úgy vélte látni, hogy finom vonásai egy másodpercre megdermednek, amikor kettőjük tekintete összevillan.)

- Az a gyanúm, hogy ez a zsidó még zsidóbb, mint a többi - mondta a vörös hajú.

- Aszondom, fiúk, hogy le kéne vetköztetni a Bruckner szeme láttára - szólt közbe Wolfgang Oelendorff. - Aszongyák, ezeknek le van vágva egy darab a farkukból.

- Nem! Nem! Azt ne! - kiáltott rémülten a vörös hajú fiú.

- Már miért ne? - kérdezte Hans Schliemann nagyon nyugodtan. - *Legalább a farkánál fogva kapjuk el az ördögöt...*

A csoport kényszeredetten felnevetett. Mindannyian Ilse felé fordultak, a leány azonban mintha mit sem hallott volna, bár arcán kis piros folt jelent meg, s világos szeme elhomályosult, mint a vakoké. De változatlanul a gyerek felé nézett, hol a hirtelen elnémult Pimpfekre vetett kérdő pillantást, hol Ernie-re, aki még mindig ott térdelt a Wolfgang lába között rátűző és sajgó vállát csendes vízzé változtató, simogató napfényben.

Olyan valószínűtlennek tündek mindezek a dolgok, amelyeket látott és hallott, hogy Ernie Lévy biztosan tudta: a nap korongja egészen közel van hozzá, s úgy forog saját tengelye körül, mint a tűzijáték sziporkázó kereke, alig néhány centiméternyire félig lehunytt szemétől. Ám énjének egyik része érzekelte, milyen veszély fenyegeti. Félig feltápáskodott, nekidőlt a ház falának, s kinyitotta szemét, amelyet elvakított a napfény, a sok könny, a homlokáról csorgó verejték, a nyál és a takony. Mindez olyasmi volt, ami soha nem fordult még elő. A kisfiú most ébredt csak tudatára, mit jelentenek azok a szavak, amelyeket az imént hallott. Zavartan fordította el tekintetét Ilse Brucknerről, akinek fekete kötényes alakja még mindig mozdulatlanul állt, és arca szinte nem is volt, csak tágra nyílt zöld szeme látszott.

A Pimpfek szótlánul álltak körül Ernie-t. A kisfiú egy tapodtat sem mozdult. Mereven bámulta a gyorsan forgó napkorongot. Ami itt történik, másvalakivel történik, nem vele. Soha ehhez hasonló nem esett meg senki emberfiával. Az Igazak Legendájában a legcsekélyebb célzást sem találni ilyesfajta lázálomra. Ernie kétségbeesett erőfeszítéssel kutatott emlékezetében, kereste a világos kivezető utat, a menekülést a hihetetlen körülmények ez erdejéből, e tények közül, amelyek nem voltak egészen valóságosak, bár a valóság bizonyos látszatával rendelkeztek... Sehol sem talált ilyen utat.

Hans Schliemann fölényesen lebéklyózta két karjával. Hans úgy viselkedett, mintha Ernie teljes beleegyezésével járna el. Ernie még fel is emelte egyik könyökét, hogy Hans kényelmesebben foghassa le.

A vörös hajú fiú letérdelt, és legombolta Ernie nadrágtartóját.

Ernie Lévy lehajtotta a fejét, s egy vörös tarkót látott hasával egy magasságban.

A vörös hajú fiú egyet rántott Ernie Lévy nadrágján, s lehúzta combja közepéig. Ernie látta, hogy lába erősen, görcsösen remeg. Amikor a vörös hajú fiú bedugta két ujját bőre és alsónadrágja gumija közé, a kisfiú egyetlen lökéssel kibontakozott Hans Schliemann szorításából, és magasba lendítette két karját, amilyen magasra csak tudta, egészen a forgó napkorongig, mintha nem tudná, mitévő legyen kezével, és tanúul hívná önnön tehetetlenségéhez.

A Pimpfek zavartan nézték napfényben hadonászó két kezét.

A vörös hajú fiú nyerte vissza elsőnek lélekjelenlétét. Ismét rántott egyet Ernie alsónadrágján, és felfedte szemérmét. Ez volt az a pillanat, amikor a kisfiúban születő vadállat torkába hatolt, és első üvöltését hallatta. Ernie odazuhant a vörös hajú fiú lábához, belemart lábikrájába, és eszeveszett erővel szorította össze a húsba mélyedő két fogsarát. Száját elöntötte a nyál, körme a vörös hajú bokáját marcangolta.

Hans Schliemann abban a pillanatban Ernie hátának feszítette térdét, hüvelykujját pedig szemüregébe nyomta, s teljes erejéből hátrarántotta. Ernie elengedte prédáját, ismét felüvöltött, és beleharapott Hans Schliemann kezébe; Hans két méterre hurcolta magával a járda mentén a fogaival belécsimpaszkodó fiút, akkor tudott csak szabadulni tőle. Gyorsan még néhány lépést tett, mintha minél nagyobb távolságot érezne szükségesnek saját keze és Ernie Lévy foga között, majd meggondolta magát, visszafordult s látta, hogy valamennyi Pimpf is reflexszerűen csoportba tömörül, és védekező állásba helyezkedik, Ernie Lévy fogainak hatósugarán kívül. Ernie közben gyorsan talpra ugrott, s háttal a falnak támaszkodva nézett farkasszemmel velük. Torkából morgó hangok törtek elő, mint a kutyaéból. Szeméből apró, hegyes késekként hullottak a könnyek.

- Szaros kutya! - mondta a vörös hajú.

- Szarházi zsidó kutya! - szólalt meg egy másik Pimpf.

- Szarházi koszos zsidó kutya - folytatta Hans Schliemann, de minden meggyőződés nélkül. Kezét lóbálva közelebb lépett, s kényszeredetten hozzátette: - Vigyázat! Lehet, hogy veszett is!...

A Pimpfek erre még hátrább húzódtak Ernie-től, vigyorogva, hogy mutassák: nem veszik komolyan Hans Schliemann figyelmeztetését. Abba nem tudtak beletörődni, hogy Ernie Lévy ilyen olcsón ússza meg a dolgot, viszont senki sem érzett magában kedvet hozzá, hogy éppen ő törje meg ezt a zsidó boszorkányságot, amelynek az imént valamennyien tanúi voltak. Hans Schliemann „bemondása” megmutatta a kiutat e fonák helyzetből.

- Vigyük el a sintérhez! - javasolta az egyik Pimpf. - Ott majd kicsinálják.

- Hogyan pusztítják el ezeket a dögöket? - kérdezte egy másik.

- Injekciót adnak nekik - magyarázta Hans Schliemann. - Beléjük szúrják a tűt, aztán csak kitátják a szájukat, és nyomban felfordulnak.

- És hová szúrják? - kérdezte valaki röhögve. - A seggükbe?

- Attól függ - magyarázta ravaszkodva Hans Schliemann. - A zsidó kutyaéknak, azt hiszem, a farkukba döfik a tűt...

Mintha erre a jelre vártak volna, a Pimpfek valamennyien hahotázni kezdtek, a combjukat csapkodták, nagyokat ütöttek egymás hátába, de olyan túláradozó vidámsággal csinálták mindezt, hogy hirtelen rádöbbenek: voltaképpen kikerülik az igazi kérdést, s megint elhallgattak. A vörös hajú felkapott a földről egy kavicsot, s Ernie Lévy felé hajította. Mások is követték példáját, de mérgükben rosszul céloztak. Hans Schliemann csakhamar jelt adott: indulás!

- Jössz? - kérdezte Ilsétől.
- Olyan sürgős? - mondta barátságatlanul a leány.
- A szeretődöt nézed?... Jó lesz vigyázni! Megveszett!
- Én nem félek tőle - jelentette ki Ilse Bruckner.

Hans Schliemann felé fordult, cinkos arccal rákacsintott, s odasúgta neki:

- Menjetek csak! Mindjárt jövök utánatok én is.
- Az iskola sarkán? - kérdezte Hans Schliemann.

A kislány bólintott, Hans furcsa pillantást vetett rá, aztán lassan elfordult tőle. A csoport egykettőre az utca másik végén járt. Messziről énekszó hallatszott. Üdén csengtek a hangok.

Elapadtak a könnyek. A napkorong lassan-lassan visszatért pályájára. Végül már nem is forgott, mozdulatlanul állt, végtelen messzeségben, mint gyertyaszál a szoba mélyén. Valahol a rét közepén rákezdett énekére egy feketerigó. A nád között csobogott a Schlosse. Ernie ráébredt, hogy barátnője, Ilse, még mindig ott áll előbbi helyén. Gombos cipő volt rajta, a szebbik fekete köténye, füzeteit a földre tette és bokája közé szorította. Most vette csak észre Ernie, hogy nedvesen csillogó szeme s a hajában és arcán bujkáló simaság valahogyan halszerűvé teszi a lányt. Az iskolai álarcosbálon hosszú ruhát viselt, s a ruha is úgy hullámozott rajta, mint az aranyhalacska farka, sok minden szép akadt az orra körül is, meg a kezén, amelyen bámulatos rózsás ujjacskák nőttek - csak éppen azt nem tudta az ember, honnan jönnek, mihez tartoznak ezek a dolgok, nem lehetett nevet adni nekik. Ernie elragadtatottan rámosolygott Ilsére, a leány pedig tágra nyílt szemmel nézte, mintegy megbűvölten, nagyobb kíváncsisággal, mint amekkora ő maga volt. Aztán hirtelen kialudtak szemében ezek a zöld fények, pillanatnyi mosoly simította végig arcát, megrezzentette ajkát, átsuhant a szája melletti egyik gödröcskén, tévelygett, s eltűnt: most már nagyon messziről nézett rá a kislány, mint megvetésre méltó és ijesztő idegenre. Ernie úgy tett, mintha felé indulna, Ilse elsápadt, felkapta füzeteit, s könnyedén, mint a nyíl, a Pimpfek után eredt; húsz méterrel távolabb visszafordult, s háromszor összeütötte tenyerét. A nap olyan alacsonyan járt, hogy Ilse élesen kirajzolódó fekete kötényes alakja a nap sugarában megcsillanó bogárra emlékeztetett. Aztán eltűnt, nem maradt belőle semmi.

A nap megint forogni kezdett a tengelye körül, mind gyorsabban. A tűzijátékkerékből szikrák pattogtak, s tarka fénypikkelyként szóródtak szét a mennybolton. Szőke hajfürtök is rajzolódtak az égre. Ernie felhúzta a nadrágját. Szívében olyan iszonyatosan üvöltött a vadállat, hogy úgy érezte, menten belehal. Képzeletben újra meg újra belemart a Pimpfekbe. Rájött, hogy most érez először gyűlöletet.

5

Amikor a Schlosse hídjának vonalába ért Ernie, visszanézett, s megállapította, hogy egyedül van.

A kőhíd kicsi volt, ráncos és púpos, falusiasan, egyszerűen ívelt a Schlosse fölött; mint öreg parasztember hosszú szakálla, úgy csüngött a hídról fürtökben a repkény, egészen a víz színéig. Ilse és Ernie olykor rákönyökölt a párkányra, s nézte, hogyan hömpölyög véget nem érőn a két part között az idő. Compók és küllők úsztak az órák sodrában, s Ilse azt mondta, hogy a végén minden hal a tengerben tűnik el, hová is mehetnének máshová?... Ernie sohasem cáfolta

meg, bár tudta, hogy a kényesebb halak, például a pontyfélék és egyebek, soha nem hagyják el a folyót, megállnak az édes és sós víz határán.

Ma azonban mintha megállt volna medrében a Schlosse. Vize olyan áttetszőnek és üresnek látszott, mint a levegő.

A kisfiú átment a hídon, befordult a túlsó hídfő bal oldalán lefelé vezető ösvényre, amely a víz széléig vitt, szederbokrok, csalán, lágy, zöld parti fücsomók s a nádszálak árnyékában megbúvó sárga virágok között. A lejtő közepén egy hatalmas kő körül kanyargott az ösvény, Wotannak, a háború, a vihar, az urak és királyok germán istenének sziklája volt ez. Mint a sziklafal, úgy emelkedett a négy méter széles kő a folyó partja fölé. Valamikor, a köztársaság idején, nyaranta minden vasárnap erről a szikláról ugrottak fejest a vízbe a munkások. Úgy látszott, szilárdan és nagyon mélyen gyökerezik a földben; el sem lehetett képzelni, hogy külön, elszigetelt, magában álló kődarab, óriási kavics csupán; inkább gránitfának érezte az ember, közvetlenül a tövénél kivágott tölgy tönkjének, amely azonban tovább él lefejezetten is; minden egyes gyökérszálával él, elpusztíthatatlanul. Pedig Kremer tanár úr azt állította, hogy a *gójok*³⁴ ősei a hegyekből szállították ide, itt aztán kifaragták, és asztalnak használták, amelyen állatokat és embereket öltek meg; vérük a Schlosséba ömlött, a kis folyó a Taunus-hegységbe vitte, s ott mohón szürcsölték a Walpurgis-éjszakán a brockeni boszorkányok; szóval *áldozati* asztal volt a szikla... A Pimpfek és a felnőtt párttagok esténként olykor fatörzseket égettek rajta. A Riggerstrasse lakói már nem úgy beszéltek róla, hogy „a kő”, hanem Wotan Sziklájának nevezték; mélységes tisztelettel. Egy berlini tudós horogkeresztet is felfedezett rajta, a moha alatt. Az újságok azt állították, hogy több ezer éves a horogkereszt, Ernie apja, Benjamin Lévy viszont ravaszul megjegyezte, hogy alig annyi idő, mint egy bölcsőben ringó csecsemő.

Ernie Lévy kinyújtotta kezét, s mutatóujjával megérintette a sziklát, olyan-óvatosan, mintha alvó állathoz nyúlna. Aztán továbbment lefelé a lejtőn, a perzselő napsütésben; vagy tíz-méternyire a kötőmb vetette fantasztikus rajzú árnyék határán túl. Itt egy darabkán homokos volt a part, s a nádas megritkult. Ernie Lévy fél térdre ereszkedett, s megállapította, hogy a szikla árnyéka belenyúlik a Schlosse vizébe, a lassan folydogáló víz szétzilálja, elsodorja, s néhány árnyékfoszlány a homokos part szélén akad fenn. Fél térde a homokba süppedt, kissé bal kéz felé húzódott, hogy a két árnyék, az övé és a szikláé, egybeessék a vízen. Aztán az árnyék fölé hajolt, amelyből sáros buborékok merültek fel, ráterítette zsebkendőjét, az néhány pillanatig tutajként lebegett a vízen, majd elsüllyedt.

A hullám zavarossá vált. Ernie Lévy kiemelte zsebkendőjét, lassan kicsavarta, s lemosta vele homlokát.

A fémvonalzó ütötte seb szélén megalvadt a vér. Ernie Lévy végighúzta a seben a nedves zsebkendőt, majd egy csalánlevelet tapasztott rá. Semmi fájdalmat sem érzett a seb tájékán. Megtapogatta a koponyáját is, és csodálkozva állapította meg, hogy több helyütt dudorok képződtek rajta. Egyik daganat sem volt fájdalmas, sőt állkapcsa sem fájt, csupán elzsibbasztotta az az ökölcsapás, amelyet Geek tanár úr mért rá. Márpedig, ha most nem érez szenvedést, ez azt jelenti, hogy soha nem fog szenvedni, hogy megsemmisült benne az a szerv, amely érzékeli a fájdalmat. Kíváncsiságában beleharapott tenyerébe, jó mélyen, úgy, hogy ott maradt minden foga nyoma. Az egyik ilyen kis mélyedésből egy vércsepp buggyant ki, ám ez sem okozott semmilyen érzékelhető fájdalmat: úgy nézhette, mint valami érdekes, idegen látványosságot. „Csakhogy az Igaz férfiak, azok bezzeg szenvedtek” - szólalt meg hirtelen, suttogva Ernie Lévy.

³⁴ *Gój* - eredetileg nép (héber), közkeletű értelemben ezzel a szóval illetik a nem-zsidókat.

Vizet mert a két tenyerébe, azzal igyekezett leáztatni az arcára és csupasz mellére száradt vért, aztán megdörzsölte a vizes zsebkendővel, majd kiöblítette a kendőt. Testének és a sziklának együttes árnyéka eltakarta szeme elől a vízben képződő vöröses foltot, amely gyorsan feloldódott a folyóban. Felállt és leverte térdéről a homokot. Semmi, de semmi nem rezzen benne.

Röviddel ezután történt, hogy Ernie-nek először támadt sejtelve róla, mi az az üresség, a semmi. Nem akart visszafelé is a Wotan-ösvényen végigmenni, tehát a part menti csalán közt tört utat magának; a töltés tetejéről egy pillanatig elnézte a mezőt, mielőtt nyugodt, szertartásos léptekkel nekivágott volna... Voltak olyan növények, amelyek az álláig értek; minél mélyebben hatolt a rétnek ebbe a végtelen sok apró részecskére osztható mozdulatlan, zöld vizébe, annál erősebb lett az az érzése, hogy mind magasabbra tornyosulnak körülötte a fű hullámai, mintha el akarnák nyelni, vagy legalábbis foglyul akarnák ejteni - olyan gyorsan zárult be mögötte a lépteivel találomra nyitott barázda. Maga sem tudta volna megmondani, vajon azért nőnek-e mind magasabbra a felé hömpölygő hullámok, hogy elnyeljék, vagy ellenkezőleg, ő nyomul-e szándékosan egyre mélyebben a tengerbe; lépésről lépésre, mint aki örökre odahagyja a partot.

Amikor úgy vélte, hogy a part már elég messze elmaradt mögötte, megállt, s felmérte a végtelenül nagy égboltozaton, milyen parányi porszemként kallódik Ernie Lévy a fűben. Ebben a pillanatban érezte meg az ürességet. Mintha kettéhasadt volna lába alatt a föld. Szeme az égbolt roppant nagyságában gyönyörködött, szájáról pedig szelíden felszakadt a szó: „Semmi vagyok.” Körülötte áradt a föld illata. Minden dolog mereven állt a helyén, és földszagba burkolózott. Ugyanezt a szagot árasztotta magából a csend is, a szétáradó napfény is, a mozdulatlan kék magasság is. Porszem szállt az arcára, s oda is tapadt. Arcához emelte mutatóujját, majd hüvelykujját is, két ujjal összeszorította azt a valamit, és szeme elé tartotta. Katicabogár volt, piros hátú, fekete pettyes, vékony lábcskái mint a szőrszálak, úgy remegtek. Olyan volt, mint, valami ékszer, rubinból metszett gombostűfej, amelyre parányi pöttyöket festettek, Ernie Lévy a lehető legóvatosabban és leggyengédebben felfelé tartott hüvelykujja hegyére tette a katicabogarat.

*Isten tehénkéje
Elrepül, elrepül,
Isten tehénkéje
Száll a paradicsomba,
Egy,
Kettő,
Három!*

A gyermekek közt érvényes hagyomány előírta, hogy mihelyt a „három” elhangzik, az illetőnek rá kell fűjnia a katicabogár hátuljára. A kisfiú már csücsörítette is ajkát, de hirtelen meggondolta magát, felemelte mutatóujját is, és erősen rászorította hüvelykujjára. A péppé zúzódó bogár halkán roppant ujjai között. Ernie addig gyúrta a pépet a tenyerében, amíg vékony, puha rúd lett belőle, aztán mutatóujját körben mozgatva, kenyérbélszerű kis golyóvá alakította át a katicabogarat. Mintha a szívében ásító egész ürességet ott érezte volna hüvelyk- és mutatóujja között. De ezzel sem érte be: tenyerébe vette a cseppnyi gyurmát, s addig dörzsölte két keze között, amíg a bogár teste szét nem kenődött, meg nem semmisült, csupán szürkés foltot hagyva tenyerén.

Ekkor felütötte fejét, és észrevette, hogy a csend meghalt.

...Az egész rét zúgott és zümmögött, számtalan szárny zizzent, füvek susogtak, láthatatlanul, tompán morajlott az élet. Kihívóan zsongott még a föld is. Elsőnek egy sovány mezei szöcskét pillantott meg Ernie Lévy; ott kuporgott egy göröngyön, s boldogan dörzsölte össze lábát a reá tűző cérvanékony napsugárban. Ernie nagyon óvatosan hajolt a szöcske felé, de az szemlátomást rá se hederített a veszélyre; a gyermek megállapította, hogy rágói a szorgalmasan majszoló házinyúl pofájára emlékeztetik, sőt talán egy sietve habzsoló öregasszony állkapcsának fürgé mozgására. Erre gondolt, amikor fél keze lecsapott; hogy elkapja, ami alája kerül: a rovar egyik lába be is szorult tenyere és hüvelykujja közé. Ernie Lévy behajlította hüvelykujját, és szétnyomta tenyerén a szöcskét. Aztán golyót gyúrt belőle, s addig dörzsölte, amíg zöld foltta nem változott, amely ezúttal nagyobb volt, mint az imént, az ujjait is ellepte.

Véletlenül úgy adódott, hogy a következő áldozat egy pillangó volt... Kevés ember tudja, mit érnek a pillangók, kevesen becsülik meg őket igazán. Ernie-ből csak még nagyobb tiszteletet váltott ki az, ami a beavatatlanok szemében csökkenti a lepkék értékét: tudniillik, hogy hernyóból lesznek, s szépségük pusztán por... Balthasar Klotz gyűjtötte a lepkét. Állandóan a mezőn szaladgált, lepkehálóval a kezében; kis üvegecske éter is volt nála, azzal elkábította áldozatát, otthon pedig kényére-kedvére kivégezte a rovar torának mértani középpontjába szúrt tüvel. Balthasar Klotz szobája tele volt ilyen törekeny tróféákkal; ha nagyítóüveggel vette őket szemügyre az ember, mindegyikről kiderült, hogy olyan csodálatos, akár egy dóm; szárnyuk szépsége azt a látszatot keltette, hogy élet van bennük, hogy meg sem haltak még. Ernie szeretett volna lepkét fogni, de csak gyönyörűségéből, a látvány szépsége kedvéért; csakhogy hiába bocsátotta őket szabadon az ember, legalább a szárnyuk egyik csücske letört, egy aranyszál megfakult, a dicsfény letörlődött róluk. Így aztán beérte azzal, hogy nesztelenül a csoda közelébe lopózott, ravaszul, mint egy indián, s bámulta, amíg csak kedve telt benne. Minthogy kővé meredten állt, némelyik lepke ott csapongott közvetlen közelében, sőt rászállt a fejére, vagy az ujjára is, s olyan volt rajta, mint valami csodaszép gyűrű.

A most áldozatul esett lepke egy *Papilio machaon* volt, a szárnya mint a templomi üvegablakoké. Ezt a fajtát közönségesen fecskefarkú pillangónak szokták nevezni, mert a szárnya vagy két centiméter hosszú hegyes nyúlványban végződik, de ha szétterjeszti, olyan hatalmas, hogy röpte méltóságteljessé válik, akár a nagy ragadozó madaraké.

A fecskefarkú pillangó leszállt egy ibolyára. Ernie Lévy még nedves zsebkendőjét rászorította a virágra és a lepkére, másik kezét alája csúsztatta, egyszerre tépte le a kettőt, a lepkét és a virágot, s egyszerre morzsolta szét őket immár ragacsos két keze között. A lepke után egy szitakötő következett, majd egy óriási tücsök, aztán egy galacsinhajtó bogár, egy pici, gyöngyházfényű, kék szárnyú pillangó; utánuk újabb lepkékre, újabb szitakötőkre, újabb szöcskékre került a sor. Ernie Lévy ide-oda szaladgált a réten, karját kitérte, s rovarok testétől tapadós, pépes kezével hadonászott...

Hanem azért nagyon fáradtnak érezte magát. Minden újabb rovarhalál növelte a reá nehezedő súlyt. Minden egyes halállal újabb lágy mocsoktömeg vonult be testébe, s már egészen tele volt vele a gyomra, tenyerére ragadós folyadék tapadt, belsejében azonban darabokra tépett bogarak vonaglottak fájdalmukban. Szíve olyan nehéz volt ezektől a dolgoktól, hogy leheveredett a fűbe, lehunyta a szemét, s kezét kinyújtotta a földön, tenyerével lefelé. Hasa kitágult minden irányban. A szemhéja mögötti tökéletlen éjszakában nyüzsögni kezdett a benne levő táplálék. A külső világ számtalan zöreje kihasználta a homályt, benyomult a fülébe, s alattomos módon egészen addig a tömlőig lopózott, amelyben még mindig gyötrődött a sok lepke és másfajta rovar. Földön fekvő két keze halott volt.

Ernie kinyitotta a szemét, s elmerült a függőlegesen feléje zuhanó égben.

A magas fűszálak csakhamar kirajzolódó keretében madarak lebegtek, s ettől még nagyobb lett az ég.

Megpróbálta tekintetével követni az egyik madár útját. Azt remélte, hogy sikerül utolérnie, s vele együtt a magasba emelkednie. Ám a madarak megvetően elhúztak fölötte, nem is törődtek tekintetével, s az Ernie-t tőlük elválasztó távolság nem csökkent. Hogyan is hihette, hogy fel tud emelkedni hozzájuk, hogy túl is szárnyalja őket az Igaz ember öntudatával, ő, a puha testű, mohón zabáló féreg, ő, aki súlyos, hatalmas hasán csúszik, s belsejében nyüzsög és bizsereg a befalt táplálék... *Nem voltam Igaz ember, semmi voltam.*

Amikor ezt gondolta magában: „semmi voltam”, a kisfiú megfordult, arccal a földnek, s ekkor szakadt ki belőle az első jajkiáltás; s csodálkozott rajta, hogy egyetlen könnycsepp sem szökik a szemébe. Félóra hosszat kiáltozott így, száját a földre szorítva. Mintha valakit hívott volna, aki nagyon távol van, valakit, aki mélyén a föld alatt rejtőzik, s akitől valami visszhangot remél. Ám kiáltásaitól csak még nagyobb, még mélyebb lett a csend, s a férgek még mindig ott nyüzsögtek benne. Szája tele volt füvel és földdel. Belátta végül, hogy senki sem fog válaszolni hívó szavára, mert semmi az, akiből e hívó szó kiszakad; Isten meg sem hallhatja tehát. Ebben a pillanatban ébredt a kisfiú, Ernie Lévy, annak tudatára; hogy terhére van a teste, s elhatározta, hogy megszabadul tőle.

Súlyos és lassú léptekkel, a cipőjére vastag rétegben tapadó földet cipelve, visszament a vízhez, hogy kissé rendbe hozza magát - utoljára. A természet éneke most már nem zavarta, s míg a fűben gázolt, már csak Ilse arca ellen kellett küzdenie. Semmi izgalom nem támadt benne, amikor elment a Wotan sziklája mellett. A rovarpép olyan erősen tapadt a bőréhez, hogy a parti homokot is igénybe kellett vennie, mert másképpen nem tudta egészen eltávolítani kezéről, ujjairól és zöldes gyászkeretbe foglalt körmeiről. Egy rovarfej ráragadt köpenye ujjára. Alaposan szemügyre vette, s felismerte a fecskefarkú pillangó sókristályszerű szemét és nemes vonalú tapogatóit. „Lám, téged is kezébe vett az Isten” - gondolta magában.

Amikor a víz tükre megnyugodott, odahajolt, hogy minél tisztábban lássa tükörképét. Néhány vonás borzongva ki is alakult, de amikor már éppen összeállt volna képmása, szeméből két csepp hullott a vízbe, gyűrűző ráncokat rajzolva arcára, s az arc eltűnt. „Lám, *maguktól* hullanak könnyeim - gondolta Ernie Lévy -, pedig én nem is sírok.” És amikor átment a hídon, s befordult a város felé, és érezte, hogy a lába remeg, azt gondolta: „Reszket a lábam, pedig nem is félek.”

Alig ismert rá a Riggerstrasséra: normális utca volt, az élők mind két lábon jártak benne. Az emberek (mármint egyes emberek, főleg asszonyok) megálltak, amikor elment mellettük; ő azonban nem is pillantott az arcukba. Ugyanígy volt, amikor az udvarra nyíló ajtón belépett a házba: szinte egyetlen gondolata sem irányult azok felé a lények felé, akiknek hangját, emberi hangját a konyhába vezető folyosó fátyolán keresztül szakadozott, lebegő foszlányokban hallotta csupán. Olyan tökéletesen elszakadt már egykori világa magvától, a Lévy család tagjaitól, hogy egy pillanatra sem ötlött föl benne a búcsú gondolata: messze elmaradt mögötte minden búcsú.

És mégis: a lépcső közepe táján olyan szégyenletesen kezdett reszketni a lába, hogy a korlátba kellett kapaszkodnia. Többször egymás után elmondta halkan: „Ki meri azt állítani, hogy félsz?... Ki meri azt állítani, hogy félsz?...”

De mint valami félelmetes élőlény, máris farkasszemet nézett vele a padlás súlyos, vaspántos ajtaja.

Megcsikordult az ajtó sarka; Ernie megijedt, hogy elkeseredett jajsza a válaszfalak áruló ösvényein keresztül eljut egészen a konyháig. Amikor belökte a szüette, korhadó ajtót, egy

lépést hátrált a nyomasztó sötétség elől; gyorsan visszahúzta előrekalandozó lábát a másik mellé, amely künn maradt a lépcsőházban. Sőt, felsőteste is visszahőkölt kissé, mert a sötétség hirtelen cseppfolyóssá vált, s mint hullámfal nyomult feléje. Aztán a padlás szürkesége és feketesége lassan megállapodott a kettő közötti árnyalatban, amelyben mintha moszatok úsztak volna. Beleolvadt ebbe a színárnyalatba a lépcsőház meg az éjszaka gyenge világa is, amely most alig észrevehetően mocorogni kezdett, s kirajzolta a padlásablakot. Az ablakra vékony kötél volt erősítve, erre egy teljesen mezítelen celluloid babát akasztottak nyakánál fogva. (Ez egy játékuk volt. Moritz és barátai akasztották fel, „amíg a halál be nem áll”, a baba egyébként Adolf Hitlert jelképezte, s ezt úgy tették láthatóvá, hogy orra alá két ceruzavonást rajzoltak. Ernie-nek azonban az az érzése támadt, hogy kicsit Ilse arcára is emlékeztet. Valami bizonytalan kielégülésképe suhant át rajta, mintha szellő simogatná bensejét.)

Aztán feltűntek a domború tetőcserép sorok. Élük úgy csillogott, mintha megannyi fekete fog bújt volna elő a ferde padlástetőből, láthatóvá váltak a terméskövek, a zsinegek, törött székek, a régi ebédlőasztal (amely Ernie kis öccsei és húgai születése óta már nem volt elég nagy a család számára), a lefejezett plüssmackó, meg az a nagy üst, amelyben a csak *pészach*³⁵ idején használt edényeket tartották. Végül feltűnt a padlás teljes egészében, s Ernie beljebb hatolt, hogy odaállítson egy széket a padlásablak alá...

Ebben a pillanatban dicsfényeszerű ragyogás csillant meg az ablak üvegén, s különös, sárgás, langyos világosság öntötte el az egész helyiséget; olyan volt, mint a por, s az ember úgy érezte, tele lesz vele a szája, és csípi.

A kisfiú határozottan megfogta a szék támláját, s amint felemelte, úgy tűnt neki, keze érintésétől életre kel a szék: egyik lába térdéhez ütődött. Ernie némi habozás után felkapaszkodott az eleven székre; felegyenesedett, kinyújtózott, és sikerült is kilöknie a padlásablakot egészen addig a kampóig, amelybe ki szokták akasztani; azután megkapaszkodott az ablakkeret szélében, és megpróbált szabályszerűen felhúzódkodni. A szabályszerűség azt jelenti, hogy a tornász pusztán csuklójából emelkedik fel, mindkét kezével belekapaszkodik a leküzdendő akadályba, alsó karjával húzódkodik, helyzetét pedig úgy szilárdítja meg, hogy térdét felemeli a támaszték magasságáig, s ráhelyezi. Ernie ugyan igazán nem érezte képesnek magát kiemelkedő tornamutatványra, de ma valahogyan logikusnak és igazságosnak tartotta, hogy teste kivételesen engedelmessédjék akarátának. Sajnos, alighogy himbálózni kezdett, az ablak visszazuhan, és rácsapódott ujjára. Valósággal oda volt csípve a padlás tetejéhez; s még szerencsének tarthatta; hogy egy lökessel sikerült kiszabadítania magát, s visszaesett a földre; ott ült a porban, s kénytelen volt megállapítani, hogy a világrend nem hajlandó alkalmazkodni az ő szerencsétlenségéhez.

Akik olyan helyzetben vannak, mint ő, rendszerint felkötik magukat. Azt a kérdést sohasem tette fel magának Ernie, hogy miért kötik fel magukat ilyen körülmények között az emberek, most azonban világosan látta, hogy ez a legjobb megoldás. Vagy pedig vízbe ölik magukat - ez is nagyon természetes kiút, nincs is hozzá szükség sok dologra, s végeredményben mindenki számára elérhető. Talán jobban teszi ő is, ha az előbb egyenesen beleveti magát a Schlosséba, nem is lehet olyan nagyon rossz, főleg, ha ilyen szép az idő. Vitte volna lefelé a víz sodra, mint fadarabot vagy rőzsenyalábot. Most pedig kénytelen lesz felakasztani magát, mivel nem tud felmászni a tetőre. Ehhez azonban kötél is kell, meg egy szék meg hurok. Hurok pedig nincs. Ha nem alkalmaz hurkot az ember, akkor esetleg ott lóg a kötél, és az alighanem fáj. Ernie megint lázas tevékenységbe kezdett: leoldotta a babát, s megállapította, hogy Moritz és

³⁵ *Pészach* - zsidó „húsvét”, amikor az Egyiptomból való kivonulás emlékét ünneplik.

pajtásai csak a baba nyaka köré csavarták a zsineget, de tulajdonképpen nem akasztották fel. Bánatában még az ujjai is meggémberedtek: többféle módon is próbált hurkot kötni a kötélre; de vagy kibomlott a csomó az első erősebb rándításra - akkor pedig megtörténhet, hogy amint leugrik a székről, leesik és alaposan megüti magát -, vagy pedig magától megszorult az átkozott csomó, amikor beledugta csuklóját, s utána meg sem lehetett lazítani. Ha makacsul kitart, talán sikerül igazi szép hurkot kötnie, de amikor jobban meggondolta a dolgot, tulajdonképpen nem nagyon tetszett neki ez a módszer. Valamelyik illusztrált könyvéből emlékezett egy képre, akasztott embert ábrázolt, vastag nyelve kilógott, és álláig ért. Persze, biztosan nem sokkal kellemesebb az sem, ha az ember leveti magát a tetőről, de előtte legalább ott van az ugrás; az akasztásnál pedig nincsen semmi.

Ernie-t most már igazán nem sürgette semmi. Leült hát a székre, hogy jobban meggondolja a dolgot, mert a probléma komolynak látszott, érdemes volt alaposan szemügyre venni.

Mintha ablak nyílt volna a mellén, lassan elszivárgott belőle mindaz, amit ismert és szeretett, emberek és dolgok: Judit mama, nagyapó, papa és mama, az első emeleti szoba, Kremer tanár úr, Moritz, kisebb testvérei, az odafönt lebegő nap, amint elúszik a fák és a házak között, és Ilse, aki meghalt. Miért van az, hogy ma így elhagyja minden?... - és ahogy odahagyják mindezek a dolgok, miért érzi magát egyre nehezebbnek, ahelyett, hogy könnyebbnek érezné?... Igazán olyan volt az egész, mintha az égből zuhanna alá, gyorsan, nagyon gyorsan, s ezt a szédülést semmi sem állíthatja meg biztosabban, mint egy igazi esés: rendkívül sajnálatos volt tehát, hogy a tetőről való leugrás elérhetetlen számára, csak azért, mert képtelen szabályosan felhúzódkodni.

Lenézett a földre, megint meglátta a régi plüssmackót, a nagy üstöt, benne az edényeket, a köteleket, a rongycsomókat, a régi ebédloasztalt. Aztán egy törött szék kötötte le a figyelmét: a támláján feküdt, s egyetlen megmaradt lábát beléfúrta a levegőbe. Ernie Lévy megismerte, s eszébe jutott az is, hogyan múlt ki Judit mama egy rettenetes dühkitörése alkalmával... Egy darab fába igazán nem tud behatolni az ember lelke; Ernie Lévy megmagyarázhatatlan módon mégis úgy érezte, hogy ő egy a törött székkal.

Talán úgy végzik az emberek is, ahogyan a tárgyak végzik?... Nem, biztosan nem így áll a dolog, hiszen nem lehet tudni, hogyan oldják meg az emberek saját halálukat, fogalma sincsen róla az embernek. Olykor-olykor, rendszeren este, a vacsoránál, Judit mama bejelentette, hogy ez meg ez „jobbłétre szenderült délután”; majd oktató hangon hozzátette valamilyen betegség nevét, körülbelül úgy, ahogyan a bűnöst szokták megnevezni. Ernie véleménye szerint minden betegség csupán többé-kevésbé csalóka ürügy volt, kifogás. Első pillantásra láthatta akárki, hogy mindezeket az embereket *elragadták*, a körülöttük levők szeme láttára, valósággal az orruk előtt; mert a bánaton kívül, amely nagyon természetes (bár Ernie-t sokszor elgondolkoztatta az a rettenetes kétségbeesés, amelyet a felnőttek gyászukban mutatnak, holott, gondolta, ők maguk sem lévén halhatatlanok, szükségképpen viszontlátják majd szeretteiket a mennyországban), a bánaton kívül volt a halottak hozzátartozóiban még valami nagyon jellegzetes bosszúságféle is.

Csak az Igaz férfiak halnak meg másként, nem ilyen hirtelen és kellemetlen módon. Mindig elérkezik az a nap, amelyen az Igaz férfiú tanúságot tesz az ő igazságáról, s ilyenkor az egész mindenség hozzá alkalmazkodik, az ő halottas ágyát készíti elő: miattuk indítanak támadást a királyok, az ő kedvükért szítanak pogromokat az urak. Magának az Igaz férfiúnak a kisujját sem kell mozdítania: valaki mindent előkészít, gondoskodik a legapróbb részletekről is, már a szent Jom Tov rabbi vértanúsága óta. Csakhogy, sajnos, mindebből nem lehetett levonni semmiféle tanulságot, hiszen az Igaz férfiak közül senki sem ment elébe Isten akaratának, mint most Ernie.

Ha jól meggondolja, sem az Igaz férfiak, sem azok, akik az ő környékükön meghaltak, nem kerültek az övéhez hasonlítható helyzetbe; nála nincs sem tuberkulózis, sem kínhalál, sem tömegmészárlás. Csupán Ernie van a padláson.

Madárdal szűrődött be a padlásablakon. Ernie Lévy felállt, megrázta zsibbadt lábát. Egyetlen lehetőség maradt számára: kiugrani a mellékhelyiség kis ablakából, amely szintén az udvarra nyílt. Nagyot lépett az ajtó felé, de hirtelen kicsúszott a lába alól a föld. A homlokán levő seb és fájdalmasan felhorzsolts ujja, amely az imént beszorult a padlásablak és az ablakkeret közé, úgy megsajdult, hogy elsötétült előtte minden; éles és sötét volt ez a fájdalom, s hevesebb, mint az éjszakai vihar. Nem is csodálkozott hát, amikor a padlón tért magához. Megállapította, hogy halántékára is éles, nyomásszerű fájdalom nehezedik, pedig ott nem érte semmiféle sérülés. Attól a pokoli pasztillától volt az egész, amelyet az előbb talált nadrágja bélésében. Mihelyt a nyelvére tette, nyomban szétáradt ereiben az élvezet édeskés álarca mögé búvó fájdalom. Feltápáskodott, s az volt az érzése, hogy rettenetesen megnőtt, és apró, rugalmas tagjaihoz képest nehéz feje ide-oda imbolyog.

A lépcsőkorlát segítségével sikerült úrrá lennie azon az akadályon, amelyet minden egyes lépcsőfok jelentett. A mellékhelyiség egy emelettel lejjebb volt, az ifjabb Lévy házaspár hálószobájával szemben. Ernie nem értette, miért szántják végig ismét könnyek az arcát. „Maguktól csorognak a könnyeim, pedig nem is sírok igazán.” Amikor a mellékhelyiség ajtajához ért, olyan élesen érzékelte alsó végtagjai görcsös remegését, hogy szinte látta. „Reszket a lábam, pedig én nem is félek egy cseppet sem.”

A mellékhelyiség egyszersmind fürdőszoba is volt. A W. C. a fülke belsejében állt, közvetlenül a négyszögletes kis ablak alatt, amelyen keresztül csak úgy áradt be a napfény, akár a térben mozdulatlanra dermedt folyam. Nyílegyenes medrében úgy táncolt a számtalan lebegő porszem, mint megannyi apró, játszi halacska. Ernie felhajtotta a W. C. fedelét, hogy feleslegesen be ne piszkítsa, majd felállt a porceláncsésze szélére, s így éppen elérte a kis ablakkeretet. A nyílás elég széles volt, átfért rajta a válla, de a műveletet csak úgy lehetett végrehajtani, ha fejjel előre bújik ki, testét előrebillenti, s amikor törzsének súlypontja már kívül esik az ablakon, a föld szépen magához húzza; nem kell tehát a semmibe ugrania, csak vár, amíg az beszipantja. Arra gondolt, hogy bizonyosan szétzúzza a koponyáját (úgy fog összetörni, mint a tojás, s arcából nem marad semmi), s még sajnálta is, hogy nem vetheti le magát szabályosan a háztetőről.

Olyan erősen remegett a lába, hogy már attól tartott, leesik a vécécsészéről, amelynek szélén egyensúlyozott. Mintha néhány pillanattal ezelőtt valami gonosz szellem költözött volna lábába, azzal a céllal, hogy ellene mondjon a lelkében uralkodó nyugalomnak. Szeméből már egyetlen csepp sem buggyant ki, az egész ellenséges gyengeség két lábába húzódott, s rájuk parancsolt, hogy azt tegyék, ami éppen jólesik nekik. A lábában működő akarat olyan távol esett az Ernie Lévy felsőbbrendű akaratától, hogy a fiú alig-alig mert lepillantani a teste alsó régióiban lejátszódó remegésre, de mivel attól tartott, hogy lába végül lecsúszik a csészéről, inkább nagy óvatosan leereszkedett róla, hogy megvárja, amíg kicsit elcsitul a lelkében hirtelen támadt zűrzavar.

Egy perccel később azon vette észre magát, hogy gépiesen és egyenként számba veszi a polcon álló toaletszereket. A napfény betűző dárdája nem ért el addig a fülkéig, amelyben a mosdó állott, így hát a tárgyak összeolvadtak a félhomályban. A kisfiú szeme követte, s mintegy újraalkotta közös körvonalaikat, felkúszott a csúcsokra, fölényesen lesiklott a függőleges falakon, mintha valóságos hegyláncról volna szó. Szeme megakadt a borotvakészleten, amely a polc legszélén állt, s jókora része túl is ért rajta, kinyúlt a mélység felé. Ekkor

hirtelen eltűnt a kisfiú agyából a nyugtalanság, szívéből a szorongás, mert tudta, hogy lába is, szeme is engedelmeskedik megint akaratának.

Gyorsan felkelt, és odament a polchoz. Egy csomag vadonatúj önborotvapenge volt a dobozban. Mindegyik külön védőborítékban. Tenyerén csupaszon, féhéren villogott a penge, mint ékszer, mint valami kámea. Sajnálatos módon, sem nagyapó, sem Ernie apja nem használt olyan nyeles beretvát, úgynevezett kést, szakálla határának megvonására. Állítólag egyes embereknek a rendes borotválkozás közben sikerült a torkukat is elvágni, egyetlen mozdulattal. Azt mondják, a nyeles borotva olyan éles, hogy ha csak ráteszi függőlegesen a testére az ember, máris beleszalad a húsba. Ha pedig ez ilyen könnyen megy, akkor az ember nyilván még csak csiklandást sem érez, amikor elvágja a torkát.

Ernie Lévy a mosdó párkányára tette bal csuklóját, az acélpenge derékszögű sarkával belevágott a kékes, finom bőrbe, s olyan mély barázdát húzott rajta, amilyet csak tudott. Amikor levette kezéről az önborotvapengét, csodálkozva látta, hogy sarkán egy vércsepp piroslik. Pedig a legcsekélyebb fájdalmat sem érezte, és csuklóján is csak vékony, rózsaszín vonás maradt utána, amolyan hajszálnyi karcolás, mint mondani szokták. Igen, hajszálnyi karcolás, ismételte magában gúnyosan, de ekkor a barázda hirtelen szétvált, két még vékonyabb vonal lett belőle, a kettő néhány milliméternyire eltávolodott egymástól, s közülük megindult a vér, ömlött szakadatlanul. Sikerült hát a műtét.

Minthogy vére lecsorgott a köpadlóra, Ernie visszament a vécéhez, karját a csésze fölé tartotta, s abba csöpögtette a vért, hogy ne okozzon fölösleges munkát anyjának, ifjabb Léwynének. Lecsüngő bal keze már egészen piros volt a vértől. A vérpatak középső ujjából fakadt; ugyanaz a varázslat volt ez, mint a rituális baromfivágásoknál látta, amikor az elvágott nyakú tyúk vére a csőre mentén csorog végig. Ernie-nek eszébe jutott, hogy ő is vitt egyszer egy tyúkot levágni. Amikor a borotva éle átvágta a torkát, a tyúk elkeseredetten vergődni kezdett, aztán valami komor kétségbeesésféle fogta el, s görcsösen rángatózva csapkodott szárnyával; a végén már nem is vergődött, s éppen ezzel mutatta, hogy van még benne élet, hiszen a vér: élet, nem igaz? Ernie nem evett abból a tyúkból, sőt ettől kezdve egyetlen tyúkból vagy baromfiból sem, mert tudta immár, milyen úton kerül a szárnyas a tányérba... Bizonyára úgy van, hogy az ő lényének egy része is vergődik, tovább vergődik, mint az a tyúk, s ez okozza azt is, hogy már megint reszket a lába...

Görcsösen összeszorított keze most egészen olyan volt, mint egy vérző csőr; a csuklóján tátongó seb jelezte a tyúk nyakát. Amikor négy másik összeszorított ujjá felé közelítette a hüvelykujját, tisztán látta a tyúk csőrét, amint rémülten kapkod a levegőbe, s csillogó kerek szemét is.

...Vajon melyik lesz az a pillanat, amikor az élet elillan testéből?... Izgalmasan érdekes kérdés volt ez, és Ernie elragadtatással vegyes szorongással leste, mikor következik be az átmenet. Az emberek mind rettentően félnek a haláltól, azt hiszik, hogy akkor az ember nem lát többé, hogy tökéletes lesz a némaság, s nem történik semmi. Ernie persze nagyon jól tudta, hogy a halál nem lehet ilyen. Folyik tovább minden, úgy, mint azelőtt, azzal az egyetlen különbséggel, hogy az ember már nem sóvárog olyan gyötrelmesen a halál után. Nem is olyan kellemetlen a halál. Ernie Lévy, új életet kezdendő, vízbuboréknak képzelte magát, amely a napfényben szállong és olyan átlátszó, hogy minden visszatükröződik benne. A buborékot azonban átfúrta egy gombostű, s ő gondolatban megsemmisült... Mivel a gombostűt szerette volna elkerülni, megállapította magában: halála mindössze annyi, hogy láthatatlanná válik.

- Gyermekeim! - mondja majd az asztalfőn állva, a vallási ünnepek teljes díszében nagyapó -, gyermekeim, a mi szeretett Ernie-nk elhagyott bennünket, elköltözött egy jobb világba. Nem akart fájdalmat okozni nekünk. A katicabogarak miatt hagyott el bennünket, meg a többi

dolgok miatt, hiszen tudjátok. Ott, ahol most tartózkodik, nagyon boldog, s bizonyos vagyok benne, hogy soha le nem veszi rólunk tekintetét. Énekeljünk, hogy meg ne szomorítsuk őt!

- Én nem tudok énekelni - mondja erre Judit mama.

- Én sem - jelenti ki ifjabb Lévy úr, Ernie papája.

- Meg én sem - szólal meg mamája, ifjabb Lévyéné.

- Úgy szerettem! - mondja Moritz; de könnyes szemmel, s oly szánsalmasan, hogy Ernie, noha láthatatlanul fekszik az ebédülőíványon, érzi, amint láthatatlan könnyek buggyannak ki új szeméből, s a padlóra hullanak halk koppanással - kipp-kopp-kipp-kopp -, ezt azonban senki ember füle nem hallja, csak az övé.

Kinyitotta testi szemét és megállapította, hogy a nesz valóságos: vérének cseppjei koppannak, lassan, egyenként, mintha az ereiben levő tartalék már kifogyófélben volna. Csuklójából részegítő édesség áradt, olyan erősen, hogy elbágyadt tőle egész szervezete. Semmihez sem lehetett hasonlítani ezt az érzést, csak a Schlosse partján Ilsével együtt tett sétákhoz s ahhoz, ha ilyenkor lopva arcába nézhetett. Ernie elgondolta magában, hogy ha már meghalt, meglátogatja majd lesújtott, bűnbánó, vigasztalhatatlan barátnőjét. - „Bocsáss meg nekem” - mondta Ilse. - „Álom az egész, barátocskám” szólalt meg hangosan Ernie. A csöppek most még ritkábban koppantak: kipp... kopp... kipp... kopp... Ma délelőtt azt mondta Geek tanár úr, hogy a verduni ütközet után a halottak szellemei a levegőben folytatták tovább a harcot; nos, Ilse tapsa is visszhangozni fog örökké a háztömb mögött, és semmi a világon, sem Ilse megbánása, sem Ernie halála nem változtathat többé azon, hogy ez a taps van és lesz, minden órában, minden pillanatban, aminthogy most is ott visszhangzik Ernie fülében.

Minden vércsepp olyan volt, mint egy simogatás. És ha most engedne ennek a boldogító álomosságnak, ha elaludnék - akkor elevenebben ébredne utána, mint valaha?... A kisfiút nagy-nagy nyugtalanság fogta el, kinyitotta a szemét, és csak ekkor vette észre, hogy szemhéja önkéntelenül, magától csukódott le, hogy ugyancsak öntudatlanul, szinte alattomban csúszott le a földre, s a padlón fekszik, hátát a falnak támasztva, mezítelen lába pedig vértócsában ázik. Ilse tapsa most könnyed, gúnyos muzsikába ment át, gyors és fekete és rosszindulatúan csillogó rovarok muzsikájába; minden egyes hang ott döngicsélt a füle körül, s azután hirtelen belédöfte fullánkját.

Megpróbált felállni, s az erőlködés következtében vastag sugárban szökkent ki a vér a sebből. Sikertelenül fél lábát megvetnie a vércésze szélén. Belekapaszkodott az ablakkeretbe, s felhúzódkodott, amíg fel tudta tenni másik lábát is. Összetette két kezét, s feje fölé emelte, mint a műugrók szokták, testét derékig beleerőszakolta az ablak üresen tátongó négyzetébe, s ott függött ég és föld között. Bal karja lecsüngött a házfal mentén, s egészen az első emeletig csorgott belőle a vér. A gesztenyefa fölött roppant madarak cikáztak; sárga, kék, zöld pillangószárnyukon úgy verődött vissza a napfény, mint megannyi tükrön. Olyan gyorsan szálltak ezek a pillangómadarak, hogy nem is lehetett követni röptüket; és olyan magasan repültek a háztetők és a gesztenyefa és a kisfiú fölött, hogy Ernie-nek szelíden mosolyognia kellett önmagán... Aztán hirtelen eltűnt a vér fanyar szaga, karján elállt a vérzés, a pillangók is elhalványultak, álomszerű énekszöveg csendült fel, a nap pedig szelíden két kezébe fogta Ernie arcát. Az a szöveg volt ez, amelyet nagyapó szokott énekelni minden szombat este, a dicsőség és a béke szombatját megnyitó ünnepi lakomán, a Zsoltár-író szövege: *Jöjj hát, kedvesem, a te jegyessed elé.*

...Ernie már lefelé csúszott a ház fala mentén; kezét kinyújtotta, fejét pedig felemelte, mintha még bele akarna kapaszkodni egy pillanatra az égbolt látványába, vagy mintha nem akarná látni a földet, azt; hogy inkább a föld zuhan felé, mintsem ő esik a földre; igen, a föld közeledik Ernie, a magasságokban lebegő toronyugró felé, aki éppen az angyalugrást mutatja be, karját széttárja, mint két sovány szárnyat... és már neki is lendült, de lába beleakadt az ablak peremébe, s egy pillanatra visszatartotta, nevetséges reflexmozdulattal, mintha *in extremis*³⁶ minden életöszöne egyéniségének ebbe a részébe összpontosult volna, immár egészen értelmetlenül; vagy mintha a szenvedés és a tökéletes önmegtagadás érzéstelenítő hatása hirtelen elmúlt volna, s lényének mélységeiben most hirtelen ébredne fel a haláltól való iszonyodás, most próbálná visszatartani az életben, most, amikor már késő.

³⁶ *In extremis* - a végső percben. (latin)

Hatodik rész

A kutya

1

A statisztika azt mutatja, hogy a véget megelőző évek során lényegében nullára csökkent az öngyilkosságok száma a németországi zsidók között. Így volt ez a börtönökben és a gettóknak, és mindenütt, a mélységből fölmerülő szörnyeteg tátott torkának sötétségében; de még a krematóriumok küszöbén is, amelyet találó kifejezéssel „a világ végbelének” nevezett egy náci megfigyelő. Ezzel szemben már 1934-től kezdve tucatjával jelentkeztek öngyilkossági versenyvizsgára a németországi zsidó iskolás gyerekek (és tucatszámra le is tették a vizsgát).

Ilyenképpen Ernie Lévy első halála szerényen megbúvik a statisztikában szereplő sok-sok hasonló haláleset mellett, s csupán abban különbözik tőlük, hogy ez utóbbiaknak nem volt semmiféle folytatásuk. Igazán bámulatra méltó, hogy a német tanítók, akik gyilkosságra nevelték árja tanítványaikat, ugyanakkor öngyilkosságra oktatták a zsidó gyermekeket. Újabb illusztrációja ez annak a pontos és végtelenül egyszerű német technikának, amely tökéletesen érvényesült a pedagógia területén is.

Amikor Mordecháj megtalálta az udvarban, a fal tövében a gyermek élettelen testét, ezt a röptében villámsújtotta madárkát, vértócsában, kitépett tollai között, valóban úgy érezte, hogy ebbe bele kell örülnie. Súlyos szürke szeme száraz maradt, s úgy feküdt szemgödrében, mint a kavics. Minél közelebb ért a gyermek testéhez, annál mélyebben vágta fogát alsó ajkába; először egy, majd két, azután három vékonyka vérpatak csurgott végig négyszögletes szakállán. Azt látta csak, hogy Ernie arccal a föld felé fekszik az udvar kövén, úgy nyúlik el, mint a vadászkutya, s arcát kíméletesen eltakarják hosszú fűrtjei; olyan volt, mintha álmában érte volna a halál. „*Ó, Uram, nem Te szűrte-d-e meg őt, miként a tejet? Nem te alvasztottad-e meg, miként a sajtot? Hallgass meg, Uram, Te öltöztetted őt húsba és bőrbe, Te szőtted át testét csontokkal és idegekkel: és íme, most elpusztítod őt...*” Mordecháj térdre hullott unokája mellett és észre vette, hogy a sovány kis holttestet körülzümögik a legyek. Az egyik óriási zöld légy falánkul rá is telepedett a gyermek könyökéből kiálló csont hegyére. Mordecháj óvatosan az összetört kis test alá csúsztatva karját, s felemelte kö- és vérágyáról. „Látod - mondta a gyermeknek, nagyon nyugodt hangon -, kiáltok az erőszak ellen, és sehonnan nem jön felelet!” Ebben a pillanatban kissé felemelkedett a fiú iskolai köpenye, majd lesüllyedt, s megint felemelkedett, az élő szervezet csodálatos szabályosságával. Mordecháj megrendült; mélységes hála öntötte el Isten végtelen jósága iránt. Úgy, ahogy volt, ócska, bolyhos, vörösbarna háziköntösében, vérző kis zsákmányként szorongatva a gyermeket, berohant a szalonba, onnan ki, végig az utcákon, nyomában, iszonyodva és rémülten, mind a többi Lévyek. Még ugyanaznap este a mainzi kórházban volt Ernie, a zsidó osztályon. Félrebeszélte. A kórházban apró gipszemberkét csináltak belőle. Mordecháj hálát adott Istennek, aki irgalmasnak bizonyult. Hálálkodott hat hónapon, egy esztendőn át; de amikor Ernie visszatért Stillenstadtba, be kellett ismernie, hogy az Örökkévaló végtelen könyörületességében visszaadta ugyan az „angyalkának” életét, hanem a lelkét elfelejtette visszaadni neki.

Ernie rögtön tudta, hogy a halál keze megérintette, s belenyúlt agyvelejébe. Testét szíjak és acélrugók valóságos hálózata szorította össze, a gipszpáncélba vágott réseken keresztül számos cső szűrte és vezette belé az életet; de a minden egyes sejtjét megbolygató sok-sok fájdalom közül mégis az volt a legelviselhetetlenebb, amely megmaradt fél szemén keresztül érte: amikor újra felfedezte a világot, összes színeivel és formáival együtt felfedezte szörnyű kegyetlenségét is. Eleinte, meglepetésében azt hitte, hogy Isten egyszerűen elhagyott mindent, s a dolgok most szinte színtelenül és mélység nélkül tengenek a világban, akár a kórteremben hányódó ócska göncök. De aztán rájött, miről van szó: már nem a lélek csalóka szemével nézi őket. És bár érezte, hogy a nyelvével semmi baj, úgy mozog, akár azelőtt, elhatározta magában: nem válaszol többet semmiféle kérdésre, amely ez irgalomtalan világból jön.

- Talán még nem ébredt fel egészen? - szólalt meg Mordecháj hangja.

Ernie egyetlen szemgolyója fölött ott lebegett Judit mama óriási arca, s mindegyik pillájáról egy-egy gyémánt könnycsepp röpült a levegőbe.

- *Felébredtél egészen, drága kincsem?*

Ernie válasza az volt csupán, hogy felemelte, majd ismét lebocsátotta egyetlen szemhéja függönyét.

És így volt ez napok és éjszakák megszámlálhatatlanul hosszú során át. Egyetlen szó sem jutott ki a gipszálarcba vágott szájnyíláson, mert Ernie ajka valamennyit visszatartotta. Csak éjszaka, a közeli ágyakról áthallatszó horkolás és nyögés közepette könnyörgött olykor Istenhez, hogy változtassa meg a kormányzatot. Ám imáját véletlenül meghallotta egy ápolónő, s mivel az élők mindenáron hasznát akarták húzni belőle, s amikor csak tehették, zaklatták különböző kéréseikkel, ezentúl éjszaka sem mozdította nyelvét. Történt azonban ez idő tájt, hogy Judit mama a szokásosnál is elviselhetetlenebbül viselkedett, s amikor távozott a fehér ágysorok között, lehajtott fejjel, s Ernie látta, hogy furcsa reszketés rázza vállát, akkor egy könnycseppet érzett kicsordulni szeméből; a csepp azután eltűnt a gipszálarca alatt; s nyomában valami nagyon édes, enyhe barázda maradt.

Ezen az estén ömlött szét először Ernie-ben a múlt, hömpölyögve, mint megáradt folyó; kicsavart fatörzseket, úszó gyerekbölcsőket sodort magával, hasukkal felfelé forduló állatokat, kalyibák tetején megkapaszkodó alakokat, Ilsét egy dereglyén, amelyben torz arcú, különös lények eveztek; a nagy hajótörésben ott bolyongott Noé bárkája is, rajta valamennyi Lévy; karjukat az égnek emelték, Isten felé, aki értetlenül tekintett le az egész képre. Tehetetlenül sodródott minden lefelé a folyón, ezt azonban nem vette észre senki. Kórterembeli szomszédai folytatták szokásos beszélgetésüket, minduntalan arra az életre tértek vissza, amelyet a kórházba jövetelük előtt folytattak, vagy arra a másikra, amelyet kezdenek majd, mihelyt kikerülnek innen - mintha csak határozottan biztosították volna őket róla, hogy odakünn a folyó előzékenyen megáll és megvárja őket. Senki sem vette észre, hogy ott hömpölyög az ágyuk alatt, s lassú, könyörtelen folyása sodorja magával az egész kórházat. Az övével szemben levő ágy fölött két táblát látott Ernie; az egyik porcelánból volt, s nagy betűkkel ez a szép felirat rajta: *A moseli Rotschildok alapítványa*, a másik tábla közönséges sárga keménypapír volt, a következő szöveggel: *Zsidók és kutyák részére fenntartva*. A betegek azonban sohasem tettek említést az ágyuk felett lebegő sárga papírtábláról: elveszett vagy még megmenthető üzletről beszéltek, elveszett vagy megmenthető lábról, karról, májról, tüdőről vagy bélről, beszéltek palesztinai beutazóvízumról, asszonyokról és gyermekekről és élelemről és napsütekről, és még ezer és ezer más elveszthető vagy megmenthető dologról, mintha nem is söpörte volna el mindezt a folyó roppant fekete áradata. Vigyázat! - szerette volna figyelmeztetni őket Ernie, de hallgatott, mert a halál visszafogta szájában a szavakat. És

amikor látogatóba jött hozzá a Lévy család, és az ő szájuk is tele volt az Erec Jisráélba³⁷ való kivándorlásról szőtt tervekkel, a szemük pedig igazi könnyekkel, és görcsösen összehúzódó kezük reménységgel, akkor Ernie szeretett volna rájuk szólni: „Vigyázat, becsapnak benneteket, a dolgok egyáltalában nem olyanok, mint hiszitek, hanem ilyenek, meg ilyenek, és a többi.” De hallgatott, mélyebben, mint valaha, hiszen a Lévyek halálra rémültek volna, ha rájönnek, hogy iszapos folyó van a lábuk alatt, nem pedig az a szilárd talaj, amelyet elképzelték, nagyon gyermeketesen, persze, a drága, szegény halandók... Megmaradt fél szemével, halálra sebzett tekintetével iszonyatos távolságból nézte őket Ernie; jobban elválasztotta tőlük ez a távolság, mint az öngyilkosságát megelőző kis halál; s az eltávolodás lassan-lassan valami megmagyarázhatatlan sajgással telt meg, s az pedig abban a részvétben gyökerezett, amelyet benne keltettek, vakságuk ellenére - *vagy talán éppen amiatt*.

Ugyanígy volt Ilsével is. Hiába igyekezett haraggal gondolni rá. Amikor egyik vagy másik csontja nagyon fájt, sokszor a Moritz vagy Judit mama szónoklataiból kölcsönzött megállapításokat próbálta alkalmazni Ilsére: „Ő egy ez meg ez - mondta magában lázas igyekezettel -, ezt meg ezt érdemelné, Isten darabokra fogja szaggatni, mint egy halat” - és a többi. De ilyenkor nyomban felmerült szeme előtt a sötét ár, amely Ilsét is sodorta magával, anélkül, hogy tudta volna a kislány, és nyomban eltűnt a szigorú ítélet, s nem maradt benne más, mint a döbbenet: látta, hogyan lebeg szerelmének szőke haja a mindenki közös vízáradatában, hallotta dallamos kiáltását. Még ha Ilse tapsolására ébredt is éjszaka, s a leány összeütődő tenyere felidézte idegeiben és csontjaiban a kint - Ernie még ilyenkor sem tudott másként gondolni rá, mint kissé keserűen és nagyon messziről, sőt némi sajnálkozással is. Mert Ilsét is sodorta magával a nagy ár.

Egyszer Blumenthal kisasszony jött hozzá látogatóba, s elhozta magával a kisebb Lévy csemeték raját is. Amikor megpillantotta Ernie-t, valósággal kövé dermedt. Mozdulatlan arcában úgy vergődött orra, mint egy légy. Aztán erőt vett magán, előrelépett, megsimogatta fia gipszarcát, s azt suttogetta: „... Ó... meglásd, minden rendbe jön... Ó! haza fogsz jönni szépen... Ó! Milyen finom leveskét főzök majd neked...” Keze, mintha álmodná az egészet, megállt a levegőben, s egy könnycsepp morzsolódott szét a gipszárcon, amelyet nem is látott már. Ifjabb Lévy né könnyei különösen némák és áttetszőek voltak. Ezenfelül még azzal a furcsa tulajdonsággal rendelkeztek, hogy eltűntek, ha csak rájuk pillantott valaki; így aztán Ernie mindig derűsnek látta anyja arcát. Ezen a napon azonban észrevette, hogy hullik alá pillájáról a ragyogó csepp, s akarata ellenére is megmozdult a nyelve:

- Minden rendbe jön majd - mondta; olyan rekedtes hangon és akadozón, hogy maga is megdöbbszent.

Nyomban meg is bánta e néhány szót; az az érzése támadt, hogy már megint belegabalyodott egy kicsit a régi komédiába.

Két évig nyomta a kórházi ágyat, s amikor visszatért Stillenstadtba, meg sem ismerték régi ismerősei: a báránycsontokból csak göndör fürtjei maradtak.

Csonttá-bórré fogyott ugyan Ernie, s két mankóra támaszkodva járt, de a hosszú fekvés alatt megnőtt, s most magasabb volt; mint Moritz bátyja. Homloka felső részét csipkés szélű vonal szántotta végig. Egy másik, ugyancsak fehér forradás jobb szemöldöke ívét emelte felfelé és szemhéját feszítette meg; szeme ettől hol fájdalmasan kitágult, hol hideg borzadályt fejezett ki. Másik szeme ugyan szelíd mandulaformájú volt, mint korábban, ám Blumenthal kisasszony megállapítása szerint, aki pedig vitathatatlanul a legjobb szakértőnek számított ezen a

³⁷ *Erec Jisráél* - Palesztina, a mai Izrael állam héber neve, szó szerint: Izrael földje.

területen, eltűntek belőle „azok a fura, csillag alakú kis fények, tudjátok, az a nyári ragyogás”; szivárványhártyájára most ráborult a legsötétebb éjszaka. Reszelős, rekedt hangja, lassú beszéde pedig szinte horzsolta az ember szívét. Benjamin azt állította, hogy meglepően hasonlít az egykori galíciai fiatalember hangjára.

- Hanem a legrosszabb mégiscsak ez a hallgatás - jegyezte meg Judit mama. - Három nap óta egy szót sem szól. Nem, Istennek igazán nem kellett volna...

- Ugyan, gondold csak meg - vágott szavába Mordecháj -, gondold csak meg, milyen csoda történt: ha akkor nem tart itthon a láz, nem hallok meg a zuhanás zaját; és ha Isten nem sugallja neki, hogy ugorjék ki az ablakon, teljesen elvérzik szegény. Ugyanígy: ha zsidó léteére befogadja a stillenstadti kórház, fél olyan gondos ápolásban sem lett volna része. Meg aztán, ha...

Judit ezt már nem állta szó nélkül.

- Hagyd már abba, nagyon kérlek! Elegem van a csodákból! Kergetnek, üldöznek bennünket mindenütt, a gyerekek leugranak az emeletről, összetörik a csontjaikat és a lelküket, ő meg folyton csodákról óbégat! Mikor hagyja már abba Isten ezt a csodacsinálást?!

- Ej, ej, ej! - szólt rá Mordecháj rosszálló hangon.

Ernie, aki éppen lefelé indult a lépcsőn, megállt.

- Ej, ej, ej! - ismételte meg Mordecháj.

Ezt az „ej, ej, ej”-t olyan rengeteg sokféle hangon, dallammal, intonációval, ritmusban, arcjátékkal, kifejezéssel, hangsúllyal lehet elmondani, hogy a talmudisták nem kevesebb, mint háromszáz változatot gyűjtöttek össze; ezek egy részét fenntartással, másik részét fenntartás nélkül fogadják el. Mordecháj az „ej, ej, ej”-nek éppen azt a változatát hallatta, amelytől Ernie egyébként mogorva arcát elöntötte a vér.

„Úristen, még mindig ugyanolyan ártatlanok, mint voltak!” - állapította meg magában elképedve; félt, hogy mindjárt elneveti magát; halkan visszament hát szobájába, s folytatta nemrég elkezdett ökölvívó gyakorlatait. Amióta nem kellett már mankóját használnia, komolyan hozzálátott a kórházi kényszerű mozdulatlanságban kieszelt terve megvalósításához. Céljául tűzte ki, hogy mesteri ökölvívóvá képezi magát, s így a Lévy család bárkájának védelmezőjeként léphet majd fel. Az ő számára, mint ezt ugyancsak a kórházban elhatározta, a Lévyek jelentik majd az egész világegyetemet, az apró rovaroktól a csillagokig. Tiszta emberek, szelídek és együgyűek, mást sem tudnak, mint sírni és könnyörögve kinyújtani pusztá kezüket, ő azonban, Ernie, két öklével védi meg majd mindnyájukat. Mihelyt a kórházból hazatért, egy füzetet nyitott, abba jegyezte fel a megtekintett mérközésekkel kapcsolatos megfigyeléseit s az ökölvívás technikájára vonatkozó problémákat. Aztán első emeleti szobájában a legnagyobb titokban nekifogott első ökölvívóleckéjének. Hamarosan rájött, hogy van az ütésnek egy különösen ravasz módja, amelynél az ember törzse egész súlyát beleadja a lendületbe, s úgy vélte, hogy ennek az ütésnek senki sem tud ellenállni. Rájött arra is, hogy ha könnyedén oldalt hajlítja testét, játszva elhárítja az ellenfél bármilyen kísérletét. És így tovább. Éjszakánként átgondolta és ellenőrizte feljegyzéseit.

Néhány hónappal később Ernie úgy érezte, hogy befejezte előkészületeit, és elkíserte Jákob öccsét az iskolába. Az első összecsapás még készületlenül érte. Ellenfele, egy nagyon fiatal Pimpf, szépen beállt „egyenesének” vonalába, s Ernie-nek már csak hátrálnia kellett valamicskét, hogy beleadhassa az ütésbe a lehető legnagyobb lendületet. Ám ebben a pillanatban, maga sem tudta, hogyan, arca kellős közepén érte az ellenfél ütése. Esés közben arra gondolt, hogy nyilván kifejejtett valamit; aztán nem gondolt semmire már, csak megállapította, hogy

mihelyt talpra állt, pontosan dolgozott, mégpedig nem csupán két öklével, hanem a két lábával is, holott ez utóbbiakat nem is gyakorolta. Első győzelme olyan boldoggá tette, hogy megsajnálta menekülő ellenfelét.

- Kicsináltad! Kicsináltad! - lelkenedett hosszan az elragadtatott Jákob, s nem győzte csodálni titokzatos bátyja nagyszerű technikáját.

- Kicsináltam, igen - mondta Ernie különös hangon.

Két nappal később, egy utóvédharc során, figyelte a nagyon magas égbolt egy csücskére; mélyen belenézett az egyik támadó szemébe, s arra gondolt, hogy ezek is ugyanolyan fiúk, akárcsak ő, ezeket is sodorja az áradat, rájuk is lenéz a soha nem rebbenő nagy kerek szem - és szánalmasan, tehetetlenül leeresztette karját... Ez a balsiker több ízben megismétlődött. Messziről csak úgy forrt benne a harci vágy; de mihelyt valóban küzdelemre került a sor, és megszállta a *nagy gondolat*, azonnal letette a fegyvert. Minthogy Jákob panaszkodott; igyekezett magára erőszakolni a gyűlöletet, próbálta megtanulni. Egyenként felsorolta mindazokat a régebbi és újabb okokat, amelyek miatt utálnia kellett a Pimpfeket; de közben az az érzése támadt, hogy hiába szed össze annyi érvet, mint csillag az égen, mégsem éri el a szándékolt hatást. Odáig ment, hogy azt hajtogatta magában: a Pimpfek nem is emberek, hanem emberbőrbe bújt vadállatok - és a végén sikerült is elhitetnie magával. Ám mindig akadt valami apró részlet, amely romba döntötte a nagyszerű építményt; hol egy szempár gyermeki fénye, hol egy száj fintora, vagy akár az ég egy kis csücske, amely odatolakodott a küzdő felek közé. Megpróbálkozott Ernie egy hihetetlenül körmonfont módszerrel is: amikor Jákobot kísérté, összehunyorította kicsit a szemét, hogy mintegy ködfátyolon át, elmosódva lássa a dolgokat. Kiderült azonban, hogy árnyalakokat nem lehet gyűlölni.

Mindez egyre jobban nyugtalanította Ernie-t, főleg a nagyapó kormányozta törékeny bárka jövőjét illetően töltötte el aggodalommal. A szegény fel-fellobbanó villámai hasogatták. Úgy érezte, hogy elárulta a Lévyek ügyét. Nyelve megint elnehezült és elnémult.

2

1938. november 6-án egy Herschel Grinspan nevű zsidó fiatalember, akinek szüleit nemrégiben deportálták Zbonszynba, revolvert vásárolt, megmutattatta magának, hogyan kell bánni vele, aztán elment a párizsi német nagykövetségre, s agyonlőtte Ernst von Rath első osztályú követségi tanácsost, engesztelő áldozat gyanánt. A hír futótűznél gyorsabban terjedt el, s a németországi zsidó szívek megremegtek. A hívők nagy sietve eltorlaszolták lakásukat, a lehető legszívzaggatóbb imákat küldték az ég felé, azután pedig várták a vihart. Stillenstadt-ban délután öt óra tájban bukkant fel a hajtóvadászatra induló nácik első csoportja.

Aznapi este a konyhában szorongott az egész Lévy család, a háromlábú kis tűzhely, a semmibe tűnt jólét ez utolsó maradványa körül.

A még Ziemiockból hozott ócska petróleumlámpa ott füstölgött az asztalon, de minden meggyőzés nélkül. A kisebb gyerekek várták az egyetlen fogásból, babfőzelékből álló vacsorát, s közben a sült gesztenyét rágsáltak, amelyet Judit mama szemenként, nagy tisztelettel szedett ki a parázsló tűzeg közül. Minden arc fáradt volt, minden ruhadarab agyonkoptatott, elhasznált; a gyerekek a zsúfoltság ellenére is csöndben voltak: hallgataggá nevelte őket az örökös éhség.

Ernie alakja bukkant fel az ajtónyílásban; a hidegtől megkékült arcát hó koszorúzta.

- Moritz, papa, nagyapó, Judit mama! - szólította nyugodtan, egymás után a család tagjait.

Nyugtalan pillantást vetett a kisgyermekre, s intett a felnőtteknek, hogy jöjjenek be vele a nappali szobába.

- Hát én? - kérdezte Blumenthal kisasszony.

Ernie gépiesen szemöldökéhez emelte mutatóujját, s végigsimította a halántékáig húzódó forradás vörös vonalát. Takaróból szabott zubbonyt viselt, arca ugyanolyan fakó és megviselt volt, akár Judit mamáé, alsó részét pelyhedző szakáll árnyékolta; nagy, fekete víztükörhöz hasonló szeme lassan, magabiztosan járt ide-oda, látszott rajta, hogy titkos gondolatokba merül; úgy festett, mint valamelyik varsói vagy bialystoki fiatal zsidó munkás. Az öntudatosan hátracsapott svájcisapka úgy hatott a fején, mintha sábeszdekli lett volna.

- Ne, mama, te ne gyere! - mondta erőltetett mosollyal. - Ez csak felnőtteknek való.

Az említett felnőttek átmentek hát a sötét szalonba. Ernie felemelte a függöny egyik sarkát, s kimutatott az utca túlsó oldalán az egyik kapu alatt izzó piros fénypontra. Valamivel odább parányi lángnyelv lobbant fel egy röpke pillanatra, majd eltűnt, s helyén nyomban felbukkant az éjszaka sötétjében szívott cigaretta kis vörös korongja.

- Mások is vannak - mondta Ernie. - Látod? Ott... meg amott is...

- Nekünk szól? - kérdezte Judit mama.

- Miért, mit gondoltál, kinek? - válaszolt kérdéssel a kérdésre Ernie. - Várják a jelet... De nézzétek, sikerült vasrudakat szereznem.

- *Mit gondoltál, kinek?* - szólalt meg jeges hangon Mordecháj. - Isten kezéből ki nem szabadít bennünket se vas, se tűz. Gyerünk vacsorázni!

Visszatértek mindannyian a konyhába. Blumenthal kisasszony az ajtóban hallgatózott, s most pirulva hátrált előlük. A vacsora a szokottnál is mélyebb csendben folyt le. Zivatar vonult el, tátongó fekete szakadékok maradtak utána a levegőben, s senkinek sem volt kedve beszélgetni. Judit mama jobb szemével tányérjába bámult, másikkal a riadt apróságokra nézett gyöngéden; nagyapa, mint a kőszobor, ült a helyén; szoborhasából olykor darabos moraj tört fel; ifjabb Lévy úr érveket latolgatott, nem tudni, mi mellett és ellen; ifjabb Lévy né tálalt, nagy fekete szeme pedig félrenézett: csak szenvedő asszony volt, semmi más. A kicsik érezték a fenyegető veszélyt, igyekeztek minél kisebbre összehúzni magukat, eltűnni.

Judit mama azonban akkor sem tartotta volna féken a nyelvét, ha Isten maga ül az asztalfőn.

- Íme, itt van az asztal, a kenyér és a kés... és mi mégsem ehetünk! - jelentette ki patetikusan.

- Mit csináljunk? - sóhajtott Blumenthal kisasszony, s izgatottan szorította össze ajkát. - Isten mégiscsak meg fog könyörölni az ártatlan gyermekeken.

S mivel szemlátomást folytatni kívánta ezt az Istenhez címzett sírós szemrehányást, a nagyapa hirtelen szavába vágott:

- Isten azt teszi, amit Istennek tennie kell, de az üres palackba dobott garas csak kotyogni tud... - S az öreg olyan szigorúan nézett menyére, hogy az igazán nem érthette félre, mire céloz az üres üveggel, s bűnbánóan húzódott szűkebb birodalmába, a tűzhely mellé.

- Haj, haj - jajdult fel most Judit mama -, Wassermann-né azt mondta, hogy egyetlen ország sem akar tudni rólunk, zsidókról! Még a vademberek lakta kis földek is, Afrikában meg Ázsiában vagy a csuda tudja, hol; még azok is megtagadják tőlünk a vízumot. Rosenbergné pedig azt mondta ma délelőtt Wisniaknének, hogy az angolok havonta csak legfeljebb kétszáz zsidót engednek be a Szentföldre. Értitek? Az egész világból kétszáz zsidót! Hány lehet ebből a magunkfajta szerencsétlen osztrák vagy német zsidó? És hány Lévynek jut hely köztük?

Meg azt is beszélük; hogy ezek az emberhús-kereskedők csak a gazdagokat fogadják be, és mindenkinek legalább ezer fontot kell felmutatnia a határon! Szép kis vízum, mondhatom!...

- Nincs is határ - jegyezte meg Benjamin. - Csak a tenger van közben.

- Azt mondd, hogy tenger? Bánom is én, legyen tenger! - csattant fel az öregasszony, és szinte lobogott benne a keserűség. - Hát akkor az a tenger kerül ezer fontba, barátocskám! Mit tudom én, ostoba asszony, hogy szárazföldön vagy vízen megy-e az ember Amerikába meg Afrikába meg Ázsiába! Azt tudom csak, hogy ezer font kell, ha oda akar menni az ember! És más nem is érdekel! Igen, bizony, a szegény zsidónak mindegy, hogy szárazföld-e vagy tenger, Amerika vagy Palesztina vagy akár a nap vagy a hold!... Mindegy: ezer fontba kerül! Úristen, Úristen, Úristen, milyen igaz is a közmondás: akárhová megy a szegény, a szegénység elkíséri. Hová megyünk majd, ha menni kell? A tenget fenekére? A halacsok közé?!

- És Franciaország? - kérdezte Benjamin, s hangjában most már nem érzett a gúnynak árnyéka sem.

- Hej, kedveseim, amilyen nyomorultak vagyunk mi!... Franciaországgal megint más a baj! Wassermann-né azt mondja, hogy a franciák aztán nem szeretik a németeket, de nagyon nem szeretik őket!

- De hiszen mi nem is vagyunk igazi németek - jegyezte meg ártatlanul Blumenthal kisasszony.
- Hát nem vagyunk zsidók?

Benjamin nem tudta megállni, mosolyognia kellett ezen a nagy naivságon. Elmélkedő és a Teremtő minden szeszélyét mélységesen tisztelő szelleme mindig is gyönyörűséget talált felesége gyermeteg gondolkodásában.

- Asszonykám, édes egyetlen kicsi asszonykám! - magyarázta az öregek visszafojtott nevetése közepette - hát nem érted? A németeknek mi csakis zsidók vagyunk, a franciáknak meg csakis németek! Fel tudsz fogni egyáltalában ilyesmit? Mindenütt az vagyunk, aminek éppen nem kellene lennünk: itt zsidók, odaát meg németek...

- És szegények vagyunk itt is, meg ott is - tette hozzá Judit mama, aki mindig makacsul ragaszkodott a maga gondolatmenetéhez.

- Istenem, Istenem, az én fejem olyan kicsike, *de olyan kicsike*! Hát akkor, mit csinálhatunk? - siránkozott Blumenthal kisasszony, s összekulcsolta hosszú ujjú kezét örökösen gömbölyödő hasán, mintha meg akarná nyugtatni a benne érő következő magzatot.

- Várni kell még egy kicsit! - mondta nagypapa.

- Kiabálni! - jegyezte meg szellemesen ifjabb Lévy úr. - Mint a proskurowiak csinálták.

- Uram irgalmaz! - kiáltott fel Judit mama. - Ez az ember a saját kivégzésén is tréfálna!

Amikor e szavak elhangzottak, Mordecháj nehézkesen felkelt, előregörnyedt, két kezét egymás mellé tette, mint a háziasszony, ha csirkéit tereli, s egymás után kitessekelte az apróságokat, Ernie gondjára bízva őket, aki már kezébe is vette a kalauzi tisztéhez szükséges gyertyát. Az öreg becsukta mögöttük a konyha ajtaját, s Juditra emelte szorongással terhes szürke tekintetét.

- Nem egészen tréfa ám ez - kezdett magyarázkodni, szemmel láthatóan zavartan. - A proskurowi zsidók valóban hét álló éjszakán keresztül kiabáltak. Igen, a cselni rabbitól hallottam, hogy a gettó minden háza ordított, a pincétől a padlásig. Selginnek hívták a kozákkapitányt. Minden este megjelent Proskurowban fehérgárdistáival - felejtse el az Örökkévaló még a nevét is! -, és ilyenkor egész utcasorok kezdtek kiabálni, s a kiabálás egyre közelebb jött; mérföldekre a várostól elhallatszott a zsidó asszonyok hangja. No, de a csoda!

Hát a banditák jöttek... és megint elmentek... és ezt a kiáltások tették. Közismert történet ez, tudod - fejezte be gondterhelten Mordecháj.

Blumenthal kisasszony a torkához kapott.

- És... a hetedik éjszaka? - kérdezte sóhajtva, fojtott hangon...

De nagyapó is, Benjamin is úgy tett, mintha nem hallotta volna a kérdést. Nyilván helytelennek tartották elmondani, mi történt Proskurowban, az ezerkilencszáztizennyolcas esztendő végén, a zsidók kiáldozásának ama hetedik éjszakáján...

Csend lett.

- Tudjátok, hogy kezdek komolyan félni? - szólalt meg azután Judit mama, s rámosolygott menyére. - Azon töröm a fejem, nem jobb-e mégis németnek lenni Franciaországban, mint zsidónak Németországban. Tudom, mit akartok mondani: az egyik kötél, a másik akasztófa. De azért mégis...

Mordecháj az asztalra könyökölt, s arcát két súlyos keze talapzatára támasztotta. Mintha a minden dolgok semmi voltával nézett volna farkasszemet. Majd riadtan suttozni kezdett:

- Sűrűsödik az éjszaka, és ezek a vadállatok ott künn ólálkodnak... És a kicsinyeink... a kicsinyeink...

- Akarod, hogy kimenjek és *megnézzem*? - kérdezte Moritz.

- Nem, dehogy, felesleges fényűzés volna, ha... - Gyorsan visszatért az előbbi beszélgetés tárgyára, de mintha egyenként kellett volna előcibálnia agyából minden gondolatot, azzal a fizikai fáradsággal, amelyet a visszaemlékezés okoz az öreg embereknek.

- Miről is beszéltünk az előbb? Igen, persze, hogy elmegyünk Franciaországba - motyogta zavartan. - Nekem az a véleményem, hogy nem kell még menekülnünk. Holnap a németek megnyugszanak, és esetleg a franciák veszik kezükbe Isten kardját. Mit nyertünk vele, hogy eljöttünk Ziemiockból? Azt szokták mondani, hogy a gonoszok is csak Isten szándékait szolgálják, és mindaz, ami ér bennünket, csak büntetés vétkeinkért. Akkor hát mire jó? *Ő* előle akartok menekülni? (Áldott legyen az *Ő* neve minden századokon át, ámen!) Ismerem én a németeket, mégsem egészen vadállatok, nem olyanok, mint az ukránok; elveszik mindenünket, de az életünket meghagyják. Éppen ezért azt mondom: türelem, gyermekeim, imádkozni kell és várni!

Az öreg hirtelen megállt a beszédben, s gyorsan, nyugtalanul az ajtó felé pillantott.

- Hahaha! - kacagott fel keserűen Judit. - Ismerem a németeket, nem vadállatok, nem olyanok, mint az ukránok... hahaha!

S mintha ő is rettegésétől akarna mindenáron szabadulni, egyre dühösebben folytatta:

- No hiszen, ti férfiak, ti is megéritek a pénzeteket! Beszélték, szónokoltok, az igazság úgy csorog a szátokból, akár a méz! Lehet persze, hogy én nem vagyok elég okos hozzá, de itt forduljanak ki a beleim az asztalra, most, ebben a pillanatban, ha egyetlenegy értelmes szót mondtál ma este! És fulladjak meg itt helyben, és öntsön el az epe rögtön, ha...

- Hallgass! - vágott közbe Mordecháj. Szakállát ráncigálta, és felháborodottan dűnnyögte: - Így átkozódni... Egy ilyen estén...

Judit nem mert az arcába nézni: jéghideg zsidó kétségbeesés volt ráírva; áthajolt hát az asztal fölött, anyásan, könnyű kézzel végigsimította az aggastyán homlokát, és gyengéden odasúgta neki:

- Semmi bajuk sem lesz, meglátod! Mi bajuk eshetne kisgyerekeknek? Ami pedig az előbb történt, azt nagyon sajnálom, barátom, öreg barátom... Soha többet nem fog előfordulni, soha többet!

Jó szándéka úgy elragadta, hogy gyermeteg módon még hozzátette:

- Varangyos béka legyenek, ha még egyszer átkozódom!

Mordecháj lemondóan vállat vont.

- Dehogysis! Átkozódjál csak, ahogy jólesik - mondta.

Egyik kezével végigsimította fáradtságtól fénytelen szemét, aztán hirtelen két szemgödrére szorította két hatalmas favágóöklét, mintha a világosságot akarná kizárni.

- Gyermekeim, drága gyermekeim... - suttogta -, vannak napok, amikor én magam sem nagyon értem, mi is az Isten akarata. Hány asszonyunk és gyermekünk nem szenvedett vértanúhalált ezer esztendő óta ezen a földön, Európában... és még hozzá nem is az Igaz férfiak nyugodt öntudatával, hanem riadt és zavart báránykalélekkel! Mire való az a szenvedés, amely nem növeli az Ő nevének dicsőségét? - kérdezte az aggastyán fájdalommal teli hangon. - Mire jó a tömérdek *fölösleges* üldözés?

Rekedten felsóhajtott az öreg zsidó, s rövid szünet után így folytatta:

- De nem vagyunk-e elvégre valamennyien a szenvedésnek az az adója, amelyet... az ember fizet Istennek?... Dicsértessék az Ő neve... Áldott legyen...

- Jaj, drága apám! - szólalt meg erre kétségbeesetten Benjamin -, hiszen ha valóban Isten akarata volna mindez, ki ne örvendeznék közülünk? Sajnos azonban, úgy látom, hogy mi csak a gonoszok prédája vagyunk... közönséges préda. Mondd csak, igen tisztelt apácskám, örül-e vajon a tyúk, hogy ő is növelheti Isten dicsőségét? Dehogysis, tudod te is jól, hogy a tyúk kétségbeesik... és *igaza van*, hogy kétségbeesik... amiért tyúknak született, mint tyúkot vágják le, s tyúkként falják fel. Hát ez az én véleményem a zsidókérdésben.

- A Messiás... - mondta Mordecháj, de nem sok meggyőződés érzett hangjában.

- Persze, a Messiás! - szólalt meg Judit, bólogatva, messzeségbe révedőn, mélységes hittel. - Igen, igen, igazad van, barátom, talán éppen most fog a földre szállni. Ki tudja... talán ma vagy holnap. Hiszen olyan nagyon kell nekünk a segítség, s ki segít rajtunk, ha ő el nem jön? Madárkáim, tudjátok, mit mondok nektek? Mintha éreznék valamit a levegőben...

- Talán már itt áll az ajtó előtt - szólt Blumenthal kisasszony.

És, mintegy gombnyomásra, minden Lévy egyszerre, fordult a Messiás felé.

1938. november 10-én, hajnali egy óra húsz perckor Josef Heydrich, a *Geheime Staatspolizei*³⁸ főnöke, táviratban közölte helyi szerveivel, hogy zsidóellenes tüntetések „várhatók” a Harmadik Birodalom egész területén. Két órakor az égbolt jéghideg takarója alatt, amikor Stillenstadt még mélyen aludt, gyűrűbe csavarodva, akár a kígyó, éles kiáltás csattant fel a város kellős közepén; a kígyó hirtelen kibontakozott, végigkanyarodott az utcákon, s a tucatjával fellobbanó fáklyák voltak a szörnyeteg gyűlölettől villogó szemei. Olyan volt az egész, mint egy éjszakai karnevál. A zsidók felett a téli ég üressége volt csak, körülöttük pedig mindenütt a bűn. A kiáltások házról házra terjedtek: mintha pokolbeli párbeszédet hallott

³⁸ *Geheime Staatspolizei* - Titkos Államrendőrség. (német) Rövidítve: Gestapo, a hitleristák hírhedt politikai rendőrsége.

volna az ember. A Riggerstrassét nappali világosság öntötte el. Mint a tisztítóúz, úgy húzódott végig rajta az utca valamennyi zsidó könyvtárából rakott máglya lángsorompója. A járdán szétszórva ott heverték a gépek, a szövetek, még a legközelebb születendő Lévy csemete bölcsője is, Benjamin egész üzlete közprédára vetve. Benjamin az egyik redőny mögül lesett ki, s mint mondotta, *főleg* az fájt neki, hogy az ősi szokásra ismert az egészben.

- Vadállatok - jelentette ki bölcsen a nagyapa.

Amikor a faltörő kos első csapásai alatt megremegett a folyosóra nyíló bejáratú ajtó, Benjamin azt indítványozta, hogy szegezzenek rá keresztbe még néhány deszkát. Mordecháj csak vállat vont erre, s a két férfi is felment a padlásra, ahol ott lapult már az egész család. Mordecháj ráfordította a kulcsot az ajtóra, egyszer. A padlásablakon keresztül esthajnali fény hullott a rémületükben szoborrá merevedő Lévyek csoportjára; ettől az eszeveszett félelemtől koccantak össze a sötétben Blumenthal kisasszony fogai, meg a szoknyája körül összebúvó kisgyerekeké is; Judit mama pedig egy zsebkendőt szorított szelíden a karjában tartott csecsemő szájára, hogy ne engedje kitörni a torkában felgyűlő bugyborékolást. Odalent egyre nőtt, dagadt a láрма, s összetört üvegtáblák csörömpölésébe torkollott. Mordecháj odament az egymásra tornyozott szent könyvek oszlopához, s megint ellenőrizte, vakon, ujjaival, nem lett-e akár csak egy jámbor mű is a zshiványok zsákmánya. Ernie, nagyapó parancsa szerint; két karjában szorongatta a Törvény tekercseit, amelyeket a zsinagóga felgyújtása után a Lévy család őrizetére bíztak. Mordecháj homlokára tette az imaszíj két szarvát, csuklójára is rácsavarta a szent szíjakat; fejét befedte a nagy imakendővel, s mozdulatlanul állt egy helyben; csak az ajka mozgott, mint valami álomba szenderült hegy, úgy rajzolódott ki alakja a padlás sötétségében. A kis Jákob már nyelvén érezte a kitörni készülő kiáltást.

- Anyu! - nyögött fel váratlanul -, érzem, hogy mindjárt kiabálni fogok! Légy szíves, tedd rá a kezéd az én számra is...

Ernie előtt egy pillanatra felvillant Blumenthal kisasszony kezének mozdulata; aztán mindent túlharsogott a kiáltás. „Itt vannak főt” - üvöltötte a lépcsőházban egy éles hang. Ernie letette a padlóra a Törvény tekercseit, s felemelte az erre az esetre odakészített vasrudak egyikét. Amikor nagyapó ezt meglátta, odalépett hozzá és pofon ütötte.

- Az élet kedvéért feláldozni az élet értelmét? - kérdezte méltatlankodva.

Ütések döngtek meg a padlásajtót. Aztán élénk szóváltás hallatszott, majd a riggenstrassei öreg kárpitos szolt be az ajtón keresztül, reszketeg, könyörgő hangon:

- Hallgasson ide, Benjamin úr, ezek már nagyon *idegesek*, ide kell adja legalábbis az imakönyveiket, a lenti máglyára akarják vetni. Legalább ezt muszáj lesz, Benjamin úr...

- Csak a könyveket? - kérdezte Benjamin.

- Először a könyveket - szolt közbe egy gúnyos hang.

- Nem igaz, csak a könyveket - mondta megint a kárpitos. - A könyveket, semmi mást. Kitapossák a belemet... - folytatta rövid szünet után. Aztán beleveszett a hangja a padlásajtó túlsó oldalán megint fellángoló szóváltásba.

Mordecháj lehajolt, felemelte azt a vasrudat, amelyet Ernie dobott le az imént, s lassú, de meglepően rugalmas léptekkel odament a vészkijáráshoz. Nyaka kiegyenesedett, mintha megnőtt volna, válla könnyedén, erőteljesen mozgott; amikor visszafordult a sötétben kuporgó és sóhajtozó csoport felé, Ernie látta, hogy görcsös vigyorgásra nyíló szájából elővillan ezüstösen villogó fogsora, s szakadatlanul árad belőle a keserű nevetés, a szinte tébolyult szavakkal együtt, elválaszthatatlanul összekeveredve velük:

- Ezer esztendeje... hahaha... mindennap meg akarnak ölni bennünket a keresztények... hahaha... mi pedig mindennap élni próbálunk... hahaha!... és sikerül is! Tudjátok, miért, báránykáim?

Hirtelen az ajtó irányába feszült egész teste, a vasrúd a tető felé mutatott, s nagy lendületében lerázott magáról imaszíjakat, imakendőt, mindent.

- *Mert a könyveket soha nem adjuk oda!* - kiáltotta félelmetes erővel. - *Soha, soha, soha!* Inkább odaadjuk az életünket! - tette hozzá, szinte azonnal, s mint a fejszét, úgy vágta bele a vasrudat az ajtóba. A fa fülsiketítő recsegés-ropogás közepette tört darabokra. - Igen, odaadjuk az életünket, hahaha! - fejezte be rövid beszédét még mindig ugyanazon az eszelős hangon, amelyben a féktelen düh mellett megcsendült az értetlen kétségbeesés is.

Azután visszahúzta a vasrudat, s megállt a felhasított ajtóval szemben, lábát szétterpesztve, mint fejszéjére támaszkodó s belőle erőt merítő favágó. Az ajtóba vágott résen keresztül beszűrődött egy fénysugár. Odakünt ismét felharsant a lárma, de ezúttal a lépcsőházban, s mintha most tompább és tétovább lett volna. A nagyapa arcáról csorgott a veríték, két csepp ott csillogott súlyos bajusza két végén; Ernie azonban észrevette, hogy ez a veríték valójában a szeméből fakad; hullott a könnye, szája pedig ezt suttogetta:

- Istenem, micsoda szégyen... az én koromban... micsoda szégyen...

Nagyon élesen, soha el nem homályosulón vésődtek Ernie emlékezetébe e percek: beletörődött már, hogy úgysem érti a dolgokat, s nem tudja követni az események fonalát, hát legalább a benne kavargó zűrzavart akarta levezetni azzal, hogy feszülten figyelte a színt, a díszleteket s a szereplőket. Az apja, ifjabb Lévy úr orra hegyén gyöngyöző verejték - igazi verejték - legalább olyan gyötrelmes volt például, mint a lépcsőházból felhallatszó kiabálás, amely a halált jelezte; e megcsillanó csepp jobban megremegettette, mint a kapu ellenállását hirtelen megtörő utcakő; baljóslatú volt, mint a pogrom félbeszakadását követő némaság is.

3

1938. november 11-én csak a buchenwaldi koncentrációs tábor tízezer újonnan érkezett zsidót fogadott be a már kialakult és megszokott formaságok között. A megafon közölte az újonnan érkezettekkel: „Felkérjük mindazokat a zsidókat, akik fel akarják akasztani magukat, szíveskedjenek egy papírdarabra felírni a nevüket, s a cédulát a szájukba venni, hogy tudjuk, kivel van dolgunk.” November 14-én a Lévy család, kitérve a menekültek lobogóját, batyuit cipelve, teljes létszámban átvonult a kehli hídon.

Hat héttel később a Lévyek megállapították, hogy azt a pogromot valóban a gondviselés küldte rájuk: mintha egy hatalmas ujj odább akarta volna pöccinteni őket. Judit mama pedig éppenséggel Isten kezét látta a dologban.

A fordulat mélyebb oka az volt, hogy mindazok az országok, amelyeket csak demokratikusnak neveztek széles e világon, elhatározták, hogy ők bizony visszafizetik a kölcsönt Németországnak: az antiszemita rendszabályok megtorlásaként arra ítélték, hogy tartsa csak meg a zsidóit. Jól kiesztelt büntetés volt ez, s éppen a kellő pillanatban jött; akkor, amikor a nemzetiszocializmus belefáradt a zsidóiraiba, úgy érezte, hogy valósággal fuldoklik tőlük, megnyitotta hát Hamburgban a kivándorlás kapuját a bűdös zsidók előtt. Tízezrével áradtak a németországi zsidók e kikötővárosba, ott azonban a demokráciák parancsszavába ütköztek: *No visa*.³⁹

³⁹ *No visa* - Nincs vízum. (angol)

Néhányan mégis nekivágtak az óceánnak. Nem süllyesztették el őket, emberségből, sőt megengedték nekik azt is, hogy éhen haljanak a London, Marseille, New York, Tel-Aviv, Malakka és Singapore kikötőjében horgonyzó hajókon - abban a kikötőben, amelyikben csak akartak.

Minthogy a zsidók temetésére vonatkozólag nem tartalmaztak utasítást a demokratikus országok rendelkezései, a jámbor németországi zsidók elhatározták, hogy - lesz, ami lesz - ők a tengerbe temetkeznek. Csak a Borneo szigetén élő s az új fejeket mindig szenvedélyesen gyűjtő bennszülöttek adtak nekik engedélyt rá, hogy elföldeltessék magukat; fenntartották azonban maguknak azt a jogot, hogy a tételből kiválasszák a legszebb szakállú fejeket. Az Újvilág egyik híres talmudistája, akitől táviratilag kértek tanácsot az ügyben, a következő módon „vágta” ketté - ha szabad ezt mondanunk - a kérdést: „Vágják csak le a fejeket, Isten (áldott legyen az Ő neve) valamennyit viссzateszi majd a helyére.”

Az *Exodus*,⁴⁰ ez az újkori Noé bárkája, kétszer is megkerülte a földet, anélkül hogy egyetlen szál virág jutott volna a rajta utazó nőknek, egyetlen mosoly a gyermekeknek vagy egyetlen csepp könny az aggastyánoknak. A demokratikus szívek erőt vettek érzelmeiken. A szép kis kéjutazás után végül az egész társaság visszatért Hamburgon keresztül szülőföldjére, hogy otthon fejezze be életét. Soha még kikötési tilalmat ilyen maradéktalanul be nem tartottak. Éljen a demokrácia! - kiáltották a jó demokraták. Ám erre azonnal „Le a demobolsevo-plutojudomongolonegro... kráciával” kiáltással válaszolt a kis örvezető, s haragjában azon nyomban „elintéztetett” százezer zsidót, elsőnek az *Exodus* utasait. *Shocking*,⁴¹ sho-o-o-ocking - huhogta erre a *Times* vezércikkírója. S hogy megtanítsa ezt az alkotmányellenes rendszert a nemzetközi *cant*⁴² szabályaira, a *Royal Navy*⁴³ nyolc öl mélyre süllyesztett el egy zsidó gyermekekkel teli dereglyét, amely a *Britannic Mandat of Palestine*⁴⁴ határára merészkedett - de természetesen csak a szokásos figyelmeztetések után.

- Hát ezek a náci mindenütt ott vannak? - kérdezte Blumenthal kisasszony.

De legalább a Szajna szelíd partjaira nem értek még el a barbárok. Olyan békésen peregtek ott az órák, hogy a Lévy család valósággal megrémült tőle. Hogyan létezhetnek ilyen oázisok a Földön? Részekre osztotta tán Isten a világot, s ő rendelte el, hogy itt a nap minden órájában akasszanak, amott csak reggel, délben és este, megint másutt fejeket vágjanak le, s végül legyen egy hely, amelyet Franciaországnak hívnak...?

- Hogy én micsoda tökfilkó vagyok! - állapította meg Benjamin.

- Ez miről jutott eszedbe? - érdeklődött Judit mama.

- Ha akkor, 1921-ben, Varsóban, Franciaországot választom, akkor átrepültünk volna a vér és a könny sivatagai felett, úgy, hogy észre sem vesszük. Sohasem ismertük volna meg Stillenstadtot és az ottani gyönyörűségeket. Pedig akkor valósággal tálcán kínálták nekem Franciaországot, mint valami gyönyörűséges édenkerti tojást. Én meg azt gondoltam magamban: nem kell, nem szeretem ezt az ételt; nem bírja a gyomrom! Ó, én ostoba tökfilkó...

⁴⁰ *Exodus* - a hajó neve görögül „kivonulást” jelent. Így hívják az Ótestamentumnak a zsidók Egyiptomból való kivonulásáról szóló könyvét is (Mózes II. könyve).

⁴¹ *Shocking* - utálatos, felháborító. (angol)

⁴² *Cant* - képmutatás. (angol)

⁴³ *Royal Navy* - Királyi Haditengerészet. (angol)

⁴⁴ *Britannic Mandat of Palestine* - Palesztinai Brit Mandátumos Terület. (angol)

- Akkor soha nem ismerjük meg mindazt a nyomorúságot, amit így megismertünk - jegyezte meg Blumenthal kisasszony.

Benjamin kerekre tágult szemmel bámult rá.

Mordecháj mosolygott, és azt mondta:

- Ha nem Németországot választod, nem találkoztál volna össze azzal a galíciai fiatalemberrel, aki lehetővé tette, hogy berendezd az üzletedet Stillenstadtban, nem ismerkedtél volna meg egy bizonyos Blumenthal kisasszonnyal, aki nem ajándékozott volna meg a világ legszebb gyermekeivel. Most pedig megvan ez is, és azonkívül Franciaország is. Áldott legyen az Örökkévaló neve, most és mindörökké, ámen.

Mindezek az eszmefuttatások egy csinos Párizs környéki nyaralóban hangzottak el, ahol a Menekülteket Segélyező Zsidó Bizottság vagy egy tucat menekült családot szállásolt el jól-rosszul. A városkát Montmorencynak hívták, a házat pedig Remetelaknak, s a polgármesteri hivatal titkára minden áron el akarta hitetni a száműzöttekkel, hogy egykor régen valami Jean-Jacques Rousseau *nevezetű* sorstársuk lakott benne. De még ha sokkal kiválóbb halottak szellemei kísértettek volna körülöttük, mondjuk például a zloczowi nagy maggidé⁴⁵ vagy a drohobitzi rabbi Jichaké, az sem zavarta volna a menekülteket: élvezték naphosszat a kert mélyében a boldogító, bársonyos meleget és nyugalmat, a tiszteletre méltó kőpadot fülkeként körülvéő lombátor alatt; az asszonyok közben kötöttek, serényen járt a tűjük és a szájuk, s olykor hosszan, komolyan, hálásan sóhajtottak fel, igazi zsidó sóhajtással, valamelyik kötött mellény egy-egy szeme vagy valamelyik méla mondat után. Egyik néni azért bevallotta: „Ha azt hallanám, hogy mondjuk a Bál Sém Tov vagy a szelíd, angyali Ábrahám rabbi vagy valamelyik ziemiocki Igaz férfiú ült saját személyében itt, ezen a padon, amelyekre mi most a mi nagy fenekünket rakjuk, hát zutty, azon nyomban meghalnék szégyenemben.” Judit mama nem szólt semmit.

Ez az egész kis társadalom a párizsi zsidó hitközségtől kicsikart segélyekből élt. Különösen Judit mama ért el csodálatos eredményeket ezen a téren. Olyan tekintélyesen tudott koldulni, olyan ügyesen adagolta a fenyegetőzést és az imát, emlegette Isten szívét meg az utolsó ítélet mennykövét; hogy nem volt olyan iroda, amelyikből üres kézzel kellett volna távoznia. S amikor már kifelé tartott, még visszaszólt a küszöbről: vigyázzanak, maguk tartoznak köszönettel nekünk! Mert meg vagyon írva: Isten százszorosan fizeti vissza, amit adsz. Én tehát annyit mondok csak: a viszontlátásra...

Nem mutatta, milyen erőfeszítésébe kerül ez a mesterkedés, és bizony, kicsordult a szeméből a könny, amikor meghallotta, hogy Benjaminsnak sikerült munkát kapnia egy zsidó konfekcióüzemben. Példáját csakhamar követte Moritz is, aki vasaló és segédgépész lett ugyanott. Utána Ernie következett: kerékpáros küldönccé lépett elő. Ettől kezdve olyan bőségben éltek, hogy akkor ettek, ha éhesek voltak. Még a feneketlen bendőjű Moritz is odáig jutott, hogy - bár eleinte folyton teletömte a zsebét elemózsiával, mielőtt bárhová elindult, még az inge alá is dugott valamit - olykor előhúzott a zsebéből egy vajaskiflit, éppen csak leharapta a végét, és sajnálkozva-sóvárogva otthagyta a többit. A dolgozók a ház egész népének csodálatától kísértve szálltak fel mindennap a montmorencyi állomáson arra a csörömpölő és poros helyiérdekű vonatra, amelyet a franciák csak kávédarálónak neveztek, hogy megkülönböztetés az utasait egészen a Fény Városáig szállító Enghien-les-Bains-i járattól. A „kávédarálónak” az volt a legfőbb előnye, hogy emeletes kocsikból állt, s ijesztően imbolygott; így a hamisítatlan zsidó képzelőerő segítségével úgy érezhette az utas, hogy a tengeren hajókézik, és mégsem kell vállalnia a haragos óceán veszélyeit. Az emberek megnézték kicsit a mi három

⁴⁵ *Maggid* - prédikátor. (héber)

- Látjátok, galambocskáim, ez az igazi élet.

- Tudjátok, mit? - szólalt meg rendszerint valaki ilyenkor -, beszéljünk inkább valami vidámabb dologról. Mi újság a háború körül?

S a háború, mert tudta, hogy várják, fenségesen, királyi hölgyként meg is érkezett. Előreküldte azonban baljóslatú heroldjait, a temérdek gázálarcot. A „kávédarálón” utazó munkások vállukon átvetve hordták, mint valami újfajta tarisznyát. Amikor kiderült, hogy a Remetelak menekültjei, akik kivétel nélkül horogkeresztes, bár a „Zsidó” szóval felülbélyegzett útlevél tulajdonosai voltak, nem szerepelnek azon a névjegyzéken, amelynek alapján az életmentő disznóormányokat szétosztották, Lévyék megborzongtak, mert egyszerre kihűlt körülöttük a világ.

- Neked pedig a szád nagy! - torkolta le Mordecháj -, és mondhatom, elég gyakran nyitod ki azt a nagy szádát. És tudod, mi jön a szádból? Megmondom: tűz és láng, kén és szurok!

173

a pletyka járta, nemsokára komolyan kezdtek sugdolózni körülöttük. Mindenkinnek a nyelve hegyén ott volt az „internálás” szó, kimondani azonban nem merte senki még. Aztán egy reggel, amikor a három utas beszállt, valósággal forrongott izgalmában az egész vonat. Kézről kézre jártak az újságok. Kihirdették a hadiállapotot.

A Gare du Nord előcsarnokában Ernie kicsit elszédült. Moritz felajánlotta, hogy hazakíséri, a „beteg” azonban tiltakozott ez ellen, s addig kérlelte a másik kettőt, amíg leültették egy kis kávéházban. Mihelyt távolodni látta az ablakon keresztül apját, Benjaminget és Moritz bátyját, mihelyt szétfoszlott alakjuk a külvárosi munkások sűrű és kék tömegében, alighogy végleg eltűntek látóköréből, Ernie felállt. Szeme ködös volt, de egész teste hirtelen megfeszült és erőre kapott. Félórával később belépett a reuillyi laktanya forgalmas kapuján, és beállt a sorba, a legkülönbözőbb nemzetiségű önkéntes jelentkezők közé.

- Szerencséje van! - mondta neki a számvevő őrmester. - Éppen elérte a korhatárt.

- Hát ez bizony ritka szerencse - felelte Ernie.

- Szóval rendben van? Sebesültszállító lesz. Tudja, hogy puskát nem kaphat a kezébe.

- Tudom - mondta Ernie. - Kár. De mit csináljak?

- Jó. Milyen hangszeren játszik?

A katona kezében vigyázzállásba dermedt a töltőtoll. Szeme zavartalanul meredt a rózsaszínű sorozócédulára. - No jó, ha tréfálni akar, ám tréfáljunk - mondta magában Ernie.

- Dobolni tudok - felelte kényszeredett jókedvvel.

- Nincs ezen semmi nevetni való! - szólt rá a számvevő őrmester. - A következőt!

Kint egy kis öregasszony hazafias, kikeményített vászonkokárdát tűzött a mellére. Ernie zavartan megköszönte, és odább akart állni, de az asszony megfogta kabátja ujját:

- Egy frank huszonötbe kerül a Napóleon-kokárda.

Még délelőtt visszaért Montmorencyba. A polgármesteri hivatal titkára tágra nyitotta szemét csodálkozásában, de tudomásul kellett vennie a dicsőséges újonc elég rendkívüli kívánságait. Ernie el akarta kerülni, hogy ismerőssel találkozzék a vonaton, gyalog tette meg tehát azt a két mérföldes utat, amely Enghientől elválasztotta. A házak homlokzatán néhány zászló tarkállott, a nyitott ablakokból hazafias farsangi csinnadratta áradt az ég hihetetlenül gyengéd kéksége felé, ahol apró, fehér felhők úsztak, s mintha haltejszerű cseppekben csorgatták volna békéjüket a háborúskodó házacsákra. Egy leányka tapsolni kezdett, amikor elment mellette. Ernie csodálkozott, aztán eszébe jutott a kabátja hajtókáján virító kokárda. „Né csak, milyen érzés, ha az embernek van hazája” - gondolta magában... A főváros felé robogó vonaton körülvették az ismeretlen emberek. Egy éles nyelvű kövér asszonyság áthajolt a szomszédja válla fölött, szemügyre vette Ernie Lévy szétdúlt arcát:

- No hiszen, erről se tudni, most indul-e a háborúba, vagy már onnan jön... - mondta.

Valaki elhallgattatta. Ernie mosolygott.

Aztán ugyanabba a kis kávéházba tért be, a Gare du Nord-ral szemben, s ugyanarra a lócára ült le, ahol nemrég elbúcsúzott apjától és bátyjától, anélkül, hogy ők tudták volna.

Ujja hegyével megcirógatta az asztal sarkát, ott, ahol három órával korábban Moritz rövid, négyzögletes, vörös keze pihent. A tulajdonosnő letette elé a papírt s az írószereket, s megjegyezte:

- No, kis katona, írunk a barátnőnknek, mielőtt elmegyünk a háborúba?

- Ez is a katona kötelességei közé tartozik, no nem? - mondta Ernie, azzal a jellegzetes, furcsa kiejtéssel, amelyben a jiddis nyelv röpke, félig elnyelt mássalhangzói keveredtek a lassú német ínyhangokkal.

Nekilátott a levélírásnak, de az első fogalmazványt el kellett tépnie, olyan reszketeg volt az írása. Amikor a kezén már sikerült uralkodnia, gondolatai olyan gyorsan és kuszán kavargtak, hogy harmadszor is bele kellett fognia. Most már gondosan rajzolta ki egyenként a szép héber betűket, s fojtotta vissza, ugyancsak egyenként, a gondolatait. Így végre sikerült leírnia a következő levelet:

Drága szüleim, szeretett nagyszüleim, fivérem és nővérem! Már megint fájdalmat kell okoznom nektek. Amikor ezt a levelet olvassátok, én már egy francia laktanyában leszek. Ne kérdezzétek tőlem, hogyan történt ez, ne tegyetek fel magatoknak semmilyen kérdést, hagyjátok. Moritz és papa tudja, hogy ma reggel elszédültem. Amikor jobban lettem, elindultam sétálni, és úgy esett a dolog, hogy éppen egy kaszánya előtt mentem el. Ott szakadt rám az örület. Utána már késő volt, hiába könyörögtem a tábornoknak, adja vissza a cédulámat, amelyikkel önként jelentkeztem, nem volt hajlandó, már aláírtam a kötelezvényt. Persze örültség volt, a világ minden koponyája együtt sem tudná megmagyarázni, de éppen ezért ne is tegyetek fel magatoknak kérdéseket, ne gyötrődjétek, az örület csak hallgatást érdemel, semmi mást. Tudjátok, hogy szeretlek benneteket, és nem öröm elszakadni tőletek. És ne mondjátok azt: Ernie nem szeretett bennünket. Azt hiszem, a németek miatt akartam minden áron elmenni a háborúba, meg azért, amit velem csináltak. És kérek, nagyapa, nyugodj meg, nem fogom elfelejteni, hogy emberek vannak odaát, a másik oldalon is; különben is, sebesültvivő vagyok, fegyvert nem fogok hordani, csak embereket hordok majd. Legyetek szívesek, ne felejtsetek el visszaadni Golda Fischer kisasszonynak a Bialik-verseskötetet.⁴⁶ Kérjétek tőle bocsánatot az én nevemben, amiért figyelmetlenségemben behajtottam a harminchetedik oldal sarkát. Most még neked akarok mondani valamit, szeretve tisztelt nagyapám. Tudom, mennyi sok szomorúságot okoztam neked a fűszeresnével való história óta. Olyan jól tudom, hogy el tudnám számlálni az ujjaimon. De sokszor az az érzésem, hogy sokkal nagyobb az a rossz, amit csinálok, mint az, amelyik bennem van. Különben, tudjátok mit, beszéljünk inkább valami vidámabb dologról: mi újság a háború körül? Bocsássatok meg ezért a tréfáért, de azt hiszem, jó, ha az ember legalább fél szemmel nevet. Fiatok, unokátok, testvéretek szeret és csókol benneteket, szíve minden erejével ölel és mélységesen tisztel mindannyiótokat, és mindenkitől bocsánatot kér még egyszer. Ernie. - Utóirat. Itt a levélben van nyolc példányban a polgármesteri hivatal igazolása. Mindegyikőtök igazolhatja, hogy a fia vagy az unokája vagy a testvére önként jelentkezett a francia hadseregbe. Jól vigyázzatok a bizonyítványokra, mert ettől kicsit ti is franciák vagytok, és nem lehet benneteket koncentrációs táborba dugni. Legalább valami jó is származik most az egyszer a rosszból, s ha egyszer az örültség már úgyis megtörtént, legalább nektek ne történjék semmi bajotok. Legalább valami haszna is legyen az én örültségemnek, kárpótlásul azért a nagy fájdalomért, amit ma okozok nektek. De most már késő, aláírtam. Tisztelő, szerető és bűnbánó Ernie-tek.

⁴⁶ Chájim Nachman Bialik (1873-1934) - a legnagyobb modern héber költő.

Negyvennyolc órával azután, hogy aláírta ezt a nem valami ragyogó önkéntes jelentkezést a francia hadseregbe, a 429. idegen gyalogezred egyik menetzászlóaljának soraiban ébredt megint korlátainak tudatára. Drezdában és Berlinben született őrmesterek unott pillantásokkal mérték végig, a hadnagy pedig, egy burgundiai francia, aki olyan göcsörtös volt, mint egy szőlőtőke, kimérten figyelmeztette embereit: vele ugyan nem fogja megjátszani mindenféle jöttment söpredék azt a komédiát, hogy a háromszínű francia lobogó mögé bújva pimaszkodhat, jó lesz, ha nagyon vigyáznak magukra, és további intézkedésig senki el nem hagyhatja a körletet!

Akár a gyarmati alakulatok, a 429. idegen gyalogezred is megszakítás nélkül a dicsőség mezején tartózkodott. A harcok közötti szünetek idején Ernie sztoikus nyugalommal verte a dobát az ezredzenekarban; hamarosan rájött, hogy ha nem is mindegyik zenész sebesültvivő, viszont mindegyik sebesültvivő szükségképpen tagja a zenekarnak. Kilencszáznegyven e furcsa májusában levél érkezett az Ardennek vonalában levő Ernie-hez, s hírül adta neki, hogy szüleit, fivéreit, nővéreit internálták, nagyapjával és Judit mamával együtt. Egyik párizsi szomszédjuk írta a levelet; ékesszólóan fejtette ki benne, milyen fájdalmas a dolog, s amellet milyen kellemetlen is.

Annál is inkább az, folytatta a levélíró, mert a rendszabály nem is a Lévy család ellen irányult, noha azt sújtotta; tulajdonképpen az egész „dologban” nem volt semmi szándék, kizárólag a rend kedvéért tették őket lakat alá. Ernie-nek egyébként be kellett látnia, hogy egészen logikusan: elvégre a német zsidók lehetnek akár mennyire zsidók, ettől még nem szűntek meg németek lenni; márpedig a szokásjog alapján Franciaországban... - és így tovább. Aztán apjától is kapott levelet Ernie; az már nem volt ilyen derűs. A gurs-i táborra csak tartózkodóan utalt, Ernie azonban a logika szabályai szerint arra következtetett ebből a levélből, hogy a franciaországi szokások olykor nemigen maradnak a német hagyományok mögött. Éppen ezért meg kellett hajolnia atyja, Lévy úr befejező tétele előtt: lehetetlen zsidónak lenni!

A Gurs-ból érkezett levél felszította a százados elemző szenvedélyét is. Amúgy is szívesen bontotta fel az alája beosztott jöttment csürhe leveleit. Ezúttal, amikor már mindent megpróbált, megállapította, hogy a levelet vagy titkos írással írták, vagy pedig - neki ez *héberül van*.

- Tényleg héberül van, százados úr! - ismerte be Ernie, a gúny leghalványabb árnyéka nélkül -, de valamelyest jiddissel keverve.

Általános csodálkozás, kérdezősködés: a levelet le kell fordíttatni. Szerencsére akadt egy zsidó Rossignol századában is. Megkeresték, megtalálták, s ő lényegében megerősítette Ernie fordítását.

- Egyetlen részletet, őrnagy úr, egyetlen apró részletet kivéve tette - hozzá a pontosság kedvéért a héber nyelv e második tudósa.

- Franciaország szempontjából fontos lehet a legkisebb részlet is! - kiáltott fel nagyon méltóságteljesen a tiszt. - Beszéljen, közlegény!

- Tábornok úr, kérem, arról van szó... - nyögte ki meghatottan héber tudósunk -, hogy a *hemdah* szónak nem egészen pontos fordítása az, hogy gyengédség, én inkább úgy fordítanám, hogy...

Az elemzés további része már meglehetősen cifra hangzavarba fűlt, amelyben azonban kétségtelenül a káromkodásoké volt a vezérszólam.

Ezzel tulajdonképpen le is zárult volna a legnagyobb rendben, a szabályoknak megfelelően az egész história, ha a tisztnek, miközben kegyesen engedélyezi a két héber nyelvésznek a magányos elmélkedést, egyiknek két, a másiknak nyolc napig, eszébe nem villan egy különös gondolat: az tudniillik, hogy Ernie Lévy tizedes egész családját sikerült *ártalmatlanná tenni*, viszont ő maga még mindig a francia hadsereg egyenruháját viseli; ez pedig felháborító, szégyenletes ellentmondás, amire nincs precedens a hadsereg történetében. Le kell-e tartóztatni azon nyomban Ernie Lévyt, vagy sem?... A százados elhatározta, hogy ezt a kegyetlen dilemmát, tekintve, hogy nemzeti érdekeket érint, felettes parancsnoksága elé terjeszti.

Ki is küldött azonnal egy lovas hírvivőt, az vágatott, ahogy a lova bírta, futott ide-oda, mind nyugtalanabbul, végül elfogta a kétségbeesés. Sajnos azonban, a helyzeten nem változtatott a világ minden kétségbeesése sem: egyszerűen nem volt többé felettes parancsnokság. A hírvivő elkeseredésében elcsúszta a hadosztály törzskarának egyik küldöncét, aki éppen fel akart pattanni kerékpárjára, s a küldöncöt magával hozva, visszatért a zászlóaljparancsnokságra. Az őrnagynak nyoma sincs. Lement a századhoz. A százados is eltűnt.

A továbbiak Franciaország legújabb kori történetében olvashatók. Arról azonban ott nem esik szó, hogy Ernie Lévy, akit a zászlóalj szolgálatvezető törzsőrmesterére bízta (a zászlós úr maga adta át neki ünnepélyesen, ő az alhadnagy úrtól kapta ajándékba, az pedig egyenesen a századostól örökölte)... szóval, hogy Ernie Lévy olyan sebesen gurult lefelé a szolgálati ranglétrán, hogy a végén egy egyszerű közlegény kezei között kötött ki; ez utóbbi szégyenletes módon ugyancsak eltűnt, anélkül hogy akár egy közönséges lengyel bakának tovább adta volna a parancsot.

Ezek után Ernie fogsága már csak pillanatokig tartott; tudta, hogy az egyik szomszédos csűrben van egy kitűnő kerékpár, s az volt a véleménye, hogy mivel némi élelem és az alkalmas közlekedési eszköz rendelkezésére áll, nincs is másra szüksége, mint megfelelő útítársra, hogy ne kelljen egyedül nekivágnia. Ám a másik héber tudós, miután meghatottan átölelte, nagyjából a következő szónoklatot intézte hozzá:

- Igen tisztelt uram! Alig tudom kifejezni, milyen mélységesen meghatott engem az ön javaslata. Tisztában vagyok vele, hogy nem csupán a hitsorsosnak szól, hanem, legalább bizonyos mértékig, személy szerint nekem is, mint *embernek*. Éppen ezért engedje meg, hogy legmelegebb köszönetemet fejezzem ki megtisztelő bizalmáért. Mindazonáltal...

- Mindazonáltal? - kérdezte suttogva Ernie. A francia nyelv szabályaihoz csak nemrég alkalmazkodó szájából áradó virágos bevezető talán fájdalmasabban érintette, mint az egyre közelebbről hallatszó ágyúdörgés.

- ...Mindazonáltal, tekintettel arra a körülményre, hogy az ön távozása után én maradok a zászlóalj utolsó mőzeshitű katonája, úgy vélem, nem szabad azt a benyomást keltenem a nem-zsidókban, hogy Izrael egyáltalán nincs képviselve...

- De hiszen egy fia francia sincs már az egész zászlóaljban! - kiáltotta Ernie, most már türelmét veszítve.

- Dehogynincs: itt vagyok én! - jelentette ki a héber nyelv második tudósa. - Ezerkilencszáz-huszonhat óta élek Franciaországban, és most fogom megkapni a honosításomat.

Ernie kesernyésen elmosolyodott: - No jó, akkor együtt fogjuk honosíttatni magunkat. Sőt ki is tömethetjük, ha éppen erre van kedve. Igaz is, tudja a haldoklók imáját?

- Tudom. De...

- Én is tudom - mondta Ernie Lévy szelíden.

- Ne legyen defetista! - jegyezte meg a másik héber tudós. - Az ember gyengébb a légynél is, de a vasnál erősebb. Holnap, meglátja, Verdun, Waterloo, Valmy, Rocroi, Marignan⁴⁷ katonái...

Másnap felfakadt a náci front roppant daganata, s csak úgy áradt belőle a számtalan harckocsi az Ardennes-ek lejtőire. A 429. idegen gyalogezred egész állománya egy század létszámára csökkent, de még a francia keret is hiányzott; a maradék megválasztotta a spanyolországi Nemzetközi Brigád három volt katonáját parancsnokául. Ennek az öröme utoljára jót húzott mindenki a maradék pálinkából, utána Ernie legnagyobb meglepetésére azt látta, hogy a másik héber tudós felemeli sovány öklét, jóval magasabbra, mint a többiek, egyenesen az ég felé, és vonásairól le lehet olvasni, hogy tökéletesen meg van elégedve mind önmagával, mind a többiekkel. A megválasztott spanyol küldött ugyanebben a pillanatban harsányan elkiáltotta magát: „*Compañeros!*”⁴⁸, és elmondott egy elkeseredett beszédet, amelyből, mint nyílt sebből, áradt a kétségbeesés.

„Eltársak - mondotta -, vannak köztetek garibaldisták,⁴⁹ osztrák szocialisták, német kommunisták, spanyol anarchisták, zsidók, Európa minden országából származó menekültek. Évek óta szakadatlanul visszavonulunk. Hátrálunk, egyik határtól a másikig. Franciaország volt az utolsó ország; most az is árulás áldozata lett, s a franciák, mint a birkák, úgy tódulnak a tengerpart felé. Mi már rég tudjuk, milyen érzés ez, ismerjük az árulás ízét; az itt jelenlevő volt kommunista elvtársak most nemrégiben kóstoltak bele, amikor a Molotov-Ribbentrop paktumot megkötötték.”⁵⁰ *Compañeros*, nem azért mondom ezt, hogy előlről kezdjem a régi vitákat; most, közvetlenül mielőtt utolsót nyikkanok majd, olyan könnyű a lelkem, mint a pára vagy mint egy öreg társalkodónő lelke. Nem, elvtársak, csak azt akarom mondani nektek, hogy nincs több menedék számunkra, nincs már hová emigrálnunk, Franciaország volt az utolsó bástya. Aki félti a bőrét, elmehet. A többieknek, csak a tréfa kedvéért, szeretnék elmondani egy közmondást, amelyet hazulról, Katalóniából hoztam magammal. Így szól: Aki legény a talpán, azt csak holtan lehet legyűrni, egy perccel se előbb! S azokat, akik harcoltak a spanyol köztársaságért, emlékeztetem La Pasionaria - Dolores Ibarruri szavaira...”

Az apró, komor emberke, akinek arcára olyan mély redők vésődtek, hogy dióhéjhoz hasonlított, most görcsös nevetésben tört ki, kétrét görnyedt, és szinte nyírítva mondta:

- Ajjajaj, jól nézünk ki! Mostantól kezdve benne van ebben a néhány szóban az egész... hihhi... stratégiánk... És a... hahaha... forradalmi taktikánk is!

- Micsoda? Mit mondott? - szólt közbe néhány elégedetlen hang.

A kis spanyolnak sikerült előbbi komolyságát legalább részben magára kényszerítenie.

- Kedves barátaim - folytatta nagy nehezen -, Madridban azt mondta nekünk La Pasionaria: Jobb térden élni... nem, dehogy... Jobb állva élni... nem, ez sem az... *Jobb állva meghalni, mint térden csúszva élni!* - kiáltotta hirtelen megmerevedve.

Az ötven ember egy ütemben kiáltotta utána ezt a mondatot. A másik héber tudós törékenyen, mámorosan, diadalmasan sírt szemmel láthatóan örömeiben.

⁴⁷ *Verdun, Waterloo, Valmy, Rocroi, Marignan* - az utolsó háromszáz esztendőben ezeken a helyeken vívott a francia hadsereg híres ütközeteket.

⁴⁸ *Compañeros* - elvtársak. (spanyol)

⁴⁹ *Garibaldisták* - antifasiszta olasz emigránsokból alakult dandár a spanyol köztársasági hadseregben.

⁵⁰ *Molotov-Ribbentrop paktum* - az 1939. évi szovjet-német taktikai meg nem támadási szerződésről van szó.

A várakozás napjai következtek ezután. Ernie az árokban hevert, puskáját maga mellé támasztotta, a gurs-i táborra gondolt, s elnehezült szívvel megint döbbenten állapította meg magában, hogy nem találja a dolgok értelmét... Nagypó általában egy pillanatig tétovázott, majd érett gyümölcsként szakított le egy Talmudból vett idézetet. Apja, aki nem volt olyan zordon, beérte egy-egy böngészés közben talált legendával vagy csinos történettel, a zsidó Tudás hatalmas fájáról lehullott gyümölcsökkel. Egyik ilyen kis történet ott döngicsélt még mindig Ernie Lévy fülében. Apja, ifjabb Lévy úr lázas, gunyoros hangján muzsikált; megjelent Ernie előtt szemüveges nyusziarca is, meg könyvet, varrótűt egyaránt ügyesen forgató keze...

„*Figyeljete csak ide egy kicsit, testvéreim!* Egy falusi kis rabbi minden dolgok tökéletességét magyarázta a hittanórán. - Mondjátok csak, legyetek szívesek, a Magasságbeli - áldott legyen az Ő neve - miért végzett volna tökéletlen munkát? Miért, kérdezem én tőletek?... Így például, báránkáim, a Föld azért ilyen tökéletesen gömbölyű, hogy a nap kedvére, akadálytalanul foroghasson körülötte. A nap meg, látjátok, azért olyan tökéletesen gömbölyű, hogy a sugarai mindenfelé szétszóródjanak és mindenkre ragyogjanak, *kivétel nélkül*: és ki ne maradjanak se a jegesmedvék a világ egyik végén, se a négerek a másikon. A hold pedig... a hold tulajdonképpen nem is fontos. Elég, ha annyit tudtok róla, hogy nem mindig kerek ugyan, de mindig tökéletes az is.

- *Figyeljete csak ide, testvéreim...* - És a hagyma? - kérdezte az egyik gyerek. - A hagyma is - felelte a kis rabbi. - És a hónapos retek? - kérdezte a másik. - Ugyanúgy áll a dolog a hónapos retekkel is - mondta a kis rabbi. - De főleg arra gondoljatok, hogy Szerinte - szenteltessék meg az Ő neve! - a legeslegtökéletesebb minden teremtetett lény és dolog közül az ember - tette hozzá a kis rabbi, a szakállával babrálva. - Az ember, kedves báránkáim, ó, az ember...

- És én, tisztelt rabbi? - kiáltott fel egy apró, púpos gyerek.

A rabbi sietve végiggondolja a dolgot. - No de kis butuskám, lelkecském kedves - feleli aztán, alig érezhető, leheletnyi szemrehányással -, púposnak olyan tökéletes vagy te is, hogy tökéletesebb már nem is lehetnél... érted?”

Púposnak olyan tökéletes vagy, hogy tökéletesebb már nem is lehetnél... érted?... Ernie most hirtelen megutálta ennek az egész bölcselkedésnek keserűdes gyönyörűségét. Hogy a világ egy ilyen óriási, fura és fájdalmas púpot hord a hátán - hát azon igazán nem illik tréfálkozni. Ami őt magát illeti, nagyon jól tudta, hogy a Magasságbeli - áldott legyen az Ő neve most és mindörökké, ámen! - pontosan a hozzá illő közegbe ágyazta bele; hideg és áttetsző volt ez a telér, mint az üveg, testestül-lelkestül magába zárta, és tökéletes tisztasággal tükröződött benne sok minden: a hófehér kórterem, a pogrom vörösessé válnak, a Párizs környéki égbolt enyhe kékje s ez az enyhén vérszagú hajnal, amelyet át- meg átluggatott a Junkers gépek aprólékos pontossága...

Aztán más is járult még ezekhez az emlékekhez: néhány órával később a másik héber tudós káprázatos halála; azon a részen érte egy lövedék, amelyet a Zóhár harmadik szem vagy középső szem néven említ, másutt pedig „belső látásnak” nevez, nyilvánvalóan azért, mert pontosan középen lévén a két testi szem között vele kialszik minden tudat, „akár ha olyan nemes is, mint a nap, avagy olyan tiszta, mint a világosság, avagy olyan egyszerű, mint a gyermekkor”, amiképpen a másik héber tudós meggyőződhetett erről aznap reggel. Ernie emlékeihez járult még: a másik héber tudós eltemetése egy bomba által csodálatosan e célra vájt gödörbe, pontosan az ide vágó vallási előírásoknak megfelelően; két kezét keresztbe tették a mellén, az imaszíjak repkényszerűen fonták be homlokát, föl egészen a két dudorig, s

fölötte a talesz⁵¹ lágy fekete-fehér szemfedője burkolta be fejét, mint az Engesztelés napjának imája idején. Aztán még más is járult Ernie emlékeihez: a 429. idegen gyalogezred nem kevésbé csodálatos megsemmisülése. Emlékeihez járult még azután: a tisztára kelta jellegű visszavonulás, részben a Gondviselés varázsparipáin, részben a fent már említett kerékpáron. A Chalon-sur-Saône-ba vezető országút szélén fekvő emberi törzs és annak eltemetése. Egy arccal a földön fekvő gyermek, akit a mennyből ferdén, *olaszosan* rázúduló golyózápor terített le, s a neki megadott végtisztesség. Kerékpáros barátsága egy sárga kesztyűs tiszttel, aki kijelentette neki: „Kedves bajtársam, a helyzet reménytelen, de nem komoly.”

Azután hozzájuk járult még a francia hadsereg fegyverletételének bejelentése. A Riviéra örök kék egének felfedezése. Annak bejelentése, hogy Franciaország önmaga egyik felét átengedi a győztesnek. A teljes felbomlásba való beletanulás.

És végül: 1941-ben az a bejelentés, hogy a gurs-i táborban internáltakat egytől egyig kiszolgáltatják a náci megsemmisítő táboroknak (az elszállítás módzatairól sem feledkeztek meg).

Ernie Lévy ugyan még mindig annak a telérnek a mélyéből szemlélte a dolgokat, de ekkor úgy érette, hogy betelt a mérték, s most támadt másodízben az a szerencsés gondolata, hogy felköti magát. Sietünk hozzátenni, hogy nem hajtotta végre ezt a szándékát. „És miért akarta felkötni magát?... és miért nem kötötte fel magát?...” Mind a két kérdés tagadhatatlanul érdekes. Helyszűke miatt azonban egyetlen tény leszögezésére kell szorítkoznunk: soha nem bocsátotta meg magának, hogy nem akasztotta fel magát.

5

Ernie Lévy szédült, s ilyen szavakkal próbálta felidézni az otthon szellemeit:

„Ó, apám, ó, anyám, ó, fivéreim és nővéreim, ó, nagyapám, ó, Judit mama... Mért van az, hogy amikor elveszítettelek benneteket, nem veszíthettem el magamat is veletek együtt? Ha ez az Örökkévaló, a mi Istenünk akarata, akkor megátkozom az ő nevét, és joggal, és könnyörgök hozzá, engedjen olyan közel magához, hogy az arcába köphessek! Ha pedig mindig mindenben az anyatermészet jóindulatát kell látnunk, amint ezt a 429. idegen gyalogezredbeli bajtársaim magyarázták, akkor nagyon szépen kérem ezt a hölgyet, hogy legyen szíves engem a lehető leggyorsabban valamilyen állattá változtatni, mert bizony, én szerettem, a Lévyek közül számkivételül Ernie-tek világosság nélkül sínylődő növény.

Éppen ezért szíves engedelmetekkel, mostantól kezdve minden emberileg tehetségeset el fogok követni annak érdekében, hogy kutyává váljak. Így hát arra kérlek benneteket, kedves szüleim, tekintsétek ez üzenetemet végleges búcsúnak!”

Mellékesen, s Ernie terhére, meg kell jegyeznünk, hogy az a csodálatos nyárvégi napsütés, amelyet csak a Földközi-tenger mentén találni, különösen széppé és kíváncsúvá tette az életet.

„No, testvér - gondolta magában nemsokára Ernie Lévy -, lássuk csak, hogyan változhat kutyává az ember ebben a szép országban.”

E törekvése közben alkalmazkodott élete adott körülményeihez, amelyeknek ravasz logikája bizonyára nem kerüli el az olvasók figyelmét sem. Tarde⁵² úttörő munkássága óta közismert,

⁵¹ *Talesz* vagy *tallis* - imaköpeny, imakendő. (héber)

⁵² *Gabriel de Tarde* (1843-1904) - francia szociológus, főleg az utánzás jelentőségét igyekezett kimutatni a társadalom életében általában, a bűnözés területén különösen.

hogyan az utánzás legalábbis második természete, ha ugyan nem egyetlen és kizárólagos természete az embernek. Ha pedig igaznak bizonyult aminthogy igaznak bizonyult -, hogy az életfelfogás, az, ahogyan egy virág szirmait letépdési vagy egy csirkét feltrancsíroz valaki, egészen más minden országhatár innenső és túlsó oldalán, akkor könnyen beláthatjuk, hogy a fenti logika értelmében Ernie aligha tehetett volna egyebet, mint hogy szorgalmasan és odaadóan igyekszik elsajátítani a kutyává változás helyi módszereit.

Tanulmányait azzal kezdte néhai Ernie Lévy, hogy a Bâtard⁵³ vezetéknevet választotta magának, mert úgy érezte, hogy az éppen megfelelő lesz új helyzetében. Keresztneve Ernest maradt. Persze, akár emberről, akár kutyáról volna szó, csak feleslegesen megbántanák, ha másképp alkalmaznák rá ezt az elnevezést, mint ő tette.

A kereszteléshez azonban hozzátartozik a keresztelő is; s mivel valaha, amikor még a Lévyek közben levedlett bőrét viselte, körül is metélték, úgy igyekezett jóvátenni e titkolt eretnokséget, hogy fokozatosan bajuszt növesztett, mégpedig olyat, amely mind alakját, mind állagát és ápolását tekintve, igen katolikus jellegű volt. Miután ily módon megadta Rómának, ami Rómáé, azért mégsem tudta megállni, hogy kissé nevetségesnek, sőt, őszintén szólva, kissé léhának ne érezze ezt a sajátos jelvényt, főleg így, árván, szeszélyesen, a kiegészítő szakáll hatékony védelme nélkül. A bajusznövesztés számos következménye közt nem utolsósorban említendő, hogy határozottan uszárszerű külsőt kölcsönzött tulajdonosának. Addig komor, görnyedt járása pedig olyan szökdecslő, úgyszólván farkcsóváló jelleget nyert, amelyet száz esztendőben egyszer ha látni lengyel zsidónál, a kikeresztelkedetteket is beleértve.

Mindezen új bájjait felhasználva, Ernie Lévy 1941 augusztusának végén, három hónappal a kutyafajhoz való csatlakozása után, belépett a marseille-i Régi kikötő egyik kis kávéházába. Ebben a városban ütötte ugyanis fel sátorfáját... Megjelenése némi derűtséget váltott ki. A rekkenő hőségben is nyakig begombolt ócska katonaköpenyt viselt; a köpeny irtózatosan kopott volt, agyonfoltozott, koszos, egyszóval undorítóbb a szőrét hullató rühes kutyánál. Gallérját biztosító fogta össze, derekát öv helyett zsinor. Kócos hajára csapott katonasapkája alól valami leírhatatlan bajuszos pofa kémlelt a világba, düledt szeme mintha csontot koldult volna, hogy legyen min rágódnia valamelyik sarokban. Az éhségtől teljesen legyengülve odatámaszkodott a pulthoz, és egy pohár vizet kért. A csapos, nagydarab, kövér, pirospozsgás ember, a pultnál álló vendégek nagy derűtségére, először azt válaszolta, hogy sajnos, ilyen veszedelmes „orvosságot” nem tart, egy cseppnyi sincs belőle az üzletben; aztán odatolt elé egy nagy pohár olcsó vörös bort. Amikor látta, hogy tétovázik, belenyomta orrát a pohárba, így adva értésére, hogy igya meg. A szerencsétlen alak bugyborékoló szörcsögése újabb mókázásra csábította a csapost: megfogta az ipse tarkóját, s elkezdte „szoptatni”. Két piros patakcsonka csorgott le Ernie szája két sarkáról, s végigfolyt csupasz nyakán. Az egyik vendég úgy tűzbe jött a tréfa láttán, hogy alaposan hátba vágta, amikor éppen ivott, „mert úgy jobban lecsúszik a torkán”. A pohár egész tartalma arcába ömlött.

- Elég legyen már! - szólalt meg egy hang a teremből.

A csapos tiszteletteljesen mozdulatlanra dermedt; Ernie végigtörölte arcát kabátja ujjával, körülnézett, s egy választékosan öltözött, cigányképű, göndör fekete hajú férfit pillantott meg; ott állt, háttal annak a jókedvű asztaltársaságnak, amelynek mindkét nembeli tagjai déli ániszpálinkájukat szopogatták.

- Kérem, Mario úr, nem rossz szándékból történt, csak tréfáltunk - mentegetőzött elhaló hangon a csapos, mintha Ernie fülébe súgta volna.

⁵³ *Bâtard* - jelentése: korcs, fattyú, de gyakori francia vezetéknev is.

- Szűzmáriám, ha rád nézek, kedvem támad vért ontani, te kövér disznó... - mondta éneklő hanglejtéssel amaz.

Aztán lassú, méltóságteljes léptekkel odament Ernie-hez. Olyan volt a járása, mintha csak a válla mozogna.

- No, öregfiú, nagy a flamó katonáéknál? Miért nem dekoráltad ki a pofáját ennek a félnótás stricinek, mi? Hej, csudaszép madárijesztő vagy, ahogy itt állsz! Az ilyen hősökkel aztán tényleg nehéz lett volna megnyerni a háborút! Iszol velünk egy pohár ánizst? Csupa volt frontharcos, biciklin pucolt meg valamennyi, persze a hölgyek kivételével. Remélem, tetves nem vagy?!

Ernie egy órával később megtisztálkodva, megfésülködve, egy színes ing birtokában, egyik szerény kis vendéglő emeleti különtermének asztalánál ült, s tevékenyen kivette részét a zártkörű lakoma elfogyasztásából. Mario úr különös vonzalmat tanúsított iránta, amióta meglátta a csavargó csuklóján az öngyilkosság vékony vörös vonalát. Ernie később hasonló jelet fedezett fel az egyébként balkezes Mario úr jobb csuklóján. Pillanatnyilag azonban nemigen foglalkoztatta semmiféle kérdés; Mario úr gyengéd ellenőrzése alatt kizárólag a táplálkozásra összpontosította figyelmét; pártfogója bizalmasan odahajolt hozzá, s így szólt:

- Megint csak azt mondom neked, vigyázz: egyél egy kicsit, aztán tarts szünetet, amíg megemészted; utána igyál egyet, majd menj ki vizelni, ha tudsz. Különbözn még szétreped a hólyagod. Én is végigcsináltam ezt valamikor, tudom!...

Mario úr barátai szemmel láthatólag valami nagyobb bevételhez jutottak, s ezt ünnepelték. Először tekintettel voltak vendégükre, s kissé tartózkodóan viselkedtek, de csakhamar ékesszóló vita kezdődött a kereskedelemről általában, s a cigaretta-, tej- és tejtermék-, bőr- és gyógyszerpiacról különösen. A férfiak kiengedték nadrágszíjukat, a nők szájából ömlött a vékony kacarászásban végződő zsiros nevetés. Mélanie szakadatlanul jött-ment, fel- és leszaladt a közvetlenül a konyhába vezető lépcsőn. Nagyon méltóságteljes nőszemély volt, bár elég fiatalka; Ernie nem is nagyon értette, miért érezték a férfiak feltétlen szükségét, hogy rendkívül merész kézmozdulatokkal közeledjenek felé, valahányszor elmegy mellettük, még hozzá a boldogan bámuló feleségek szeme láttára. Mélanie azonban mintha tudomásul sem vette volna ezt, s meglehetősen magasan hordta az orrát az éppen felszolgált tál felett. A végén azonban Ernie is nevetni kezdett, s már mámoros szemmel, megrészesgélve a többiek jókedvétől, elkezdte a kutyát játszani.

Először harsány „vauvau” kiáltásokkal megugatja a tányérján felhalmozott csontokat; aztán látványos módon a földre vetődik, négykézlábra áll, és általános derűtséget keltve szaladgál az asztal körül. Az egyik kisasszony odavet neki egy csontot, ő a foga közé kapja, és igen élethűen ropogtatni kezdi. Mindenki dülöngél a röhögéstől. A nők szerelmesen vonaglanak. Ernie végül négykézláb Mélanie-ra támad, s igyekszik a foga közé kapni a lány valamelyik gusztusos testrészét. A pincérnő hátrál, a falnak támaszkodva igyekszik védeni magát, és Ernie belátására apellál. Mindenki kacag, az abrosz lecsúszik a földre. Ernie végre enged Mélanie megható érvelésének, megfogja és gyengéden megcsípi a leány arcát, és a szeme közé ugat. De amikor mutató- és hüvelykujja között érzi az emberi arc eszeveszett simaságát, hirtelen felkiált: „Mélanie!”, és visszahököl, mintha perzselné a kezét a leány bőre. Megint kacag mindenki. De a nevetés egyszerre abbamarad, amikor látják, hogy Ernie egyre vesztebből, egyre kétségbeesettebben kering négykézláb az asztal körül, és arcán könnyek csorognak; könnyek, amelyek nagyon mélyről, a részegség alatti rétegekből fakadnak; s közben felvonít, rekedten, mint a halál kutyája, ugat, ugat, és nem tudja abbahagyni...

A „veteránok”, mint a banda tagjai némi öngúnnyal nevezték magukat, a Joliette végén, a

rakpart fölött álló egyik kis házban tartották összejöveteleiket. Vagy egy tucat fiatalember gyűlt össze ilyenkor, akiket a visszavonulás keserű utóíze s a katonai kiábrándulás egyesített a képtelenségnek és a dicstelenül elbukottak titkos szégyenének valami nemtelen keveredésében. Eladtak bennünket, mondták egyesek, és kiteregették bizonyítékaikat. Gyengék voltunk és ostobák, vágta vissza mások, akik inkább elhagyatottságukat fájlalták. Gyávák voltunk, állapították meg megint mások, főleg volt hadifoglyok, akik jóval többet ittak, mint az első két csoporthoz tartozók, mert el akarták felejteni azt, ami bennük volt, amit nem oldott fel és nem magyarázott meg sem árulás, sem gyengeség, sem ostobaság. Ez utóbbiak, mintha jelre vártak volna, mintha lesték volna az alkalmat, hogy megint kiteljesíthessék önmagukat. A feketepiac pedig bearanyozta, kellemes, csillogó mázzal vont be, s elviselhetővé tette az egészet. Ernie, amikor kapcsolatba került velük, váratlanul felfedezte magában a pénztárosi tehetséget és a „tudományos pónemológia”⁵⁴ iránti nagyfokú érzékenységet. Ám annak a rendkívüli megbecsülésnek, amelyet a csoportban élvezett, két másik képessége volt az oka: az egyik; hogy nagy ivó volt, a másik pedig, hogy nyersen ette a húst. Bár ez utóbbi teljesítménye idegesítette az érzékenyebb lelkületűeket, Ernie „nyershúszabálása” valóságos cirkuszi attrakciószámba ment: csak úgy falta a véres húst, a különféle nyers kolbászokat, az alvadt, darabos vért, fülíg telezabálta magát velük. Ha idegeneket hívtak meg végignézni a mutatványt, s nem magyarázták meg nekik a dolgot, azok rendszerint megijedtek.

- A végén a szemedén jön ki majd a sok vér - mondta neki egyszer pártfogója, aki mulatott a dolgon.

- De hiszen csak állati vér ez, Mario úr, kérem! - mentegetőzött Ernie.

- Jó, jó, én csak a te érdekedben mondom...

A zsidók nem vágják maguk az állataikat. Külön e célra alkalmazott, felszentelt hóhérféle végzi ezt helyettük; évezredes előírások szerint. A vér az élet hordozója lévén, először kicsorgatják a leölt állat vérét az utolsó cseppig, aztán a csatornában összegyűlt vért elássák a földbe; a csirke, kacska vagy a borjú e jelképes temetése a minden teremtetett lény iránt érzett tiszteletet fejezi ki. Ernie mindaddig cérnavékony volt, komor s meglehetősen satnya testalkatú, főleg, amióta beállt a hadseregbe, ahol a zsidó vallás tilalmainak szigorú betartása örökös vegetarianizmusra kárhóztatta. Most azonban kigömbölyödött, kövér, jámbor, falánk rabelais-i figura lett belőle. Hasára hatalmas hájréteg rakódott. Franciaországban kedélyesen „cipó”-nak hívják az ilyenfajta pocakot, részben jellegzetes alakja folytán, részben azért, mert tulajdonosát gyengédségre és derűre hangolja. Kérdés azonban, joggal alkalmazhatjuk-e a „cipó” kifejezést Ernie tekintélyes pocakjára. Az őszinteség és az intellektuális becsület parancsolja, hogy ezzel kapcsolatban fenntartással éljünk. Mert a „cipó”, e létszám feletti bútordarab, mindenekelőtt lassan; *pianissimo* jelentkezik (lásd a „pocakot ereszt” kifejezést), és mindig harmonikusan illeszkedik tulajdonosa többi tulajdonságához (gömbölydedség, rózsás arcszín, derűs kedély stb.); Ernie esetében viszont alaposabb megfigyelés után kitűnt, hogy arca betegesen sovány maradt, és szemében sem csillogott a kiegyensúlyozott, nyugodt lélek meleg, megnyerő fénye. Bizonyos személyek (akiknek tanúvallomása persze távolról sem vehető készpénznek) azt állítják, hogy saját szemükkel látták: *minél nagyobbra nőtt a néhai Ernie Lévy „cipója”, annál keskenyebb lett arca*. Mi több, pajtásai gyakran szemére vetették, hogy olyan merev, sőt szomorú, amikor az ételt tömi magába. Sokszor felmerült bennük az a másik kérdés is: hogy lehet, hogy a zabálásnak ez a megszállottja, aki ilyen rajongva fal, sohasem fordítja a benne felhalmozódó életerőt - legalább részben - szerelemre? Néhai Ernie

⁵⁴ *Pónemológia* - arcismeret (tréfás jiddis szóképzés).

Lévy ugyanis, ifjú kora, kitűnő testi kondíciója és hihetetlen étvágya ellenére, mintha kínosan ügyelt volna rá, hogy mindenféle *érzelmi élettől távol tartsa magát*.

Az igazság persze az, hogy néhai Ernie Lévy az első naptól kezdve gondosan leplezte, ami benne lejátszódott; mert már az első naptól fogva izzott szívében a szenvedély. Este, ama bizonyos lakoma után, hirtelen furcsa módon kijózanodott, és sehogy sem tudta lehunyni szemét, mert valami furcsa, szokatlanul sima dolgot érzett mutató- és hüvelykujja között. Maga sem tudta volna megmondani, vajon a Mélanie arcának finom simasága tapadt-e az ujjá hegyéhez, vagy éppen az ujjai lettek-e simábbak attól, hogy Mélanie arcához értek. Másnap, amikor felébredt, még mindig „kutyául érezte” ugyan magát, de azt is érezte, hogy valami új dolog szövődik a világban. Törte a fejét: ugyan mi lehet az? Ekkor megint megérezte hüvelyk- és mutatóujja hegyén Mélanie arcának engesztelő simaságát. Nyomban dörzsölni kezdte ujjait, el akarta tüntetni - de hiába.

Többé nem is szabadult ettől a simaságtól; mehetett akárhová, csinálhatott bármit, még amikor azt hitték róla, hogy testestül-lelkestül belemerül az éppen soron levő nagy zabálásba, akkor sem tudta megállni, hogy gondolatban olykor-olykor meg ne simogassa mélabúsan Mélanie arcát. Amikor néhány nappal később viszontlátta a leányt, úgy látta, hogy egészen megváltozott, s valami földöntúli fényesség árad a szerencsétlen nőszemély minden porcikájából. Mélanie is érezte a változást, s olyan figyelmet tanúsított iránta, amelyet csak teljesen közömbös ember érthetett volna félre. Ernie azonban tétovázott. Nagyon nyugtalan volt. Azt gyanította, hogy a szerelemben, még annak legalacsonyabb fokán is, olyan dolgok történnek, amelyek jövője szempontjából veszedelmes gondolatokat ébreszthetnek egy kutyában. S minél tovább tétovázott, annál feljebb terjedt az a bágyasztó sóvárgás a karja mentén, egymás után szövődtek finom fonalai, s egészen befonta a belőlük szövődő háló, amely legkisebb leheletére, minden mozdulatára megrezzent. Mire pedig a Mélanie arcának simasága, néhány hónappal az imént leírt események után, elért a válláig, elárasztotta mellét, és megdobogtatta szívét, néhai Ernie Lévy rémülten állapította meg magában, hogy szerelmes ebbe a Mélanie nevű nőszemélybe!...

Most már a legrosszabbtól tartott, elhatározta tehát, hogy sürgősen bemutatja hódolatát az utcán sétáló hölgyek egyikének. De amikor a nő kilépett abból a sötét beszögellésből, amelyben rendszerint tartózkodott, Ernie-nek megesett rajta a szíve: mint egy agyonhajszolt állaté, olyan volt a járása; amikor pedig ott állt előtte a padlásszobában, s a nő csacsogott és locsogott a csupasz villanykörte fényében, amely könnyörtelen élességgel rajzolta ki arcvonásait, a megháborodott fiatalember mellébe élesen belesajdult a fájdalom.

- Bocsásson meg, kurva nagysád - mondta szokott furcsa francia kiejtésével -, meggondoltam magam. Nagyon kérem, fogadja el ezt a pénzt, és engedje meg, hogy távozzam!

- Rosszul érzed magad? Valami bánatod van? Nem tetszem neked? Milyen szomorú a szemed! Látom, idegen vagy, nem idevalósi!

- A bánat és én... - felelte Ernie.

- Valami szerencsétlenség történt veled?

Ernie leült az ágy szélére, gondolkodott kicsit, s kieszelt egy szép életrajzot. Elintézte marseille-i családját, rátért Toulonban élő nagyszüleire, majd beszámolt Nîmes környékén élő számos rokonáról és ismerőséről, és mindezt úgy sorolta fel, mint megannyi címet és rangot, amely férfivá avatja őt a világ színe előtt. - „Hát ön?” kérdezte végül.

A nő tétovázott, engedélyezett magának egy gyermeket, majd még egyet; végül hozzáadta dísznek öreg édesanyját, mert az ilyen dolgok hatásosabbá teszik a történetet. Majd tréfálni kezdett, a tréfákat kedveskedés követte, s közben tapintatos-szerelmesen eloltotta a villanyt. Még mialatt erőszakot követett el a szerencsétlen örültön, akkor is csacsogott.

Amikor Ernie az utcán magához tért, s eszébe jutott az imént érzett új és az előzőnél teljesebb simaság, kétségtelenül megállapította, hogy szerelmes az utcalányba; vagy legalábbis lényegesen szerelmesebb belé, mint Mélanie-ba, aki most erősen a második helyre szorult, s akivel kapcsolatban, őszintén bevallva, már csak egészen gyenge viszketést érzett az ujjá hegyén. Hanem a legközelebbi kávéház teraszán lehült e frissen szerzett lelkesedése is. Amikor az asztalhoz ült, és kinyújtotta lábát, amelyből szinte szivárgott az édes fáradtság, észrevette, hogy egy Belle-de-Mai néger negyedéből való fekete fiatal leány ül alig két lépésnyire tőle. Hajfonatában aranyozott szarufésűk ragyogtak, s magasra feltornyozott frizuráját mintha fekete selyemből szőtték volna egzotikus nemes fából faragott arca fölé. Ernie testéből azon nyomban eltűnt minden hamis simaság, minden pogány viszketés, és valami még sokkal különösebb részegség lépett a helyükbe; ez alkalommal azonban szemébe összpontosult mind a mámor; érezte, hogy örök szerelemre gyulladt a néger lány iránt. Utána egy másik, tejfehér bőrű nő következett, aki úgy siklott végig a járdán, mint duzzadó vitorlájú büszke gálya; ez ugyanúgy meghódította Ernie szívét. Azután megint más nő jött, majd megint más. A következő napok során mindent elmulasztott: sem az italt nem döntötte magába, sem nyers húst nem zabált. Mint elkárhozott lélek, úgy bolyongott a női arcoktól nyüzsgő, női szemekkel kirakott utcákon; csillagként szikráztak e szemek Ernie nagy éjszakájában. Végül beletörődött: minél előbb távoznia kell a városból. Mert hiszen, ha egy kutya egyszer szerelemre ragadtatja magát, hajtogatta magában eszelősen, akkor egykettőre fűtyül az önmegtartóztatásra, azt mondja, elég, ha mértékletes lesz, aztán hamarosan áthágja a kötelező pihenés szabályait, utána álmodozni kezd, s a végén arra az elhatározásra jut, hogy verseket fog írni. Ha valaki megindul ezen a lejtőn, sohasem tudhatni, hol áll meg. Nem egy kutya bukása kezdődött már valami futó szerelmi kalanddal, amellyel annak idején talán alig törődött.

6

Ernie 1942 telének végéig a Rhône völgyében csavargott. Felfelé ment, szemben az ebben az évszakban szokatlanul haragos északi széllel. A misztrál eszeveszett, üvöltő rohamai éjszakánként furcsán összeszövődtek azzal a sötét, sivító, vigasztalan viharral, amely sebzett agyában tombolt. A marseille-i bőséges kosztól kigömbölyödött és erőre kapott; könnyen talált munkát a földeken, amelyekről elszippantották a férfiakat a német hadifogolytáborok. Olyan volt ez az egész időszak, mint tátozó fekete verem. A legalantasabb ösztönöket szította fel magában módszeresen. Olykor úgy verekedett, mint a vadállat. Célja, bár sohasem fogalmazta meg, ez volt: megakadályozni, hogy akár a legkisebb fénysugár is beszivárogon a fekete verembe. Egyszer véletlenül meglátta arcát a tükörben. Elégedetten állapította meg, hogy régi arca ott maradt a marseille-i kis bitófán. Megvolt rajta mindaz, ami normális körülmények között az emberi arcot teszi: az orr, a száj, a szem, a fül, látszólag változatlanul - de az egész együtt mégsem volt emberi arc. Mintha elszakadtak volna egymástól részei; s néhai Ernie Lévynek az a gyanúja támadt, hogy semmit sem változtatna a dolgon, ha a füle a szeme helyén volna, a szeme pedig például az orrcimpája árnyékába kerülne.

Szilveszter napján bevetődött egy kis tanyára, amelyen egy hadifogoly-feleség gazdálkodott. Az asszony, gyengesége fölényes magasságából, vaskézzel kormányozta azokat az emberi roncsokat, akikhez időnként a német megszállás jóvoltából jutott. Ha egy nő nem elég erős

hozzá, hogy irányítsa a sorsát, de igényesebb, semhogy beletörődnék, akkor gyengédsége könnyen aljasságba csap át. Trochuné, amióta férje fogságban volt, belekóstolt valamelyest a függetlenségbe, kicsit fellélegzett, sőt már-már szabad embernek érezte magát. Két Németországba feladott csomag között lefeküdt akármelyik béresével, s közben várta haza az emberét, abban a tudatban, hogy biztosan megszeli majd a férfit, hacsak az meg nem öli őt azonnal. Provence-i asszony volt, a szeme sötét és szúrós, mint két fekete szőlőszem, a szája kemény; egész testét pedig mintha furcsa paradoxonképp valami félig jég, félig tűz anyagból faragták volna. Ernie első pillantásra megállapította, hogy ez a nő aztán biztosan nem fogja álmodozásra készíteni. Félelem nélkül nézett hát rá, az asszony pedig természetesen belebolondult. Ernie-t kizárólag a véres húsok érdekelték, és sok drága időt elfecsérelt; a végén azonban az asszony kiadta a parancsot, ő pedig engedelmeskedett.

Minthogy egyáltalán nem szerette, néhai Ernie Lévy azt a penitenciát róta magára, hogy valósággal herkulesi szenvedélyt kell mutatnia az asszony iránt; az pedig gyanútlanul fogadta a szenvedély bizonyítékait. Igénytelen, egyszerű lélek volt, s olyan kiváló természetű, hogy a szerelemben kizárólag a szerelem megnyilvánulásai érdekelték, feltéve, ha megismétlődtek; a környéken úgy is hívták: a Telhetetlen. Könnyű volna bemutatnunk, hogy mivel néhai Ernie Lévy elég gyakran szolgáltatott a megkívánt bizonyítékot s meglehetősen igénytelen debellája pedig mindig elolvadt ettől, következőképpen nem is történt közöttük semmi egyéb, mint egyfelől a parancs kiadása, másfelől a bizonyíték beszolgáltatása. Felesleges azonban ezekre kitérnünk, hiszen mindennapos dolgok, alig érdemes szót vesztegetni rájuk.

- Akarsz még egy kis vesepecsenyét, szívecském? - kérdezte a kiváló hölgy.

- Paprikát?

- ...Egy darabkát ebből a három hete pácolt fácánból? Tudod, milyen jót tesz ez a te kis izédnek... Bogárkám, nyuszikám, cicukám, picukám.

Néhai Ernie Lévy nem szólt egy szót sem. Csak azért nyitotta ki a száját, hogy beletegyen valamit. Olykor azonban elmélázott egy kicsit, s azt latolgatta magában ábrándosan, eltöprengve, vajon a sült, a nyers vagy a közönséges főtt hús illik-e jobban az igazi, vérbeli kutyai létformához, vagyis az övéhez.

Végeredményben megvolt a lakása, bőséges tápláléka, tisztelte az egész falu, megbecsülték az ágyban, szóval az volt, amit a mi földrészünkön időtlen idők óta úgy hívnak, hogy: boldog halandó. Mi több, nagylelkű és szerelmes gazdasszonya félt, hogy túlerőlteti magát, s valami sajátos számítás során arra az eredményre jutott, hogy meg kell kímélnie a vetés, ásás, ültetés, takarmányozás, aratás, burgonyaszedés és egyéb munkák fáradalmaitól, attól a gondtól, hogy elég innivalója legyen, sőt attól a kellemetlenségtől is, hogy ki kelljen lépnie a hálószobából.

- Nézd meg, hogy van ez a ludaknál! - kiáltott fel diadalmasan. - Végy példát róluk.

Néhai Ernie Lévy engedelmesen felcihelődött és kibotorkált a baromfiudvarba; barátságosan üdvözölte a szemétdombján álldogáló kakas komát, unokatestvéreit, a ketrecben hizlalt libákat, irigy pillantást vetett a kövér kappanra; végül pedig mindig a disznóólak felé nézett, amelyek valami hideg bűvölettel vonzották, s egyszersmind furcsa, bonyolult gyűlöletet is ébresztettek benne, és ezért dühében, jámbor zsidó módjára, olykor leköpte a tisztátalan állatot.

Aznap éjszaka különös álmot látott. Mint rendesen, egy szukával, egy sárga pincsikutyával szeretkezett, s mint rendesen, most is elcsodálkozott, milyen nagy gyönyörűsége telik benne. Meg is állapította magában, hogy emberi külsejét elveszítette ugyan, de azért megmaradt szellemi lénynek: ezt bizonyítja, hogy milyen magasra röpíti lelkét a szukával való szeretkezés kéje.

De abban a pillanatban, amikor - mint a Zóhár mondja - „minden látható dolgok meghalnak, hogy láthatatlan alakban újjászülessenek”, a szuka gyönyörű macskává változik, a macska szeme izzik az éjszakában, s a vágy ezerféle csapdáját és fogását felkínálva, táncba viszi Ernie-t. De miért van az, a sors milyen gonosz tréfát űz vele, hogy a macska a Zóhár által említett pillanatban átváltozik patkánnyá, az pedig svábbogárrá, majd százlábúvá, csupasz csigává, és így tovább, s a végén valami nyüzsgő, eleven masszává olvad, és úgy tapad rá, amőbaszerű, kúszó, kocsonyás anyaggá, amely mámorosan siet beleveszni a roppant végtelen tengerébe?...

A majorosné igen sokra becsülte ugyan az Ernie nyújtotta bizonyítékokat, de azért valami újfajta tisztelettel kezdte figyelni, amióta kijelentette, hogy fáj a szíve, ha arra az emberre gondol, akinek ágyát és feleségét bitorolja. Ennél igazán nem lehet cinikusabban viselkedni, gondolta az asszony mélységes megbecsüléssel. Sokáig próbálta rávenni Ernie-t; vallja be, ismerje el, hogy cinikus, de a ravasz róka sohasem volt hajlandó rá, amitől persze csak nőtt a tekintélye a majorosné szemében.

Hasonlóképpen nem volt hajlandó elismerni azt sem, hogy nem bordeaux-i (mint egy bizonyos Ernest Bâtard névre kiállított hamis személyazonossági igazolvány tanúsította). A majorosnét elgondolkoltatta állhatatosan „elzásias” kiejtése, s arra a következtetésre jutott, hogy nyilván szökött hadifogoly. Minthogy kíváncsisága messzire ragadta, bizonyos hálósobai megfigyelések alapján csakhamar megállapította, hogy izraelita; mivel azonban vallási kérdésekben a legnagyobb türelmet vallotta, egy szót sem szólt felfedezéséről Ernie-nek, annál kevésbé, mert a szóban forgó sajátságot határozottan pikánsnak érezte. Fiatallány kora óta arról ábrándozott, hogy közeli ismeretségbe kerüljön egy körülmetélt férfival. Ennek forrása az egyik hittanóra eseményeiben keresendő. A tisztelendő úr, elővigyázatlan módon, „a szív körülmetéléséről” mondott valamit, erre a Dumoulin lány vihogni kezdett; ez különben gyakran előfordult nála, apja hatására, aki tanító volt, s mivel jámbor feleségét nem tudta megakadályozni benne, hogy templomba járjon, lányát, ezt a hitetlen ifjú hölgyet rávette, hogy járjon hittanórára, s állandóan zavarja a tisztelendő előadásait. A tanulók nyomban az óra után titkos értekezletre ültek össze, hogy tisztázzák a körülmetélés problémáját. Dumoulin kisasszony, apja utasítására, elmagyarázta nekik, hogy az izraeliták, az első egyistenhívők, testük egy bizonyos darabkáját fel szokták áldozni Istenüknek. No már most, a papok, akik a következő egyistenhívők voltak, nem akartak elmaradni az izraeliták mögött, viszont eléggé elpuhultak voltak, s így arra szorítkoztak, hogy a hajzatukat távolítsák el a fejük búbján egy kis darabon.

Dumoulin úr, mint vérbeli szabadgondolkodó, mindig kizárólag „izraelita” néven emlegette a zsidókat. Lelke legmélyén az a gyanú élt, hogy a „zsidó” szót a jezsuiták találták ki, ezzel is kellemetlenkedni akartak a szabadkőműveseknek. Mindez igen kellemetlen következményekkel járt néhai Ernie Lévyre nézve. Egy délután éppen a hálósobában heverészett, amikor mint derült égből a villámcsapás, beszaladt hozzá majorosnéja, az arca égett, s körülbelül a következő párbeszéd folyt le kettőjük között:

- Megcsaltál! Zsidó vagy!

- Ezt eddig nem sejtetted?

- Tudtam, hogy izraelita vagy, mert... szóval tudtam. De most beszéltem a községházán a titkár úrral, s ő azt mondta, hogy kivétel nélkül minden izraelita *egyben* zsidó is!

- Lehet. De mi a különbség a kettő között?

- Hogy mi a különbség?! - kérdezte felháborodva az asszony. - Azt csak belátod, hogy elvégre mégsem fektethetek egy zsidót szegény Pierre-em ágyába, nem tűrhetem, hogy egy zsidó üljön bele az ő karosszékébe, és viselje a ruháját meg az ingeit! Nem, nem, nem, ezt igazán nem lett volna szabad tenned velem!

- Rendben van - mondta néhai Ernie Lévy.

Felkelt.

- Hová mégy?

- Elmegyek.

- De hát miért? Jó kényelmes ágyat vetek neked a csűrben.

- És a többi? - kérdezte az eszelős fiatalember.

- Hát avval vigyáznunk kell ezentúl... Gondold csak meg, ha az a szerencsétlen Pierre (mindig így említette a férjét: „az a szerencsétlen Pierre”, s nem is annyira afölötti fájdalmát fejezte ki ezzel, hogy hadifogságban van, mint inkább részvétét azzal kapcsolatban, hogy megcsalják) ...ha az a szerencsétlen Pierre megtudja, hogy mi... hogy én... egy zsidóval!... Nem, nem, ezentúl az istállóban fogjuk „azt” csinálni.

- Aztán meg nagyon el is kényelmesedtél az utóbbi időben - tette hozzá hirtelen. - Ezentúl engedelmeskedned kell nekem. Egy kicsit kevesebb vajat kenj majd a kenyeredre... - és így tovább.

- És ha ebbe nem megyek bele?

- Hogyhogy? - kérdezte az asszony sokatmondó mosollyal.

- Rendben van - mondta az eszelős.

E csekély különbségtől eltekintve élete ugyanúgy folyt tovább, mint addig. A tomboló misztrál is elült, s langyos meleg ömlött végig a földeken. Már az olajfák sem vonaglottak fájdalmasan, s esténként olykor úgy látszott, hogy derűsen száll felfelé minden a békés, nyugodt mennybolt felé. Vasárnap Ernie lement a faluba, bambán meghallgatta a misét, aztán két pohárka ábrándosan felhajtott ávizspálinka között elnézte az élőket, akik a templompitvar árnyékában kugliztak. Egyszer egyikük olyan pillantást vetett rá, hogy belesápadt. A falu kovácsmestere volt, most jött meg hadifogságból, s amikor eldobta a golyót, akkor sem hajlította meg a derekát, mert rossz helyen érte egy gránátszilánk. Ernie legközelebb a műhelyében látta viszont. Hallgatólagosan megállapodtak, hogy nem beszélnek arról a titokzatos valamiről, ami közel hozta őket egymáshoz. A kovácsmester arca északi típusú volt, de meleg, átható, szüntelenül ide-oda cikázó szeme délies; hosszú karjai és lábszárai vaskos két kézben és lábban végződtek, s úgy egyensúlyozott velük minden mozdulatnál, mint kötél táncos a rúd-jával. Tenyere, ha kinyitotta, hatalmas méretűnek bizonyult. Hosszú ujjai tövükben vaskosan kezdődtek, s furcsán lapos és hosszú körömben végződtek, olyanok voltak, mint a nagyon erős csípőfogó szárai, s érzékenyek, akár a rovarok tapogatói. Szemmel láthatólag nem születésétől fogva volt ilyen a két keze, ez a két munkagép; vastag, fakó bőrén, mint az öltések, úgy húzódtak az égett fekete pontok sorai; sejteni lehetett, hogy keze belsejében sűrűbb az izmok és idegek szövvénye, mint egy agár lábában. Ernie elnézte, milyen pontosan működik ez a két kéz a fűrőgép fogantyúinak sűrűjében, milyen biztosan emeli ki a vörösen izzó gyémántot a szikrakéve közepéből, s megállapította, hogy a kovács szellemi képességeinek jó része valahová a körme környékére költözött, nemhiába keresi kezével a kenyerét. Látogatásai során éppen ezért egyre növekvő tisztelettel figyelte a kovács kezét.

A kovács sohasem tett fel neki olyan kérdéseket, amelyek egyre bonyolultabb s az igazság első leheletére összedülő kártyavár-magyarázat felépítésére kényszerítették volna. Ezt a mesterembert láthatólag csak a jövő érdekelte. Néha elejtett különböző burkolt célzásokkal teli megjegyzéseket, anélkül, hogy közben Ernie-re nézett volna.

- Tudod, fiam, vannak dolgok, amikről azt hisszük, hogy örökké fognak tartani, mint például a misztrál, ha már egy hete süvít egyfolytában jó erősen. Aztán egy reggel szépen kisüt a nap. Érted?

Aztán meghívta „egy kupica ánizsos abszintra”; három lépcső vezetett le a kovácsműhely hátsó részébe, ahová a mester felszalagozott kövér felesége már hozta a jó hideg korsót; az asszony sem tett soha fel kérdéseket Ernie múltjára vonatkozólag, mintha ösztönösen összejátszott volna férjével. Aztán hazajöttek a gyerekek az iskolából, s a vendéget gyakran ott tartották vacsorára; úgy érezte, hogy a gyerekek szintén óvatosan kerülnek a legártatlanabb fajta kíváncsiszkodást is, és csak az a céljuk, hogy szórakoztassák az eszelős fiatalembert, aki olykor egy-egy megrendítő villanásra kilépett örületéből, és csodálkozva fedezte fel ezt az ismeretlen világot, ezt az eddig nem is sejtett Franciaországot, amely egyszerű, akár a friss kenyér. S bár homályosan félt e világtól, félt, hogy minden feléje tett lépés megláthatja a lelkére vert súlyos bilincseket, mégsem tudta megállni, hogy újra meg újra vissza ne forduljon a fény e veszedelmes forrása felé.

- Ide hallgasson - szólt egy napon kovács barátjához -, valahogy olyan érzésem van, mintha maga ismerne engem, vagy mi a csuda. Már amikor először találkoztunk....

A kovács tétovázott egy pillanatig.

- Hej, fiú, fiú! - mondta aztán halkan, barátságosan -, hidd el nekem, sohasem láttalak azelőtt. Hanem azt rögtön láttam rajtad, hogy zsidó vagy.

- De nem vagyok az! - kiáltott rémülten Ernie.

A kovács letette az üllőre kalapácsát, odalépett a zsidó fiatalemberhez, s a vállára tette súlyos két kezét.

- Hát olyan nagyon meglátszik rajtam? - kérdezte Ernie különös, lassú, zengő hangon, amely olyan könnyedén és megrendítően szakadt ki a torkából, mint elfelejtett és újra megtalált dallam.

A fölé magasodó kovács pedig ezeket mondta:

- Nem tudom, milyenek a zsidók, én mindig csak az embert néztem. Nálunk a tizenhetes lágerben is volt néhány zsidó, de ez csak később jutott az eszembe, azután, hogy a fritzek értük jöttek, és elvitték őket. Hanem később, amikor hazajöttem a hadifogságból, kerülővel jöttem, Párizs környékén keresztül, az egyik bajtársam miatt, aki meghalt odaát, és a felesége Drancyban lakott. Korán reggel történt a dolog, német motorkerékpárosok jöttek, felkergettek mindenkit a járdára, utánuk meg autóbuszok robogtak, teljes gázzal; rajtuk zsidó gyerekek, csak úgy virított a sok sárga csillag. Valamennyien az ablakoknál szorongtak, és csak néztek és néztek bennünket. A kezük meg az üveget kaparásztta szelíden, mintha ki akarnának mászni. Egyetlenegy arcot se tudtam kivenni, hanem a szeme olyan volt mindegyiknek, amilyent soha nem láttam még, és remélem, nem is fogok soha életemben. És amikor megláttalak téged; fiú, az nem is a kuglipályán volt, hanem bent a templomban, az énekes mise közben. Az arcodat nemigen láttam, de *a szemedet rögtön megismertem*. Érted már?

- Ó! - jajdult fel Ernie, mint akit szíven találtak.

Felállt és kitámolygott a műhelyből. Amikor kilépett, akkor hallotta meg az első kiáltást. Nem közvetlen közletről jött, mint valamikor, hanem nagyon messziről, s még tompábbá tette a kutyaélet kemény kérge, amelyhez, noha már málladozott róla, még mindig görcsösen ragaszkodott. A Trochu tanyához felvezető ösvény tetején már olyan erősek voltak a kiáltások, hogy hiába virágoztak körülötte a mandulafák, hiába ragyogtak mindama dolgok, amelyekben oly sokszor gyönyörködött, újra meg újra be kellett fognia a fülét. Először nagyapó kiáltását ismerte fel, majd Judit mamáét. Olyan érzése támadt, mintha nagyon hosszú álomból ébredne, s azt kérdezte magában, vajon egészen eszénél van-e; bár ahogy felmerült a kérdés, olyan szörnyű fájdalom nyilallt belé, hogy torkához kapott mind a két kezével, mert úgy érezte, mindjárt megfűl. A majorosné azt hitte, beteg. Ernie lefeküdt a csűrben, bebűjt a szalma közé, hogy szabaduljon a kiáltásoktól. Időnként felkelt, s kiment a provence-i éjszakába friss levegőt szippantani. Amikor elaludt, semmi sem oldódott fel benne; az volt csupán a különbség, hogy most belülről jöttek a kiáltások. Álmában kutya volt, egy nagy város főútvonalain szaladgált, a járókelők pedig csodálkozva, fölényesen mutogattak rá: Nézd csak; milyen zsidó szeme van annak a kutyának! Észre sem vette, s már megindult a hajtóvadászat. Emberek jöttek mindenfelől, a kezükben háló, de annyi, hogy egészen eltakarták az eget. Sikerült egy pincébe menekülnie, s már-már biztonságban érezte magát, amikor az ajtó előtt egyszerre felharsant az üldözők lármája. Követelték, hogy adja ki legalább a szemét. A szememet? Nevetséges kívánság! S hirtelen torkaszakadtából üvölni kezdett:

- A szemünket pedig soha nem adjuk oda! Soha, soha, soha! *Inkább odaadjuk az életünket!*
Vau-vau-vau!

Ernie Lévy felöltözött a sötétben, s kilépett a csűr ajtaján. Az egész tanya, a kerítéssel és a szomszédos olajfaligettel együtt, fekete vízben fürdött; amelyben tejfehér örvények kavargtak. Kinyitotta a deszkakerítés kisajtaját, de meggondolta magát, s visszament a házhoz. Egy férfi hangja hallatszott, majd Trochuné ijedt kiáltása.

- Csak el akartam búcsúzni magától - szölt be Ernie az ajtón keresztül.

Valaki világosságot gyűjtött. Trochuné kinyitotta az ajtót, és dühösen kiáltott rá:

- Hát ez meg micsoda dolog, éjnek idején elmenni, tolvaj módra?!

Magára kapta a pongyoláját, nagy piros virágok virítottak rajta, s Ernie észrevette a vállá fölött egy férfi mezítelen felsőtestét. A férfit nem ismerte. De mintha a szobát sem ismerte volna: megismert ugyan minden egyes tárgyat, a vaskos, duzzadó tölgyfa ágyat, a mennyezetre zöldes fényt vetítő lámpaernyőt, a papucsot, amelybe oly sokszor bűjtatta láztól reszkető lábát, megismerte az összekeveredő testek émelyítő szagát is, amely ott lebegett a soha alaposan ki nem szellőztetett szobában - de mindez valahogyan eltávolodott tőle, s úgy lebegett a szeme előtt, mint döglött hal a vízben. Mintha magáról Trochunéről is lefoszlott volna megszokott jellege, nem volt sem szép, sem csúnya (hányszor próbálta valamikor eldönteni ezt a kérdést, eredménytelenül), csak imbolygott szelíden szegény női testében, céltalanul, kötelékek nélkül sodródott az árral.

- El akartam búcsúzni tőled! - mondta Ernie még egyszer. - Úgy gondoltam, ezt nem szabad elmulasztanom.

Olyan szelíden beszélt, hogy az asszony megremegett belé. Aztán pongyolájából kivillanó meztelen melléhez kapott és felkiáltott:

- Szent isten, mit csináltam! - Vadul tördelni kezdte a kezét.

- Ugyan, ugyan, ne sírj már! - mondta Ernie.

Egyet lépett előre, a hálósobába, a majorosné felé, s nem tudta, micsoda fájdalomtól dermed kővé az asszony.

- Nyugodt lehet, az ilyen szép nő, mint maga, mindig talál magának férfit. Nem igaz?

- De hiszen ez még gyerek! - *még gyerek!* - kiáltotta az asszony. Tágra nyílt szeme még mindig Ernie-re meredt.

Azután egy szót sem szólt többet, csak a keze beszélt, vonaglott a mellén. Ernie pedig közben félénken az ajtó felé hátrált. Az utolsó pillanatban még egyszer visszafordult, hogy búcsúzóul rámosolyogjon, de egyetlen hang sem szakadt ki az asszony remegő ajkai közül.

A falu felé lejtő, fákkal szegélyezett ösvényen megint az az érzése támadt, hogy valamit ott felejtett a majorban, de fogalma sem volt, mit.

- Rühös kutya! - motyogta váratlanul.

Leült a sötét ösvény közepén; a körülötte imbolygó kósza árnyak mintha az életéből vetődtek volna rá; lehajolt, és földet hintett a fejére, a megalázkodás ősi zsidó rítusa szerint.

De ez sem elégítette ki.

Kinyitotta hát kezét az éjszakában, és többször egymás után arcul ütötte magát. Ámde hamarosan úgy érezte, hogy a pofont ő adja ugyan, hanem az, aki kapja, egy másik én - szóval egészen olyan volt, mintha valaki mással verekedett volna, hiába égett az arca még mindig az ütésektől. Hát így is kielégítetlen maradt.

Ekkor megkarmolta bal kezét a jobbal, s jobb kezét a ballal, nehogy akármelyiknek is öröme teljék benne, s nehogy egyik vagy másik keze győztesnek érezze magát. De minden alkalommal kinőtt a testéből egy harmadik kéz.

Igyekezett hát felidézni emlékezetében mindazokat a módszereket, amelyeket a régiek alkalmaztak önmaguk megalázására. És Isten nevét hívta segítségül. De nem látott semmi olyat, ami előtt értelme lett volna megalázkodni. És segítségül hívta az övéi képét; de alighanem rég meghaltak már, sokkal régebben, semhogy felidézett képükkel kezdetett volna valamit.

Ekkor megállt, mozdulatlanul, mereven. Aztán lehajolt, felemelt egy követ, és felhasította vele az arcát. Ettől a fájdalomtól végre kicsordult szeméből egy könnycsepp. Aztán a második. Majd a harmadik. És miközben lehajtotta arcát a földre, és újra felfedezte magában a könnyeknek azt a forrását; amelyről azt hitte, hogy mindörökre kiapadt Ilse ama három kis tapsütése óta, s miközben Ernie Lévy úgy érezte, hogy meghal és feltámad, és megint meghal - szíve szép csendesen megnyílt a régi világosság előtt.

Hetedik rész

Ernie Lévy házassága

„Megtörténik, hogy a népek elveszítik fiaikat. Nagy veszteség ez persze, s bizony nehéz vigaszt találni rá; de íme, itt van doktor Sojfer az ő sokkal nagyobb veszteségével... Mert azok közül való ő, akik népüket veszítik el... Micsoda?... Mi az, amit elveszít? De hiszen ilyen nagy veszteségről soha nem hallott senki még!”

DAVID BERGELSON

Egy szál gyertyát a halottakért

című, jiddis nyelvű, halála után megjelent művéből.

1

A réges-régi Marais-negyed, amelyben egykor márkinék laktak, talán a legrozkadozóbb körzete ma Párizsnak; éppen ezért itt rendezték be a zsidók számára a gettót. Hatágú nagy csillag intette óvatosságra minden kirakaton az elbáméskodó keresztényeket. Ugyanilyen csillag virított a félénken elsurranó járókelők mellén is; mint az árnyékok, úgy lopakodtak a falak mellett. Ez utóbbi csillagok azonban sárga szövetből készültek, akkorák voltak, mint egy-egy tengeri csillag, a szívük fölé varrták őket tulajdonosaik, s közepükön, mint védjegy, jelezni, hogy emberkéz gyártotta őket, egy szó volt: zsidó. Ernie megfigyelte, hogy a gyermekek viselte jelvények ugyanakkorák voltak, mint a felnőtteké, s hat hegyük mintha hat karomként marcangolta volna gyenge, satnya mellüket. Az emberben valami furcsa érzés támadt, ha elnézte e bélyeggel megjelölt kicsi barmokat: egyszerűen nem hitte, amit látott; Ernie-nek eszébe villant, hogy alig-alig lebeg körülöttük könnyed fényudvarként a borzalom. Aztán mégiscsak hinnie kellett a szemének.

Az Écouffes utca, amelyben az Egyesület „székhelye” volt, a Marais-negyed legfestőibb utcájának látszott, a ház pedig valamennyi közül a legdüledezőbbnek, a legkétségbeesettebbnek.

Ernie szíve dobogott a kíváncsiságtól, s tele volt azzal a nyirkos szorongással, amelyet bizonyos fajta lépcsők szűrnek ki a halálos rettegésből, amikor bekopogott a hatodik emeleti keskeny kis ajtón. Egy aggastyán nyitotta ki. Háta mögött Ernie három másik aggastyánt pillantott meg, egymás mellett, mintha az ő fogadására sorakoztak volna fel. A ház ura sapkájához emelte kezét, egy centiméterrel előre húzta, majd visszacsúsztatva hagyományos helyére.

- Szíveskedjék beljebb fáradni - mormogta ez az első számú aggastyán, s vékony, szertartásos hangja apja, Benjamin fanyar, kimérten udvarias hangját juttatta Ernie eszébe. A házigazda becsukta mögötte az ajtót, majd egy lépést előre lépett, alig észrevehetően meghajolt, odanyújtotta neki jobb kezét, és így szólt:

- Jó napot, uram!

Utána a második, a harmadik és a negyedik aggastyán üdvözölte ugyanilyen módon. Mind a négynek egyforma hegyes kecskeszakálla volt, és apró fekete szemük is egyformán csillogott magas, méltóságteljes zsidó homlokuk dombja alatt. Ám az első nyomban bebizonyította, milyen művelt, mert a „Monsieur” szót „möszjő”-nek ejtette, pontosan a helyesírási és etimológiai szabályoknak megfelelően, míg a másik három szerényebb megoldással is beérte: a második „massziő”-t mondott, a harmadik „musszi”-t, a negyedik meg éppenséggel „missziu”-t.

A ház ura tárgyilagosan bemutatta a három utóbbi személynek. Megnyilatkozásuk sorrendjében kiderült róluk, hogy az első alelnöke, a második főtitkára, a harmadik pedig pénztárosa az Egyesületnek.

- Ami bennünket illet - fejezte be a bemutatást a házigazda, és szívére tette a kezét (a személytelen többes számot kétségkívül megfelelőbbnek érezte az adott helyzetben, mint az „engem”-et, amelyben túlságosan sok a gög és az önelégültség) -, mi vagyunk az Egyesület elnöke.

Miközben a házigazda a szertartást végezte, s tiszteletteljes szünettel igyekezett nagyobb súlyt adni mindegyik bemutatásnak, Ernie bátorkodott gyorsan szemügyre venni a Ziemiocki Öregek Párizsi Egyesületének helyiségét. Kocka alakú kis szoba volt, körülbelül kétszer két méteres, egy padlásablak nyílt belőle az udvarra, berendezése egy korszából és egy mosdótáblából, továbbá egy varrógépből állt, amelyen valami befejezetlen ruhadarab hevert, ezenkívül egy polcból, amelyen mintegy ötven kötet héber, francia, német, orosz és talán jiddis nyelvű könyv volt, parányi asztalkából, egy icipici faliszekrényből, az egyik sarokban elhelyezett spirituszgyorsfőzőből, s a fölé rakott lábasból és tányérből, végül pedig egy székből és egy ágyból. Mindez a legnagyobb rendben sorakozott fel, s holdfényszerű világosság és az öreg emberek jellegzetes szaga lebegte körül az egészet.

- Ha szabad kérdezni, milyen ügyben keresett fel bennünket uraságod? - érdeklődött az Elnök, s hangja egészen vékonyra vált a nyugtalanságtól, amelyet Ernie hallgatása keltett benne.

Ernie zavarában egyebet sem tudott mondani, mint: igen, igen. Aztán megint elhallgatott, s homályosan az az érzése támadt, hogy voltaképpen betolakodott ide.

- Kérem, mondja csak meg nyugodtan, ne féljen! - biztatta az Elnök, s finoman, mélabúsan rámosolygott. - Sejttem, hogy miért jött; bizonyára azért, hogy letartóztasson bennünket. Ugye? - fejezte be azután a kérdést, s apró, fényes szemében még mindig ugyanaz a mélabús, mindent megértő mosoly csillogott.

- Ó! - dünnyögte Ernie.

- Nyugodjék meg, kedves uram, készen állunk - folytatta az Elnök, és valami lenyűgöző szomorúsággal nézett rá. - Már vártuk önt...

És lába egy tapintatos mozdulatával az ajtó mellett a padlón szabályos sorba állított négy kis batyu felé mutatott.

- *Nagyon szépen kérem...* - szólalt még jiddis nyelven Ernie.

S mintha most nyílnék meg az apró fekete szempár nyugodt, vizsgálódó pillantása előtt, hozzátette:

- Én Mordecháj Lévy unokája vagyok. Nagypám hozott el ide, még a háború előtt... És... és... - folytatta zokogva - nagyon szépen kérem...

Erre a négy apró aggastyán egyszerre kezdett beszélni. Eleinte még letompították hangjukat, tekintetbe vették, hogy ott van Ernie is, de aztán tűzbe jöttek; szavuk hihetetlenül magasra

szárnyalt, s külön-külön mindegyik olyan furcsán éles lett, amilyen csak az aggastyánok vagy a gyermekek hangja szokott lenni. E diszharmonikus siratóének ütemére különös, panaszos táncba kezdtek: karjukat az ég felé nyújtották, tördelték a kezüket, sovány, törékeny testük előre-hátra imbolygott. Szemük is az ég felé fordult - aki elnézte őket, azt hihette, hogy egészen közel van az ég -, s a nagyon öreg emberek könnyeit hullajtották, azokat az apró, áttetsző könnyecsepeket, amelyek mozdulatlanul megállnak a szempillán, aztán szétpattannak, s nyomban eltűnnek a redők és szőrszálak között.

Amikor az izgalom első hulláma elült, az urak visszatértek Ernie-hez. Valóságos balett kezdődött most, mindegyikük igyekezett a lehető legnagyobb tiszteletet kifejezni, a legfinomabb figyelmet tanúsítani a Lévy család ivadéka iránt. A ház ura zsebkendőt húzott elő a zsebéből, letörölte az egyetlen széket, de olyan gondosan és áhítatosan, mint valami kegytárgyat, ráterített egy ócska selyempárnát, és valósággal könyörgött Ernie-nek, tisztelje meg azzal, hogy helyet foglal; s amikor Ernie egy könnyecseppet morzsolt szét pilláján, felé hajolt, atyai mozdulattal megveregette arcát, és sajnálkozó mosollyal odasúgta neki:

- Bocsásson meg... *Tulajdonképpen* olyan rettenetesen félünk... Remélhetem-e, hogy...

Az Elnök elővett egy bádogdobozt, abból egy kicsit összelapított cigarettát, s úgy nyújtotta oda Ernie-nek, mint áldozatul felajánlott adományt. A Főtitkár kinyitott egy cukorkás zacskót. A Pénztáros pedig odatotyogott Ernie-hez, a szemébe nézett, de úgy, hogy alig lehetett elviselni a tekintetét, két bütykös keze közé fogta Ernie jobbját, és azt mondta: „Missziu, missziu”, majd egy pillanatra felzokogott, s egész teste megrázkódott belé... Ernie csak ebben a pillanatban vette észre, hogy mind a négyen az öregség lassú; nyomorúságos halódását hordják ruhájukon is; „Missziu” felemás cipőt viselt, az egyik magas szárú volt, a másik félcipő. De úgy érezte, hogy az évek sorától kifényesedett szalonkabátjukon az ügyetlen, nagy öltésekkel odavarrt sárga csillag lebegni, sőt röpködni kezd, a pillangók törékeny, fegyvertelen bájával.

Leült a párnára, a négy kis öreg pedig az ágy szélén helyezkedett el, egy sorban.

- Nem volt tudomásunk róla - szólalt meg az Elnök, el akarván oszlatni Ernie zavarát -, nem volt tudomásunk róla, hogy édesatyjának egy harmincesztendő fia van. Igaz persze, hogy akkor régen, a háború előtt, még nem voltunk az Egyesület elnöke, hanem csupán helyettes pénztárosa, amely tisztség ma már nem létezik. Sajnos, sajnos, közeledik a nap, amikor az Egyesület szép csendesen megszűnik, megszűnik, a szó fizikai értelmében, ahogyan a gyertya kialszik; én leszek az első, remélem, s utánam jön majd a második, a harmadik, a negyedik. Mit számít ez most már, mondja, kérem?... A halott test nem érzi már az acélt.

Ernie végigsimította szemét, s halkan, mintha magában beszélne, megkérdezte:

- Hogy is mondta csak az előbb?... Apámnak nincsen harmincesztendő fia, dehogy...

- Hát hány éves ön? - kiáltott fel egyszerre a négy aggastyán.

Ernie elmosolyodott, hogy ilyen élénkek és hevesek. „Milyen fiatalok” - gondolta magában, egy cseppet tiszteletlenül.

- Néha úgy érzem, hogy ezeresztendősnél is idősebb vagyok - felelte még mindig mosolyogva.

- De szegény apám szerint (Isten melengesse meg őt szelíd kezével) csak húsz.

Az Elnök iszonyódó figyelemmel vette szemügyre, aztán a három másik öregecskéhez fordult, és szenvedélyes vitába bonyolódott velük, lengyelül. Ernie udvarias közönyt erőltetett magára.

Aztán megint vendégét kérdezte az Elnök:

- Szóval sikerült elmenekülnie *azoknak* a poklából?

- A meg nem szállt zónából jövök - felelte Ernie nyugodtan. - Ma reggel érkeztem. Micsoda pokolról beszél ön?

- Szóval nem *onnan* jön? - kérdezte az Elnök, s megint Ernie arcába nézett, mintha valami félelmetes történetet olvasna le róla.

- Szent isten! - ismételte visszhangként a Főtitkár -, nem *onnan* jön!

- De hát akkor honnan jön? - szólalt meg „Missziu”, alig hallható hangon.

Az Elnök nem mozdult. Még mindig Ernie felé hajolt. Megfakult szeme, amely éppen úgy lehetett valamikor szürke; mint zöld, vagy akár több színű, s az idő patinája alatt színüket vesztő nagyon régi holmikra emlékeztetett, igyekezett visszafogni, kiszűrni tekintetéből a sajnálkozást. Ernie olyan közélről látta, hogy megfigyelhette, hogyan rebben meg és száll lassan felfelé e tekintet mély, torzító vizében egy gondolat, mint a hal, amelynek létezését eleinte csak a felszín könnyű borzongása jelzi.

- Hát ön nem Ernie? - kérdezte szelíden az aggastyán.

Ernie csodálkozva, szótlanul intett igent fejével.

- Ó! pedig nagyapja sokszor beszélt magáról - mondta az öreg meghatottan. Ernie szeméből a szégyen könnyei csorogtak. - Minden vasárnap délelőtt eljött az Egyesület üléseire, igazi... zsidó ember... *volt*. Bocsásson meg, jól emlékszem rá, úgy beszélt az unokájáról, akarom mondani a fiának a fiáról, mint aki bizonyos benne, hogy a gyermeknek hivatása van, s valamikor Igaz férfiú lesz belőle. Nem egy Igaz Lévy - tette hozzá magyarázatképpen -, hanem egy öntudatlan Igaz férfiú, ama Vigasztalhatatlan Igazak egyike, akiket Isten még a kisujjával sem mer megsimogatni. Persze, mindez nagyon-nagyon messze van már tőlünk, ugye? De ha nem vagyok indiszkrét, gyermekem, kedves gyermekem, miért jött vissza ide, közénk, a tűzbe? Talán nem tudja, hogy állnak a dolgok? Olyan dolgokat mesélnek, hogy égnek áll tőle az embernek minden haja szála...

- Tudom mindazt, amit csak tudhat az ember - felelte Ernie. - Vannak emberek, akik olvastak bizonyos illegális röpcédulákat, mások pedig a tiltott rádióadásokat hallgatják. De amit így fülbe sűgva terjesztenek, azt emberi ésszel egyáltalában nem lehet felfogni. Azt mondják az embernek: ez meg ez történik a mieinkkel. De ők maguk sem hiszik el.

- És ön elhiszi? - kérdezte az Elnök lehelethalkan.

Ernie Lévynek látszott, hogy nagy zavarban van.

- Akkor hát miért jött vissza?

- Azt magam sem tudom - felelte a fiú.

- Nagyon-nagyon rosszul tette - mondta az Elnök. - Párizsban ma rövidebb az ember élete, mint egy gyereking. Maga pedig még nagyon fiatal, egyáltalában nem zsidós a külseje; az egész jövő az ereiben csörgedezik... komolyan mondom, csodálatos, mennyire nem látszik zsidónak! Ide hallgasson! - kiáltott fel lelkesen -, akárkinek nézhetné az ember!

Feszült figyelemmel fürkészte Ernie eltorzított arcát, megborzongott, de elfojtotta.

- Ide hallgasson, gyermekem - folytatta egészen más hangon -, higgye el nekem: valóban nem látszik senkinek, semminek... Tényleg maga az a göndör fürtös kisfiú; aki valamikor az öreg Lévyvel járt ide? Nem, ne szóljon semmit, ne ébressze fel, ne ébressze fel... Igaz persze, hogy ez még a régi időkben volt, a régi világban, a régi gondolatokban, és ha nem tudnám, hogy alig három év telt el azóta... Tényleg maga volt az?... - (Az öreg alig észrevehetően nemet intett a fejével, értelmetlenül.) - Nem, nagyon kérem, ne feleljen erre, ne feleljen egy szót se nekem,

az én öreg lelkemnek jobb, ha tovább kételkedhet azokat a poklokat illetően, amikről beszélnek, meg azok felől is, amikről nem beszélnek... Kedves Lévy csemete, mondok én magának valamit... Úgy látszik, én nem vagyok Igaz férfiú, mert hogy én nemigen bírok el semmiféle poklot, hihhi... - Gyorsan elfordította tekintetét vendégéről, mintha nem tudná elviselni ezt a látványt, ráncos arcához kapta sovány két kezét, s panaszosan felkiáltott:

- *Nagy Isten, mikor veszed le végre rólunk tekintetedet, mikor hagysz már időt rá, hogy lenyeljük, ami a nyelvünkön van? Ó, Urunk, emberek Atyja, miért nem bocsátod meg a mi nagy bűnünket, és miért nem felejtet el méltatlanságunkat?... Mert mi, zsidók, a porban fogunk heverni, és eljő a nap, amikor keresel majd bennünket...*

- Ej, ej, ej! - szakította félbe szemrehányóan „Missziu”.

- *...és mi már nem leszünk...* - fejezte be a Ziemiocki Öregek Párizsi Egyesületének elnöke.

A másik három kis öreg haragosan támadt rá. „Missziu” odáig ragadtatta magát, hogy az Elnök könyökét csipkedte.

- Hát ez meg mi?! Nem szégyelled magad? Nézze meg az ember, Jóbnak képzele magát! És még hozzá egy Lévy előtt...

Amint ez a varázserejű név elhangzott, a négy öregecske illedelmesen mozdulatlanul dermedt az ágy szélén; volt, aki keresztbe tette karját a mellén, s volt, aki szégyenében a szakállát cibálta. Az Elnök lesütötte szemét.

- Csak veszekszünk és vitatkozunk és gúnyoljuk egymást, mint az öreg zsidó asszonyok, aminthogy azok is lettünk - motyogta, anélkül hogy fel mert volna pillantani látogatójára. - Azért van ez, mert négyen lakunk ebben a kis szobában, ketten az ágyon alszunk, ketten pedig a matracon, amelyet éjszakára a földre terítünk...

- Felváltva alszunk rajta - visszhangozta „Missziu”.

- És az igen tisztelt Lévy talán meg fogja érteni - magyarázta egyre zavartabban az Elnök -, hogy ez a kényszerű együttlakás azután túlságos bizalmaskodásra késztet bennünket, amelyet egyébként mi négyen sajnálunk a legjobban...

- Elsősorban én - jelentette ki vagy nyomatékkal, meggyőződéstől izzó hangon a Főtitkár. Ernie Lévy idegesen fészkelődött a helyén; halálosan szégyellte, hogy akaratlanul Legfőbb Bírává lett e négy agyonhajszolt életű aggastyán ügyében. Hasztalanul keresett valami olyan fordulatot, amely visszaadná az öregek önérzetét, anélkül hogy őt kiemelné a jelentéktelenségből.

- Mi vagyok én tulajdonképpen - mondta végül -, hogy pillantásomtól megzavarodik négy olyan pátriárka, mint önök? Ha tudnák, hogy...

„Missziu” valósággal felragyogott e néhány szótól. Lelkesen, viháncolva kiáltott fel:

- Nahát, ezek a Lévyek! Egyformák valamennyien! Ajjajaj, még hogy pátriárkák!... Hallottátok?

- Méz és tej csorog a nyelvükről...

- Ha mozsárban törnék apróra valamelyik Lévyt - helyeselt az Elnök, de még mindig nem mert Ernie-re nézni -, és már csak porszemek volnának belőle a mozsártörő körül, akkor sem vesztene el szelídségét. Mi a pátriárkák, édes istenem...

Aztán így folytatta, szemét még most is a padlóra szögezve, de már nyugodtabb hangon:

- Gyermequem, drága gyermequem, nem is egy csoda, hanem négy, hogy mi itt vagyunk, hogy életben vagyunk. Gondolja el: ha egyetlen csoda sem történt volna, akkor ön bizony csak árnyékát találja itt a mi drága Egyesületünknek; mondja meg, mit csinálna most ez esetben?

- Bizony, azt nem tudom - mondta mosolyogva Ernie.

- Csak nem...?

„Missziu” hevesen a szavába vágott:

- Ne vallassátok - rikácsolta -, ne faggassatok egy Lévyt, hagyjátok, hadd haladjon a maga útján, tudja ő, merre kell mennie. Emlékeztek még, hogy szokták mondani nálunk? Felesleges meglődni a részeg embert, elesik az magától is. Felesleges lökni egy Lévyt, *felszáll* az magától is... Hihihí, hihihí!...

- Maradjon itt közöttünk! - mondta most az Elnök, aki mintha ezúttal is a padlóhoz intézte volna szavait. - Őszintén megmondom, ez a szoba nem is a miénk, az Egyesületé volt, aztán, amint látja, a mi búvóhelyünk lett. Lehet, hogy holnap vagy ma este értünk jönnek; de addig érezze magát otthon nálunk! Szóval befogadhatjuk önt magunk közé? Nagyszerű! Tökéletes! Maga a tökéletes nagyszerűség!

- De kérem, én...

- Értem! - mondta „Missziu” -, öregek vagyunk önhöz, ugye? Persze, nem valami vidám társaság az ilyen vén trotliké, mint mi vagyunk, igaz! Tudja, valamikor régen fiatalok is jártak az Egyesületbe. Uram Isten, szinte magam sem hiszem, volt esztendő, amikor huszonhét rendes tagunk volt Párizsban és környékén!

- *És a táncmulatságok...* - jegyezte meg lelkesen a Főtitkár.

„Missziu” azonban nem várta meg, míg befejezi a mondatot. Izgatottan, rikácsolva kiáltott közbe:

- Ó, ó, emlékszem jól a minden évben megrendezett táncmulatságra! Lehetséges-e?... Belleville-ben⁵⁵ tartottuk mindig... Egyszerű, családi ünnepség volt, nem olyan, mint azok a bolondságok, amiket Varsóban, Łódzban, Białystokban, meg más effajta nagyvárosokban szoktak tartani, ahol senki sem ismer senkit. És mégis jöttek az emberek, mert a ziemiocikiakat mindenütt ismerik és szeretik a zsidó Lengyelországban...

- Vén trotli vagy! - utasította rendre keményen az Elnök.

„Missziu” rémulten forgatta a szemét, majd büntudatosan így szólt:

- Ó, ó, bocsánatot kérek, azt akartam mondani: ismerték és szerették... mert, amint hírlík, nincs már kit szeretni az egész zsidó Lengyelországban, és nincs már, aki szeressen...

Ebben a pillanatban az Elnök végre felemelte arcát, s apró, csillogó szeme fénye sóvárogva fodrozódni látszott, mint a víz.

- Elfogadja meghívásunkat?

- Nekem ez... megtiszteltetés.

Az Elnök erre eltipeggett az asztal körül, s a vendég háta mögött valamilyen iratok között kezdett matatni. Papírzizegés hallatszott. Ernie csak később fedezte fel azt a falba süllyesztett szekrényt, amelyben az Egyesület irattárát őrizték. Az Elnök azután visszajött, s letett az apró

⁵⁵ Belleville - Párizs 20. kerülete, a francia főváros északkeleti szegélyén. Munkások lakta városrész.

asztalra egy feketébe kötött nagy könyvet; s mialatt csendesen lapozgatott benne, ajka hangtalanul mozgott, emlékeit morzsolva...

- Tudja, a háború előtt a fiammal laktam. Szép lakásunk volt, mellette a konfekcióműhely. Ők aztán otthagytak, megpróbálták átmenni a meg nem szállt zónába. Fiatal koromban jó néhány határon szöktem át én is, de akkor már semmi kedvem nem volt menekülni. Ott maradtam hát a lakásban. *Nyugodjanak békében.* A házmesterné először a gépeket vitte el, azután a bútorokat, aztán az edényeket, a végén elvette a lakást is. De legalább nem jelentett fel... Mi megmaradtunk: az öreg könyvek, az öreg iratok meg én. Tudja, mit mondok én magának? Isten mulat az egészen. Nem, nem, nem itt lesz, azt hiszem, inkább az 1938-as évnél találom meg. Ahá... látja?!... Megvan! Mordecháj Lévy, Ermitage utca 37., Montmorency, Seine-et-Oise megye. Szóval beírhatom magát is ebbe a rovatba? Nagyszerű! Tökéletes! Maga a tökéletes nagyszerűség!

- Csakhogy sürgősen fel kell varrnia a csillagot - szólt közbe nyugtalanul „Missziu”.

- Kérem szépen - felelte Ernie Lévy.

2

Ernie csodálkozott, hogy a Marais-negyed lakói még mindig nem unták meg Istent tisztelni. Ezen a kis szigeten, amely láthatólag arra volt ítélve, hogy egykettőre eltűnjék a halál roppant áradatában, tovább nyújtogatták karjukat az ég felé, s igyekeztek belékapaszkodni egész hitükkel, minden gyötrődésükkel, egész jámbor kétségbeesésükkel. Mindennap fennakadt az ismétlődő razziák hálójában néhány rokon vagy barát vagy szomszéd, olyan hús-vér élőlények, akikkel előző nap még szót váltott az ember, de a Roi-de-Sicile utcában, a Rosiers utcában vagy a Pavée utcában levő kis imaházak változatlanul zsúfoltak voltak. A négy kis öreg is rendszeresen magával vitte a zsinagógába vendégét, s bevonta a szenvedélyes, izzó imádkozásba is. Néha Bourbon-liliomos fiatalemberek várták őket a kijáratnál. Kezük füttyköst szorongatott, szájukról gúnyos, fölényes szavak röpködtek.

- Mostanában már minden áldott nap így megy ez - jajgattak a kis öregek. - De hát az istentiszteletről mégsem maradhatunk el. Pedig ezek azt szeretnék, tudja-e?!

A razziák közötti szünetekben olyan nyüzsgő, eleven élet folyt a csillagos sikátorokban és zsákutcákban, akár valami emberek lakta halastóban. A népkonyhák valósággal a földből nőttek ki. 1943 tavaszának e napjaiban még volt joga ennek a csillaggal megjelölt apróhal népségnek arra a fakó, de simogató napsütésre, amely a Marais-negyed középkori szürke vizébe is behatolt valamennyire. Ernie munkát kapott egy zöld igazolvánnyal rendelkező szücsnél. De azt suttogták, hogy hamarosan a fehér igazolványok fognak legtöbbet érní; aztán kitűnt, hogy a piros igazolványok a jók. A parton álló emberek így vezették félre zsákmányukat, a „tovább élni” homályos reményét használva csaléteknek.

Odafönt, a hatodik emeleti szűk kis padlásszobában, a hajótöröttek kis batyuinak sora megszorodott eggyel, az Ernie batyujával. Tartalma ugyanaz volt, mint a négy másiké: egy imakönyv, egy imakendő, az imaszíjak, egy tartaléksapka és hat kockacukor. Egyszer, amikor a munkából hazatért, az ajtó le volt pecsételve egy vászonszalaggal, a szalag közepén német bélyegző virított. Rövid tanakodás után levette a vászonszalagot, s belépett a szobába. Megállapította, hogy semmi sem változott, csak a Ziemiocki Öregek Párizsi Egyesülete életben maradt utolsó négy tagjának tulajdonát képező négy kis batyu hiányzott. Szörnyű úrt hagytak Ernie sértetlenül ott maradt batyuja körül.

Ernie végigfeküdt az ágyon. Valami különös lázban remegett egész teste. Negyvennyolc óra hosszat várta így, mikor kerül rá a sor. Szeme előtt elvonult hozzátartozóinak hosszú menete. Néha arra gondolt, hogy lemegy, és csatlakozik a gettóban és a gettón kívül szervezkedő valamelyik csoporthoz. Sokat beszéltek mostanában egyes zsidó fiatalemberek hőstetteiről. Csakhogy a világ minden németjével sem lehetne megváltani egyetlen ártatlan ember életét, gondolta Ernie. Aztán meg túlságosan fényűző halál volna ez az ő számára, állapította meg magában. Nem akart különös módon kiválni a többiek közül, nem akart elszakadni a zsidó nép alázatos menetétől.

Amikor kitűnt, hogy a németeknek egyelőre még nincsen szükségük rá, lement a hatodik emeletről, s elindult munkahelyére. Ezen a napon, amint a járdán tántorgott, odalépett hozzá egy gyászruhába öltözött kis francia nő, s a kezét nyújtotta neki. A rákövetkező héten a metróban érte az az elbűvölő meglepetés, hogy egy munkaruhás öreg munkás átadta neki a helyét.

- Mert elvégre emberek ezek is! - kiáltotta, s haragos pillantásokat vetett mindenfelé. - És az ember nem maga választja, kinek a hasából jön a világra, azt a keserves mindenit!

Ernie nem fogadta ugyan el ezt a szívélyesen felajánlott helyet, de még akkor is mosolygott, amikor a Pavée utcai imaházba tartott az esti istentiszteletre. A zsinagóga majdnem üres volt. Ebből arra következtetett, hogy délután nagy razziát tartottak. Alig néhány, szakadatlan áhítatba merülő öregember üldögélt a magas padosorokban, s két-három asszony sírdogált a válaszfal mögött. Ernie, ki tudja, hányadszor tette fel magának a kérdést: ugyan mi vonzza még erre a helyre? Hiábavalónak bizonyult minden erőfeszítése, egyetlenegyszer sem sikerült Isten közelébe jutnia. Úgy érezte, örökre elválasztja tőle a zsidó sirámok égisze fala.

Künt elegáns fiatal emberek egy csoportja üzte megszokott szórakozásait. Az egyik egy öreg hívő szakállát cibálta; az öreg elkeseredetten védekezett, attól félve, hogy elejti imakönyvét. „Montjoie Saint-Denis!”⁵⁶ - kiáltotta elkeseredetten a fiatal ember. Nyomban segítségére sietett egy vidám csoport, „Istenért és az igazságért!”⁵⁷ kiáltásokkal.

Ernie igyekezett minél távolabbra kerülni e hőstettek színhelyétől. Ekkor észrevette, hogy az egyik sarokban egy sárga csillagos apró kisasszonyka vergődik kétségbeesetten, két francia „hazafi” ölelésében, akik kacagva simogatják. Csak egy pillanatig tudta elviselni ezt a látványt, aztán önkéntelenül előrelendült, odarohant, váratlan támadásával felrobbantotta a kis csoportot, megfogta a leány kezét, és eszeveszetten futni kezdett vele a Marais-negyed útvesztőjében, a titokzatosan üres sikátorokon keresztül.

A Rivoli utcánál már nagyobb volt a forgalom, lassítaniuk kellett hát. Ernie csak itt vette észre, csodálkozva, hogy a fiatal teremtség sántít.

- Nagyon nagy hálával tartozom önnek - mondta a lány jiddisül, amikor megálltak a Geoffroy-l'Asnier utca sarkán levő üres telek mellett.

Lihegett, homlokán verejtékcseppek gyöngyöztek; Ernie kicsit cigányosnak találta külsejét: kusza vörös haját, a teste körül zsák módjára libegő tarka pamutruhát, formás, déliesen halványkreol arcát s azt az arcán bujkáló valamit, ami szemtelenség is lehetett, vagy talán ártatlanság - ugyanaz, ami úgy vonzotta már a Camargue-ból Saintes-Maries-de-la-Mer felé

⁵⁶ „Montjoie Saint-Denis!” - a francia királyi csapatok harci kiáltása a középkorban. Montjoie az útkeresztezésnél álló feszületet jelenti, s a francia királyok a Saint-Denis-i apátság védnökei voltak.

⁵⁷ „Istenért és az igazságért!” - állítólag I. Richárdtól származik. Francia nyelven az angol királyok jelmondata lett.

vezető utakon kóborló vadócokban is. A sárga csillag pedig, mint valami csecsebecse ékeskedett a szíve fölött: ez is olyan volt, mint a cigányasszonyok feltűnő, pompás ékszerei.

- Nem mintha komolyan bántani akartak volna - tette hozzá mosolyogva -, ahhoz nem vagyok elég szép.

Ernie értetlenül bámult rá. Zavartan engedték el egymás kezét. Aztán a lány beszélni kezdett, nagyon gyorsan, s úgy eregette szavait a levegőbe, mint a szappanbuborékokat szótták. Elmondta, hogy *soha nem felejt el*, hogy milyen hálás, és így tovább.

- Nem nagyon fáradt? - kérdezte Ernie, kicsit udvariatlanul vágva szavába.

- Nem. Miért kérdezi? Vagy úgy! A lábam miatt? - mondta a leány, a lehető legtermészetesebben.

A fiú habozott kicsit.

- Igen. A lába miatt - hagyta rá végül.

- Azzal igazán nem kell törődnie. Aki látja, persze azt hiszi, kímélni kell. Pedig erősebb, mint a másik. Egyszer eltörtél, fiacskám, másodszor biztosan nem fogsz!

A sánta lány bűnös lába fölé hajolt, vidáman megfenyegette, sőt, a nagyobb nyomaték kedvéért, meg is legyintette kicsit.

Ernie, hogy másfelé terelje a lány figyelmét, gyorsan közbeszólt:

- Mondja, kérem, messze lakik innen?

A lány erre abbahagyta a játékát, felemelte a fejét és rámosolygott:

- Dehogy, itt mindjárt, pár lépésnyire.

- Azért csak karoljon belém, legyen szíves! Jó?

A sánta lány ijedten, pirulva fűzte karját Ernie feléje nyújtott karjába, s a két fiatal teremtség megindult a Geoffroy-l'Asnier utcán lefelé. Egészen a Szajna partjáig mentek, aztán a folyó mentén folytatták útjukat. A járókelők megrökönyödve néztek utánuk. A különös fiatal lány belekarolt ugyan kísérelőjébe, de úgy tett, mintha nem támaszkodnék rá. Karjuk tehát akkor ért egymáshoz, amikor a lány rövidebb lábával lépett, mintha kisebb ugrást tenne, mert ilyenkor egy pillanatra mégiscsak Ernie-re kellett nehezednie.

- Tudja, hogy alig rövidebb, mint a másik? - szólalt meg a fiú naivul, a leghétköznapiabb társalgás hangján. Alighogy elhangzott e néhány szó, a lány ajkán jókedvű nevetés csendült fel válaszként. Elengedte Ernie karját, s néhány lépést tett egyedül, szándékosan botladozó léptekkel. Közben gúnyos pillantásokat vetett a fiúra, mint aki tanúul hívja kísérletéhez.

- Alig rövidebb? - kérdezte vidáman.

Aztán elhallgatott, mert Ernie odalépett hozzá, s anélkül, hogy az engedélyét kérte volna, belekarolt, és tovább vezette. Most azonban valósággal felemelte, úgy, hogy a lány valóban rátámaszkodott; némán, ellenállás nélkül követte, mintha megbénult volna csodálkozásában. Most nem is bicegett cseppet sem. Hirtelen mind a ketten elnevettek magukat, egyszerre, aztán elhallgattak, majd megint nevettek; kicsit megzavarta, de boldoggá is tette őket ez a sorozatos véletlen egyidejűség. Ernie ábrándosan megkérdezte:

- Mondja, most is érzi még, hogy rövidebb az egyik lába?

- Nem, most nem - felelte a leány, pontosan ugyanolyan hangon.

A Szajna-parti sétány járdáját vastag rétegben fedték a platánfák bóbítái. A legkisebb szellőre megrebbentek, felszálltak a levegőbe, s elvegyültek a törékeny légsavarként pörögve lefelé hulló újabb bóbíták közé. Tíz méterrel lejjebb a folyó görgette a város kőpartjai közé szorított vizét. Egy szükségtaxi suhant el mellettük, felvillantotta és mindjárt el is ragadta a pedált taposó, nyelvét lógató biciklistát és azt a karmantyús kövér hölgyet is, aki a hátsó rekeszben trónolt, s élvezte a párizsi tavaszt. A Wehrmacht néhány katonája is ott lézengett a rakparton, s Golda - így hívták a lányt - figyelmeztette Ernie-t, hogy veszélynek teszi ki őt, ha két kézzel támogatja, mint addig tette, mert részben eltakarja a sárga csillagot. Majd egészen fantasztikus, zagyva dolgokat hordott össze: egyebek között kijelentette, milyen jó, hogy sikerült egy második férjet szereznie, el is határozta, hogy nem éri be ennyivel sem, ha alkalma nyílik további jelöltek között válogatni. Ernie csak hallgatta ezt a csacsogást, s nem is figyelt másra, mint arra, hogy milyen öröm most lélegzenie, lassan, nyugodtan, teli tüdővel, a tüdeje mintha hirtelen újjászületett volna mellkasában. Elég messzire kísért, elmehet nyugodtan, minek annyit fáradnia, mondta a lány ötpercenként. De ezeknek a szavaknak sem volt semmi hatásuk Ernie-re, tréfának tűntek, mint minden, ami Golda jelenlétében történt: hiszen a házak is táncra perdültek a langyos levegőben, a Szajna félig kiszáradt, kis falusi patak lett belőle, s Párizs lármája diadalmas dallammá olvadt. Ernie tehát, amikor Golda efféle értelmetlen dolgot mondott, csak megemelte kicsit a lányt, a lány hóna alá szorított kezével, mintha feljebb akarná segíteni a földről, hogy még légiesebbé tegye a beszédét is.

Golda azután letért a rakpartról, s ama számtalan sikátor egyike felé irányította kísérijét, amelyek mint nyitott lefolyócsatornák szántották végig a Bastille mögött a Szajna-parton sorakozó épületek tömbjének rothadó oldalát. Kedvesen kötekedni kezdett, amikor a fiú megkérdezte, mikor láthatná megint; úgy viselkedett, mintha soha nem hallott volna ennél szellemesebb tréfát; de kötekedés közben azért bele is egyezett, érdeklődött, mettől meddig dolgozik a fiú, s valósággal játszadozott azzal a fantasztikus gondolattal, hogy „megmentője”, mint tréfásan nevezte Ernie-t, holnap ekkor meg ekkor itt meg itt lesz, s várja, mikor kegyeskedik ő megjelenni. Hanem amikor megállt egy vaslemezrel bevont keskeny kapu előtt, és fesztelenül kezét nyújtott a fiúnak, mesterkéltén szívélyes arccal odasúgta neki, ahogy a ház úrnője szokta:

- Csakugyan eljön, Ernie úr?!

- Persze - felelte Ernie nyugodtan. - Az árnyékomat nem küldhetem el magam helyett.

A lány most már nagyon figyelmesen s nyugtalanságtól remegő hangon tette fel a következő kérdést:

- De miért jön el tulajdonképpen?

- Tessék?

- Azt kérdezem, igen, hogy miért jön el tulajdonképpen? - ismételte meg feltűnően komolyan a kérdését Golda.

- Hát maga miatt - felelte Ernie békésen, bár egy árnyalatnyi szemrehányást is ki lehetett érezni hangjából.

Amikor ezt meghallotta Golda, mintha egy egészen új arc rajzolódott volna ki eddigi vonásai alól, tisztán, csodálatosan; és olyan szépség és annyi gyermeteg öröm ragyogott új arcán, hogy Ernie önkéntelenül is lehunyta szemét. Amikor megint kinyitotta, a lány már távolodott tőle szökdécselő madárléptekkel, már el is tűnt egy kapu alatt; de ijedten még egyszer kidugta s nyomban vissza is húzta orra hegyét. Ernie aztán már csak a hangját hallotta a ház belsejéből, s ez a hang esdekelve kérdezte:

- És elmondhatom apámnak az egészet?

- El, el! - felelte Ernie.

Többet nem hallotta barátnője szavát, elindult hát, és vissza sem nézett. De az utca végén valósággal megmámorosodott, mert a hátában érezte, hogy nézi. Sírva fakadt, ott, a járda szélén, s arra gondolt, hogy valami nagyon-nagyon szelíd részvét ez, részvét, amely most örömmé változik benne, maga sem tudta, hogyan. S olyan könnyű ez a részvét, hogy magával sodorja őt is.

3

Golda nem születésétől fogva sántított... Amikor az új „osztrák” kormány 1938-ban bevonta a lengyel zsidó állampolgárok útlevelét, és a lengyel határra telepítette át őket, a kiutasítás az Engelbaum családra is vonatkozott. A dolog története bejárta az egész világsajtót: az első éjszakán Csehszlovákiába toloncolták ki a zsidókat, másnap a csehek továbbküldték őket Magyarországra, innen Németországba dobták át mindannyiukat, onnan pedig ismét Csehszlovákiába. Körben keringtek, szakadatlanul. Végül ócska dunai bárkákra szállították át őket. Legnagyobb részük a Fekete-tengerbe fulladt; akik megmenekültek és partra vergődtek, azokat nyomban kiutasították. A Duna egyik örvényes szakaszán Golda leesett a hajóról, utolsó pillanatban sikerült ugyan megkapaszkodnia, de lába a bárka feneke és egy nagy, lapos kő közé került és összezúzódott. Sínebe tették törött lábát, ő pedig énekelt, hogy ne lássák, mennyire szenved. Bonyolult, hosszú hajóút után a Duna néhány hajótöröttjének végül sikerült partra szállnia Olaszországban, onnan azután szétszóródtak a szélrózsa minden irányában. Egy csoportjuk titokban átszökött az olasz-francia határon; Goldát a hátukon vitték a férfiak; sebesült lába rövidebb maradt. Ennyi az egész.

Golda azonban ettől kezdve egészen másképp nézett önmagára. Keserűség nem maradt ugyan benne, de a lemondásnak ez a könnyed fátyla ráborult változatlanul mosolygós arcára, s még mindig élnivágyó természetére. Mindezt most valami alig észrevehető tartózkodás árnyékolta be, s ez igazi szépséggé változtatta elveszített hajdani csinoságát. Néha valóságos falánksági roham tört ki rajta, annyi gyümölcsöt evett, hogy belebetegedett, máskor szinte megrészegült szájharmónikája mélabújától, és önkéntelenül, öntudatlanul szerelmi dalokat csalt ki belőle. Mindent egészen csinált, amit csinált, egy ráncos almába is úgy harapott bele, mintha az egész földgömb volna fogai között. Vagy például hosszú kortyokban itta a tiszta vizet, noha láthatólag nem is volt szomjas, olyan álmatag szenvedéllyel, hogy anyja megrémült tőle. Az ilyen rohamok után kielégülten heverészett vágyai partján, nem érzett utánuk sem bűnbánatot, sem szomorúságot, mintha csak valóban az élet legmámorítóbb forrásainál oltotta volna szomját.

- Nem vagy te komoly lány! - mondta neki anyja. - Ha így folytatod, sohasem fogsz férjhez menni.

- Miért? Azt hiszed, hogy máskülönben igen? Kinek kell az én nyomorék lábam?

És Golda hangosan felkacagott. Anyja pedig, aki külsőleg is, de természetében is elég szögletes volt, mintha csak az élet köszörülte volna élesre, elkeseredett, makacs meggyőződéssel tiltakozott:

- Az epe rága ki a belemet, ha kiismerem magamat ezen a szerencsétlen kis állaton! Hát nem érted?! Ha olyan csúf volnál, mint egy varangy, akkor is találnál olyan férfit, aki eltart! Csak akarnod kell! Mit gondolsz, mire neveltelek fel? Hogy lábon rothadj meg? Nézz rám, milyen vagyok! Mégis megtaláltam az apádat. No hát akkor?!

Ha Engelbaum úr is jelen volt ilyenkor, a végzetébe beletörődő ember mozdulatával emelte ég felé a karját.

- Te megtaláltál engem, én megtaláltalak téged, alaposan egymásra találtunk...

Aztán csúfolódva a szakállába nevetett és hozzátette:

- Isten őrizzen meg az ilyen szerencsétől... Gyere ide, lányom, mondd el szépen, milyen férjet kívánsz magadnak.

De mindezek a dolgok valahogyan elsuhantak Golda feje fölött, anélkül, hogy érintették volna, sőt anélkül, hogy a legcsekélyebb köze lett volna hozzájuk; igazán csak a szülei különködése iránti tiszteletből ment bele a játékba, mintha osztaná házasságával kapcsolatos gondjaikat. Azt felelte ilyenkor apjának:

- De hiszen te vagy az én férjem, nem?

Gúnyosan kedveskedő pillantást vetett anyjára, s hozzátette azt a néhány szót, amellyel mindig sikerült kihozni a sodrából:

- Te pedig az én feleségem vagy, az én édes, kedves asszonykám! Mit kívánhatnék még ennél többet?

Lassanként megszokta, hogy állandóan így szólítsa apját és anyját, mintha ezzel is kifejezésre akarta volna juttatni, mennyire nem tekinti magát nőnek, s értésükre szeretné adni, hogy mivel mindkettőjüket háztársásként szereti, kétszeresen boldog mellettük. Képzelete különben sem a jövő felé fordult, hanem inkább az adott pillanat kínálta lehető leggazdagabb, legteljesebb és legtitokzatosabb kielégülés felé; ez vonta meg világának határvonalait. Az „éhsége”, a „szomjúsága”, ahogy mondani szokta, váratlanul támadt „kedve” mindig csak olyan tárgyakra irányult, amelyek elérhetőek voltak. Ha éppen üres volt az éléskamra, csodálatosan tudta csillapítani „éhségét” egy darab száraz kenyérrel is. Később, amikor bensőségebb kapcsolatba került Ernie-vel, a fiú megkérdezte tőle olykor, mi az, amit nagyon szeretne. „Mondj valami lehetetlen kívánságot, kérj olyasvalamit, amit nem tudok megszerezni neked!”... A lány eleinte ölelésekkel válaszolt az ilyen kérdésekre. Később, amikor már kiismerte Ernie különös természetét, mindig olyasvalamit kért, ami szerinte éppen a lehetséges és a lehetetlen határán volt: például egy toalettkészletet, valami jegy nélkül kapható élelmiszert, gyümölcsöt. Ernie-t kétségbe ejtette ez a fantáziátlanság: a szegények szürke alázatát látta benne. Sőt olykor kiszámított okosságnak tartotta, a szenvedések szellemi gyümölcsének. Így értelmezte azt is, hogy Golda olyan könnyen beletörődik a szerencsétlenségbe, a másokéba csakúgy, mint a magáéba. Gyakran nevezte „kis együgyű”-nek. Egy szép napon azonban hosszú beszélgetés folyt közöttük erről a kérdésről, s ennek során Golda makacsul hajtogatta, hogy ő bele-nyugszik Isten akaratába, Ernie pedig, hogy ő nem nyugszik bele. A végén Ernie elgondolkozva így szólt Goldához:

- Alighanem azért van ez, mert én még a kezdet kezdetén sem vagyok a szenvedés megtanulásában, te pedig mindent tudsz már, jobban, mint egy rabbi.

Golda megdöbbenően nézett rá.

Egy másik alkalommal, amikor a Pavée utcában tette fel Ernie a kérdést, mihez volna „kedve”, a lány hirtelen úgy érezte, hogy valóban van „kedve” valamire: szeretne Ernie-vel kettesben sétálni Párizsban, csillag nélkül. És így sétáltak egész délután. Ez volt az egyetlen eset, amikor valami lehetetlenre támadt „kedve”.

A sétára egy augusztusi vasárnapon került sor. Minthogy valamennyi ócska kabátjuk bal mellére fel volt varrva a sárga csillag, Golda azt javasolta, hogy menjenek egyszerűen kabát nélkül. Az idő olyan szép volt, amilyen aztán soha többé a két gyermek életében. Ernie és Golda lement hát a Szajna partjára, s ott, az egyik híd homályos íve alatt, levetették kompromittáló kabátjukat, Golda gyorsan újságpapírba csomagolta, s belegyömöszölte a magával hozott szatyorba. Aztán egymás kezét fogva, végigmentek a Szajna alsó rakpartján, egészen a Pont-Neufig, ott valami gyönyörűséges szorongással szívükben, felkapaszkodtak a kis kőlépcsőn, s felbukkantak a keresztény világ felszínén.

Ernie ebben az időben nagyon egyenesen tartotta magát, visszatért gyermekkorra ünnepélyes járásához. Golda gondosan megfésülte szerelmese hosszú, fekete fürtjeit, haja így kétoldalt homlokába hullott, és eltakarta a forradásokat. Fehér inge villogott a verőfényben, karcsú teste a fiatal, még hajlékony cédrus kecsességével szökkent a magasba; igazán olyan volt, mint akármelyik fiatalember, akire hosszú élet vár még, s aki öt ujjá hegyével, mint valami pórázzal fogja vissza hanyagul az ugyancsak boldog életre szánt vörös kis kecskegida ifjonti ugrándozását. Golda valósággal táncolt. Aznap parasztszépségnek öltözött: a Szajna vizétől még sima haját kékébe kötötte, ajkára egy csepp rúzszt tett, s időnként csodálkozva odanyúlt egy ujjal; álomszép blúzt vett fel, tiszta fehér, keményített vászonblúzt, amelynek mindössze két hete volt büszke tulajdonosa, s amely az előkelő kisasszony rangjára emelte; ragaszkodott hozzá, hogy maga vasalja, könnyedén, finoman átmenjen rajta kétszer-háromszor a vassal; igazán „szívvel vasalta”, mint Engelbaum úr megjegyezte.

Szorongva és boldogan ballagtak tovább; jóformán rá sem mertek nézni egymásra, csak éppen tudta mindegyik a másiktól, hogy ott van mellette, mint két madár, amely ösztönösen együtt és egy ütemre lebeg. Ernie olykor-olykor megfeledkezett ígéretéről, s kicsit bicegni kezdett a Golda járásának ritmusához alkalmazkodva; a lány ilyenkor néma kézszorítással figyelmeztette. Kiertek a Saint-Michel térre, és sokáig álldogáltak egy mozi bejárata előtt.

- Soha életemben nem voltam moziban - törte meg hirtelen a csendet Golda. - Hát te?

- Én sem - állapította meg csodálkozva Ernie. Aztán halkan odasúgta a lánynak jiddisül: - Tulajdonképpen nyugodtan bemehetnénk most az egyszer, hiszen nincsen rajtunk csillag. El sem tudom képzelni, milyen lehet. Nézz ide, van pénzem is: maradt négy, öt, hét frankom.

- Nagyon sokba kerül - felelte Golda. - Különben is jobban szeretnék kint maradni, itt élet van.

Széles mozdulattal mutatott maga köré, mintegy birtokba vette az egészet. Ernie erre faképnél hagyta, s két hajó alakú fagyalttal tért vissza. A lány a zöld színűt választotta. Nyújtogatta a nyakát, hogy le ne csöpögtesse a blúzat, majd beleharapott a fagyaltba, s nyomban krákogni és fulladozni kezdett, felköhögte az ismeretlen ízű gyönyörűséget. Aztán a járatosabb Ernie példáját követve nyalogatni kezdte. Ernie elnézte, arra gondolt, hogy amikor nyelvét az ostyába mártja, voltaképpen önmagát ízleli a fagyaltban. Látni lehetett rajta, hogy így volt mindennel: legkisebb mozdulata, minden elejtett szava ilyennek mutatta, sőt még azok a sóvár pillantások is, amelyeket a közeli mutatóványos bódékra vagy az ünneplő Saint-Michel körútra vagy Ernie-re vetett. A fiú pedig úgy érezte, hogy egész testével álmodik, csak azt az egyet nem álmodja, hogy immár nincs benne nyoma sem az önmaga iránti gyűlöletnek.

A fagyaltot szopogatva indultak felfelé a Saint-Michel körúton, s eljutottak a Denfert tér oroszlánjáig, amely éppen olyan méltóságteljes és parancsoló, akár a Szentek Szentjének ládáját őrző másik, a Juda Oroszlánja. Aztán elcsábította őket egy kis mellékutca népi bája, kiérték a Maine sugárútra, s felfedeztek mellette egy parányi, bájos kis sétateret. Valóságos oázisként hatott a napfényben izzó házak között. Minden zsalu csukva volt ezeken a házakon, mintha örök álmra hunyták volna szemüket. Ernie és Golda sokáig válogatott a padok között. Golda letette az egyikre szatyráját, s leültek, ahogyan a párizsi szerelmespárok szoktak, nézték a gyerekeket, a nevelőnőket, az öregasszonyokat, akik szintén a Mouton-Duvernét tér boldogságát élvezték - és nem láttak belőlük semmit.

- Ha elgondolja az ember, hány ezren ültek ezen a padon már előttünk - szólalt meg Ernie. - Mulatságos elképzelni...

- Hallgass ide! - mondta Golda. - Voltam már, mielőtt Isten megteremtette Ádámot. Folyton váltogatom öltözetem két színét. Évezredek múltak el, és én nem változtam semmit sem. Mi ez?

- Az én apám mindenre tudott egy történetet. A tiéd találós kérdéseket ad fel - felelte Ernie.

- Az idő - árulta el a megfejtést Golda, álmodozva. - Az idő, amely a nappalt és az éjszakát foglalja magában.

Ugyanaz a gondolat legyintette meg őket. Az idő pedig gyorsan, kegyetlenül gyorsan folyt tovább körülöttük, s hirtelen ráütötte boldogságukra csillagos pecsétjét.

- Szeretném tudni, miért tiltják meg nekünk azt is, hogy bemenjünk a sétaterekre - suttopta Golda. - Pedig hát azok a természethez tartoznak...

Rózsaszínű selyemfelhő suhant el Párizs égboltján, éppen a fölött a nagy bérkaszárnya fölött, amely az elhagyott Maine sugárút túlsó oldalán állt, és átvillant a fák levelei között. Ernie gondolatban követte a felleg útját, egészen Lengyelországig, amelynek ugyanilyen, semmibe tűnő augusztusi ege alatt a zsidó nép halódott.

- Ó, Ernie, te ismered őket, mondd meg nekem, miért gyűlölnék bennünket ilyen rettenetesen a keresztények? - szólalt meg ismét Golda. - Pedig olyan kedvesnek látszanak, ha az ember csillag nélkül nézi őket!

Ernie nagy komolyan átölelte Golda vállát.

- Nagyon titokzatos dolog ez - suttopta jiddisül -, ők maguk sem tudják pontosan. Jártam a templomaikban, elolvastam az evangéliumaikat. Tudod, ki volt Krisztus? Egyszerű zsidó ember, olyan, mint a te apád. Olyan, mint a chaszidok.

Golda szelíden elmosolyodott.

- Tréfálsz, ugye? - kérdezte.

- Nem, dehogy! Hidd el, így van! Fogadni mernék, hogy nagyon jól meg is értették volna egymást, mert Krisztus igazán jó zsidó volt, tudod, olyanféle, mint Bál Sém Tov: könyörületes, szelíd szívű. A keresztények azt mondják, hogy nagyon szeretik őt. Én azonban azt hiszem, tulajdonképpen gyűlölik, csak nem tudják; ezért aztán megfordítják a keresztet, kardot csinálnak belőle, és lesújtanak ránk! Érted, Golda?! - kiáltott fel egyszerre nagyon izgatottan - *fogják a keresztet, és forgatják, forgatják, ó, istenem...*

- Pszt, csöndesebben, meghallják! - figyelmeztette Golda.

Kis keze végigsimított az Ernie homlokán húzódó forradásokon - gyakran és szívesen tette ezt -, és mosolygva szólt rá:

- Pedig megígérted, hogy ma egész délután nem fogsz „gondolkodni”...

Ernie megcsókolta a homlokát simogató könnyű kezecskét, s folytatta csökönyösen a maga mondókáját:

- Szegény Jézus, ha visszajönne a földre és látná, hogy a pogányok kardot csináltak belőle saját fivérei és nővérei ellen, nagyon szomorú lenne, örökkön-örökké szomorú. És lehet, hogy látja is mindezt, mert azt mondják, vannak olyan Igaz férfiak, akik megállnak a Paradicsom kapujában, mert nem akarják elfelejteni az embereket, s velük együtt várják a Messiást. Igen, lehet, hogy látja ezt... ki tudja? Tudod, *Goldale*, közönséges kis zsidó emberke volt, olyan, mint az otthoniak, igazi kis Igaz emberke, tudod, aki nem több és nem kevesebb, mint... akármelyik Igaz emberünk. És tényleg úgy van: ő meg az apád nagyon jól megértették volna egymást. Szinte látom is őket együtt, tudod. „Hát mondd csak, drága jó rabbim, ne szakadjon meg az ember szíve, ha látja mindezt?” - mondaná apád. A másik meg belemarkolna a szakállába, és így felelne: „Tudod nagyon jól, kedves Smüle barátom; hogy a zsidó szívnek ezerszer is meg kell szakadnia a népek javára. Ezért vagyunk mi a kiválasztottak, nem tudod?” Apád pedig azt mondaná erre: „Ajajajaj, hogy tudom-e, hogy én tudom-e? Igen tisztelt rabbi, mást se tudok, mint ezt, sajnos!”

Nevettek mind a ketten. Golda elővette táskájából a szájharmonikát, megvillogtatta Ernie orra előtt, még mindig mosolyogva szájához emelte, és tiltott dallamokat csalt ki belőle; a *Hátikva* volt, a háromezer éves dal. A lány a Mouton-Duvernét sétateret fürkészte nyugtalan pillantásokkal, s közben élvezte, mint a tiltott gyümölcsöt. Ernie lehajolt, kitépett egy már sárgulni kezdő fücsomót, s Golda még nedves hajába fűzte szálait. Amikor elindultak, le akarta venni fejéről e szegényes fűzért, a lány azonban megfogta a kezét.

- Bánom is én az embereket - mondotta. - És bánom is én a németeket. Ma mindenre azt mondom: bánom is én! Mindenre... - ismételte, s arca hirtelen nagyon komolyra vált.

- Ernie, Ernie! - mondta a lány dallamosan - tudod, hogy halálra vagyunk ítélve!

Egyenesen, merev testtartással ült a hatodik emeleti szoba szürke takarókkal leterített keskeny ágyán. Összekulcsolt kezét remegő térdére tette, esdeklésszerű mozdulattal. Szoknyája illedelmes félkörben borult lábára. Piros gyapjú kötött kabátja élesen elütött a négy kis ziemiocki öreg egykori szobájának sötét színeitől; különböző gombok fogták össze, egészen kikeményített, csillogó fehér blúza gallérjáig. Néhány fűszál még mindig ott bujkált hajában, amely futás közben megszáradt, s aranya ősies vörösbarnára változott itt, a félhomályos szobában.

- Halálra, Ernie, halálra! - ismételte meg hirtelen keményre váló hangon. Ernie pedig észrevette Golda szeme sarkában azt a könnycseppet, amelyen már az imént is elcsodálkozott, amikor szótlanul hazafelé tartottak; ugyanazt a keserű fényt látta szeme körül, mint az imént, a híd alatt, amikor megint felvette a csillagos piros kabátkát; ugyanazt az akaratos, kétségbeesett szikrát látta megvillanni arcán, mint az imént, amikor valósággal könyörgött neki, hogy jöjjön fel, és nézze meg a szobáját. Most pedig, amikor úgy ül Goldával szemben a szoba egyetlen széken, mint két hónappal ezelőtt a szeme elől mindörökre eltűnt négy kis öreggel, s nyitott tenyerét remegő térdére fekteti, Ernie Lévy most tisztán hallotta azt a hangtalan kiáltást, amely a ma életében először felrakott rúzs megmaradt nyomai közül Golda ajkáról felszakadt.

- Hát persze! - suttogetta, s mosolyogni próbált hozzá - mi életre-halálra összetartozunk.

- Nem, nem! Tudod jól, mit akarok mondani! - erősködött Golda. - Főleg „halálra”!

Előrehajolt, megfogta a fiatalember kezét, azután lassan hátradőlt, de nem vágta el a kezükből kettejük teste közé épített hidat.

- Ki nincs most halálra ítélve? - ismerte be Ernie.

- Ernie, Ernie, de hát mi egy kicsit... jegyesek vagyunk, nem igaz?

- Vajon mi vagyunk most az egyetlen jegyespár? - kérdezte Ernie nagyon sápadtan.

Az a könnycsepp, amelyet Golda már a Mouton-Duvernét sétatér óta igyekezett visszatartani, most kibuggyant, és lassan csorgott lefelé orcája árnyékfedte domború síkján. Még mindig ugyanolyan szertartásosan, kissé merev tartással ült az ágy szélén. Alsó ajka megrebbent, s szinte akaratlanul szökkent ki a száján:

- Nem, nem, sokan vannak, tudom.

Ernie még soha nem látta sírni Goldát. Most úgy érezte, hogy a szeretett lány könnyei keserűbbek a halálnál. Arra gondolt: „Istenem, íme könnyeket hullatnak a szorongatottak, és nincsen, aki megvigasztalná őket! Ki vannak szolgáltatva az elnyomók erőszakosságának, és nincsen, aki megvigasztalná őket!” Golda könnyei most már finom, nesztelen zuhatagként ömlöttek, és Ernie megállapította, hogy a halottak, akik meghaltak már, boldogabbak, mint az élők, akik élnek. Olyan erősen szorította Golda két kezét, hogy a lány felnézett rá, s könnyein keresztül mosolyogva azt mondta:

- Ernie, Ernie, szeretnék még ma a feleséged lenni!

A fiúnak egy pillanatra elállt a lélegzete.

- Nagyszerű! - mondta azután keserűen. - Tökéletes! Maga a tökéletes nagyszerűség! És hol szerzel rabbit ilyen késő este?

Golda nevetett, és szemrehányással teli pillantást vetett rá.

- Tudod te is nagyon jól - felelte lassan és jelentőségteljesen -, hogy nem rabbi van most a szívémben.

- Nagyszerű! Tökéletes! Hanem ki van a szívedben?

- Ernie, nagyon kérlek... - mondta Golda.

Ernie lehunyta, majd megint kinyitotta a szemét, s mintha ettől egy csapásra visszanyerte volna normális beszélőképességét.

- Holnap talán sajnálni fogod, hogy nem... Isten színe előtt - mondta hirtelen.

- Holnap talán már késő lesz - felelte nyugodtan Golda.

Egyik kezét kifejtette a kettejük karja alkotta hídból, amely még mindig ott feszült a szék és a keskeny, sűrű ágy között. Szabad keze ott lebegett a fejük felett; némi humorral hozzátette:

- És különben is... Most talán nem vagyunk Isten színe előtt? Hát elhagyhat bennünket ilyen pillanatban? Magad is jól tudod, hogy ha a halál kopogtat az ajtón, Isten mindig ott van.

- Hát, ha akarod - mondta Ernie -, ha akarod...

Bár hangja ugyanolyan szelíd volt, mint addig, érett benne valami távoliség, valami leereszkedés, s ez nem tetszett Goldának.

- Ha Isten nem volna itt, hogyan tudnák akkor elviselni az emberek?!... - súgta halkan, de felháborodottan. - Bolond vagy, Ernie, ha azt hiszed... Mert ha nem volna mellettünk Isten ebben a percben, ha nem segítene bennünket minden pillanatban, akkor mi, zsidók, valamennyien egyetlen óriási könnycseppé változtunk volna már, ahogyan apám szokta mondani...

Hallod, mit mondok, Ernie?!... Vagy pedig kutyává változtunk volna mind - tette hozzá szórakozottan -, mint a saragózái Igaz férfit, amikor Isten elhagyta egy percre. Vagy szertefoszlánk a levegőben. Hallod, mit mondok Ernie? Hallod, mit mondok?!'

Nyugtalanul tette szabad kezét arra az ingó padlóra, amelyet karjuk alkotott kettőjük teste között, s mintha álmából riasztották volna fel, Ernie azt suttogta, de minden meggyőződés nélkül:

- Persze hogy itt van Isten... Persze hogy itt van...

Ernie szemében olyan hideg fényt látott felvillanni, hogy elhúzta mind a két kezét, hátradőlt az ágyon, a fehérre meszelt falnak támaszkodott, és kétségbeesetten felsóhajtott:

- Hát akkor nem akarsz, hogy a feleséged legyek?

- Hogy te?... - kérdezte Ernie.

Hirtelen felállt, halkán sziszegte a foga között: „Hogy te?... hogy te?...” Szeme egyszerre zöldeskékre vált, arca mintha elpetyhüdt és megduzzadt volna. Aztán váratlanul, éles hangon felkiáltott:

- Drága kicsi Goldelém, te nem tudod, ki vagyok én!

- Dehogynem, persze hogy tudom, ki vagy! - felelte Golda ijedten.

Az az érzése támadt, hogy egy nagyon szellemes és ravasz örültnél van dolga; beszéde olyan, mint tuskével telitűzdelt sötét éjszaka, az ember nem is érti a tulajdon rossz érzését, mert akivel beszél, szelíd, fogékony, művelt valaki; aztán hirtelen kiderül, hogy éppen csak az esze ment el.

- Nem! - ismételte Ernie elkeseredetten -, te nem tudod, ki vagyok én! Én...

Aztán ez az irtózatoss hang megzavarosodott, elakadt, s felcsendült egy harmadik, olyan halkán, hogy Goldának nagyon kellett fülelnie, ha meg akarta hallani.

- Ide hallgass, Golda - suttogta ez a harmadik hang -, meg kell mondanom neked, hidd el, nincs a világon nálad rosszabb zsidó; igazán így van, hidd el!... Mert én egészen... Egy állat nem tette volna, amit... érted?... És te, te, aki olyan... Én pedig olyan szörnyen... Érted már végre? Ó, Golda...

- Ne beszélj! - szólt rá nyugodtan a lány.

Ernie ránézett. A legkisebb riadalom sem látszott rajta, derűs szemmel mosolygott vissza rá. Ernie felemelte kezét a levegőbe; egy pillanatig mintha lebegett volna, aztán egyszerre rázuhant a szégyen egész súlya, s hirtelen összeroskadt a súly alatt. Feje Golda térdére hullott, s a lány nyugodtan rátette kezét a fiú fekete fürtjeire, amelyeket összezilált a vihar. Combján érezte Ernie izgatott lihegését, de ezt sem bánta, sőt, inkább élvezte: boldoggá tette az a tudat, hogy ilyen nagyon szereti a fiút.

- Tudom, ki vagy te. Tudom, ki vagy te... - hajtogatta elragadtatottan.

Ernie érezte, hogy fölből és vérből gyúrt régi álarcát leolvad róla Golda szavára; elhúzódott tőle, úgy nézte, s a lány összehúzott pupillájában meglátta saját arcának távoli tükörképét. Sohasem tudta, milyen is voltaképpen az ő igazi arca, az a bizonyos „belső arc”, amelyet homályosan sejtett önmagában, de Golda szeme nyilván egy egyszerű férfiarca mosolygott, s Ernie felszabadultan mosolygott vissza rá.

- Mégiscsak meg kellene csókolnunk egymást legalább egyszer - mondta ekkor Golda.

- Bizony, ezt meg kell tennünk - felelte Ernie. - Okvetlenül!

Most mind a ketten az ágy szélén ültek, egymással szemben, négy kezük úgy fűződött egymásba, mint a híd boltíve, és mindegyik a másik száját nézte; de a feszültség oly nagy volt, hogy Golda végül is zavartan felállt, és lassan a kis mezőkre osztott ablakhoz hátrált. Vörösbarna hajkoronás feje élesen rajzolódott az ég háttérére.

- Most mit kell csinálnom? - kérdezte.

Ugyanabban a pillanatban meglátta, hogy Ernie szája sarkán alig-alig észrevehető mosoly lebeg, s valami gyermeki vonást rajzol arcára.

- De igen, tudod, olvastam, hogy a férfiak le szokták vetkőztetni a feleségüket - mondta sóhajtva, mert egészen felkavarta az Ernie mosolya. - Csak azt nem tudom, mit szeretnél inkább te: hogy te vetkőztess le, vagy én magam vetkőzzem?

- És te mit szeretnél jobban?

Golda halkán, csengően felkacagott.

- Én jobban szeretnék magam levetkőzni.

Aztán összehúzta szemöldökét, és nyugtalanul megkérdezte még:

- De hátha szeretnél megnézni?

- Szeretnék, ha te is szeretnéd - felelte mosolyogva Ernie.

Golda nevetése most még oldottabban csengett:

- Én jobb szeretném, ha nem néznél meg.

Ernie, amikor ő is levetkőzött, megfordult. Goldából csak zárkózott arca látszott. Mint a virág, úgy emelkedett ki az arc az ágy fejénél, az állig érő szürke takaró alól. Ernie-nek most hirtelen eszébe jutott a teste, s kétségbeesetten gondolt a lábát, karját és törzsét keresztül-kasul szántó fakó forradásokra, az egykori nyílt törések nyomaira. Azután letérdelt az ágy előtt, fejét a vánkosra hajtotta, s fekete fürtjei elkeveredtek Golda ősziesen rozsdavörös hajával. - A holnap nem létezik - súgta halkán a lány fülébe. Golda, amikor ezt meghallotta, kihúzta egyik tejfehér karját a takaró alól, tétován simogatni kezdte a fiú nyirkos mellét, tágra nyílt szemmel, nagyon figyelmesen ránézett, és így szólt:

- Olyan szép vagy, mint Dávid király, tudod-e?

4

Könnyű, kékes színű éjszaka volt, amikor a két gyermek visszatért ebbe a világba. Elmúlt már a takaródó ideje, érvénybe lépett a zsidók kijárási tilalma. Golda megtiltotta ugyan Ernie-nek, hogy elkísérje, ám a fiú nem állta meg, hogy titkon utána ne osonjon, vagy húsz méterre mögötte, a Marais-negyed homályos, elhagyatott sikátorain át. Egy őrjárat haladt el; fémesen kongó léptei elől Golda behúzódott egy kapu alá. Ernie is meglapult, s nagyon örült, hogy nem engedte a lányt egyedül szembenézni a letartóztatás veszélyével. Az őrjárat azonban továbbhaladt, és Golda sántikáló árnyéka ismét megindult az éjszakában. Amikor pedig elért a sikátorhoz, amelyben lakott, Ernie legnagyobb megdöbbenésére visszafordult az árnyalak, felé intett, majd eltűnt.

Ernie akadálytalanul térhetett vissza az Écouffes utcába, behunyta szemét és elaludt. Amikor felébredt, néhány fűszálat talált a vánkoson. Menyasszonya hajából hullottak ki. Gondosan becsavarta őket egy zsebkendőbe, a zsebkendőt pedig inge alá rejtette, meztelen testére. Aztán

elment dolgozni. Közben különböző terveket szövögetett a jövővel kapcsolatban; lelkében egymás után szálltak fel és pattantak szét az ötletek. Munkája egyébként abból állt, hogy nyers báránybőröket feszített ki és szögezett deszkalapokra. Ezeket azután Zwinger úr, egy zöld személyazonossági igazolvány boldog tulajdonosa, prémellények alakjában szállította a német hadseregnek. Ernie egy csomó apró szöveget szorongatott a szájában, kezében pedig a kis szűcskalapácsot; így küzdött az egyszerű emberi boldogság feltörő kísértése ellen. A logika szabályai szerint mindannyiunkat elfognak előbb-utóbb, mondotta előző este Goldának. A logika szabályai szerint szeretlek, azonkívül pedig együtt kell maradnom szüleimmel, felelte erre a lány. A logika? De ennek a logikának az értelmében előbb-utóbb el kell pusztulnia az embernek, nem?... Goldának igaza volt: menekülésre semmi lehetőség, nem tehettek egyebet, mint hogy szeressék egymást a közös végzet peremén néhány napig vagy néhány hétig. „*Vagy talán néhány hónapig is, ki tudja?*”... - kiáltott fel Ernie lelkesen, munkatársai nem kis megdöbbenésére.

Délben a lány nem várt rá a szemközti járdán. Pedig tudta jól, milyen szorongást jelent minden perc. Talán a szülei tartották otthon? Vagy talán...?

Fél egykor Ernie lassan megindult ama bizonyos sikátor felé; az utolsó száz métert futva tette meg, de amikor elért a sarokra, megállt. Egy teljes óra múlt el így. Ernie a ház falának támaszkodott, s lassítani próbálta szíve dobogását. Amikor végül is befordult a sikátorba, a házmesterné kidugta nyakát egy hajóablakszerű kerek nyíláson. Kinyitotta a száját, majd becsukta megint. Ernie az első emeleten a korlátba kapaszkodott. Utána az az érzése támadt, hogy minden különös erőlködés nélkül halad felfelé a lépcsőn, mintha egy kötélnél fogva húznák, a kötélen pedig valahová a hasához volna erősítve, akár egy köldökzsinór. Nem kellett csinálnia semmi mást, csak hagynia, hogy az a szörnyű valami húzza felfelé, s már ott is állt az ócska vasretesszel lezárt szegényes ajtó előtt; az ajtó sarkában az Engelbaum család sorsára ütött pecsét.

A földszinten várta a házmesterné. Golda szájharmonikája a tenyerén. Tipikus párizsi házmesterné volt, pongyolát viselt, fürtjei dugóhúzóba csavarva, s nem bocsátotta meg az emberiségnek, hogy életfogytiglani házmesterfülke-fogságra ítélte. Amikor Ernie első ízben kérdezte meg tőle, hol laknak Engelbaumék, gyorsan visszahúzta fejét a kerek ablakon, s dühösen vágta rá:

- Ugyanott, ahol eddig!

Ma azonban csendesen, szerényen álldogált a lépcső alján, a korlát rézgombja mellett. Kifakult, spárgaszerű fürtjei lehajtott fejéről arcába hulltak, mintha csak el akarták volna rejteni pincebogárszínű szürke húsát. Tenyerén a Golda szájharmonikája, törött volt ugyan, mintha vaskéz roppantotta volna össze, de azért elmondta mindazt, amit a házmesterné mondani tudott. Hanem Ernie hallgatása kihozta a sodrából.

- Már az előbb akartam szólni magának - magyarázta. - Csakhogy ez már a harmadik zsidó lakóm. Hát hagyom inkább, hadd menjenek fel a népek maguk. Nem nagyon tudom én elmondani az ilyen dolgokat. Pedig nem vagyok rossz asszony, jobb vagyok, mint a hírem. Itt van, ni!

Ernie kábultan emelte szájához a harmonikát. Éles, kellemetlenül sivító hangot adott.

- Mert hogy rátapostak. A lány odahajította nekem, és csak aszondta, annak a fiatalembernek, és én rögvést tudtam, hogy maga az. Mert hogy én tudom, milyen az élet. És az egyik úriember felvette, megnézte, mi az... Talán azt hitte, hogy valami ékszer. Vagy az is lehet, hogy csak kíváncsi volt rá... És aztán *összetaposta*. Aztán felszálltak a teherautóra és... különben maga úgyis tudja, hogy mi ez...

- Nem baj, még jóvá lehet tenni mindent - jelentette ki Ernie.

A ház mesterné csodálkozva bámult rá. Ernie hozzátette:

- Ne aggódjék, asszonyom, visszajön magához minden zsidó lakója. Egyébként visszajön valamennyi zsidó. Egytől egyig! - Összeborzadt, elfojtotta borzongását, majd ezt mondta még:
- És ha mégsem jönnének vissza, itt vannak magának a négerék vagy az algériaiak... vagy a púposok.

- Mit mesél maga?!

- Igaza van, asszonyom - felelte Ernie. - Bocsánatot kérek. Igazán nem is tudom, hogyan kérjek bocsánatot. Köszönöm, nagyon szépen köszönöm... Ez... de igazán nem is tudom, hogyan kérjek bocsánatot!

- Hallja, párologjon el innen, de gyorsan, mielőtt a jóságom találna elpárologni!

- Ismételen elnézését kérem - hajtogatta ügyetlenül a zsidó fiú. - Valahogy kicsúszott a számon. Komolyan mondom. Csak úgy, véletlenül.

Az a szó, hogy Drancy, csupán nevetséges felirat volt egy közönséges Párizs környéki állomásépület homlokzatán; sem a fedetlen peronok vagy a patriarkális óra, amely szép csendesen, igazi francia módra csorgatta az időt, sem az utasok ártalmatlan, jelentéktelen tolongása, sem az a sapkás ember, aki a jegyeket szedte, s jóformán meg sem nézte őket, csak odatámaszkodott a betonkorláthoz, ahonnan látni lehetett az Île de France simogató, szűrt verőfényében fürdő várost - igazán semmi, de semmi nem sejtette, még a jól értesültek pillantásai számára sem, annak a tábornak a létezését, amelynek pusztja említésétől jobban elrémültek a zsidó gyerekek, mint az ördögtől és a pokoltól. Ernie megint ugyanazt érezte, amit már jó néhányszor élete során: megdöbbenett és kétségbe ejtette, milyen hihetetlen képességekkel rendelkezik az ember ahhoz, hogy szenvedést keltsen, semmivel vagy csaknem semmivel. A drancyi háztetők fölött ugyanolyan enyhe és tiszta keménységgel átszótt volt az égbolt, mint az a másik, amely nyugodtan nézte a gyermekpokol kibomlását odalenn a Schlosse partján; ugyanolyan derűs, mint a 429. idegen gyalogezred pusztulását szemlélő bárányfelhők, s mint az, amely az Exodus hajó útját vagy a kétségbeesett Ernie kutyává változását végignézte. Az újságok megírták, hogy Saint-Nazaire városa, amelyet egy amerikai repülőtémadás során háromnegyed részben megsemmisítettek foszforos gyújtóbombákkal, másnap reggel selyemsima, ragyogó égbolt alatt ébredt. A dolgoknak semmi közük sem volt az emberek izgatott tevékenységéhez. Drancy városa valahol fekélyt rejtegetett a testén, amelyből hihetetlen mennyiségű szenvedés szivárgott: de sem a város, sem az égbolt nem mutatta ezt. Ernie megindult abban az irányban, amelyet a jegykezelő vasutas jelölt meg neki, sokáig ment, s a végén felbukkant előtte egy hatalmas betontömb, amely láthatólag uralkodott a körülötte csoportosuló alacsony háztetők fölött; befordult egy rosszul kövezett útra, és egyszerre csak ott állt a roppant kettős háztömb előtt, amely mintha akkor bukkant volna fel tetőtől talpig felfegyverkezve a tömérdék konyhakert és beépítésre váró üres telek közül; úgy állt, mint valami ércből kalapált vár. Egy kerékpáros érte utol és hagyta el Ernie-t; lassan, lépésben haladt, középen, egyforma távolságra a szögesdróttal koszorúzott faltól s a koncentrációs táborral szemben sorakozó alacsony házikóktól; amikor elhaladt a tábor kapuja előtt felállított csendőrors mellett, kurta üdvözlésre sapkájához emelte kezét. Az őrség tulajdonképpen nem valami nagy főkapura vigyázott: csak egy keskeny, gyalulatlan deszkaajtó volt. A kerékpáros aztán balra kanyarodott, megállt a járda mellett, és füttyörszve bement a szomszéd kocsmába. Arca vörös volt a naptól, szeme csillogott a szomjúságtól, az életkedvtől. A szögesdrót kerítés árnyéka a járda széléig ért.

Ernie megállt az őrt álló két csendőr előtt, és azt mondta nekik:

- Kérem szépen, szeretnék bemenni a táborba. Zsidó vagyok.

Megigazította hóna alatt a Ziemiocki Öregek által előkészített batyut, és könnyedén meghajolt.

- Hallod? - kérdezte társától az első csendőr, s az Ernie öltönyén virító csillagra mutatott. - Zsidó! Következésképpen én pedig csendőr vagyok.

- Látogatás nincs! - jelentette ki oktató hangon a másik csendőr. - Hanem a csomagot itt hagyhatja. Majd elintézzük valahogy.

Sokatmondóan kacsintott társa felé. Az csúfolódón-szívélyesen megveregette Ernie vállát, és közölte vele:

- Be csak bemehet, de ki aztán nem jön. Hohó!

Ernie várt, amíg elült a nevetés, majd igen alázatos hangon így válaszolt:

- Éppen erről van szó. Be akarok menni, és nem akarok kijönni többé.

Mintha a kövérebbik csendőr iménti kacsintása sugallta volna neki az ötletet, most ő vetett cinkos kacsintást mindkettőre, mosolygott, s kissé meghajtotta fejét, mint aki felszólítja őket, hogy csak csúfolódjanak rajta nyugodtan.

Szavaira döbrent hallgatás volt a válasz, s Ernie rögtön megérezte ebből, hogy a két ember aligha fog hozzájárulni kéréséhez. A csöndre következő dühkitörésből pedig elképedéssel vette tudomásul, hogy a csendőrök csak a Gestapo által ideterelt csordák őrzésére érezték magukat hivatottnak, és súlyos sértésnek tekintették, ha a hajtók közé sorolták őket.

- Hogyisne! Ez nem a mi melónk! Eriggy másfelé! A mi dolgunk csak az, hogy átvegyük az árut, és kész!

Ernie megérezte hevesen tiltakozó szavaik mögött még valami mást is: valami szótlán megbotránkozást a fölött a szentségtörés fölött, hogy valaki önkényesen elébe megy a német istenek akaratának, ahelyett, hogy - mint fajtája minden más tagja - alázatosan bevárná az illetékes hatóság által kijelölt napot és órát. Aztán a tekintélyesebbnek látszó csendőr (Ernie csak most vette észre zubbonya ujján a törzsrőrmesteri háromszöget) idegesen felkapta a puskatust, néhány szóval szigorúan elítélte „azokat az alakokat, akik mindenáron ravaszkodni próbálnak”, s kíméletlenül kipenderítette Ernie-t az utca közepére.

Ekkor felemelkedett a kocsmajtó gyöngyfüggőnye, s kilépett a kocsmából néhány vendég. Egyikük még a poharát is kezében szorongatta. Odamentek az őrt álló csendőrökhöz és érdeklődtek, mi történt. Külvárosias szavak és hangsúlyok lebegtek az átforrósodott levegőben, összekeveredtek a két csendőr megújuló szitkaival. Ernie Lévyről pedig csorgott a veríték, részben a félelemtől, részben a magába nyelt fájdalomtól, részben pedig a ziemiocki kis öregektől örökölt műrostos fekete ruha miatt, amely valósággal kemencébe zárta testét. Ernie Lévy ott állt az úttest közepén, s lassan batyujába törölte nyirkos arcát. Szeme csukva volt, nyelve kilógott, mintha belefúlt volna az örökösen jelenlevő fájdalomba.

Hozzá szegődött egy, majd két, aztán három vendég is, körülvették, s igyekeztek a kocsmá felé irányítani ezt a különös, riadt, szótlán zsidó fiút. Csupa gyengédség volt minden mozdulatuk. Ernie most meglátta, közvetlenül verejték csípte, káprázó szeme előtt annak a kerékpáros fiatalembernek a kétségbeesett ábrázatát, aki tíz perccel azelőtt még füttyörészett, most azonban, mintegy a gyerekek lázas csökönységével, mást sem tudott mondani, mint újra meg újra ezt:

- Gyere már, gyere már, majd megbeszéljük...

Ernie-t mélységesen meghatotta a francia nép egyszerű fiainak esetlen részvéte, de belekapaszkodott a kocsmá ajtófélfájába, rámosolygott az őt körülvevő munkásokra, akik befelé húzták, s nyugodtan, minden sértő árnyalat nélkül magyarázta nekik, mint aki egyszerű, hétköznapi ténnyel szögez le:

- Hiába, önök nem érthetik meg ezt, önök nem érthetik meg ezt...

Aztán nem is tudta már, hogyan történtek tovább a dolgok: a kezek elengedték, koponyájában motorberregés zajdult meg, s amikor éppen elcsodálkozott, hogy egyedül maradt a kocsmá napsütötte bejárata előtt, amelynek gyöngyfüggönye még zizegett a feléje eső oldalon, maga sem tudta volna megmondani, honnan, felbukkant egy automobil; fekete volt és fényes, galacsinhajtó bogárra emlékeztetett. Lágyan lefékezett a tábor főkapuja előtt, amely fémcsikorgó zajjal kitárult. Kiszállt belőle egy alacsony, tiroli kalapos ember, jéghideg hivatalnokszemét végigjártatta a sóbálvánnyá merevedő Ernie-n, a kerékpáros fiatalemberen, aki ott maradt a járdán, s félelmében a karját lóbálta, valamint a két csendőrön; ez utóbbiak feszes vigyázással mögé rejtették a német táborfelügyelőre szegezett szemgolyójukban villogó alázatos és ijedt izgatottságukat. Ernie felemelte kezét szíve magasságába, s megpróbálta lefejtetni a zubbonyára varrt sárga csillag egyik szarát; csak hogy Zwinger úr elővigyázatos ember volt, s olyan sűrű öltésekkel varrta fel, hogy Ernie elkeseredésében marokra fogta az egész sárga csillagot, s egy rántással letépte. Vele jött a vékony és laza műrost szövet egy szabálytalan négyzet alakú darabja is. Azután lassú, kissé vontatott mozdulattal, amely mintha valami sóvárgást fejezett volna ki, a rongydarabot az úttest közepére hajította. Az az érzése támadt, hogy az utcakövek hirtelen szikrázni kezdenek a vakító fényben, amelyet a nap varázslatként öntött végig minden dolgokon, az utcán, a csendőrökön, a drancyi koncentrációs tábor tágra nyitott kapuja előtt zümmögő óriási fekete bogáron. Ernie látta, szívettépő élességgel látta még a félelmetes betontömbök lábánál hangyaként nevetségesen sürgő-forgó táborlakókat is.

- *Was ist das?!* - kiáltott fel éles, haragos, furcsa módon cérnaszálszerűvé vékonyodó hangon a tiroli kalapos emberke.

Egy halálfejes egyenruhájú fiatal SS-legény ugrott le a kocsiról, s a tiroli kalapos intésére bevonszolta Ernie-t a tábor belsejébe, ott a hátára mért nagy ökölcsapások közepette berontott mögötte az őrség barakkjába. Kisszámú kíséret követte őket: a tiroli kalap, aki németül káromkodva háborgott a „hallatlan pimaszság” ellen, továbbá a két csendőr. Utóbbiak szánalmasan ténferegtek a kíséret végén, s állandóan azt kiabálták, persze halkán, hogy kiérezzék hangjukból az alázatosság, de azért elég hangosan hogy meg is hallja, akihez a szót intézik:

- Engedelmeivel, *Herr Inspektor!*... Engedelmeivel!

Ernie úgy érezte, hogy az a „fenyítés”, amelyben az őrség barakkjában részesült, ha nem is éppen megérdemelt büntetés, de mindenesetre a dolgok rendje szerint való; ám csakhamar kitűnt, hogy a tiroli kalap ezzel még nem tekintette elintézettnak az ügyet; véleménye szerint Ernie még nem lakolt meg eléggé „pimaszságáért”. Először a két őrt hallgatta ki tolmács segítségével, módszeresen, majd nekilátott, hogy Ernie-ből „kiszedje, ami a bögyében van”, mint mondotta; kivallatni, mik a „valódi indítékai” annak a kérdésnek, hogy bekerüljön a táborba. Ezt már nem állta meg a fiú nevetés nélkül: ajka halvány mosolyra húzódott. De azért nagyon jóakaratóan és igyekezően felelt a kérdésekre, s magatartását félénkségnek is lehetett tekinteni. Elmondta, hogy látni szeretne valakit, aki nagyon közel áll hozzá, s akitől a tábor, sajnos elválasztotta. Bocsánatot kér, nem tudta, hogy ilyen bonyodalmakat idéz fel ezzel; azt hitte, az a legegyszerűbb megoldás, ha a tábor kapujánál jelentkezik. És ki az, akit látni akar?... Bocsánat, nem szeretne kellemetlenséget okozni az illetőnek, de hát igazán elhihetik neki, amit

mond. Elvégre mi rossz van abban, ha egy zsidó bekéredzkedik a koncentrációs táborba? - kiáltott fel végül. Követelőző és éles volt a hangja, sőt némi gúny is vegyült bele, ő azonban egyiket sem vette észre.

Ernie néhány perccel később a koncentrációs tábor két nagy épülettömbjének egyike mögött álló ház első emeletén volt. Bekísérték egy fényűzően berendezett szobába. Az ablakon acélredőny volt, s a helyiséget csak egy ívlámpa egyenletesen szétszóródó fénye világította meg. A falakat kék csempe borította, a padlót kőmozaik, s enyhén lejtett a közepén levő üres részen, amelyen Ernie állt. Kis levezető csatorna húzódott végig rajta, amely a fogoly lába előtti lyukba torkollott - mint valami fürdőszobában.

- *Vetközzék le ez a pofa!* - szólalt meg a tiroli kalapos kis ember.

Nem is annyira abban a felszerelésben rejtett az erőszak, amellyel körülvette magát, sőt nem is az SS-segéd tompa szemében (az utóbbi egyébként ingujjra vetközött, s idegesen csapkodta egyik csizmáját a bikacsökkal) - nem, a komikus kalapját fején tartó, mereven ülő szőke „főrendező” kövér alakjában volt, a szemében, amelyet mintha a germán érzelmesség puha fátyolszövetéből vágtak volna ki, de amelyben, a szemüveg védőpáncélja mögött, vékony, zöld gyűrűs kígyók rebbentek fel időnként. Legfőképpen pedig gyermekded, apró szájából áradt az erőszak; mintha málnaszörptől lett volna nedves a szája, és a kihallgatás első percétől kezdve szakadatlanul ontotta Ernie-re a rövid mondatokat. Ezek a jéghideg óhaj formájában közölt parancsok voltaképpen hétköznapiinak látszottak volna, ha a zsidót jelentő „pofa” kifejezés használata nem tette volna valósággal démonivá valamennyit. „A *pofa* jelölje meg közelebbről lépéseinek indokait!” - szólt a tiroli kalapos emberke. „Vannak-e a *pofának* ismerősei a táborban? Milyen üzeneteket akar átadni és kiknek? Milyen szervezet tagja a *pofa*? Hans, magyarázd meg a *pofának*, hogy ez csak az előétel volt, a legfontosabb fogás most következik. Megértette hát végre-valahára a *pofa*?...” És így tovább, és így tovább... Mintha a „főrendező” örületében megfordította volna a helyzetet, s azt hitte volna, hogy nem őbenne bujkál az ördög, hanem áldozatában; mintha ezzel a különös ördögűző formulával az erőszak gátjait akarta volna megerősíteni minden áron; vagy mintha attól tartott volna, hogy a kényének-kedvének kiszolgáltatott hústömegben hirtelen felvillan egy emberi pillantás, és ezért akarta volna Ernie-t minél mélyebbre letaszítani a semmibe vezető lépcsőn, pusztá látszattá, vizuális jelenséggé változtatni.

- A *pofa* vetközzék le - ismételte meg csendesén parancsát. Tekintetének most zavarossá váló vizében valósággal tomboltak, vadul tekeregve nyüzsögtek a vékony, zöldes gyűrűk.

Segédje mosolyogva hajolt előre.

- Segítsek? - kérdezte.

De nyomban visszahúzódott a félhomályba, mert feljebbvalója kelletlen arcáról leolvasta, hogy megsértette a szertartás valamelyik láthatatlan előírását.

A kínvallatás skálája tulajdonképpen nevetségesen keskeny: a legvakmerőbb és „legkitartóbb” fantázia sem tud többet kitalálni, mint az öt érzékszervvel kapcsolatos néhány fő téma különböző változatait. És mire a délután véget ért, Ernie Lévy beszélt, beszélt, kifogyhatatlanul ömlött belőle a szó.

Ott feküdt az ajtó melletti szögletben, összekuporodva, teste különböző nedveiben ázva, s vonaglott, mint a sebesült hernyó. Lefoszlott róla minden szemérem, szeme tágra nyílt, s egyetlen védekező mozdulata az volt, hogy kagylószerűen összehúzott két tenyerével takargatta nemi szerveit. Ám egyetlen zsidó neve vagy címe sem hagyta el ajkát: csak gyermeteg fecsegés folyt belőle, mint megállíthatatlanul, önkéntelenül és céltalanul bugyogó forrás.

- Mi a véleményed? - tette fel a kérdést váratlanul, halk hangon a tiroli kalapos emberke.

Az SS-legény vigyázzállásba vágta magát.

- Alázatosan jelentem, Stökel úr, nincs véleményem - felelte ijedten.

Az emberke élvezettel, kényelmesen elterpeszkedett karosszékében - egész délután nem kelt fel belőle - és mosolygott.

- Dehogyan, biztos vagyok benne, hogy van valami véleményed a dologról! Megengedem, hogy elmondd. Sőt: parancsolom!

- Igazán? - kérdezte csodálkozva a segédje.

Mivel pedig a kis ember rászégeződő tekintete most félreérthetetlenül megismételte a parancsot, az SS-legény kissé zavartan és szinte kacérkodva illegette magát egy darabig, majd félénken így szólt:

- Engedelmével, Stökel úr... amikor Lengyelországban voltam, minden szabad ég alatt végrehajtott „akciónk” után, az utolsó pillanatban - akkor, amikor már az egész körzet „kezelése” megtörtént, tetszik érteni, ugye? -, igen, mindig akadt egy vagy két „szar”, aki kimászott valamilyen „odúból”, és odajött az árokhoz vagy a teherautóhoz és követelte, hogy ő is megkapja a „különleges kezelést”. Hát ez jutott eszembe... Igenis.

Az emberke hátradőlt a karosszékekben, és jólesően, elégedetten kuncogott.

- És mikor jutott eszedbe ez a dolog, öregem?

- Engedelmével, Stökel úr... Akkor, amikor ez a „szar” (a hirtelen eszméletlenné váló testre mutatott) azt mondta: „Hol vagytok? Hol vagytok?” Hát akkor jutott az eszembe, Stökel úr.

- Én az első perctől fogva erre gondoltam - jelentette ki a tiroli kalapos.

- Igazán? - kiáltott fel az SS-legény álmélkodva.

Rázta a fejét, igyekezett kicsit összeszedni magát. De feljebbvalója halk, szaggatottan ismétlődő vihogásából kitalálta, hogy a tiroli kalapos voltaképpen „jó viccet” mondott, s most elvárja tőle a tetszésnyilvánítást. Udvariasan szája elé tette hát kezét, és azt mondta:

- Hihíhi! Engedelmével, Stökel úr... rettentően kell nevetnem...

5

Amikor Ernie megint magához tért, az első pillanatban az az érzése támadt, hogy sok-sok esztendővel került vissza a múltba, és a mainzi kórházban fekszik. Nem is annyira az ágya körül sürgölődő, suttogva beszélő emberek zsidós kiejtése tette ezt, inkább az, hogy ugyanolyan módon érzékelte saját testét, mint akkor, s ugyanúgy feszült benne az akarat, hogy ne kiabáljon, noha lárvaszerű arca szájnýílásából szüntelenül ömlött valami furcsa, bugyborékoló hang, amely kiáltás is lehetett. Aztán megállapította, hogy a mennyezet sötétszürke betonból van, s a betegápolók fehér köpenyén sárga csillag virít. Fantasztikus méretű injekciós tű táncolt véráztatta lepedőn fekvő mezítelen teste fölött, érezte, amint a combjába hatol, s vele hűvös nyugalom árad szét ebben a magát megadó fellegvárban. Egészen eltöltötte ez a nedvességérzet, lehunyta szemét, és elaludt. S miközben sorra megvizsgálták a testen ütött sebeket, lemosták, fertőtlenítették, bekenték bőrét, végigtapogatták minden egyes csontját és ízületét, ő azt álmodta, hogy megházasodik, s az öröm harsonái zengenek körülötte.

...Ma reggel, virradat előtt, mielőtt még a legfőbb csillag megjelent volna, fürdőbe ment, s olyan alaposan és gondosan megmosakodott, hogy soha egyetlen emberi, de még érzékfölköti lény sem lakozott olyan tiszta testben, mint amilyen az övé most, ebben a soha vissza nem térő pillanatban, amikor az álom cáfolhatatlanul ígéri a boldogságot. Istenem, az illatos kristályszappant a Szellem irányította, magától siklott végig a bőrén, neki egyetlen mozdulatot sem kellett tennie, éppen csak felemelkedett kicsit, kecses mozdulattal, amikor a mosdószappan kifejezésre juttatta azt a szándékát, hogy a hátát szeretné bedörzsölni. (A fürdő portása vörös kecskeszakállával mutatja, merre van az imaház.) - Ne higgye, hogy hálám véget ér, amikor kilépek a fürdő kapuján - mondta neki Ernie Lévy. - Nem tartozom azok közé az ifjú férjek közé, akik az egész világmindenséget beszorítják jegygyűrűjük körébe. Nagyon kérem, engedje meg, hogy soha ne felejtsem el az ön szakállát! Hiszen igazán nem sokra menne a mosdószappan-eladással, ha szakállát nem tartaná meg emlékezetében senki sem. - „Kérem, vigye hát magával a szakállamat - feleli erre egyszerűen a portás. - És engedje meg azt is, hogy köszönetet mondjak önnek, hálája nyilvánításáért. Kijelenthetem, hogy soha-soha nem felejttem el ezt a mosdószappant, amelyet eladtam önnek. *Mazel tov!*”⁵⁸

Amikor a fürdő portása ezzel a jiddis nyelvű jókívánsággal fordul hozzá, két Dávid-csillag ragyog fel a két szeme helyén, s Ernie Lévy már tudja, hogy ő is az Igaz férfiak közül való. „Így hát az én őseim velem örvendeznek - gondolja magában -, ebből arra kell következtetnem, hogy az Igaz férfiak igazi örököse vagyok, és jogom és kötelességem, hogy mindenki nevében boldog legyek az én szerelmemmel.” - Igen, élvezze ki finom kristályserlegét - szólal meg megint a portás, és helyeslően mosolyog. - *Élvezze legalább egyetlen napig!*

- Kérem, ne higgye, hogy én élvezni akarom szerelmesem kegyeit - feleli rögtön Ernie. - Ő különben sem finom kristályserleg, amelyből szőlő nedűjét inná az ember. És nem is...

A portás azonban csak gúnyosan csettint erre a nyelvével, szeme két csillaga pedig Ernie-re szegeződik, mintha azt mondaná: Édes fiam, te akarsz megmagyarázni nekem, hogyan kell elvetni az Örökkévaló magvait?... - Aztán, mint szürke-sárga nagy madár, hirtelen felröppen a mennyezet párkányára, s nagy szárnyai beleolvadnak a zsinagóga félhomályába.

A rabbi vörös kecskeszakállja is csőr alakú, és taleszének fekete szegélye alól kivillan fecske begyére emlékeztető pocakja. Ernie azért imádkozik, hogy távozzék testéből, szívéből és lelkéből minden keresztényies követelőzés: hogy úgy kapja szerelmesét, miként a koldus kapja, ajándékként, az Úristen napját. A rabbi balján most Judit mama bukkan fel. Mosolyog, parókája kibomlott, a hosszú hajfonatok uszályos ruhaként borítják meztelen testét. Jobb szemében egy csepp vérkönny, bal szemében egy tejfehér gyöngyszem. A zsinagóga egyik fülkéjében pedig, vagy tucatnyi ember körében, ott áll a menyasszony. Olyan szép, hogy eltűnik mindaz, ami körülötte van, olyan szép, hogy lassan-lassan ő maga is elmosódik, és láthatatlanná válik, s a helyén csodálatos úr marad a levegőben lebegő sok-sok arc között.

- Gyerünk a zenével, *tartsunk szert!* - mondja a rabbi. Odanyújt egy pohár bort a menyasszonynak, az kávéskanál alakúra csücsöríti alsó ajkát, s kiszürcsöli szerényen a felét. Aztán Ernie is megmártja benne száját, majd földhöz vágja a finom kristálypoharat, és szerelmese felé fordul, akinek sima és puha teste most feldereng megint, arcának körvonalai azonban még mindig láthatatlanok. Merészen így szól hozzá: - Egyetlen asszony se igyék abból a serlegből, amelyet a te ajkad érintett, és egyetlen férfi szája se érhesen ahhoz a serleghez, amelyben én megmerítettem a számat. És ez összetört serleg lelke támadjon föl a mi szívünkben, és marad-

⁵⁸ *Mazel tov* - jó szerencsét. (héber) Hagyományos szerencsekívánat lakodalom, gyermekszületés és más örömdetes esemény alkalmával.

jon ép a serleg lelke életünkben és halálunkban. Mert tudd meg, én szerelmesem, hogy olyan anyagból készült, amelyet emberi szem nem láthat, és emberi láb nem taposhat el. Ámen.

Mindenki tapsol, olyannyira, hogy Ernie elhitezi magát: ő találta ki az egész formulát. - Szép lakodalom - mondja Feigelbaumné. - Csak szemmel meg ne verjék - szól Judit mama. - Egyébként, amióta a világ világ, s az ég elvált a földtől, Iisét és Ernie-t arra teremtették, hogy szeressék egymást.

- Azt hittem, hogy Goldának hívják a menyasszonyt - jegyzi meg Feigelbaumné.

- Hát nem Goldát mondtam? - kérdezi szelíden Judit mama.

Amikor a menet elér a Riggerstrasse vonaláig, ott erősen fúj a szél, bár ragyog a napfény, s a fénybe belekeveredik az ég kékje és a gesztenyefák zöldje is. Judit mama összehúzza paróka-köpenyét; a köpenyt alkotó hajfonatok tele vannak almafaviraggal, és azokkal a szárnyas gömbölyű kis bóbitákkal, amelyek a platánfák koronájáról hullanak, végig azon az úton, amelyen a menet elvonul. Judit mama mögött a menyasszony halad a vőlegény apja, ifjabb Lévy úr karján; utóbbi úgy páváskodik, úgy kidülleszt a mellét, mintha ő volna a vőlegény, nem pedig a fia, Boldogságos Ernie. Utánuk a menyasszony anyja következik, ez a mennyei teremtes, akinek az Ernie könyökén nyugvó keze a pókháló szálánál is könnyebb. Arcát nem is látni, mert egészen eltakarják a csinos rózsaszínű könnyek, a boldogság könnyei. Sejtteni lehet: büszke rá, hogy olyan vőt kap, mint Ernie Lévy.

És utánuk, csodák csodája, felbukkan a lakodalmi hegedűs, hasán fehér mellény, erre könnyű fekete *talesz* borul. Táncol és csapong és pörög és kering, mintha valóban fecskének érezné magát. Erőteljesen végighúzza vonóját a húrokon, és rákezd a nászindulóra:

*Ki az, aki felbukkan a sivatagból,
és szerelmese karjára támaszkodva közeleg?...
Ej-haj, ej-haj-haj...*

Azután a mi fecskénk hirtelen megáll az út kellős közepén, bevárja a lakodalmas menetet, hozzá szegődik, s apró léptekkel követi, mintha valami hűvös, katolikus körmenet volna. Az ablakokban fejek bukkannak fel, a fejekből ökölbe szorított kezek nyúlnak előre.

*Tégy engem a szívedre, mint egy pecsétet, hahaha!
Mint egy pecsétet, tégy a karodra, hihhi!
Mert a szerelem olyan, mint a halál...*

A menetben mindenki szeretné most már, ha a hegedűs kevésbé hivalkodó módon hirdetné az ifjú házások örömét s a násznépnek e szép lakodalom fölött érzett elragadtatását. Sajnos, mégsem lehet megállítani, mert mindenfelől öklök emelkednek a levegőbe. Ernie egészen rendjén valónak vélné, ha az egyik ököl udvariasan odalépne hozzájuk, és így szólna: „Igen tisztelt zsidó hölgyeim és uraim, nincsen mindenki olyan rózsás kedvében, hogy önök ennyi hegedűszót vonultathatnának fel. Vegyék tudomásul, hogy a vonó minden mozdulata a szívünket szaggatja. Hát nincs önökben egy csepp könnyörület sem?!...” Ezt mondaná az Ököl.

Ám az öklök távol maradnak, makacsul és némán emelkednek az ég felé. Így a lakodalmas menet zavartalanul folytathatja útját, a párok mind beszélgetnek, kecsesen, semmivel sem törődve, a lábak lomhán emelkednek a levegőbe, mint valami sétán, amelynek semmi célja sincsen. Még a fecskéként csapongó hegedűs is lassítja röptét, hogy ezzel is jelezze, mennyire helyteleníti az öklöket, s végül nagyot ránt a vonóján, hosszú, szívszaggató hangot csal ki hegedűjéből, és belép a Lévy család szalonjába.

*A nagy vizek nem férhetnek a szerelemhez,
S nem fojthatják meg a nagy folyamok sem.
Ej-haj... ej-haj-haj...
De ki az, aki felbukkan a sivatagból
És szerelmese karjára támaszkodva közeleg?*

Vajon-honnan a csudából szedhette Rajzmann úr ezt a tündöklő cilindert? Hát a kedves öreg Tuszyński néni ezt a kis rókaprém kalapot, amely persze sehogy sem tudja eltakarni nyaka összezsugorodott bőrlebernyegeit? És hogy kerül ahhoz a kódís Salamon Wisniakhoz ez az aranygombos sétapálca, amelyet két kézzel szorongat, s az arca olyan ijedt, mintha egyre csak attól tartana, hogy elrepül?

Szerencsére, a kis marseille-i kurva, akit szintén meghívott, egészen egyszerű ruhában jött el az esküvőre; a héber nyelv másik tudósa meg éppen sáros egyenruhájában. Csak az a sajnálatos, hogy valósággal ömlik belőle a mentegetőzés, valahányszor a homlokáról egy vércsepp hullik a tányérba. Miért kér folyton bocsánatot? Az ember szeretne elsüllyedni szégyenében, hogy milyen alázatosan mentegetőzik ez az igazán nagyon szelíd és tiszta ember. De legalább nem sokat kéreti magát, ha énekelni kell. Nyomban feláll a székre, s vékony egerkehangan, de nagy tudományosan kántálni kezd. Valami furcsa szerelmi dalt ad elő, amelyet senki sem hallott még. Mindegyik strófa után letörli a szájába csorgó vérpatakocskát, s közben számtalanszor bocsánatot kér, hogy félbe kellett szakítania az előadást. Amikor befejezi a szerelmesek halálával végződő utolsó szakaszt, akkor kedvesen mosolyog, mintegy elnézést kérve a szomorú befejezésért is. Mielőtt visszaül a helyére, azt mondja:

- Bocsássatok meg, kedves barátaim, igazán bocsánatot kell kérnem, ez csak egy olyan ének, otthonról hoztam magammal, amolyan olcsó slágerecske, hiszen tudjátok, ezekről szokták azt mondani, hogy akkor végződnek jól, ha rosszul végződnek.

És a héber nyelv másik tudósa dörgő tapsvihar közepette ül vissza a helyére. Aztán ifjabb Lévy úr, az örömapa próbál valamit megmagyarázni a vőlegénynek. Arca piros, mint a paprika. De szavait minduntalan félbeszakítja az asszonyok gúnyos nevetése, úgyhogy ennyit tud csak mondani:

- Édes fiam, lelkedre kötném... mert az isteni ösztön... Megvilágosított a tudás árnyéka...

Azután visszaroskad a helyére. Nagylelkűen megtapsolják őt is. Ernie kurta fejbiccentéssel mond neki köszönetet, mert egész figyelmét a lakodalmi hegedűs köti le. Felugrik az asztalra, ott szökdécsel a tálak között, száját összecücsöríti, és teljes erejéből nyúzza a hangszerét. Előbb egy döngicsélő gettódallam szól, utána a lakodalmi hegedűs felmászik az egyik palackra, s az üveg száján táncra perdül, mégpedig légiesen, lábujjhegyen. Ernie-t annyira lenyűgözte ez a látvány, hogy egyetlenegyszer sem nézett még menyasszonyára, holott érezni vélte bal oldalán egy könyök leheletszerű érintését.

- Itt haljak meg ültömben, ha ez, a két szerelmes egy szót is szólt egymáshoz eddig! - állapította meg Judit mama.

- Pedig szakadatlanul a szerelmesemmel beszélek - tiltakozott Ernie.

- Én meg szakadatlanul őt hallgatom - tette hozzá ifjú mátkája.

- A belem rohadjon szét!... - kezdte rá megint Judit mama felháborodottan. Ernie azonban mosolyogva félbeszakítja. Még mindig mereven bámul maga elé, és bizalmaszkodó-gúnyoros hangon megkérdezi:

- De hol vannak a szavak?

- Tényleg, hol vannak? - suttogja szerelmese, mint a visszhang.
- Legalább egyszer néznél rá! - mondja panaszosan Judit mama.
- Szakadatlanul azt teszem - feleli Ernie.
- Szakadatlanul azt teszi... - jelenti ki a hang is.
- Akkor boldogság szálljon rád! - mondja Judit mama, és megöleli Ernie-t.

Azon nyomban felsorakozik az egész násznép a kövér öregasszony mögé, s türelmesen vár, amíg az befejezi a műveletet, hogy mindenki megölelhessen. Boldogság szálljon rád, boldogság szálljon rád, mondja egymás után mindenki sírva. Az ifjú pár hálósobájába vezető előszobában pedig halkán ezt suttogja a szeretett nő:

- Lábam arra a helyre visznek, amelyet szeretek.

A nász-szoba olyan kicsi, hogy alig fér el benne egy varrógép, egy batyu meg egy szürke takaróval leterített nyomorúságos tábori ág. Ernie és Golda azonban csak megy előre, s mintha csak nyugodt lélegzetük hatására történnék, a szoba megnő, kitágul, olyan nagy lesz, akár az ifjú pár boldogsága. Gyönyörű palota roppant termévé változik, a terem közepén mennyezetes ág áll a csillagos égbolt alatt, néhány csillag szelíden le is száll a takaróra. Golda az ág felé lopózik, alázatosan és illedelmesen - Lévynek teljesen igaza van, hogy egy próféta nyoszolyája számára nevelték (bár a nagyapának más a véleménye: szerinte a próféták még az ilyen menyeyi szépségű lányra is csak a szellem jéghideg tekintetével néznek). Ernie pedig ekkor megfogja szerelmese kezét, ujjai közül tarka pillangók röppennek elő, és felszállnak a mennyezetes ág égboltjára. Golda azután az egész kezét átengedi Ernie-nek, s kezük melegéből egy galamb fog, egy pillanatra rájuk néz nagy, szelíd szemével. Utána egy tyúk következik, majd egy rubintpiros taréjú kakas, majd egy eleven ficáncoló hal bukkan fel a szerelmesek között. Amikor azonban Ernie magához húzza Golda testét, hirtelen jéggé dermed a lány teste. Ernie kinyitja szemét, és látja, hogy egy maroknyi fonnyadt füvet ölel.

Mi történt tulajdonképpen? Hát előfordulhatnak ilyen dolgok a Szajna partján? És hová lett a násznép? Ernie kiejti kezéből a fücsomót, kirohan az előszobába, és szomorúan feljajdul: - *Hol vagytok? Hol vagytok?...* - Az előszoba azonban üres, üres a szerelmi fészkek is, csakúgy, mint az ebédlő, amelyből talán már esztendőkkal ezelőtt eltávoztak a vendégek, mert a falakon mindenütt temérdek pókháló függ, a mennyezet minden sarkát eltakarják, az asztalról pedig, amely a vidám lakoma tanúja volt, csigavonalakban kanyarognak a penész fonalai. Ernie kirohan a Riggerstrasséra, anyaszült meztelenül, könyörög a járóelőknek, mutassák meg neki, merre ment a násznép. Miért van az, hogy a járóelők válaszul hetet-havat összehordanak, most meg már éppen csak közönyös vállvonogatással válaszolnak neki, vagy keresztülnéznek Ernie-n, mintha üvegből volna, sőt: pillantásuk pusztán kísérteteivel válaszolnak, teljes és tökéletes pillantásnélküliséggel? Ernie lesüti a szemét, s hirtelen meglátja tulajdon feldarabolt teste véres felületét; pontosan olyan, amilyenek az anatómia tankönyvek színes mellékletei ábrázolják az emberi testet: minden egyes izomrost és ideg meztelen.

Ernie-t alaposan elcsüggeszti ez a felfedezés (vagy talán éppen ellenkezőleg, új erőt merít belőle titokzatos módon), s így nem is bukik fel nagyon sokszor, amíg elér a szerény drancyi állomásépületig. Remeg egész teste, olyan gyönyörűséggel tölti el a verőfény illata, amelynek szertartásos hullámaiban megfürdik. Csak az a baj, hogy egyetlen vasutas sem hajlandó felvilágosítást adni neki, mind becsületbeli kötelességének érzi, hogy lecsapja az orra előtt a kis tolóablakot; az egyik már azzal fenyegetőzik, hogy eltávolíttatja ezt a nyúzott embert, azon a címen, hogy a látvány sérti a közönség érzékenységét. Ekkor Ernie megérzi, hogy egy kéz nehezedik válla csupasz harántizmára; a német katona így szól hozzá:

- A pofa elég sokat késett! Jó lesz sietni, mert mindjárt indul a *kis vonat*!

A kis vonat azonban egyelőre még türelmesen álldogál a pályaudvaron belüli külön pályaudvaron, amolyan titkos állomásfélén. Alighogy Ernie kiér a peronra, a vonat nagy lendülettel megindul, emeletes kocsijai harsány prüsszkölése és csörömpölése közepette. Sikerül azonban felugornia az utolsó kocsi lépcsőjére, belöki a legelső fülke ajtaját, és íme: az egész násznép ott van a kocsiban:

- Vártunk már, nagyon vártunk! - kiáltanak felé lelkesen a vendégek. - Már azt hittük, nem is jössz...

- Hát ott maradhatok én, egyetlen zsidóként? - kérdezi Ernie sóhajtva. - Hiszen vérem minden cseppje utánatok kiált! Tudjátok meg: ahol ti vagytok, ott vagyok én is! Ha benneteket sújtanak, nem kapok-e sebet én is? Ha kitépik a ti szemeteket, nem vakulok-e meg én is? S ha ti a kis vonatra szálltok, nem kell-e utaznom nekem is?

- Dehogynem, dehogynem! - kiabálja az egész násznép, az egyetlen Blumenthal kisasszony kivételével, akit egészen beszorítottak az egyik sarokba. Egy újszülött van a mellén, batyuját félénken szorítja két térde közé, arca most egészen kicsi és kétségbeesett, úgy nyávogja:

- Ó, Isten gyönyörűséges angyalkája! Olyan boldog voltam, már kezdtem remélni, hogy nem is jössz!

- Hogyhogy? - kérdezi Ernie. - Hát nincsen már helyem köztetek?

- Vedd fel hát ezt az öltönyt - szólal meg a nagyapa -, s ne hallgass az üres palackok kotyogására, hanem ülj le inkább Golda mellé, aki fenntartott neked egy kis helyet, mint jó zsidó feleséghez illik, aminthogy ő valóban az is, noha nem próféták ivadéka.

- Én is megőriztem a te helyedet - mondja Ernie Goldának.

A lány erre nem válaszol, csak megszorítja a kezét. Azután kihajol az ablakon, s felhívja a figyelmét rá, hogy milyen szokatlanul hosszú a vonat. A távolban más vonatok látszanak, sok-sok vonat sorakozik egymás mögött, ameddig csak a szem ellát. És mintha valamennyi egy pont felé mutatna; messze a mozdonyok előtt van ez a pont, Mordecháj szerint már Lengyelországban.

- Én bizony nem tudom, hová megyünk, nem vagyok jósnő, mint egyesek - jelenti ki Judit mama. - De együtt megyünk valamennyien, és ez nagyon jó.

- Lengyelországba megyünk - ismétli meg Mordecháj. - Isten visszaszólít bennünket oda, mindannyiunkat, kicsiket és nagyokat, Igazakat és nem-Igazakat egyformán.

- Igen, csillag alakú űr lesz majd ott - jelenti ki oktató hangon a héber nyelv másik tudósa.

- De Isten vissza fogja még fizetni nekik ezt! - szól közbe váratlanul Moritz raccsolva. El fogja taposni őket, ugyanúgy, mint bennünket.

Ernie most úgy érzi, hogy kötelessége kinyilvánítani egykori nagy gondolatát.

- Moritz, Moritz, ha van isten, mindenkinek meg kell bocsátania. Hiszen vakon veti teremtményeit a nagy folyóba, s ugyanolyan vakon húz ki bennünket az árból, mint amilyenek születésünk napján voltunk.

- Na és ha amazoknak megbocsát, mit csinál akkor mivelünk? Minket talán valami extra paradicsomba tesz majd?

- Nem, dehogyis - feleli nyugodtan Ernie. - Nekünk azt fogja mondani: „Nézzétek, szeretteim, báránná tettelek benneteket a népek között, hogy mindörökre tiszta legyen a ti szívetek.”

- Jaj, barátom, azért mégsem értem, mire való ez az utazás? Mire?

Nem, nem, hiába: mondhat Ernie akármit, sehogy sem tudja megvigasztalni a héber nyelv másik tudósának szívét, nem tudja megállítani legkisebb testvérei szemének rémült rebegését; a kicsik egyébként meg sem mukkannak Judit mama és nagyapó között, mindegyik komoran szorongatja a kis batyut, a száműzöttek batyuját. Ernie most megborzong, közelebb húzódik Goldához, aki szerelmesen becsúsztatja kezét férje kabátja alá, s megkeresi mellén a bemélyedést. Bármekkora boldogság tölti el lelkét ettől a simogatástól, amikor a kis kéz csupasz idegeihez, vérző testéhez ér, olyan alattomos, olyan irgalmatlan fájdalom nyilall belé, hogy alig tudja elfojtani a kiáltást. Közben pedig tovább mosolyog Goldára, akinek fejét fűszálakból font füzér ékesíti. A lakodalmi hegedűs ebben a pillanatban végighúzza hangszerén a vonót, s ettől sírva fakad az egész násznép. A hegedűs hangja olyan erősen zeng, mint eddig még soha.

*Ó, felszállhatunk-e az égbe
Megkérdezni Istent, miért ilyen a világ?*

A vonat már eltűnik a sínpár végén, de a hegedű zengése még egyre árad az ég felé, száll a magasba, mint a füst. Ernie hirtelen visszazuhan magányába, meztelen, vérző testtel fekszik a töltésen, a sínek között, lábát szétveti, s a szél átjárja csupasz, nyüzött testének minden egyes rostját. Aztán eltűnik a messzeségben a hegedű füstje is, és Ernie kiabálni kezd álmában. És kiabál. Kiabál. Kiabál.

Nyolcadik rész

Soha többé

*...Ha felkel a nap valahol egy lengyel vagy litván
falu felett, soha többé nem lát az ablakban zsoldárt
dünnyögő zsidó aggastyánt, sem pedig olyat, aki
éppen az imaházba tart...*

ISAAC KACENELSON:

A meggyilkolt zsidó nép éneke

című jiddis nyelvű, halála után megjelent művéből.

1

Néhány tehervonat, néhány mérnök és néhány vegyész elég volt ahhoz, hogy végleg elintézzék a lengyelországi zsidóságot, ezt a réges-régi idők óta áldozati állatnak rendelt népet. Különös utakon jutott el a máglyákra tartó ősi menet a krematóriumba: oda torkollott, mint folyamok a tengerbe, amely végül elnyel mindent, folyamot, hajót, embereket.

A zsidóság kiirtásának folyamatában Drancy igazán egyike volt csak annak a sok-sok dréncsőnek, amelyet Európa türelmes lágyékába helyeztek; egy gyűjtőhely csak a sok közül, ahonnan a nyájat szép nyugodtan a vágóhídra terelték, Szilézia titoktartó síkságaira, az új mennyei legelőkre.

A németek olyan tökélyre emelték a *Vernichtungswissenschaft*-ot,⁵⁹ a tömegmészárlás tudományát, az emberirtás művészetét, hogy a halálraítéltek nagy többsége csak a gázkamrákban szerzett tudomást a végső valóságról. A racionális rendszabályoktól a lelki kényszerig, az összeírástól a kötelező csillagviselésig, a zsidók szétszórásától, a végső rostálást megelőző átmeneti gyűjtőtáborokig csodálatosan működött az egész nagy gépezet. Ehhez, persze, az emberi állatállomány engedelmességére is szükség volt; mindvégig ott lebegtették hát az áldozatok orra előtt a remény egy foszlányát.

Így aztán a drancyi táborban is elterjedt egy Picsipoj nevű távoli birodalom híre, ahol a zsidók, kampós bottal felszerelt szőke pásztoraik felügyelete alatt, állítólag serényen legelhetik majd az új idők fűvét.

Még azok sem mertek hinni a fülüknek, emlékezetüknek, felriadó öntudatuknak, akik hallottak valamit a „végleges megoldásról”. Megszólt bennük egy hang, megnyugtatta őket, bebizonyította nekik, hogy ilyen dolgok nincsenek, nem is lehetnek, s addig semmi esetre sem fordulhatnak elő, amíg a nácik emberbőrben járnak. Hanem amikor aztán elhallgatott ez a belső hang, akkor az örület mélységeibe menekültek, vagy levetették magukat valahonnan a hatodik emeletről egy bizonyos cementlapra, amely szomorú hírnévre tett szert a táborban. De hallgattak valamennyien, mindvégig; szájuk akkor is magába zárta a szörnyű titkot, amikor a mélységbe ugrottak; s még ha kimondták volna, akkor sem hitt, nem tudott volna hinni nekik senki, mert a lélek az élet rabszolgája.

⁵⁹ *Vernichtungswissenschaft* - a megsemmisítés tudománya. (német)

A tábor kórházában Ernie összegezhette magában mindazokat a fizikai és szellemi gyötrelmeket, amelyek csak rászakadhatnak teremtet emberre; voltak ott párizsi zsidó menhelyekről kiráncigált, magukkal tehetetlen aggastyánok, elmeegógyintézetből idehurcolt örültek, vajúdó nők és ótváros vagy gennyező gyermekek, akiknek angyali arcát, akárcsak az asszonyokét, egészen eltorzították a mérges poloskacsípések. A festetlen cementfalak közrefogta hosszú terem éjjel-nappal szakadatlanul visszhangzott a panaszoktól; sárga csillagos ápolók igyekeztek csillapítani valahogyan a betegek szenvedését; ezek az ápolók egytől egyig híres orvosok voltak, nagy egyetemek tanszékvezető tanárai. Tekintetük tehetetlenül, riadtan, mintegy vakon siklott végig a két- vagy háromemeletes vaságyak során.

Mialatt Ernie a kórházban tartózkodott, felfedezte, hogy a pokol, az igazi pokol nem más, mint a pokol látványa: ezen túl nincsen már semmi. S amikor tanúja volt a fázekakat helyettesítő bádog szeméttödrök körül olykor lejátszódó harcoknak, azt is megértette, hogy aki a pokolban küzdelembe bocsátkozik, az csak az ördög malmára hajtja a vizet.

Az „ápolók” elnevezték *Gribouille*-nak;⁶⁰ különösen egyikük figyelt fel rá, egy zsidószármazású katolikus, aki szakadatlanul ott ólálkodott Ernie ágya körül, mintha lenyűgözte volna az az elmebeteg cselekedet, amelynek következtében a tábor kórházába került ez a zsidó fiatalember.

- De hiszen ez kész örület! - állapította meg többször is, és ilyenkor levette aranykeretes szemüvegét, mintha jobban szemügyre akarná venni a tehetetlenül fekvő beteget. - Magának nem elég az, hogy zsidó? Egyenesen ide jön a táborba?!

- No és mit gondol? - felelte neki egyik ilyen alkalommal Ernie. - Ami most történik, az talán nem örület? Nézze csak, magának madonnás medália csüng a nyakában, a köpenyén meg sárga csillagot visel. Hát az talán olyan nagyon értelmes dolog, ha valaki egynyolcad részben zsidó származású?!

- Tudom, tudom - felelte az ápoló. - Valamikor *az ember*, ha nem tetszett neki az üldözöttek sorsa, megszabadulhatott tőle, elég volt kikeresztelkednie. De ma nem a lelkét követelik *az embernek*, hanem a vérének. Azt hiszik, hogy *az embernek* nincsen lelke.

- És maga még mindig hisz az... izé...?

A felső ágyon fekvő elmebeteg most csaholni kezdett; a hasából jött a hang, s arcát közben egy pillanatra sem hagyta el a komoly, méltóságteljes kifejezés. A zsidó-keresztény orvos elnézést kért Ernie-től, fél lábbal felállt ágyára, felágaskodott, s néhány szót mondott az elmebetegnek. Az egyébként csak fel akarta hívni a figyelmet rá, hogy ő is a világon van, s vagy egy órányi időre megnyugodott és elnémult. Ekkor az ápoló leszállt az ágyról, s megint odalépett Ernie-hez. Csendesen válaszolt a sebesült kérdésére; ez utóbbit kissé megtévesztette az a kifogástalan jó modor, amellyel a volt egyetemi tanár „lakkozta” internált voltát. Ezért csak most vette észre jellegzetesen francia, tágra nyílt, rövidlátó, kék szemében azt a furcsa remegést, azt a bizonytalan rémületet, amelyen át, akár egy kárpit nagy repedésén keresztül, elővillant az emberi lény fájó, tömör valója.

- Hogy hiszek-e még, szegény Gribouille barátom?... Az attól függ. Egyik nap igen, a másik nap nem. Abban az időben, amikor még úriember voltam, ahogy maga szokta mondani, az egyik barátom, csak hogy ugrasson, mindig azt kérdezte tőlem: mit gondolok, vajon Isten a

⁶⁰ *Gribouille* - francia népi figura neve. Hebehurgya, habókos ember, aki mindent rosszul vagy rosszkor csinál, amolyan szerencsétlen flótás.

maga mindenhatóságában tud-e olyan nehéz követ teremteni, amelyet ő sem tud már felemelni? Hát körülbelül itt tartok: hiszek Istenben, és hiszek a kőben is.

Ernie elgondolkozott, aztán, jobb híján, mosolygott, és így szólt:

- Kedves Jouffroy úr, egy szót sem értek abból, amit mond. Ugye nem veszi rossz néven tőlem?

Ezt azonban olyan hangon mondta, hogy az ápoló ezúttal nem érezte méltóságán alulnak, ha többször egymás után felkacag, de persze úgy, hogy kezét udvariasan szája elé tartja.

- Hej, Gribouille, szegény Gribouille!... Persze, igaza van, mi, franciák, sokszor úgy vagyunk értelmesek, hogy semmi értelme sincsen - azt hiszem, maga mondotta ezt egyszer, ugye? Őszintén szólva, nem is tudom, katolikus vagyok-e még, vagy sem. Amikor egy esztendővel ezelőtt megtudtam, hogy nyolcadrészen zsidó származású vagyok, eleinte nagyon szégyelltem magamat. Nem tehettem ellene semmit, nem bírtam leküzdeni a szégyent, úgy éreztem, én feszítettem keresztre a Mi Urunkat, Jézus Krisztust, hogy... de hiszen érti, ugye? Még mindig *a másik oldalon* álltam. Aztán ide jöttem, és itt azt kezdtem szégyellni, hogy nem-zsidó vér is van bennem. Rettenetesen szégyelltem. Arra gondoltam, hogy kétezer esztendeig tanították a katekizmust, és ez teremtette meg... azt a talajt... amely lehetővé tette... ugye érti, mit akarok mondani?

Szemében most még szélesebbre nyílt a szakadás.

- Kétezer esztendő krisztusi tanítás... - mondta elgondolkozva, mintha magában beszélne. - És akármilyen képtelenség, mert tudom, hogy az, de még mindig hiszek, s Krisztus alakját jobban szeretem, mint valaha. Csakhogy ez már nem a székesegyházak szőke Krisztusa, nem az a dicsőséges Megváltó, akit a Zsidók öltek meg, hanem...

A kórteremre mutatott, aztán Ernie büzlő fekhelye fölé hajolt, most már egészen feldúlt tekintettel meredt rá, s hirtelen zsidóssá váló kiejtéssel, halkán, szánalmas internált-hangon a fülébe súgta:

- *Ez valami más...*

Majd Ernie és a körülötte levő betegek legnagyobb megdöbbenésére, s talán a saját maga megdöbbenésére is, az orvos mindkét kezével halántékához kapott, hogy le ne essék a szemüvege, és hangosan felzokogott.

Az októberi égbolt olyan volt, mint a piszkos hósivatag, amely minden pillanatban az udvar óriási, tátongó ürességébe zuhanhat; az emberi hangon üvöltő szélrohamok fekete porfelhőket vertek fel a tábor egész területét elborító szénsalakból. Csak a „normális” táborlakók épülete előtt szaladgált néhány gyerek, azon a cementtel borított kis térségen, amelyen a letartóztatottnak szabad volt sétálniuk. Mintha lobogó sáljuk szárnycsapásai röpítették volna őket a levegőben. A kapu mellett álló SS-katonákon villogott minden bőr- és acéldarab. Most ők kerültek a francia csendőrök helyébe, mert az utóbbiakból a végén elpárolgott minden lelkesedés. Louis Jouffroy, a nyolcadrész zsidó származású orvos támogatta a lesóványodott, sápadt s fekete ruhájában valóban groteszk látványt nyújtó Ernie-t, akinek állapota azonban mégsem indokolta azt a kiváltságos helyzetet, hogy továbbra is a kórházban tartózkodjék. Egymásra támaszkodtak hát, megkerülték a műszaki épületet, elmentek a Vörös Kastély kis téglaházikói előtt, és csatlakoztak a „normális” foglyok sétájához.

Ernie Lévy feje kopaszra volt borotválva, de a kínzások nyomait egy centiméter hosszú sörte fedte mindenütt; csak jobb füle cimpáját nem sikerült jól a helyére varrni, ezért csüggetegen elvált arcától, no meg a szájában tátongott néhány fekete lyuk, ha mosolygott, s ettől egészen

öreges lett az arca. Amikor az épület egyik ajtajához értek, egy tizenöt év körüli fiú rohant ki rajta. Félelmetes sörénye lobogott a szélben, arca kékre-zöldre volt fagyva; egy pár otromba ujjatlan kesztyűt emelt a magasba, a kesztyű egyébként zsinaggal volt alsó karjához erősítve. Diadalmasan kiabált.

- Van már kesztyűm, már nem fázom, már nem fázom!

Majd végigrohant a „sétatéren”, és fülsiketítő hangon kiabált tovább:

- *Már nem fázom, már nem fázom!*

Aztán eltűnt ugyanannak a nagy épületnek egy másik ajtajában.

A nyolcadzsidó orvos beajánlotta Ernie-t az „A”-lépcsőházbeli első emeleti terem szobaparancsnokának. De már a pusztán „Gribouille” szó hallatára nevetgélő foglyok csoportja vette körül Ernie priccsét, hordták neki a kenyeret, a levest, a vitamintartalmú süteményt, s az ennivalót bőven fűszerezték csípős tanácsokkal is; elmagyarázták neki, hogyan kell védekeznie az éhség, a szomjúság, a betegség, a halál és a többi ellen. A terem alig különbözött a kórháztól, hacsak abban nem, hogy itt csend volt és nyugalom; egyesek kártyáztak, mások olvastak, megint mások hangosan imádkoztak; egy kis csoport a kerek vaskályha körül szorongott, amelyből füstön kívül nem áradt semmi a világon. Amikor Ernie kezdett kikerülni a figyelem középpontjából, kibújt egyetlen takarója alól, s elindult a többi emeletre. Sorra járta a női hálótermeket, s mindenkitől érdeklődött, nem érkezett-e ide három hónappal ezelőtt *egy Golda nevű csinos, vörös hajú lány*. Csak egy ízben merte megemlíteni, hogy az illető kicsit *biceg*, de tudja, kérem, olyan helyes, olyan mulatságos módon... Kitérő válaszokat kapott: három hónap óta annyi embert szállítottak el a táborból, s az így támadt űrt oly gyorsan töltötték fel újonnan érkezőkkel, hogy nem lehetett tudni, már nem emlékeznek, senkire sem emlékszik az ember. Háta mögött pedig összesúgtak az internáltak. A „B”-lépcsőház bejáratánál kicsit habozott Ernie; mintha megrészegett volna e leírhatatlanul rendetlen női hálótermektől, amelyekben azonban, számtalan apró jel bizonyága szerint, szívósan élt az elszánt akarat, hogy az utolsó percig megőrizze ezt a prémbundát, vagy azt az arcfesték-készletet, egy-egy nevetséges vagy bájos csecsebecsét, egyszerűen a nőiség szálnalmas roncsait. Amikor pedig belépett a következő terembe, nagyot dobbant a szíve, még mielőtt tévedhetetlenül megismerte volna Golda haját az egyik távoli emeletes ágyon, az ablakkal ellentétes oldalon levő ágy sor félhomályában.

A lány a priccs szélén ült, magába roskadva, s arcát kezébe temette. Nem hallotta meg, hogy valaki közeledik feléje. Ernie először megérintette Golda piros mellénykáját, mintha meg akart volna győződni róla, hogy a lány valóság, nem látomás. Golda ekkor ráemelte arcát, amely egészen dagadt volt a bolha- és poloskacsupésektől, és csontos, beesett, sárga a nélkülözéstől. Szájára szorította egykor oly szép kezét, amely tele volt lila fagydaganattal, hogy visszafojtsa a feltörni készülő kiáltást. Ernie leült mellé a priccsre, és sírva fakadt. Amikor megint rá tudott nézni a lányra, akkor vette csak észre, hogy Golda szeme száraz, s az internáltak szomorú közönyével mered rá.

- Hát te is... - állapította meg hűvösen Golda.

- Mi van a szüleiddel? - kérdezte Ernie.

- Rég elmentek már. Picsipojba.

Fel sem figyelt rá, hogy Ernie kétségbeesetten szorongatja fagytól vörös és kék, dagadt kezét.

- Régen jöttél? - kérdezte udvariasan, de be sem várta a választ, s ugyanazon a közönyös hangon folytatta: - Édes fiam, alig ismerni rád. Olyan vagy, mintha autó ment volna rajtad keresztül. Igazán csak a szemed maradt meg belőled. És én? Még mindig olyan csinos vagyok szerinted, mint azelőtt?

- Golda! Golda! - mondta Ernie.

Kissé távolabb kíváncsiak verődtek kisebb csoportokba. A felső priccsről egy borzas női fej hajolt ki. A lány lassan megcsóválta fejét, és azt mondta:

- Nincs többé Golda. Itt mindenki egyedül van. De azért igazán nagyon örülök, hogy látlak, ne hidd, hogy...

- Nem vagy éhes, mondd?! - kérdezte tőle Ernie.

A lány tanácstalanul bámult rá. Aztán felvillant szemében az értelem egy sugara.

- Várj csak - mondta Ernie, és felállt.

Jókedvűen megsimogatta Golda hidegtől elkékült orrát, és sikerült eljutnia a kijáratig anélkül, hogy elárulta volna, milyen gyenge. Hanem az Appelplatzon,⁶¹ a jéghideg szélben egyszerre belényilallt megint a kiállott vérhas emléke. Hasára szorította kezét, és kétrét görnyedt. És mégis: valami furcsa békesség töltötte el. Úgy érezte, immár semmi, sem az emberek, sem az embereket kényükre-kedvükre alakító és megsemmisítő külső erők nem távolíthatják el többé a zsidóknak abból a nagy bárkájából, amelyben a kórházba való belépése pillanatától kezdve ott érezte közvetlenül maga mellett övéi láthatatlan árnyékát, s ahol néhány perc óta saját kezével érintheti Goldát - nem számít, hogy csúnya lett, hogy megkeseredett, és közömbössé vált a múlt iránt. Boldog mozdulattal hajtotta fel takaróját, s ott találta alatta érintetlen kenyéradagját és a néhány darab vitaminos piskótát. Szája torz mosolyra húzódott, s a világ legtermészetesebb hangján kérdezte meg a körülötte állóktól, nem volna-e hajlandó valaki egy darabka csokoládét ajándékozni neki, vagy valami más édességet, akármit, amitől „felderül az ember szíve”. Szomszédai megbotránkozva fordultak feléje.

- Igaza volt magának - állapította meg jiddisül az egyik kártyás. - Tényleg hihetetlenül neveltséges egy alak!

- De nem nekem kell! - tiltakozott Ernie könnyes szemmel. - Esküszöm, ajándékba akarom adni valakinek!

Erre még nagyobb nevetés tört ki körös-körül. Gribouille legújabb különtségének híre egy szempillantás alatt elterjedt a hálóterem legtávolabbi sarkáig. Az egyik szomszédos priccsen heverő, öszülő halántékú férfi azonban félkézzel benyúlt a szalmazsákja huzatán vágott titkos nyílásba, elővett a rejtekhelyről egy szemüvegtokot, amelyben két kockacukor volt, és néhány szem savanyú cukorka. Tenyerébe öntötte az egészet, majd elgondolkozott, és egy szem cukorkát lassan visszacsúsztatott a szemüvegtokba. Aztán odalépett Ernie-hez, aki ijedten és sápadtan ácsorgott saját priccse lábánál, s válla meggörnyedt a felé záporozó gúnyos megjegyzések súlya alatt, és mosolyogva odanyújtotta neki kis vagyonkáját.

- Testvérem - súgta neki, s hangjában alig észrevehető sajnálkozás remegett -, testvérem, testvérkém, bizony neked van igazad: nagyon fontos, hogy adjon az ember...

Egy pillanatig tétozva, majd mosolya valamivel erősebb lett, s így folytatta:

- ...ha nincsen semmije.

⁶¹ *Appelplatz* - az a térség, amelyen a náci koncentrációs táborokban felsorakoztatták a foglyokat. Szó szerint körülbelül: gyülekezőtér.

Ernie rögtön megérezte, hogy távolléte alatt valami vele kapcsolatos változás történt; az emeleti folyosón asszonyok csoportosultak; szemmel láthatólag őt várták, és fájdalmasan, figyelmesen, bensőségesen néztek rá. Egyikük, egy csuklyát viselő kövérkés kis nő, kihúzta kezét a takaró alól, amelyet burnuszként terített magára, összecsapta a tenyerét, s nagyon ostobán elkiáltotta magát: „Éljen!...” A többiek pedig cinkos módon összenevettek, de ez az alapjában illetlen viselkedés mégsem volt bántó. Ernie aztán belépett a hálóterembe, s csacsogó nők egész csoportját találta a közben kicicomázott Golda körül, akinek ajkát az egyik asszony éppen akkor rúszosza nagy komolyan. Mihelyt Ernie odaért hozzájuk, az egész csoport felrebent, s a szomszédos priccsek tulajdonosai is a terem túlsó végébe húzódtak, magára hagyva a festetlen, nyers faketrecek közötti keskeny átjáróban ácsorgó, eszeveszetten kifestett és kibodorított Goldát. Amikor a lány meglátta a darabka fekete kenyeret és az édességet, amelyet Ernie magához szorított, lila karikás szeme úgy felragyogott, hogy egészen visszazépült. Egy ujjal odaintette magához Ernie-t, és leültette; a fiú benyálazta zsebkendőjét, és szótlanul, a nagy művész óvatos mozdulataival kezdte letisztogatni Goldáról a festéket. A lány közben szakadatlanul azt hajtogatta, bár nem egészen egyértelmű rosszállással: - Ők akartak mindenáron kiszépíteni... Ők akartak...

Egyszerre csak nem tudta megállni, elnevette magát, halk, bársonyos hangon, s Ernie kezét arcához szorítva, azt mondta neki:

- Nem is tudtam, hogy te vagy az a Gribouille... Mondd, miattam jöttél a táborba?

- Ugyan, dehogyis! Hova gondolsz?! - tiltakozott Ernie, meglapulva, vajmi kevés meggyőződéssel hangjában.

Az arcára mázolt púder és ocsmány festék közül ugyanolyan szerelmesen és ragyogón és titokzatos életörömtől szikrázón ragyogott Ernie-re a lány szeme, mint valamikor a Mouton-Duvernét sétatér lombsátora alatt. Felsőhajtott:

- Hát igazán van más égbolt, más föld, más gondolat is a világon, mint ami Drancyban jut ki az embernek?

Október közepe táján nagy, tábori szürkére festett autóbuszok álltak meg a behavazott Appelplatzon, és ezerötszáz árva gyermeket öntöttek ki magukból, négy és tizenkét év közöttieket. Mint az állatokat, úgy terelték ki ezeket a pithiviers-i gyűjtőtáborból érkező gyermekeket a Műszaki Épület különleges hálótermeibe, ahol a priccseket falra erősített, lehajtható deszkapolcok helyettesítették. Minthogy a gyerekek szívettépően hívták, követelték szüleiket, a táborban megállapodtak, hogy ezt mondják nekik: hamarosan viszontlátják őket Picsipojban; nyilván ez lesz földi vándorútjuk következő állomása, ha ugyan nem az utolsó. A legkisebb gyermekek közül sokan nem tudták nevüket sem, ki kellett faggatni pajtásaikat, akiktől sikerült némi felvilágosítást kapni. Az így kinyomozott vezeték- és keresztnévet aztán kis fatáblácskára írták, s azt az illető gyermek nyakába akasztották. Persze, már néhány óra múlva előfordult, hogy egyik-másik kisfiún Stella vagy Sára feliratú névtábla függött: az ártatlan gyermekek játszani kezdtek a kis táblákkal, és cserélgették őket.

Ötszáz felnőttet osztottak be a gyermekeken kívül a következő transzportba, amelynek két nap múlva hajnalban kellett indulnia. Amikor Ernie megtudta, hogy Golda neve is az indulók jegyzékére került, szép csendesen elment a titkárságra, ahol vagy egy tucat hasonló kéréssel előálló internáltat talált; voltak itt asszonyok, akik férjükkel akarták megosztani a közös sorsot, mások az árva gyermekeket szánták meg. A nyilvántartás vezetője az egyik földszinti folyosó végén levő irodahelyiségben tanyázott, amolyan régi kartotékokkal és iratcsomókkal telezsúfolt lomtárban, amelyet egy szál vöröses kis villanyégő világított meg; úgy fénylett,

mint félszemű ember vérben forgó szeme. Alatta mulatságos bábu sürgött-forgott: szemüveg, városi tisztviselők hordta kézelő, gyengéd rózsaszínben csillogó kopasz fej, kék porcelánszem, s akár egy százesztendő fénypomp, minden valóságtól olyan távol álló jóakarató, fürkésző tekintet. A sárga csillag is mintha csak rossz tréfából került volna frissen vasalt köpenyére.

- Maga megbolondult - morogta tiszta francia kiejtéssel, amikor Ernie közölte vele különös kívánságát.

- Persze, persze! - helyeselt neki Ernie bárgyú nevetéssel -, teljesen bolond vagyok, eltalálta.

A lelkiismeretes tisztviselő gyanakvóan húzta össze egyébként barátságos tekintetű szemét.

- Hacsak nem hisz maga is a zsidók országában - mondotta, s Ernie felé döfött a tollszárral. - De hátha... *másról van szó?*

Ernie erre, szerepét némileg túljátszva, hármat tapsolt, és sikerült is egészen kihoznia sodrából a nyilvántartás vezetőjét azzal, hogy egy ugrást mímelt a levegőben, s összeütötte a bokáját. Fogatlan szájának vigyora és fekete ruhás alakjának kísérteties soványsága valóban az örültség jellegét kölcsönözte a mutatványnak. Ezek után éles hangon felkacagott, és így szólt:

- Kedves Blum úr, ahol zsidók vannak, az mind az én országom!

Az emberke erre vállat vont, s miután megállapította, hogy a kérelmező semmi szín alatt sem hajlandó maga kiválasztani azt, akinek a helyébe kíván lépni, tollszárárt szopogatva a névjegyzék lapjai fölé hajolt, s hirtelen felfedezte a névsorban a megháborodott fiatalember egy névrokonát. Kihúzta a Hermann nevet, és gondosan rajzolt kerekded betűkkel fölőle írta: Ernie.

Kora délután került sor a motozásra.

A Zsidókérdés Lebonyolításával Megbízott Francia Rendőrség emberei, mint rendesen, most is az SS-legénység laktanyájával szomszédos barakkban ütötték fel tanyájukat. A bejárat mellé egy asztalt állítottak, s ezen önkéntes munkások csomagolták át, ahogy tudták, a gyermekek holmiját. Reggeltől késő estig dolgoztak. A kislányok melltüi, fülbevalói, karperecei ugyanarra a sorsra jutottak, mint a felnőttek ékszerei. Egy tízéves kislány úgy jött ki a barakkból, hogy a füle vérzett: ijedtében nem tudta elég gyorsan kivenni a füléből a fülbevalót, s a motozó rendőr letépte. Ernie felfigyelt egy hatesztendő kisfiúra is. Haja kócos volt, pettyes kis zubbonya mocskos és mindkét vállán szakadt, bal lábán elég jó állapotban levő cipő, jobb lába meztelen, keze üres: széles e világon semmije sem volt.

A kétezer embert a motozás után a Műszaki Épületbe terelték, s ettől kezdve nem érintkezhetek a tábor többi lakójával. A különleges hálótermek lecsapható priccseihez még csak szalmát sem kaptak. Nyomban leírhatatlan zűrzavar támadt; a gyermekeket megvadította a motozás, s nem tudtak uralkodni magukon. Gyorsan csoportokat alakítottak a felnőttekből, s Ernie egy orvosnő, néhány ápolónő és óvónő segítségével igyekezett elosztani a gyerekeket a felnőttekből alakított csoportok köré. Azután az a néhány szerencsés ceruza- vagy töltőtolltulajdonos, akinek sikerült megmentenie e kincseket a motozás során, késő éjszakáig típus búcsúlevelezőlapokat töltött ki. Elgondolkozó nénikék, írni-olvasni nem tudó töpörödött öregasszonyok szorongtak Ernie körül, aki holtfáradtan alig győzte már a hétköznapiságában iszonyú formulát ismételni, mindig ugyanazt: „*Holnap indulunk ismeretlen rendeltetési helyre.*”

- Lehet, hogy kicsit reszketeg az írásom, de csak azért, mert nagyon rövid már a ceruza - mondta mosolyogva mindenkinek.

Golda közelében aludt, kettőjük között két gyermek. Ernie a sötétben kinyújtotta kezét a fal felé, s találkozott Golda kezével, amely már várta az övét. Olykor egy-egy kiáltás hallatszott, a pánik szele süvített végig a termen, s kicsi karok egész erdeje emelkedett fel a sötétben, amely hirtelen lármává sűrűsödött. Ilyenkor fel kellett kelni, a felnőtt hangjának balzsamát hinteni az egész rémületre. De az asszonyok is hátat fordítottak az életnek, szinte eszüket veszítették a rémülettől, majd meghaltak félelmükben, s nem volt ez ellen más orvosság, mint egy gyermeket adni a karjukba; ezzel lehetett csak megállítani a torkukban feszülő vihart. Időnként valamelyik szomszédos hálóterem lakói között tört ki a pánik, a gyermekek pedig, akik hirtelen felriadtak ködös kábulatukból, s visszatértek a hideg, az éhség és a fejük felett lebegő érthetetlen végzet világába, felelgetni kezdtek egymásnak; megkezdődött az a különös párbeszéd, amelyről több régi internált mesélt már Ernie-nek, de amelynek félelmetes nagyságát még csak nem is sejtette eddig. Hajnalban olyan mélyen aludtak a gyermekek, hogy a halálfejes SS-katonáknak kellett közbelépniük, mert másképp lehetetlen volt elszakítani őket szobáiktól, amikor nagy nehezen megint a felnőttek világában szövődő sorsuk tudatára ébredtek. Az udvarban azonban, mintegy varázsütésre, elhallgattak valamennyien: engedelmesen csimpaszkodtak a felnőttek kezébe vagy karjába, s a névsorolvasásnál a lehető legérthetőbben igyekeztek jelentkezni. Akik nem tudták a nevüket, megkérték a felnőtteket, hogy súgják meg nekik; s a felnőttek az őrtornyok tetején elhelyezett fényszórók fakó fényében igyekeztek kibetűzni a gyermekek nyakában függő fatáblácskák szövegét. Végül le kellett nyírniuk ruhájukról a csillagot; ledobták az udvar közepére, amely olyan sárga lett a sok csillagtól, mint boglárkavirágokkal telis-tele hintett rét. Amikor ez is megvolt, az örök géppisztolyai a csordára szegeződtek, a tábor kapuja kinyílt, s az elszállításra szolgáló első teherautók begördültek az udvarra.

Az utolsó pillanatban a németek még rávetették magukat az egyik internáltra, aki keménykalapot viselt, és zsebkendőt tett a szivarzsebébe; a földre rántották, végigrugdosták a hóban, megtaposták; de mindez láthatólag sokkal kevésbé háborította fel, mint az, hogy az egyik SS-legény mindjárt kezdetben egy ökölcsapással koponyájába verte s betörte keménykalapját, ezzel tönkresilányította önérzetének utolsó maradványát. Néhány gyermek felnevetett, cérnavékony, éles hangon. Ernie világosan érezte, hogy most száll le a Lévyek poklának legalsó körébe. Amikor pedig Drancy pályaudvarán egy órával később rátolták a reteszt a marhavagonokba besúfolt zsidók éjszakájára, Ernie nem tudta megállni, hogy kiabálni ne kezdjen ő maga is a rettegését egy ütemben világgá üvöltő csordával együtt, amely szakadatlanul ezt ismételte: „Segítség! Segítség! Segítség!” - mintha ő is még egyszer, utoljára meg akarta volna próbálni, hogy felrázza az úrnak azokat a tartományait, amelyekben - akármilyen gyengén is - még valami visszhang felel az emberi szóra.

2

Ernie Golda térdére hajtotta a fejét, s amikor felriadt jeges kábultságából, arra gondolt, hogy a lelket bizonyára a semmi fonalából szőtték, mert különben nem állaná ki az Isten által a húsból-vérből való emberre mért próbákat anélkül, hogy foszlányokra ne szakadna.

- Sírtál álmodban, szakadatlanul hullottak a könnyeid! - hallotta valahonnan, nagyon messziről Golda szavait. - Hát nem tudsz álmodni? - tette hozzá, árnyalatnyi panaszos szemrehányással hangjában.

Ernie felkönyökölt, kinyújtózkodott, s újra felfedezte a marhavagon fantasztikus félhomályát - de még mindig nem tudta elhinni. A vagon mintha egymaga robogott volna a kerekek és tengelyek csörömpölő kattogása közepette, társak nélkül, kiszolgáltatva a mozdonynak, az

özönvíz előtti szörnyeteg pedig számtalan orrlyukán szuszogva vonszolta volna barlangja felé a vagon remegő deszkapadlóján elnyújtózó néhány száz testet. Olyanok voltak mind, akár a fagyasztott hullák, noha igazán nyugodt éppen az a néhány tucat holttest volt csak, amelyet összeviszsa, egymásba akadó végtagokkal, összekoppanó koponyákkal bezsúfoltak az eleinte a beteg gyermekek számára fenntartott, majd később észrevétlenül hullakamrává átalakuló sarokba.

- Várj, hadd törölöm meg előbb a szemedet, egészen ki van vörösödve.

A lány ölébe húzta Ernie fejét, rálehelte hidegtől megkeményedett, merev zsebkendőjére, s megtörölte vele barátja gyulladt szemhéját. Ernie megérezte az emberi közelséget, s hirtelen egészen felébredt. Kettőjük körül széles, hézagos körben gyermekek kuporogtak. Lehetek vagy tizenöten, a legkülönbözőbb korúak, s a legkülönfélébb testhelyzetekben bújnak egymáshoz. Ölelkező testük ugyanolyan reflexszerűen simult össze, mint a közös takaró alatt szorosan egymáshoz bújó férfiaké és nőké. A vérhas által kékesre színezett gyermekarcokból a félhomályban feketének ható szemek szegeződtek Ernie-re, s az állati várakozásnak ugyanaz a kifejezése csillogott minden szempárban. Sokan kitátották a szájukat, vagy talán állkapcsuk csüggött le lazán, és szürke, füstszerű páraoszlop kanyargott elő az ajkuk közt felszakadó néma sebekből.

- Azt várják, hogy beszélj hozzájuk - mondta Golda. Tele volt kegyetlen, bár kissé gyerekes nehezteléssel. Huszonnégy órával azelőtt fogta el ez a harag, körülbelül akkor, amikor a halálnak ebbe a rekeszébe zárt élőlények többségéről lefoszlott minden emberi tulajdonság. Rosszindulatúan hozzátette hát:

- Nekem már nem is jut belőled semmi!

Miközben ezt mondta, újabb gyermekalakok bukkantak fel a sötétből. Térden vagy könyökükre támaszkodva kúsztak feléjük a szénportól megfeketedett szalmán, az ürülékkupacok között.

- Hány óra lehet? - kérdezte Ernie.

- Ez a harmadik reggel - felelte erőlködve Golda.

- Még mindig nem esett?

- Nem. De a harmattól jégcsapok függnek a falon.

Megmerevedett ujjával letörte a két lemez közti keskeny résben képződött egyik jégcsapot, ezt a cseppkövet, amely az éjszaka folyamán szivárgott be a vagon falának rovátkáiba, s Ernie két ajka közé dugta. Ernie, aki félig béna volt még az öntudatlanságtól, ott, a gyerekek irigy pillantásainak kereszttüzeiben, nyomban szopogatni kezdte a jégcsapot. Fájdalom is volt ebben, de gyönyörűség is: szájpaddlását szinte égette a jég hidege, torkában azonban kimondhatatlan élvezettel érezte csillapulni a szomjúságot.

- Hát már semmit sem jelentek neked? - kérdezte Golda.

Ernie elértette ebből, mit akar: hogy előbb őt vigasztalja meg, csak azután a gyerekeket. Feltápáskodott hát, s magához szorította a lány testére csavart takarógöngyöleget. Majd kissé kibontotta azt a gyapjúkendőt, amelyet Golda valamelyik halottól vett kölcsön, megcsókolta hidegtől megkékült márványarcát, s ott maradt mellette, hozzásimulva, arcát a lány arcához szorítva.

- Te vagy mindenem - kezdte mondókáját lassan, ráolvasásszerű hangon, mert tudta, hogy ez hat csak a gondjaira bízott szerencsétlen teremtések idegeire. - Több vagy nekem, mint a kenyér és a víz és a só, több vagy nekem, mint a tűz, több vagy nekem, mint az élet... -

folytatta aztán, nem is igen törődve a szavak értelmével, csak arra ügyelve, hogy betartsa a bibliai versek komoly, enyhét adó ritmusát.

Golda, akit kimerített az álmatlanul töltött éjszaka, homlokát Ernie vállára hajtotta, s feledtető könnyei mögé menekült.

- Mindez onnan van - mondta Ernie, s az ajkán csüggő gyermekekre nézett -, hogy elhiszed a vagont és a benne történő dolgokat, holott nem is léteznek. Igazam van, gyerekek?... Onnan van mindez, hogy még mindig bízol a szemedben és a füledben és a kezedben...

Az első sorban kuporgó gyerekeknek leesett az álluk, amikor e szavakat meghallották; többen jobbra-balra ingatták fejüket, mintha ezzel még jobban el akarnának merülni az Ernie szájáról folydogáló álomban; a többiek pedig mohó kíváncsisággal húzódtak közelebb hozzá; félreacsavarták a nyakukat, és szájuk szélén kicsordult a nyál.

- Te nem is nekem beszélsz, te a gyerekeknek beszélsz - panaszkolta zokogva Golda.

Az első sorban ülő gyerekek ijedten visszahúzódtak. Mozgásuk félelmetesen lassú volt; könyökökre vagy térdükre támaszkodva el-ellökték magukat a földtől, egyetlen szó nélkül; közben minden erejük szemükbe összpontosult, amely változatlanul Ernie ajkán csüggött. Ernie pedig megint csak elbámult rajta, milyen sokat elbír az ő lelke. „Én Istenem - gondolta magában -, egy macska lelkét adtad te belém, olyan állatét, amelyet háromszor kell agyonütni, hogy elpusztuljon.” Megsimogatta Golda még mindig a vállán nyugvó arcát, nagy-nagy erőlködéssel feketéllő, de szelíd mosolyra húzta száját, cinkosan rákacsintott az első sorban ülőkre, és jiddisül odasúgta nekik:

- Ne menjetek el, drága kicsi gyerekeim, ne törődjete velük! Jöjjetek közelebb, hadd mondok el nektek, milyen is a mi országunk...

Az első sorban ülő egyik fiúcska félig kinyitotta dagadt szemét - a sebet annak a kollektív örütségi rohamnak a során kapta, amely az előző napon az egész vagonban végigsöpört -, és suttogva, színtelen hangon, mintha nyelve nem is érintené kiszáradt szájpadrását, azt mondta:

- Bácsi, kérem, nem miattunk, a miatt a másik gyerek miatt, aki ott fekszik, ő szeretné, ha odamenne hozzá...

- Miért nem ébresztettek fel? - kérdezte Ernie.

- Azt hittem, nem kell, hiszen először történt... - felelte szégyenkezve Golda.

Ernie szótlanságban elhúzódtól. Élesen nyilallt minden összetört tagjába a fájdalom. Térden csúszva igyekezett előre a gyermektestek között; azok félrehúzódtak, hogy utat engedjenek neki; egyiken-másikon azonban át kellett lépnie, hogy ki ne zökkentse őket az erőiket kímélő mozdulatlanlanságból.

Az a gyerek, akiről szó volt, a „hullakamráról” két méternyire feküdt. Mellette ült az öreg orvosnő. Háttal a vagon falának támaszkodott; arca kemény volt, mint a halotti maszk. Valamilyen furcsa téveszme következtében makacsul ragaszkodott a vöröskeresztes fehér orvosi sapka viseléséhez, noha az előző nap óta egész orvosi tevékenysége arra szorítkozott, hogy a vérhasbetegek jéghideg testét dörzsölje, s végignézte, hogyan halnak meg. Tekintete most a leplombált vagon zavaros levegőjébe meredt, valami láthatatlan pontra, s meg sem rebbent a szempilláján, amikor Ernie odaért hozzá.

- Meghalt - csak ennyit mondott.

Az öregasszony arca csontos volt, aszott, és kék a hidegtől. Orrcimpája ugyanúgy összehúzódtott, akár a halott gyermeké. Ernie hátában érezte valamennyi gyermek pillantását, kijelentette hát, nagyon hangosan, hogy félre ne érthesse senki: - *Elaludt...*

Azután felemelte a halott fiúcska tetemét, s végtelenül gyengéden odatette az egyre magasodó halomra, a zsidó férfiak, zsidó nők és zsidó gyermekek holtteste fölé, akiket a vonat zötyögése ide-oda himbált utolsó álmuk közben is.

- Az én testvérem volt - mondta neki egy kislány, némi tétovázással, homályos zavarral, mint aki nem tudja, hogyan is kell most viselkednie Ernie előtt.

Ernie leült mellé, és az ölébe húzta.

- Ő is fel fog ébredni nemsokára, a többivel együtt, mihelyt megérkezünk Izrael országába. Ott a gyerekek megtalálják majd szüleiket, s mindenki örvendezni fog. Mert tudjátok meg, hogy a mi országunk az a hely, ahová most utazunk. Ott soha nem nyugszik le a nap, mindent ehettek majd, amire csak kedvetek támad. Ott az örök boldogság koszorúja lebeg majd fejeteken, vidámság és öröm szegődik hozzátok, a fájdalom és a jajveszékelés pedig messzire távozik tőletek...

- *És ott biztosan éjjel-nappal melegedhetünk majd* - szólt közbe boldogan az egyik gyermek. Ütemesen mondta ki e néhány szót, mintha már többször mondta vagy elgondolta vagy hallotta volna.

- Bizony, ott úgy lesz - helyeselt neki Ernie.

- *És ott nem lesznek majd se németek, se vagonok, se semmi olyan dolog, ami fáj az embernek* - szólalt meg egy másik száj a sötétben.

- Hallgass, ne te beszélj, hagyd a rabbit beszélni! - vágott, közbe türelmetlenül az egyik kislány. - Ő jobban beszél, mint te.

Ernie tovább ringatta térdén a halott fiúcska nővérét, és folytatta a mesét. Körülötte gyerekefejek imbolyogtak: kis hallgatói nagyon legyengültek már. Észrevette azt is, hogy kissé távolabb, lopva, néhány felnőtt férfi és nő is figyelni kezdett elbeszélésére, s az ő szemükben is fellobbannak ugyanannak az örületnek a lidércfényei, amely a kicsinyekbe még némi életet öntött. Az ölében ülő kislány hirtelen sírni kezdett, könnyek nélkül, mint azok a gyermekek mind, akik nagyon sokat sírtak az út első két napján. Aztán ökölbe szorított keze két kékes kis gombját mellére szorította, s tágra nyílt szemét Ernie-re szegezve elaludt.

- Bácsi, kérem, én is szeretnék... - suttogta egy elhaló hang. - Engem is tessék elaltatni! Még egyáltalán nem aludtam egész idő alatt!

A hang egy tizenkét év körüli kisfiútól származott. Aki ránézett, nem értette, hogy ki nem esik ödémás arcából a kidülledő szemgolyója.

- És miért nem aludtál? - kérdezte Ernie.

- Mert félek.

- Csakhogy te már nagy vagy ahhoz, hogy ringassalak - mondta Ernie, s önkéntelenül elmosolyodott. - Nem is tudom, hogyan csináljam.

- Akkor is! - könyörgött a vérhasbeteg kisfiú. - Ha nagy vagyok, akkor is aludni szeretnék!

Ernie becsúsztatta a kislányt a takaró alá, s mindkettőjük hosszas erőlködése árán sikerült a kisfiút ölébe fektetnie. Ám olyan gyenge volt már, hogy ringatás helyett csak emelgetni tudta a kisfiúnak hol felső testét, hol mocsoktól fényes térdét. Golda, néhány még lábra állni képes asszony segítségével, dörzsölgetni kezdte a legrosszabb állapotban levő gyermekek gémberegett tagjait.

- *Ha majd Izrael országában leszünk...* - suttogta Ernie, a kisfiú fölé hajolva. A gyermek szemét most mintha sárgás, álmatag hártyával vonta volna be a megbékélés. Aztán egy idő

múlva észrevette Ernie, hogy közvetlenül a szeme előtt felbukkan az orvosnő arca, kopáran, mint a sivatag. Eszeveszett düh sugárzott róla.

- Mit csinál?! - súgta Ernie fülébe.

Az első sorban kuporgó gyermekek riadtan hátráltak. Ernie lesütötte szemét, és megállapította, hogy a térdén ringatott élő hulla időközben halott hullává változott. Az orvosnő erősen megszorította a vállát, körmei belemélyedtek az Ernie csontjain megmaradt kevéske húsba.

- Hogy meri nekik azt mondani, hogy ez csak álom?! - súgta gyűlölettel teli hangon.

Ernie gépiesen tovább ringatta a gyermek testét, s ő is sírva fakadt, ő is könnytelenül. Azután azt mondta a doktornőnek:

- Asszonyom, itt nincsen hely az igazság számára.

Abbahagyta a ringatást, s amikor kissé oldalt fordította fejét, észrevette, hogy az öregasszony arc kifejezése egészen megváltozott.

- Hát minek a számára van itt hely? - szólalt meg. Alaposabban szemügyre vette Ernie-t, mintha emlékezetébe akarná vésni minden egyes arcvonását, s csendesen odasúgta neki: - Hát semmit, egyáltalában semmit sem hisz abból, amit mond?

Sírni kezdett, és valami keserű sajnálkozás és rémült, tébolyult nevetés keveredett sírásába.

3

Azokat az órákat, amelyeket Ernie Lévy még átélt a leplombált vagonban, átélte egész sereg kortársa is. Amikor a negyedik éjszaka is leszállt a kuszán keveredő emberi testek zűrzavarára, az már a lengyel éjszaka volt; sötét és jeges tömegének egész súlyával ránehezedett az eltaposott lelkekre, mint valami fantasztikus szörnyeteg. Néhány felnőtt még próbált küzdeni ellene: a tenyerükbe fújtak, vagy dörzsölgették valamelyik fagy támadta testrészüket. Hanem a gyermekek félig nyitott szájából nem szakadt ki már egyetlen panasz, egyetlen tiltakozó szó, egyetlen fájdalmas kiáltás sem. Már a gyengédségnek sem volt elég hatalma hozzá, hogy szóra bírja őket. Hosszan, kifejezéstelen tekintettel bámultak csak a beszélőre; s azok, akik éppen a felnőttek testéhez simultak, néha kapirgáltak még, amikor érzéketlenné vált kis karmaik találomra megmozdultak; de úgy kapirgáltak csak, mint a kölyökállatok, nem is azért, hogy felhívják tulajdon létezésükre a világ figyelmét, hanem csak valami görcs hatására, amely még ki nem hűlt belsejük legmélyéről származott; amolyan gyenge kis lüktetés volt ez, az ereikben szivárgó vér lassú áramlásának meghosszabbítása, az élet halovány hulláma, amely makacsul kitartott a kihunyt lélek által rég odahagyott, de Isten vigaszában még nem részesülő testekben. Ernie a válaszfalhoz támaszkodott, mozdulatlanul ült, s nem merte ellenőrizni, vajon az alvó, fejét szerelmese vállára hajtó Golda lélegzik-e még, nem szökött-e meg belőle csendesen az, ami a hús minden iszonyatával szemben s annak ellenére még mindig szerelme tárgyává tette. Régóta képtelen volt már a legkisebb mozdulatra is, és csak törzse felső része imbolygott a belé csimpaszkodó apró gyermektestek tömege fölött. Lassanként egészen körülvették a gyerekek, hozzá vonzották őket szavai emléke. Egymásra kapaszkodtak, aztán megmerevedtek, úgy maradtak, és a kihűlt emberi hús hullámai dereka magasságáig ellepték Ernie-t, s kisimuló kis tenyerek és mélyen testébe vájó kezek egész hálójával vették körül. Ernie arra gondolt, hogy valamelyikük talán hallja még, amit mond, s időnként igyekezett gyengéd és vidám szavakat felidézni koponyája jégpalotájából; azt azonban már semmiféle erőfeszítéssel sem sikerült elérnie, hogy a szavak ki is lépjenek szája szabályosan lepecsételt ajtaján.

A mozdony lihegett, feljajdult, s mintegy akarata ellenére, megállt. Lárvaszerű remegés futott végig a vagonon. De mihelyt felcsattant a kutyák első dühös csaholása, a rémület elektromos árama egymás után galvanizálta életre a tehetetlenül heverő testeket, s Ernie, bár maga is csodálkozott rajta, szintén megmozdult. Felemelte a kábulatából hirtelen kiragadott Goldát; közben a még életben levő gyermekek torkuk szakadtából üvölteni kezdtek, hogy csak úgy áradt szájukból a dögletes levegő, s körülvette Ernie-t a rothadó belek kipárolgásával. Künn már harapófogók szaggatták le a drancyi állomáson a vasúti kocsikra helyezett ólomzáratokat. A vagon toloájtói félregördültek, vakító világosság áradt be, s feltűntek az első halálfejes SS-legények; egyik kezükben ostort vagy bunkót szorongattak, a másikkal nagy fekete vérebeket vezettek pattanásig feszülő pórázon. Villogóan kifényesített csizmájuk belegázolt a deportáltak hullámozó áradatába; fülsiketítően ordítózva, ütlegeket osztogatva öntötték ki a peronra a kocsik tartalmát. Felrázták a legelesettebbeket is, hirtelen mozgásra kényszeríténék őket, mint valami csordát, amelyben egymást lökdösik és tapossák le az állatok. Hajnal volt, a fényszórók kéréiben egészen valószínűtlennek tűntek az állomás peronjai. A látszólagos vasútállomás egy különös térségre nézett, amelyet SS-legények és kutyák láncá és az oszladozó ködben csak halványan kirajzolódó barakk határolt. Ernie maga sem tudta, hogyan, de sikerült a karjába kapaszkodó Goldával és egy kisgyerekekkel együtt végigfutnia a peronon, a társaikat túlélő s most fejveszetten kapkodó deportáltak zűrzavarában, akik közül jó néhányan még mindig vonszolták csomagjukat vagy bőröndjüket, értelmetlenül. Egy deportált nő éppen előttük botlott meg széteső csomagjában. Elesett, és szoknyája derekáig felgyűrődött. Azonnal odalépett hozzá az egyik német, a pórázát rángató és veszettül ugató kutyával, s félreérthetetlenül a kutyához intézte szavait, rákiáltott a feltartóztatott, iszonyodva bámuló csoport szeme láttára:

- Ember, tépd szét ezt a kutyát!

A szerencsétlen asszony kétségbeesetten kiáltozott, Ernie pedig rohant tovább. Nem érzett már semmit sem, csak égő agyveleje lüktetését, s Golda és a gyermek kezének szorítását. Még felmerült benne tétován a kérdés: vajon fiú-e vagy lány az, akinek a szájából ez a gyenge, de éles kiáltás feltör...

A hajnal végtelen magasba nyúló feketesége alatt egészen valószínűtlennek tűnt ez a térség is, amelyet száz meg száz zsidó láb taposott. Am Ernie éles szeme hamarosan felfigyelt bizonyos riasztó jelekre: a földön, amelyet szemmel láthatóan közvetlenül a vonat érkezése előtt és nagy sietve söpörtek tisztára, itt-ott elhagyott tárgyak heverték, batyuk, ruhadarabok, nyitott bőröndök, borotvaecsetek, zománcozott lábasok... Honnan kerültek ide? S miért szakad meg az út közvetlenül az állomás peronja után? És mit jelent ez a megsárgult fű, mit a három méter magas szögesdrót kerítés? Új öreik miért vigyorognak olyan érthetetlenül a most érkezettekre, akik, mihelyt lélegzethez jutnak, igyekeznek beilleszkedni új életükbe: a férfiak zsebkendővel törölgetik homlokukról a verítéket, a lányok a hajukat igazítják, s leszorítják a szoknyájukat, ha hirtelen szélroham támad, az öregek pedig sietve leülnek bőröndjükre, s elnémulnak ők is a nagy nehezen összerterelt csordára ráhulló szörnyű némaságban. A vigyorgást, a sokatmondó nevetést leszámítva, az örökből mintha kiszállt volna a düh; nyugodtan osztogattak parancsokat, pofonokat és rúgásokat. És Ernie megérezte, hogy már nem a gyűlölet mozgatja őket, hanem szinte rokonszenvvel végzik a teendőjüket, azzal a rokonszenvvel, amelyet kutyája iránt érez az ember, még akkor is, amikor megveri. Ha a megvert állat kutya, ebből bizonyos valószínűséggel arra lehet következtetni, hogy aki megveri, az ember. Am mikor ismét a barakk felé tekintett, a köd fátyolán keresztül, a szürke ég hátterén felvillant valami bizonytalan fény, és fekete füstoszlop kavargott felette. Ugyanabban a pillanatban megcsapta az orrát az egész térséget betöltő émelyítő bűz, amelyet világosan meg lehetett különböztetni a

vérhasbetegek poshadásos szagától, mert ebben a másik, bűzben égő szerves anyag csípős fanyarsága érzett. Ekkor váratlanul, csodálkozva megszólalt Golda:

- Ember, te vért sírsz!...

- Ugyan, hogy lehet vért sírni?! - felelte Ernie.

Letörölte az arcát végigszántó véres könnyecsepeket, s elfordította arcát, mert nem akarta, hogy a lány meglássa azt, ami - tudta jól - kitörőhetetlenül beíródott vonásai közé: a zsidó nép halálát.

Előttük lassan ritkulni kezdett a tömeg. A deportáltak egyesével vonultak el egy SS-tiszt előtt, aki két géppisztolyos SS-legény között állt, és sétapálcájával szórakozottan irányította jobbra vagy balra a deportáltakat, miután egyetlen gyors és gyakorlott pillantással felbecsülte őket. A jobb oldalra küldöttek aránylag jó erőben levő húsz és negyvenöt közötti férfiak voltak; ezeket az SS-legények láncá mögött sorakoztatták fel, egy sor nyitott teherautó mentén, amelyek csak most váltak ki az oszladozó ködből, s a rémülten figyelő Ernie csodálkozva látta, hogy az egyik ponyva nélküli teherautón pizsamászerű csikos ruhába öltözött emberek kuporognak, és mindegyikük kezében valamilyen hangszer van; olyan az egész, mint egy teherautón groteszkül várakozó vándorzenekar; a fúvósok már szájukhoz emelték hangszerüket, a cintányérosok és dobosok is készen álltak, s bármely pillanatban rákezdhetek. A balra küldött foglyok csoportja kizárólag gyerekekből, asszonyokból, aggastyánokból és rokkantakból állt. Ezek a barakk mellett verődtek össze úgy-ahogy, a különös épület oldalába vágott széles kapu benyílójában.

- El fognak választani bennünket egymástól - állapította meg hűvösen Golda.

S mintha visszhang válaszolt volna szavaira, az a néhány gyermek, akinek valamilyen titokzatos módon sikerült Ernie nyomára akadni a tömegben, most még szorosabban bújott hozzá; némelyek beérték azzal, hogy súlyos és duzzadt, szinte daganatra emlékeztető szemüket szegezték rá néma szemrehányással, mások azonban szánalmas fekete kabátja ujjába vagy szárnyába kapaszkodtak. Ernie végigsimította a gyerekfejeket, amelyeknek közeli sorsát oly világosan látta immár, aztán az ugyancsak rajta csüggő Golda arcába nézett. A még mindig szivárgó vér elhomályosította tekintetét, s most már megalvadt szemhéja szélén; ezért szinte erőszakkal nyitotta tágra szemét, hogy még egyszer, utoljára megmámorosodhasson a lány szeretett vonásaitól és lelkétől, amely oly készségesen fogadta be az embernek jutó osztályrész: a világ egyszerű csodáit. Be akart telni Goldával, akitől az SS-orvos pálcájának parányi mozdulata most mindörökre elválasztja majd.

- Nem, dehogyis! együtt maradunk, esküszöm, hogy így lesz! - felelte mosolyogva, miközben szeméből újabb vérpatak indult meg.

Azután a gyermekekhez fordult, akik közül néhányan annyira nekibátorodtak megint, hogy halkan nyöszörögni is mertek.

- Gyerekek, gyerekek, hát hogy gondolhattok ilyet? - vigasztalta őket. - Azt hiszitek, hogy most, amikor elértünk a mi országunkhoz, én majd kívül maradok? *Együtt fogunk belépni a mi országunkba* - folytatta most már komolyan, lelkesen, mert tudta, hogy csak ez a hang rezdítheti meg sötétséggel és iszonyattal színültig telt lelküket. - *Most mindjárt belépünk oda, kéz a kézben, s ott bent csodálatos lakoma vár ránk, zamatos ételek, remek óborok, ízes, velős, tápláló ételek, tiszta, átlátszó óborok... Majd ott, kedves kicsi báránykáim...*

A gyermekek értetlenül hallgatták, de elgyötört ajkukon könnyű mosoly árnyéka suhant át.

Olyan fáradt vagyok, hogy a tollam megakad a papíron. „Ember, vedd le magadról ruhádat, hintsd meg hajadat hamuval, és menj, fuss az utcákon, táncolj, mint aki megháborodott...”

Az emberek szétválogatásának szertartását egyetlen apró körülmény zavarta meg csupán: egy asszony, akit megriasztott a nehéz szag, hirtelen felkiáltott: „Itt ölik az embereket!...” Rövid ideig tartó pánik tört ki erre a tömegben, amely csordaként visszafelé tódult, a peronok, a kifeszített különös kulisszák, a pályaudvart ábrázoló színpadi díszlet felé. Az őrség azonnal működésbe lépett, de amikor a csorda már megnyugodott valamennyire, több tiszt sietett végig a sorok között; valamennyien nagyon udvariasan, sőt néhányan kenetteljes, papos hangon magyarázták, hogy a jó erőben levő férfiakat ház- és útépitésre viszik innen, a többiek pedig először kipihenik majd az utazás fáradalmait, utána aztán háztartási vagy más hasonló könnyebb munkára fogják őket. Ernie boldogan állapította meg, hogy szemmel láthatólag még Golda is hitelt ad ennek a mesének: vonásai kisimulnak, s felcsillan bennük a remény. Ekkor hirtelen megszólalt a motorizált fúvószenekar. Valami régi német dallamot játszott. Ernie elképedve ismert rá: az Ilse kedvelte mélabús-nehézkés dalok egyike volt. Csillogtak a réztrombiták a szürke levegőben, s volt valami titokzatos összhang a pizsamába öltöztetett zenészek és a muzsika jéghidegen epekedő hangjai között. Egy pillanatra, egyetlen rövid pillanatra Ernie is megállapította szíve legmélyén, hogy a józan ész szerint halottaknak mégsem lehet muzsikálni, még ilyen dallamot sem, amely mintha egy másik világból jönne. Aztán elhallgatott az utolsó réztrombita is, a nyáját kellőképpen nyugalomba ringatták megint, s folyt tovább az emberek szétválogatása.

- Kérem szépen, beteg vagyok, járóképtelen - mormogta Ernie németül, amikor rákerült a sor, és a sétatálcá szárazon a haladékkal megajándékozott munkaképes férfiak kis csoportja felé mutatott.

Doktor Mengele, az auschwitz-i megsemmisítő tábor főorvosa, rövid pillantásra méltatta azt a „zsidó szart”, amely e szavakat ejtette ki száján.

- Nem baj, mi majd meggyógyítunk - felelte.

A sétatálcá félkört írt le. A két SS-legény ravaszkásan elvigyorodott.

Ernie támolygott megkönnyebbülésében, amikor a barakk körül hullámozó szomorú emberáradathoz csatlakozott. Golda átkarolta, kis gyermekkezek húzták magukhoz. Belemerült az árba, a közös várakozásba. Végül együtt volt mindenki. Egy *Unterscharführer* harsány hangon, minden szót megnyomva felszólította őket, hogy hagyják ott csomagjaikat, a fürdőbe ne vigyenek magukkal semmit okmányaikon, értéktárgyaikon és a legszükségesebb mosdó-holmikon kívül. Tucatnyi kérdés tódult a deportáltak ajkára: vihetnek-e fehérneműt is? kibonthatják-e csomagjukat? megtalálják-e itt utána holmijukat? nem fog-e elveszni semmi? A halálraítéltek maguk sem tudták, miféle különös erő kényszeríti őket mégis rá, hogy egy szót se szóljanak, még csak hátra se nézzenek, s gyorsan meginduljanak a három méter magas drótsövénybe vágott bejárat felé, a barakképület ajtaja mellett. A tér túlsó oldalán hirtelen felharsant megint a fúvószenekar muzsikája. Ugyanakkor feldübörögtek az első teherautók motorjai, a berregés felszállt a hajnali ködtől még súlyos égbolt felé, majd eltűnt a messzeségben.

Fegyveres SS-alakulatok százas csoportokba osztották a halálraítélteket. A szögesdróttal szegélyezett folyosónak mintha sohasem akart volna vége szakadni. Minden tíz lépésnél egy tábla függött, ezzel a szöveggel:

A FÜRDŐKHÖZ.

A csorda azután tankelhárító-akadályok mellett haladt el, majd egy hosszú tankcsapda mentén, utána újból zegzugosra csavart, valóságos bozótot alkotó drótsövény következett, végül még egy hosszú-hosszú folyosó, a szabad ég alatt, két szögesdrót fal között. Az egyik kisgyerek elájult, Ernie a karján vitte tovább. Más gyerekek egymást támogatták. És a tömeg egyre súlyosabb csöndjében, a mind dögletesebb bűzben könnyű és szelíd szavak fakadtak Ernie ajkán; ezek tagolták és festették alá álmokkal a gyermekek lépteit, és szerelemmel Golda útját. Ő maga pedig közben úgy érezte, hogy soha nem szűnő némaság szakadt a baromcsordaként vágóhídra vezetett zsidókra, hogy nincs többé örökös, nincs emlékezet, amely tovább őrizné az időben az áldozatok néma menetét, hogy egyetlen hű kutya sem reszket, egyetlen harang szíve sem zendül meg utánuk, csak a csillagok siklanak tovább felettük a hideg égbolton. És ekkor így szólt magában Ernie Lévy, az Igaz férfiú, akinek szeméből ismét megindultak a részvét véres könnyei:

„Én Istenem, Uram, így indultunk mi el évezredekkel ezelőtt. Kiszáradt sivatagokon haladtunk át, keresztülmentünk a vér Vörös Tengerén, a sós és keserű könnyek vízözönén. Nagyon-nagyon öregek vagyunk már, és még mindig megyünk tovább. Szeretnénk végre-valahára megérkezni!”

Az épület valóban fürdőhöz hasonlított. Jobbra-balra nagy betonedényekben hervadt virág-tövek. A kis falépcső alján egy bajuszos, jóindulatú SS-legény azt mondta a halálraítélteknek:

- Semmi bajuk sem lesz! Az a fő, hogy jó nagyot lélegezzenek, az erősíti a tüdőt, és megelőzi a ragályos betegségeket is, szóval kitűnő fertőtlenítő eszköz!

Legtöbben szó nélkül léptek be az ajtón. Sodorta őket az utánuk következő tömege. Bent egy óriási öltözőhelyiségfelébe jutottak. A falakon számozott fogasok sorakoztak. Itt az egész csorda mezítelenre vetkőzött, több-kevesebb nehézséggel, SS-legények vigasztaló irányítása mellett. Ezek külön figyelmeztették őket, hogy mindenki jól jegyezze meg magának a fogasa számát. Azután kis szappandarabokat osztottak ki közöttük, amelyek mintha kőből lettek volna. Golda megkérte Ernie-t, hogy ne nézzen rá. Becsukta hát a szemét és hagyta, hogy a lány vezesse, s a gyermekek, akiknek sima kezecskéjét ott érezte meztelen combján. Így lépett be a tolóajtón a második helyiségbe, ahol a mennyezetbe szerelt zuhanyok alatt, a betonfalba vágott kis fülkékben pislákoló rácsos, apró villanylámpák kékes fényében már nagy tömeg zsúfolódott össze: zsidó férfiak és nők, gyermekek és aggastyánok szorongtak.

Ernie csukott szemmel állta az utolsó emberhústömegek lökéseit; ezeket már puskatussal erőszakolták be a gázkamrába az SS-legények; csukott szemmel is érezte, mikor alszik ki a villany a még eleven emberek felett, a hirtelen kétségbeesetten kiáltozni kezdő zsidó nők és az aggastyánok felett, akiknek szájából egyre hangosabban szálltak fel a szent imák, a szállítmány gyermek-vértanúi felett, akik most, a halálküzdőlemben visszatálatáltak réges-régi zsenge ártatlanságukba, s ugyanazokat a szavakat kiáltozták valamennyien: „*Anyu! Pedig igazán jó voltam! Sötét van! Sötét van!*”...

S miközben a „Cyklon-B” gáz első hullámai beszivárogtak a verejtékező nagy testek közé, majd leülepedtek az alsó szinten, a nyugtalan gyerekfejek szőnyegén, Ernie kibontakozott Golda néma öleléséből, lehajolt a sötétben a lába közé simuló kicsinyekhez, és lelke minden szeretetével és erejével üvölteni kezdett:

- Vegyetek mély lélegzetet, báránykáim, gyorsan *lélegezzetek!*

Amikor pedig a gáz felhője már elborított mindent, a halálkamra fekete égboltozata alatt teljes csend lett, körülbelül egy percre; ezt a csendet csak éles köhögési rohamok törték meg, s azoknak jajszava, akik már sokkal mélyebben merültek bele halálküzdelmükbe, semhogy áldozatul tudták volna felajánlani; utána pedig patakként csörgedezni kezdett, majd vízeséssé, megállíthatatlan fenséges áradattá nőtt a himnusz, a zsidók himnusza, a zsidóké, akik kétezer esztendő óta nem viseltek kardot, akiknek soha nem voltak hittérítő hódításaik, sem színes rabszolgáik - a gázkamrán végighömpölygött a szeretetnek az az ősi himnusza, amelyet véres betűkkel véstek a föld kemény kérgébe, s elfojtotta a feneketlen mélységekből feltörő sötét röhögést:

SÖMA JISZRAÉL,
ADONÁJ, ELOCHÉNU,
ADONÁJ ECHOD

„...Halljad, Izrael, az Örökkévaló a mi Istenünk, az Örökkévaló egyetlen egy. Uram, irgalmaddal te táplálsz az élőket, s nagy könyörületességgel feltámasztod a halottakat; és támogatod a gyengéket, és meggyógyítod a betegeket, és széttöröd a rabszolgák bilincsét; és hűségesen megtartod ígéreteidet azokkal szemben, akik a porban hevernek. Ki mérhető hozzád, könyörületes Atyánk, és ki az, aki hozzád hasonló?...”

Egyenként haltak el a hangok a hosszú, befejezetlenül maradó himnusz közben; a halódó gyermekek körme, végső tiltakozásként, már Ernie combjába mélyedt, már Golda ölelése is lazulni kezdett, csókjai gyengültek, amikor egyszerre vadul, szenvedélyesen szerelmese nyakába kapaszkodott, s hörögve súgta fülébe a kérdést:

- Hát igazán nem foglak látni soha többé? Soha többé?!

Ernie-nek sikerült úrrá lennie a torkába fűrődő izzó tű okozta fájdalom felett, szeme tágra nyitva meredt az átláthatatlan éjszakába, s belekiáltotta a már eszméletlen Golda fülébe, akinek teste tehetetlenül dőlt az övére:

- Dehogynem! Most mindjárt! *Esküszöm, így van!*

Majd rádöbbsen, hogy immár semmit sem tud tenni senkiért a világon, s a saját megsemmisülését megelőző villanásban boldogan emlékezett vissza rabbi Chanina ben Teradion legendájára, amelyet nagyapja mondott el neki valamikor örvendezve: Amikor a szelíd lelkű rabbit a Tóra tekercsébe csavarva máglyára vetették a rómaiak, mert a Törvényt tanította, s meggyújtották alatta a máglyát, amelyet zöldleveles fahasábokból raktak, hogy minél tovább tartson a kínszenvedése - akkor megkérdezték tőle tanítványai: „Mester, mondd, mit látsz most?” És rabbi Chanina azt felelte: „Látom, hogy a pergamen ég, de a betűk elszállanak...” *Igen, igaz, a betűk elszállanak*, mondta magában Ernie Lévy, miközben a mellét emésztő láng hirtelen átsapott agyára is. Halódó karja a féltő és oltalmazó szeretet utolsó öntudatlan mozdulatával ölelte át Golda testét, és félórával később ebben a helyzetben találták meg a Sonderkommando⁶² emberei, akiknek a zsidókat el kellett égetniük a krematóriumban. Így

⁶² *Sonderkommando* - különleges alakulat (német), a haláltáborokban a foglyoknak kellett a krematóriumba szállítani a gázkamrákból a hullákat.

történt ez sok millió mással is, akik a *Luftmensch* állapotából a *Luft* állapotába mentek át.⁶³ Ezt már nem fordítom le. Történetem tehát nem úgy végződik, hogy megmarad valamilyen sírhalom, amelyhez időnként ellátogatnak emlékezni a hátramaradottak.

Mert a krematóriumok kéményén kiáramló füst ugyanazon fizikai törvényeknek engedelmeskedik, mint minden más füst: a lebegő részecskék összesűrűsödnek, majd szétszóródnak a szélben. Az igen tisztelt olvasó számára a zárándoklásnak egyetlen lehetősége marad csupán: az, hogy olykor mélabúsan felnéz a zivataros égboltozatra.

És dicsértessék... Auschwitz... az Öörkkévaló... Majdanek... neve... Treblinka... És dicsértessék... Buchenwald... az Öörkkévaló... Mauthausen... neve... Belzec... És dicsértessék... Sobibor... az Öörkkévaló... Chelmno... neve... Ponarij... És dicsértessék... Theresienstadt... az Öörkkévaló... Varsó... neve... Vilnius... És dicsértessék... Skarzisko... az Öörkkévaló... Bergen-Belsen... neve... Janow... És dicsértessék... Dora... az Öörkkévaló... Neuengamme... neve... Pustkow... És dicsértessék...

Néha, igaz, az ember szíve majd megszakad a keserűségtől. De sokszor előfordul az is, különösen esténként, hogy nem tudok másképpen gondolni a hatmillió halállal meghalt Ernie Lévyre, mint aki él még, valahol, magam sem tudom, hol...

Tegnap például, amikor megálltam az út közepén, és remegtem kétségbeesésemben, s a lábam a földbe gyökerezett, a részvét egy könnycseppje hullott arcomra a magasból; pedig a levegő meg se rezzent, s az égen nem volt egyetlen felhő sem... csak éppen ott volt valaki.

.oOo.

⁶³ *Luftmensch*... *Luft* - a levegőnek számító ember állapotából a légneműség állapotába. (német)